

GYVENIMAS PO LŪŽIO

Kultūrinių traumų psichologiniai
padariniai

*Sudarytoja
Danutė Gailienė*

eucrimas

GYVENIMAS PO LŪŽIO

Kultūrinių traumų psichologiniai
padariniai

GYVENIMAS PO LŪŽIO

Kultūrinių traumų psichologiniai
padariniai

Sudarytoja
Danutė Gailienė

eugrimas

Vilnius, 2015

UDK 159.9
G396

Monografijos leidybą finansavo Europos socialinis fondas pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3 prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ VP1-3.1-ŠMM-07-K priemonės „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“ projektą „Sunkių traumų ir socialinių transformacijų psichologiniai padariniai ir jų įveika“ (VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-023).

Apsvarstė ir rekomendavo spausdinti
Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto taryba 2015 02 18, protokolas Nr. 1.

Recenzavo:

Prof. dr. Nida Žemaitienė (Lietuvos sveikatos mokslų universitetas)

Doc. dr. Dalia Nasvytienė (Lietuvos edukologijos universitetas)

© Danutė Gailienė, 2015
© Vilniaus universitetas, 2015
© Leidykla „Eugrimas“, 2015

ISBN 978-609-437-290-2

TURINYS

PRATARMĖ	6
TYRIMO PROJEKTAS. SUNKIŲ TRAUMŲ IR SOCIALINIŲ TRANSFORMACIJŲ PSICHOLOGINIAI PADARINIAI IR JŲ ĮVEIKA	8
• D. Gailienė. Trauma ir kultūra	9
• N. Grigutytė. Tyrimo metodologija	24
• M. Skerytė-Kazlauskienė, E. Mažulytė, J. Eimontas. Psichologinės savijautos, trauminės patirties ir įveikos įverčiai visose tyrimo dalyvių grupėse	36
ISTORINIAI LŪŽIAI IR ŽMONIŲ SAVIJAUTA	47
• R. Bieliauskaitė, D. Grigienė, J. Eimontas, N. Grigutytė. Nepriklausomybės pokyčių vertinimas: <i>trys kartos Lietuvoje</i>	48
• E. Mažulytė, M. Skerytė-Kazlauskienė. Šeimos stiprybė: <i>istorinių traumų patirties poveikis vėlesnėms kartoms</i>	86
TAUTINIŲ MAŽUMŲ PATIRTIS	108
• A. Zbarauskaitė, E. Gruževska. Tautinis tapatumas. <i>Dviejų mažumų patirtis</i>	109
• A. Zbarauskaitė, G. Čeledinaitė. Tautinės diskriminacijos suvokimas ir išgyvenimas	126
SPECIFINIŲ TRAUMŲ PATIRTIS	143
• I. Povilaitienė, A. Auškalnytė, D. Grigienė, P. Skruibis. Gyvenimas su Černobylio katastrofos likvidavimo patirtimi – ir psichologinė, ir kultūrinė trauma?	144
• R. Povilaitis, N. Grigutytė, Š. Jagielaitė, J. Kudarauskaitė, D. Grigienė, E. Balčiūtė. Sausio įvykių sukrėtimai: <i>nepriklausomybės gynėjų ir kitų nukentėjusiųjų trauminės patirties įveika</i>	166
SUICIDINIS ELGESYS KULTŪRINIŲ TRAUMŲ KONTEKSTE	197
• D. Gailienė. Savižudybės Lietuvoje. Sociokultūrinis kontekstas	198
• P. Skruibis, S. Dadašev, O. Geleželytė. Savižudiško elgesio stigma	217
• D. Grigienė, P. Skruibis, S. Dadašev, V. Klimaitė, O. Geleželytė, R. Bieliauskaitė. Vyrų suicidiškumo prielaidos	234
• V. Klimaitė, O. Geleželytė. Kai sunku vėl pasitikėti. <i>Nusivylimo išgyvenimai po artimojo savižudybės</i>	249
APIBENDRINIMAS	260

PRATARMĖ

Kultūrinių traumų pasekmės individui ir individų pastangos įveikti kultūrinės traumas psichologijos tyrinėjimams kelia daug įdomių iššūkių. Monografija parengta vykdant projektą „Sunkių traumų ir socialinių transformacijų psichologiniai padariniai ir jų įveika“ (VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-023) (įgyvendinant 2007–2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3 prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ priemonę VP1-3.1-ŠMM-07-K „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“, projekto vadovė prof. Danutė Gailienė.

Plataus masto kompleksine studija siekėme pažvelgti į socialinių transformacijų ir individo asmeninio patyrimo sąsajas, nustatyti, kaip radikalūs socialiniai pokyčiai paveikė konkrečių žmonių gyvenimus. Buvo analizuojama įvairaus amžiaus ir skirtingų socialinių grupių Lietuvos gyventojų asmeninių ir istorinių traumų patirtis, trauminių padarinių įveika bei sąsajos su psichologine sveikata. Vertintos ne tik asmens, bet ir šeimos, bendruomenės, visuomenės lygmens rizikos ir apsauginių veiksmų sąsajos.

Šiame darbe mums padėjo labai daug žmonių ir organizacijų. Dėkojame AB „Klar Glass Lietuva“, Aukštadvario žemės ūkio mokyklai, Gerontologijos ir reabilitacijos centrai, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centrai, Lietuvos judėjimo „Černobylis“ asociacijai, Lietuvos žydų bendruomenei, Sausio 13-osios nukentėjusiųjų draugijai, Sausio 13-ąją žuvusiųjų artimųjų bendrijai „Bičiulystė“, Valstybiniam Vilniaus Gaono žydų muziejui, Vilniaus „Židinio“ suaugusiųjų gimnazijai, UAB NS2 ir UAB „Skinija“, taip pat Bijūnų kaimo bendruomenei, VŠĮ Valstybės ir savivaldybių tarnautojų mokymo centrai „Dainava“ ir jo direktoriui Zenonui Streikui.

Taip pat nuoširdžiai dėkojame policijos įstaigoms ir jų pareigūnams: Policijos departamento generalinio komisaro pavaduotojui Renatui Poželai, Policijos departamento vyriausiajam patarėjui Povilui Malakauskui, Kriminalinės policijos biuro Veiklos koordinavimo ir kontrolės valdybos vyriausiam tyrėjui Markui Kvedarui, Vilniaus apskrities vyriausiajam policijos komisariatui ir jo viršininkui Kęstučiui Lančinskui, Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato Nusikaltimų tyrimo valdybos Smurtinių nusikaltimų tyrimo skyriaus viršininkei Jolitai Justienei, Kauno apskrities vyriausiajam policijos komisariatui ir tyrimo metu jo viršininko pareigas ėjusiam Algirdui Kaminskui bei to paties komisariato Nusikaltimų tyrimų valdybos viršininkui Gintautui Žukauskui, Utenos apskrities vyriausiajam policijos komisariatui ir tyrimo metu jo viršininko pareigas ėjusiam Linui Pernavui.

Nuoširdžią padėką reiškiame ir sveikatos priežiūros įstaigoms bei jų darbuotojams: Respublikinei Vilniaus universitetinei ligoninei ir Ūmių apsinuodijimų skyriaus gydytojams Gabijai Dragelytei ir Robertui Badarui, skyriaus vedėjai Sigitai Goštautaitei, Vilniaus miesto Psichikos sveikatos centrai ir Krizių intervencijos skyriaus vyr. slaugos administratori Ingai Karvelienei, taip pat I moterų skyriaus vedėjai Rūtai Avižonienei ir I vyrų skyriaus vedėjai Beatai Urbonienei, Respublikinei Vilniaus psichiatrijos ligoninei bei Psichologinio konsultavimo ir psichoterapijos skyriaus vedėjai Violetai Dapšienei, Alytaus ligoninei ir Suaugusiųjų reanimacijos ir intensyvios terapijos skyriaus vedėjai Irenai Stanevičienei, Elektrėnų ligoninei ir Anestezijos, reanimacijos ir intensyvios terapijos skyriaus vedėjai Dalytei Matulevičienei, Varėnos ligoninei ir Reanimacijos ir intensyvios terapijos skyriaus vedėjai Rasai Kačiurinienei, Kaišiadorių ligoninei ir Reanimacijos, operacinės ir dienos chirurgijos skyriaus vyr. slaugytojai Audronei Vinickienei, Švenčionių ligoninei ir ligoninės vyr. gydytojai-direktorei Irenai Politienei bei personalo inspektorei Monikai Gudelevičienei.

Dėkojame projekto talkininkams doc. dr. Vilmantei Pakalniškienei, doc. dr. Evaldui Kazlauskui ir dr. Ievai Vaskelienei, Vilniaus universiteto buvusiems ir esamiems psichologijos studentams už pagalbą renkant ir tvarkant duomenis: Ievai Cicėnaitei, Indrei Dapševičiūtei, Domantui Dragūnui, Antanui Grižui, Gintei Gudzevičiūtei, Mildai Gurauskaitei, Evelinai Jauneikaitei, Ievai Janulytei, Rugilei Kazlauskaitei, Jolantai Latakienei, Neringai Matelytei, Mildai Matulevičiūtei, Birutei Miknytei, Ugnei Mikulėnaitei, Ievai Molienei, Tomui Rakovui, Aušrai Stumbrytei, Vaivai Štaraitei, Ievai Vainoraitėi, Ernestai Vaivadaitei, Rasai Žilinskaitei.

Nuoširdžiai ačiū projekto administratori Janinai Markevičienei, finansininkei Ramunei Rimkutei.

Dėkojame visiems tyrimo dalyviams už mums paskirtą laiką.

Dėkojame Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto administracijai ir projekto vykdymui padėjusiems Lietuvos mokslo tarybos Mokslo fondo Visuotinės dotacijos skyriaus vyriausiems specialistams Editai Prelgauskaitėi ir Jogailai Mackevičiui.

TYRIMO PROJEKTAS

**Sunkių traumų ir
socialinių transformacijų
psichologiniai padariniai
ir jų įveika**

TRAUMA IR KULTŪRA

Danutė Gailienė

ŽMONĖS PO LŪŽIŲ

B. Huppertz, vokiečių psichiatras, neurologas ir psichoterapeutas, po Vokietijos susijungimo iš buvusios Vakarų Vokietijos atvyko dirbti į Rytų Vokietiją, buvusią VDR. Pradėjęs psichoterapeuto praktiką, jis pastebėjo, kad čia esantys pacientai skiriasi nuo jo buvusių psichoterapijos klientų Vakaruose. Nors jų nerimo ir depresijos simptomai buvo panašūs į tokių pacientų simptomus visame pasaulyje, bet jų asmenybės ypatumai buvo kitokie. Jie dažniau buvo pasyvūs, neatviri, rūpinosi kontrole ir tuo, kam jie privalo paklusti, buvo įpratę manipuliuoti, daugelis nesugebėjo kalbėti apie savo jausmus, nes anksčiau niekada to nedarė. „Svarščiau, kaip dramatiškai ir trauminiai Vokietijos istorijos įvykiai ir dviejų totalitarinių sistemų patirtis galėjo lemti tokių asmenybės bruožų susiformavimą“ (Huppertz, 2013, p. 6).

Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo iš Vakarų, daugiausia iš Jungtinių Amerikos Valstijų, sugrįžę priverstiniai emigrantai, kurie patys ar jų tėvai ir net seneliai, bėgdami nuo sovietų okupacijos, pasitraukė iš Lietuvos, tikėdamiesi tuoj grįžti¹, atvažiavo čia pasiryžę padėti kurti nepriklausomą valstybę. Jie visi patyrė tą patį įspūdį: žmonės čia kitokie nei tikėjosi, čia sunkiau dirbti laikantis demokratinėse visuomenėse priimtų principų ir normų, daugiau nepasitikėjimo, nepakantumo kitokiems, veidmainystės, uždarumo, žodžio nesilaikymo. Tie, kurie pradėjo individualiai dirbti su žmonėmis ugdymo ir kitose srityse, pastebėjo, kad čia žmonės labiau sužeisti, jų gyvenimai ir asmeninės istorijos sudėtingesnės, pilnos trauminių patirčių, sunkumų ir pan. Lietuvos žmonių pasikeitimą jau po pirmųjų sovietinės okupacijos dešimtmečių matė iš tremčių ir kalėjimų grįžtantys tremtiniai ir politiniai kaliniai – gimtinėje pasilikę tautiečiai atrodė labai pasikeitę, įbauginti ir užsisklendę. Studija apie politinių represijų ilgalaikius padarinius parodė, kad net oficialių politinių represijų nepatyrę ir tik okupacijos sąlygomis Lietuvoje gyvenę žmonės kai kuo panašūs į nukentėjusiuosius – ketvirtadalis dėl represijų yra netekę artimųjų, net trečdalis nurodo dėl okupacijos negalėję pasiekti savo profesinių ir mokslo tikslų ir jaučiasi net blogiau už kitose šalyse tirtus politinius kalinius (Gailienė ir Kazlauskas, 2004).

¹ *Manėm, kad greit grįšim. 18 pokalbių apie pasitraukimą į Vakarus 1940–1944*, Vilnius: Aukso žuvis, 2014, sudarė Dalia Stakytė-Anysienė, Laima Petrauskaitė-VanderStoep, Dalia Cidzikaitė. (Knyga, kurioje pateikiami priverstinių emigrantų pasakojimai. – Aut. past.)

Ilgalaikės gilios psichoterapijos atvejų analizė Lietuvoje parodė, kad daugelio klientų šeimos istorijose išryškėja pavojingos psichologinės strategijos, taikytos susiduriant su totalitarine sistema. Autoritetų ir sistemos apgaulinėjimas, slaptumas, dviveidiškumas, pasyvumas, tapatybės keitimas buvo svarbios išgyvenimo strategijos. Daugeliu atvejų jos padėjo išlikti ir patenkinti gyvybinius poreikius – ne tiesiai, bet įvairiais gudravimo ir apsimetinėjimo būdais. Pavojinga, jei tai tampa dominuojančia gyvenimo strategija, kuri gali žalingai veikti ypač antroje ir net trečiojoje kartose. Kitų apgaulinėjimas susilieja su savęs apgaulinėjimu, o nepažintos ir konstruktyviai netransformuotos savo paties giliosios deformacijos virsta nekonstruktyvia agresija ir autoagresija (Gudaitė, 2014).

Praėjus dešimčiai ir daugiau metų nuo nepriklausomybės atkūrimo atlikti psichologiniai tyrimai rodė, kad penkis dešimtmečius trukusio sovietinio totalitarinio režimo padariniai individų ir visuomenės gyvenime juntami iki šiol. Patyrusieji politines represijas vis dar jaučia iškentėtų traumų poveikį savo fizinei ir psichologinei sveikatai (Kazlauskas, 2006), ir tas poveikis perduodamas net antrajai kartai (Vaskelienė, 2012). Neretai žmonės patys sąmoningai nesieja savo psichologinių sunkumų su sovietmečio patirtimis, tai išryškėja tik taikant gilią ilgalaikę psichoterapiją (Gudaitė, 2014a). Tyrimai parodė, kad politinis aktyvumas, stipri pasipriešinimo motyvacija, dvasinės vertybės yra labai svarbūs apsauginiai veiksniai, todėl net itin daug traumų patyrę buvę politiniai kaliniai kai kuriais atžvilgiais jaučiasi net geriau nei mažesnes represijas patyrę kiti tyrimo dalyviai (Kazlauskas, 2006).

Sovietinis palikimas yra ir psichikos sveikatos kryptis formuojančių politikų *mentalitetas* – užuot taikę modernias mokslu pagrįstas prevencijos priemones, jie vis dar neišsivaduoja iš sovietinės sveikatos apsaugos ypatumų su pertekline medikalizacija, skaidrumo stoka, nepagarba paciento teisėms, prasta vadyba ir pan. (Pūras ir kt., 2014). Skirtingai nuo senųjų Europos Sąjungos šalių politikų, kartais jie tiesiog moralizuoja užuot svarstę apie tinkamiausias žalingo elgesio prevencijos priemones (Skruibis ir kt., 2010). Bendrieji rodikliai, atspindintys *visuomenės dvasinės sveikatos* būklę, pvz., autodestruktyvaus elgesio – savižudybių, alkoholio vartojimo paplitimo – taip pat keičiasi vangiai (Gailienė, 2005).

Kita vertus, nėra ir nieko stebėtino, kad totalitarinio režimo poveikis žmogui buvo toks stiprus. Juk totalitarinės sistemos pagrindinis taikinyis ir buvo žmogus, siekta „Lietuvos politinę tautą sunaikinti, asimiliuoti ir paversiti žmonių mase, tinkama totalitariniam valdymui“ (Gailius, 2006, p. 190). Tam ir dirbo visos struktūros – ideologinės, politinės, represinės, propagandinės. Taigi Lietuvos žmonių traumavimas truko penkis dešimtmečius (bent Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse; Rusijoje, Ukrainoje – dar ilgiau; Lenkijoje ir kitose buvusio socialistinio bloko šalyse režimas veikė kiek kitaip). Nepriklausomybę

atkūrė šalis, patyrusi sunkias istorines traumas. O kas buvo vėliau? Nepriklausomybei – jau daugiau kaip du dešimtmečiai. Kaip vyko traumos procesas ir įveika? Kokia žmonių psichologinė būklė dabar? Ar ji susijusi su istorine praeitimi ir žmonių požiūriais į ją?

TRAUMA

Psichologinė trauma

Psichologinės traumos sąvoką suformulavo klinikinė psichologija ir psichiatrija. Terminas, paimtas iš medicinos, ypač chirurgijos, visada reiškė fizinį sužeidimą ir jo gydymą. Psichologine trauma buvo pavadinti nefiziniai socialiniai ir psichologiniai sužeidimai, atsirandantys dėl stiprių psichologinių sukrėtimų. Psichologinės traumos tyrinėjimas buvo labai svarbus etapas klinikinės psichologijos ir psichiatrijos istorijoje. Tiesą sakant, psichoanalizės ir šiuolaikinės psichoterapijos pradžia ir buvo mėginimas teoriškai aprašyti psichologinės traumos poveikį.

Psichologinių traumų tyrinėjimo pradininkai, prancūzų psichiatrai P. Jane ir J. M. Charcot, vėliau – austrų gydytojai S. Freud ir J. Breuer parodė, kad patirtos traumos yra isterijos simptomų ir kitų neurozių priežastis. Jos gali būti neįsisąmonintos, nes, psichikai siekiant apsisaugoti nuo griaunančio traumos poveikio, jos prisiminimai eliminuojami (*disocijuojami, išstumiami*) iš sąmonės. Tačiau trauminės patirtys stengiasi vėl priverstinai prasiveržti į sąmonę įvairių simptomų ir išgyvenimų pavidalu. Traumos žlugdantį veikimą galima sumažinti tik laipsniškai integruojant trauminius prisiminimus į asmens psichinio gyvenimo visumą. Vėliau prie šių tyrinėjimų svariai prisidėjo C. G. Jung, įvesdamas kolektyvinės sąmonės sampratą, taip sukurdamas prielaidas platesniam traumos ir kultūrinių kompleksų tyrinėjimui (Jung, 1934; Gudaitė ir Stein, 2014).

Psichotraumatologija, tarpdisciplininė traumų tyrinėjimo sritis, taip pavadinta siekiant įtvirtinti skirtumą nuo medicininės traumatologijos (Fischer ir Riedesser, 1998; Everly ir Lating, 1995). Ji sėkmingai vystėsi po Pirmojo pasaulinio karo, o itin veržliai – po Antrojo pasaulinio karo.

Nuo 1980 m., kai Amerikos psichiatrijų asociacijos diagnostinės sistemos trečiajame leidime DSM-III buvo apibūdinta traumos samprata, kriterijai ir potrauminio streso sutrikimo diagnozė PTSS, traumos apibrėžimas nuolat tikslinamas. Potrauminio streso sutrikimo diagnozė grindžiama prielaida, kad sutrikimo priežastis yra aiškiai žinoma. Tai išskirtinai stresogeniškas gyvenimo įvykis ir po jo sekusi staigi streso reakcija. Ne kiekvienas patirtas stresas ar gyvenimo sunkumas laikomas trauma. Trauminiai įvykiai yra ypatingo sunkumo stresoriai, susiję su mirties realybe, dažnai keliantys grėsmę gyvybei ar giliau-

siam asmenybės tapatumui ir vientisumui. Taip pat svarbu tai, kad net ir tie įvykiai yra tik *potencialiai* traumuojantys, taigi potrauminiai sutrikimai – galima, bet nebūtina trauminės patirties pasekmė. Kaip apibrėžiama diagnostinėse sistemose, trauminiai stresoriai yra už įprastinės žmogaus patirties ribų išeinantys įvykiai, tad šia prasme jie yra nenormalūs (nors tokia neproblemiška, betraumė gyvenimo samprata neretai ir kritikuojama kaip šiūlaikinės Vakarų visuomenės iliuzija, kad iš esmės žmogus pats kontroliuoja gyvenimo įvykius; deVries, 2007). Tik išskirtinai pavojingi ar katastrofiški stresoriai (smurtas, pagrobimas, teroristinis užpuolimas, kankinimai, įkalinimas karo belaisvių ar koncentracijos stovyklose, katastrofos ir pan.) sukelia specifinius potrauminius sutrikimus, kurių pagrindinis požymis – nuolat nevalingai į sąmonę įsiveržiantys patirtos traumos išgyvenimai.

Traumos gali būti vienkartinės, trumpos arba ilgai trunkančios ir sudėtingos (Terr, 1991). Vienkartinės traumos (gamtinės nelaimės, autoavarijos, užpuolimai) gali būti labai sunkios, netikėtos, sukeliančios potrauminio streso sutrikimą, bet jos trumpiau trunka ir yra greičiau įveikiamos. Ilgalaiškės traumos – tai arba stresorių seka, kai akumuluojasi keletas trauminių įvykių, arba ilgai trunkantis traumavimas. Šios traumos dažniausiai yra sukeltos kitų žmonių, jose daug traumuojančių veiksnių, o pasekmės – gilesnės ir ilgiau trunkančios. Jos sutrikdo įprastinę gyvenimo tėkmę, sugriauna tapatumo jausmą, paveikia žmogaus savivoką ir savivertę ir gali sukelti net ilgalaikius asmenybės pokyčius ir sutrikimus.

Naujausias trauminės situacijos ir potrauminio streso sutrikimo apibūdinimas pateiktas 2013 m. paskelbtame Amerikos psichiatrų asociacijos diagnostinės sistemos penktajame leidime DSM-V. Diskusijos dėl psichologinės traumos sampratos tęsiamos; kita reikšminga (Pasaulinės sveikatos organizacijos rengiama) diagnostinė sistema TLK, kurios naujas pataisytas 11-asis leidimas pasirodys 2017 m., taip pat pateiks pakoreguotą traumos apibūdinimą, kuris kaip visada Amerikos ir Europos psichikos sveikatos specialistų diskusijoje, bus labai panašus, bet ne tapatus.

Traumų tyrinėjimo istorijoje nuolat tęsiasi ir kita diskusija – per siauro traumos supratimo problema. Į siaurus medicininius ir biologinius požūrius linkę specialistai traumą ir jos padarinius neretai traktuoja kaip izoliuotas diagnozes, tik kaip ligas tradicine prasme. Toks požūris ignoruoja pačią potrauminių sunkumų esmę. Trauma yra ne vidinis procesas, o visų pirma išorinis įvykis. Tai žmogaus patyrimas, o individo reakcija į trauminę patirtį priklauso ir nuo jai suteikiamos prasmės, ir nuo daugelio sociokultūrinių veiksnių (Weisæth, 2004; deVries, 2007; Maercker, Horn, 2013). Apie tai liudija ir faktas, kad kliniškai vertinant potrauminius simptomus gryno potrauminio streso sutrikimo praktiškai nebūna, visada pasireiškia ir kiti klinikiniai simptomai (Maercker, 2009), ir psichosocialiniai sunkumai, ir santykių bei tapatumo problemos, ir egzistenciniai išgyvenimai.

Kultūrinė trauma

Pastaraisiais dešimtmečiais traumos sąvoka iš psichotraumatologijos, klinikinės srities, buvo perkelta ir į socialinius ir humanitarinius mokslus bei pripildyta socialinio turinio. Sociologiniuose ir antropologiniuose tyrinėjimuose susiformuoja naujas *traumos diskursas*. Jame *kultūrinė trauma* (arba *kultūros trauma*) apibūdinama kaip kultūriškai suvoktas sužeidimas pačiam kultūriniam audiniui (angl. *culturally defined wound in the very same culture*) (Sztompka, 2000, p. 458). Kultūrinės traumos padariniai pajuntami tuomet, kai grupės nariai sutaria, kad buvo paveikti siaubingo įvykio, visam laikui pakeitusio grupės sąmonę, jos atmintį bei tapatumą (Alexander, 2004). Taigi kultūrinė trauma yra pačios kultūros savirefleksija. Kultūrinės traumos teorija buvo vystoma tyrinėjant kolektyvines traumas įvairiuose socialiniuose kontekstuose skirtinguose kraštuose: Amerikos kritinių istorinių įvykių refleksijas visuomeninėje sąmonėje (Neal, 1998; Alexander, 2004), pokomunistinės Lenkijos ir kitų Rytų Europos šalių socialinių transformacijų negatyviųjų aspektų patirtis (Sztompka, 2000), kultūrinių traumų socialinio ir individualaus lygmens sąsajas posovietinėje Estijoje (Aarelaid-Tart, 2006).

Kaip minėta, šiuose tyrinėjimuose traumos terminas yra imamas iš psichologijos ir psichiatrijos ir taikomas visuomenei, atskiroms visuomenės grupėms ir kultūrai. Kultūrinės traumos apibūdinimas visiškai analogiškas psichopatologiniam traumos apibūdinimui – kaip ir psichiatrinių sutrikimų diagnostinėse sistemose (DSM, TLK), nusakomas trauminio įvykio pobūdis ir kriterijai (kas yra trauma, kokie svarbiausi trauminių situacijų ypatumai), kaip ir individualių traumų koncepcijoje, nurodytieji grėsmingi įvykiai yra tik *potencialiai traumuojantys* – ar jie sukels kultūrinę traumą, priklausys nuo daugelio individualių ir socialinių veiksnių. Potencialiai trauminių istorinių įvykių poveikis yra ne vienkartinė reakcija, bet procesas, galintis pasireikšti kultūrine dezorientacija, kuri nebūtinai išauga iki kultūrinės traumos (kaip ir individo atveju – potencialiai trauminiai įvykiai gali sukelti tik stresinę reakciją, bet ne potrauminius sutrikimus). Kultūrinės traumos pasekmėms įvardyti naudojamas ir klinikinis terminas – *traumos simptomai* (Sztompka, 2000; Alexander, 2004). Manoma, kad trauma, kitaip nei stresas, giliai perkeičia bazinę kultūros sistemos kaip visumos struktūrą: „Visuomenė niekad nebebus tokia pati“ (de Vries, 2007, p. 401). Jei apie individualią traumą galime kalbėti kaip apie pertrūkį įprastinėje gyvenimo tėkmėje, tai kultūrinė trauma sutrikdo kolektyvinės atminties tęstinumą ir istorinės atminties perdavimą iš kartos į kartą, ryšius tarp šeimos ir visuomenės, tarp atskirų visuomenės grupių, kartų.

Taip yra ir su teoriniais aiškinimais. Kaip ir psichotraumatologijoje, interpretuojant kultūrinės traumos fenomeną ryškiausiai išsiskiria dvi teorinės kryptys – kognityvinė ir psichodinaminė, kylanti iš psichoanalizės tradicijos

(Alexander, 2004). Kognityvinė kryptis laikosi prielaidos, kad individai sąmoningai suvokia trauminius įvykius, o jų reakcijos yra problemų vertinimas, alternatyvų ieškojimas ir kolektyvinės atminties formavimas (pvz., Neal, 1998; Eyerman, 2001). Psichodinaminės krypties atveju (Friedlander, 1992; Caruth, 1995; Garland, 1999) kultūrinė trauma egzistuoja kaip nesąmoninga emocinė baimė, išstumti prisiminimai, kaip kultūriniai kompleksai (Singer ir Kimbles, 2004), taigi trauminiai jausmai ir patirtys kyla ne tik dėl įvykių, bet ir dėl nerimo laikant juos užspausčius. Jungo teorijos tęsėjai kultūrinę traumą aiškina *kultūrinių kompleksų* koncepcija (Singer ir Kimbles, 2004). Kultūrinės traumos sukrečia visuomenės ar jos grupių normalų kultūrinį tapatumą (*kultūrinį ego*), ir jį gali pakeisti *kultūriniai kompleksai* – vienpusiški, supaprastinti požiūriai, pažadinantys labai daug stiprių iracionalių jausmų, kai gerosios savybės nesąmoningai priskiriamos savajai grupei, o blogosios projektuojamos į kitas. Kultūrinių kompleksų nulemtas elgesys, pasirinkimai ir sprendimai paprastai yra primityvesni. Traumos įveikos uždavinys – sveiko kultūrinio tapatumo atkūrimas, kuris užtikrina savo unikalumo suvokimą, realistiškus vertinimus bei prieštarų priėmimą ir leidžia laisvai bendrauti su kitomis kultūrinėmis ir socialinėmis žmonių grupėmis. Trauma bus įveikta, kai išstumti prisiminimai bus patalpinti į kolektyvinę savimonę. Estijos antropologė A. Aarelaid-Tart (2006) nurodo *tylos sąmokslu* istorinį pavyzdį – vieną iš ryžtingai išstumtos kolektyvinės atminties rezultatų. Tai, kad apie Stalino nusikaltimus Estijos viešojoje erdvėje po trėmimų nebuvo kalbama, „yra ilgalaikio Baltijos tautų kolektyvinės sąmonės nerimo pavyzdys. Po 1990 m., atkūrus nepriklausomybę, šie slapti kolektyviniai prisiminimai aktyviai prasiveržė į viešumą atminimo veiksmais ir reprezentacijomis žiniasklaidoje ir memuaruose“ (p. 45).

Lenkų sociologas P. Sztompka (2000, 2004) tyrinėjo pokomunistinių šalių patirtį ir pateikė teorinę analizę apie Rytų Europos tautų traumines radikalių socialinių pokyčių patirtis. Šiems pokyčiams paaiškinti jis naudoja terminą *kultūrinė trauma*. Programinis jo straipsnis vadinasi „Kultūrinė trauma. Kitas socialinių pokyčių veidas“ (Sztompka, 2000). Autorius siekia pabrėžti, kad socialiniai pokyčiai ilgai buvo idealizuojami kaip nuolatinė pažanga, bet ypač XX amžius tai paneigė, atnešdamas radikalių ir dramatiškų socialinių sukrėtimų. Autorius kultūrinės traumos sampratą pritaiko aiškindamas socialinius pokyčius ir kolektyvinį jų pripažinimą, tiksliau – disfunkcinę, neadaptivią didžiųjų socialinių pokyčių pusę. Jo teigimu, potencialiai trauminiai įvykiai ne visada turi būti negatyvūs. Kultūrinė trauma gali kilti ir iš sėkmės. Staigūs, nelaukti, neplanuoti, labai didelio masto, viršijantys lūkesčius socialiniai lūžiai objektyviai žiūrint gali atrodyti pozityvūs, naudingi, bet jų pašaliniai efektai gali būti trauminiai įvykiai ir situacijos. Antai komunizmo žlugimas ir gilios radikalos permainos Rytų Europos visuomenėse daugumos žmonių buvo sutikti su didžiausiu entuziazmu, bet kai kuriems radosi ir trauminės patirties, vadinamųjų

perėjimo skausmų (Sztompka, 2004) – tai nedarbo, infliacijos, statuso praradimo, korupcijos, nusikaltimų ir pan. patirtys.

Kultūrinė trauma yra grėsmingiausia, nes kaip ir visi kultūriniai fenomenai ji yra pati *inertiškiausia*, tverianti ir išliekanti daug ilgiau nei kitos traumos, kartais net per kelias kartas. Kultūrinės tvarkos suirimas labiausiai pasireišk kolektyvinio tapatumo griuvimu. Traumos tvarumo apibūdinimui P. Sztompka remiasi abiem teoriniais požiūriais – ir psichodinaminiu, ir kognityviniu: kultūrinė trauma ilgam išlieka „išsaugota kolektyvinėje atmintyje arba tūnanti kolektyvinėje pašąmonėje“ (Sztompka, 2000, p. 458). Kaip ir psichotraumatologijoje, kultūrinės traumos *įveika* yra procesas, kuris gali būti sėkmingas, konstruktyvus, bet gali būti ir destruktivus. Įveikos sėkmė priklauso nuo visuomenės ir atskirų jos grupių socialinio kultūrinio kapitalo ir nuo konstruktyvaus visuomenėje kuriamo diskurso. Kultūrinės traumos įveika yra radimas tokios praeities interpretacijos, kuri atkurtų pažeistą tapatumą (Aarelaid-Tart, 2006). Pozityvi kultūrinės traumos įveika veda prie naujos kultūrinės konsolidacijos.

Viena vertus, atrodo, kad kultūrinės traumos koncepcija yra gana redukcionistinė ir todėl kritikuotina kaip socialinių reiškinių psychologizavimas, kita vertus, gana solidūs teoriniai ir empiriniai tyrimai įtvirtino šią koncepciją sociologiniuose ir antropologiniuose tyrimuose (Šutinienė, 2002).

Kultūrinė trauma ir psichologinė trauma

Iš tikrųjų nors ir atrodo sunkiai įtikima, bet tai gana nauja tyrinėjimų sritis. Kultūrinės dezintegracijos pasekmės individui ir individų pastangos įveikti kultūrinės traumas psichologijoje yra mažai tyrinėtos. Nors psichotraumatologijoje neretai raginama vengti susiaurinimų, stengtis suprasti traumos patirtį ir jos pasekmes atsižvelgiant į visą traumos sudėtingumą, remtis bio-psichosociokultūriniais modeliais (pvz., Weisæth, 2004), realybėje dažnai vyrauja susiaurinti ir nuo kultūrinio konteksto atitraukti požiūriai.

Sociologijoje stengiamasi pabrėžti, kad kultūrinė trauma paveikia *kultūrą*, kolektyvą, todėl ji negali būti traktuojama kaip individualus sunkumas (kaip psichoanalizėje) (Sztompka, 2000). Sociologai persergsti nuo psichologinio redukcionizmo, nes tada esą išnyksta kultūrinis lygmuo, o psichologinės traumos ir kultūrinės traumos procesai labai skiriasi. Psichologinės traumos mechanizmai yra intrapsichiniai (gynybų, adaptacijos, įveikos, perdirbimo dinamika), kultūrinės – socialinių grupių sąveika, bet vis tiek psichologiniai procesai, tokie kaip jausmai, atmintis, vertinimai, ir čia yra esminiai (Smelser, 2004). Taigi iš dalies tas atskyrimas dirbtinas, bet, galbūt, ir adekvatus, nes leidžia gilintis į tam tikrus apsibrėžtus traumų aspektus.

Kultūrinės ir psichologinės traumos sąveikų tyrinėjimuose psichologijos žvilgsniu esminiai aspektai yra *psichologinės traumos kultūrinis kontekstas ir kultūrinės traumos poveikis individų psichologinei raidai*.

Psichologinės traumos ir kultūra. Trauminis įvykis visada nutinka konkrečiame sociokultūriniame kontekste. Ir psichologinės, ir kultūrinės traumos apibūdinimas pirmiausia priklauso nuo konteksto ir nuo įvykiui suteikiamos prasmės. Trauma – asmens patyrimas ir vertinimas, kaip jis jaučiasi dėl tų įvykių. Potrauminės reakcijos atspindi ir sociokultūrinę aplinką, kurioje trauma įvyksta. Siekiant ją įveikti, interakcija tarp bendruomenės ir individo taip pat vaidina labai svarbų vaidmenį. Su kultūrinėmis vertybėmis susitapatinę asmenys dažniau pasinaudoja socialine parama, o socialiai mažiau integruotiems žmonėms stresas labiau paveikia sveikatą ir lemia kitas traumos reakcijas (deVries, 2007). Pokomunistiniuose kraštuose nustatyta, kad artimųjų, draugų tinklas, šeimos palaikymas yra svarbūs įveikiant radikalių socialinių pokyčių traumas (Sztompka, 2000); sovietines represijas patyrusiems žmonėms bendroje priešiškoje režimo aplinkoje didžiausia parama buvo to paties likimo žmonės (Kazlauskas, 2006); bendruomeninis traumas pripažinimas, artimiausios aplinkos dėmesys ir palaikymas visada ženkliai sušvelnina ir sunkauso ilgalaikio traumavimo padarinius (Herman, 1992).

Normaliomis sąlygomis kultūra gerokai apsaugo savo narius nuo potencialiai žlugdančio trauminių įvykių poveikio, nes paprastai kultūros yra labai atsparios aplinkos stresams ir pokyčiams. Kultūra suteikia saugumą, tvarką, bendrumą (Bronfenbrenner, 1979, 1994). Socialinės pagalbos ir teisingumo įgyvendinimo institucijos, kultūrinės tradicijos, šeima ir religija sudaro terpę, kuri užtikrina traumauto žmogaus grįžimą į įprastą gyvenimo tėkmę ir suteikia jėgų įveikti traumą. Kultūrinės vertybės ir normos padeda atgauti savo vertės ir gyvenimo prasmės jausmą, integruoti patirtį į istorinį kontekstą ir palaiko gyvenimo tęstinumo suvokimą net trauminių sukrėtimų sąlygomis (deVries, 2007; Herman, 1992).

Individualios traumos proceso aiškinime kultūrinis lygmuo ir individualus lygmuo yra skirtingi. Gali būti, kad psichologiniai ir kultūriniai paaiškinimai geriausiai tinka skirtinguose traumos proceso etapuose (deVries, 2007). Psichologinis (neretai ir psichobiologinis) – labiausiai paaiškina ūmias reakcijas į traumą (šoko, neigimo, disociacijos, stiprių jausmų). Tačiau tolesnė potrauminės reakcijos eiga ir traumas įveikia neišvengiamai siejasi su sociokultūriniais aspektais. Kultūra, suteikdama tapatybę, kultūrinius traumas įveikos ritualus, traumas pripažinimą, o taip pat pagalbos institucijų sistemą ir socialinę paramą bei reabilitaciją, stiprina individų atsparumą ir traumas įveiką. Daugelyje šioje knygoje pateikiamų tyrimų apie specifines traumas patyrusius žmones akivaizdžiai matome, kaip sugriautas kultūrinis kontekstas tampa reikšminga prielaida traumavimo sukeltoms problemoms tapti chroniškoms.

Kultūrinės traumos ir asmens psichologinė raida. Jei įvyksta kultūrinė trauma, jos poveikis yra sudėtingas ir daugiasluoksnis. Kultūrinė trauma pirmiausia pasireiškia kolektyvinio tapatumo griuvimu (Sztompka, 2000; Smelser, 2004). Tai yra grėsmė ir asmeniniam tapatumui. Kultūra nebeatlieka apsauginės funkcijos, ji nebepajėgi atkurti saugumo ir bendrumo jausmo. Žmonės pasijunta gyveną pavojingame pasaulyje, kuriame jų asmeniniai poreikiai niekam nerūpi. Antai kultūra paprastai reglamentuoja gedėjimo ritualus, kurie yra svarbi gedulo proceso dalis ir turi labai didelę psichologinę prasmę, nes užtikrina organizuotą paramą išgyvenantiems netekties traumą. Komunistinio režimo kraštuose daugelio žmonių gedėjimas buvo sutrikdytas – jų „sielvartas ir gedulas buvo areštuoti“ (Lindy ir Lifton, 2001, p. 24). Per represijas žuvusių žmonių, nužudytų partizanų artimieji dažnai neturėdavo galimybės deramai su jais atsisveikinti, jų palaidoti, net sužinoti, kur jie užkasti. Poreikis užbaigti gedulo procesą Lietuvoje labai sustiprėjo vos susilpnėjus draudimams. Pradedus demokratizacijos procesams Sovietų Sąjungoje, daugybė žmonių parsigabeno artimųjų palaikus iš tolimų tremties vietų arba įvairiomis simbolinėmis formomis (atminties kalneliai, simboliniai kapai, šeimų kryžiai ir pan.) siekė užbaigti sutrikdytą atsisveikinimą su netektaisiais (Gaillienė, 2008).

Kai griūna kultūrinė apsauga, suardomi apsauginiai socialiniai ir kultūriniai ryšiai, žmonės lieka vieniši, o jų problemos yra proporcingos kultūrinei dezintegracijai. Tada traumuoti individai ir grupės turi padėti patys sau. Trauma sugriauna individo psichikos integralumą, įjungia gynybines ir kompensacines sistemas. Jos telkiasi tik į išgyvenimo strategijas ir taip riboja asmens kūrybingumą, saviraišką ir asmenybės augimą (Gudaitė, 2014). Didelių sukrėtimų laikai paprastai išprovokuoja tai, kas žmoguje geriausia ir kas blogiausia (deVries, 2007). *Geroji pusė* – tai galimybė keistis ir sukurti naujas bendrabūvio ir tapatybės formas, *blogoji, tamsioji* – tai regresija į primityvesnes emocijas bei elgsenas, kurios laikinai palengvina nepakeliamą situacijos sudėtingumą. Tačiau neįveiktos kultūrinės traumos gali trukti ilgai, gali būti perduodamos net kitoms kartoms ir ilgam sutrikdyti normalią individų psichologinę raidą (Gudaitė ir Stein, 2014).

Mūsų šalis XX amžiuje patyrė daug dramatiškų politinių pokyčių, kurie sukėlė kultūrines traumas. Viena po kitos sekusios okupacijos (sovietų 1940 m. ir 1944 m., nacių 1941–1944 m.), o paskui nepriklausomybės atkūrimas ir radikalios pertvarkos iš esmės paveikė kiekvieną žmogų ir kiekvieną šeimą. Radikalūs istoriniai procesai vyko ir daugelyje Rytų ir Vidurio Europos šalių, bet konkrečios patirtys yra skirtingos. Todėl norint giliau suprasti kultūrinių traumų procesus, svarbu tyrinėti ir lyginti skirtingų šalių gilumines trauminės patirtis ir įveikos procesus. Tačiau sėkmingam istorinių kultūrinių traumų tyrimui pirmiausia reikia jų pripažinimo.

Traumų visuomeninis politinis pripažinimas

Traumų tyrinėjimuose pačios traumos ir jos pasekmių visuomeninio *pripažinimo* problema yra esminė. Nuo visuomenės požiūrio ir nuo politinių procesų priklauso ir traumos mokslinių tyrinėjimų, ir pagalbos traumavimo aukoms sėkmė (Danieli, 1996; Staub, 2000; Sztompka, 2000). Visa psichotraumatologijos istorija rodo, kad reikšmingiausiai jos pasiekimai tapo įmanomi tik įveikus traumos neigimo ir nepripažinimo periodus. Antai po Antrojo pasaulinio karo Vakarų šalyse priimti visuomeniniai bei politiniai sprendimai palankiai veikė pradėtuosius sunkių ilgalaikių traumų tyrimus, o jais remiantis buvo kuriama ir tobulinama kompensacijų sistema nuo nacių režimo nukentėjusiems žmonėms (Weisæth, 2004). Tačiau pripažinimo ir užmiršimo fazės traumų tyrimo istorijoje periodiškai kartojasi (Herman, 1992; Shephard, 2000; Gailienė, 2001; Weisæth, 2004). Traumų neigimo priežastys yra ir emocinės, ir socialinės, ir politinės (Gailienė, 2008). Tai, kad komunistinio režimo patirtis yra trauminė, Europos kultūriniame diskurse nėra lengvai pripažįstama.

Po komunistinės sistemos žlugimo komunistinė ideologija, kitaip nei nacionalsocialistinė, Vakarų pasaulyje nebuvo pripažinta nusikalstama sistema, tad ir dėmesys jos nusikalstamiems padariniams neproporcingai mažas. Vakarų šalyse komunizmo nusikaltimų ir komunistinės ideologijos atžvilgiu vyrauja geriausiai atveju ambivalencija, Rusijoje kategoriškai neigiami bet kokie komunizmo nusikaltimai. Mokslinių tyrimų srityje neigimas ir ambivalencija lemia didelį netolygumą – gausu holokausto traumų ir Antrojo pasaulinio karo aukų bei pasipriešinimo nacių okupacijai dalyvių tyrimų, bet patikimų ir reprezentatyvių politinių represijų padarinių tyrimų pokomunistinėse šalyse, ypač buvusiose Sovietų Sąjungos respublikose, dar itin mažai.

Teoriškai totalitariniai XX amžiaus Europos režimai anksti buvo įvardyti kaip nusikalstami. Filosofė H. Arendt (1951) *totalitarizmo* sąvoką į akademinį ir visuomeninį diskursą įvedė netrukus po Antrojo pasaulinio karo ir juo apibūdino abu nusikalstamus režimus – nacistinį ir komunistinį. Tačiau Vakarų Europoje ši idėja sunkiai siekia pripažinimo. Istorinės atminties ir istorinių traumų akademinuose tyrimuose abiejų diktatūrų lyginimas vis dar yra tabu.

2004 m. pavasarį, kai Baltijos šalis įsijungė į Europos Sąjungą, Vokietijoje, Leipcigo knygų mugės atidaryme kalbėjusi Europos komisarė, buvusi Latvijos užsienio reikalų ministrė Sandra Kalnietė mėgino įvardyti dviejų nusikalstamų totalitarinių režimų egzistavimą kaip akivaizdų Europos istorijos faktą: *„Tik geležinei uždangai nukritus tyrėjams pasidarė prieinami archyvuose saugoti dokumentai ir šių aukų gyvenimo istorijos. Šie duomenys įrodo, kad abu totalitariniai režimai – nacizmas ir komunizmas – buvo vienodai nusikalstami. Niekados nevalia jų skirti vien dėl to, kad vienas jų buvo nugalėtojų pusėje. Kova prieš fašizmą negali būti laikoma dalyku, visiems laikams išteisinančiu Sovietų Sąjungą, vie-*

nos klasės ideologijos vardan engusių nesuskaitomą daugybę nekaltų žmonių. Esu tvirtai įsitikinusi, kad mūsų kartos pareiga yra atitaisyti šią klaidą. Pralaimėjęs irgi privalo parašyti savo istoriją, nes ir jie nusipelnė deramos vietos žemyno istorijoje. To nepadarius, istorija liks vienpusė, su spragomis ir negarbinga.“

Tačiau Vokietijoje dėl šio lyginimo kilo skandalas ir diskusijos apie du nusikalstamus režimus vėl ilgam nutilo (Assmann, 2013).

„Matome kad tebėra tabu, nuolat brėžiamos ribos. Į vokiečių naratyvą tokie dalykai apskritai netelpa, nes mes susitelkę tik į holokaustą. Sakyčiau jog mes, vokiečiai, nenorime kad istorijoje atsirastų kažkokios kitos aukų grupės, nes mums neramu, kad imsime vieną ir kitą lyginti, kad nebus pakankamai vietos abiem pasakojimams. Tai ir yra didžioji problema.“ (Aleida Assman, 2013-09-07, interviu portale „15 min.“)

Vokietijoje, vykstant aštrioms diskusijoms apie dviejų diktatūrų – nazizmo ir komunizmo – atmintį, kai net jų lyginimas buvo tabu, istorikas B. Faulenbach pasiūlė diplomatišką formulę:

„1. Atmintis apie stalinizmo nusikaltimus negali reliatyvizuoti holokausto atminties.

2. Holokausto atmintis negali trivializuoti stalinizmo nusikaltimų atminties.“ (Cit. iš Assmann, 2013, p. 163.)

Tyrėjai viliasi, kad tokie įvardinimai gali padėti tolygiau kalbėti ne tik apie „dvi diktatūras“ Vokietijoje, bet ir bendrai apie du totalitarinius režimus Europoje (Assmann, 2013).

Psichologinių tyrimų apie komunistinio režimo sukeltas traumas, jų ilgalaikius padarinius ir įveikos procesus yra nedaug. Jau paskelbta nemažai sociologinių ir antropologinių studijų apie socialinių transformacijų po komunizmo žlugimo procesus, tačiau trauminės totalitarizmo patirties ilgalaikio poveikio tyrimų yra mažai. Toji patirtis išsiskiria savo mastais ir ypatingai ilga trukme. Jei žmonės buvo tiesiogiai politiškai represuoti, tai kitaip nei įvairiose šalyse, kur represuoto asmens traumavimas paprastai nutrūksta pasibaigus įkalinimui, komunistinių represijų aukos bei jų šeimos nariai net išėję iš kalėjimų ar lagerių ir toliau buvo persekiojami kelis dešimtmečius, iki pat sistemos žlugimo. Todėl net ir pasibaigus tremties ar įkalinimo laikui, jie priversti slėpti savo praeitį ne tik nuo aplinkinių, bet kartais net ir nuo savo vaikų. Tai lėmė ir specifinę patirtį šeimose, kai apie tėvų traumas vengiama kalbėti ne tik dėl psichologinių, emocinių, bet ir dėl politinių priežasčių. Tačiau pasirodė, kad dalis šeimų sugebėjo išsaugoti ir perduoti kitoms kartoms savo istoriją (Vaskelienė, 2012), kuri tampa žmonių stiprybės laidu (Bieliauskaitė ir kt., Mažulytė ir kt. *šioje monografijoje*). Kitas ypatumas, kad okupacijų ir istorinių lūžių sukeltos kultūrinės traumos paveikė visą visuomenę, kiekvieną žmogų ir šeimą; poveikis buvo ilgalaikis ir sudėtingas – kartais net sunku suvokti, kurie yra tikrieji nukentėjęsiai, o kurie – laimėtojai.

Taigi ką galime išvelgti žmonėse šiandien? Kaip jie jaučiasi, kaip vertina tai, kas įvyko, kokią tam suteikia prasmę? Kaip gyvena itin pažeidžiamos visuomenės grupės, patyrusios ypatingą specifinį traumavimą arba sunkias asmenines traumas? Kaip laikosi tie, kuriems teko didesni kultūrinės traumos iššūkiai, nes jie priklauso mažumai ir turi formuoti savo naują tapatybę po lūžio; ar jų tapatybė ras vietos naujoje kultūrinėje tapatybėje ar tapatybėse?

Pristatomame tyrime stengėmės apimti gana platų tyrimo dalyvių ratą, derinti kiekybinius ir kokybinius tyrimo metodus, į vienus klausimus ieškodami atsakymų, o apie kitus žinodami tiek, kad iki tikrųjų atsakymų dar toli, taigi tik iškeldami išvalgas tolimesniems tyrimams.

LITERATŪRA

- Aarelaid-Tart, A. (2006). *Cultural Trauma and Life Stories*. Helsinki: Kikimora Publications.
- Alexander, J. C. (2004). Toward a Theory of Cultural Trauma. In J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. J. Smelser, P. Sztompka. *Cultural trauma and Collective Identity* (1-30). University of California Press.
- Arendt, H. 2001 (1951). *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba.
- Assmann, A. (2013). *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention*. München: C. H. Beck Verlag.
- Bernhard, M., Kubik J. (eds.) (2014). *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*. Oxford University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological Models of Human Development. In T. Husen & T.N. Postlethwaite (ed.). *The International Encyclopedia of Education* (2nd ed., 1643–1647). New York: Elsevier.
- Caruth, C. (1995). *Trauma Exploration in Memory*. Baltimore: J. Hopkins Institute.
- Danieli Y. (ed.) (1998). *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. New York: Plenum Press.
- deVries, M. W. (2007). Trauma in Cultural perspective. In van der Kolk., McFarlane, A. C., Weisæth, L. (eds.) *Traumatic Stress: the Effects of Overwhelming Experience on Mind, Body, an Society*. New York, London: The Guilford Press, 398–413.
- Elder, G. H. (1974). *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experiences*. Chicago: University of Chicago.
- Eyerman, R. (2001). *Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Everly, Jr. G. S., Lating, J. M. (1995). *Psychotraumatology: Key Papers and Core Concepts in Post-traumatic Stress*. New York: Plenum Press.
- Fischer, G., Riedesser, F. (1998). *Lehrbuch der Psychotraumatologie*. München: Reinhardt.
- Friedlander, S. (1992). Trauma Transference and Working Through. *History and Memory*, 4, 1, 39-59.
- Gailienė, D. (2001). Vienos diagnozės istorija. *Naujasis židinys*, 12: 675–683.
- Gailienė, D., Kazlauskas, E. (2004). Po penkiasdešimties metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai. *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*, sudarytoja D. Gailienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 78–126.

- Gailienė, D. (2005). Užburtame rate: sąvižudybių paplitimas Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo. *Psichologija*, 31, 5–17.
- Gailienė, D. (2008). *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba.
- Gailius, B. (2006). *Partizanai tada ir šiandien*. Vilnius: Versus aureus.
- Garland, C. (1999). *Understanding Trauma: A Psychoanalytical Approach*. London and New York: Karnac.
- Gudaitė, G. (2013). "Commentary on Mr. G." Huppertz, Bernd (ed.). *Psychotherapy in the Wake of War. Discovering Multiple Psychoanalytic Traditions*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK: Jason Aronson, 115–124.
- Gudaitė, G. (2014). Sovietinio palikimo atspindžiai individo gyvenime: refleksijos ir psichoterapijos procesas. *Psichoterapijos veiksmingumas: terapiniai veiksniai ir subjektyviai išgyvenami pokyčiai*, sudarytoja Gražina Gudaitė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 250–270.
- Gudaitė, G., Stein M., (eds.) (2014). *Confronting Cultural Trauma: Jungian Approaches to Understanding and Healing*. New Orleans, Louisiana: Spring Journal Inc.
- Herman, J. L. (1992). *Trauma and Recovery*, New York: Basic Books.
- Huppertz, B. (ed.) (2013). *Psychotherapy in the Wake of War. Discovering Multiple Psychoanalytic Traditions*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK: Jason Aronson.
- Jung, C. G. (1985). The Archetypes and the Collective Unconscious (1934, 1954). In: *Collected Works*. Vol. 9, part I. New York: Princeton Press.
- Kazlauskas, E. (2006). Politinių represijų ilgalaikės psichologinės pasekmės. *Daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Lindy, J. D., Lifton, R. J. (eds.) (2001). *Beyond Invisible Walls: The Psychological Legacy of Soviet Trauma, Eastern European Therapists and Their Patients*. Brunner-Routledge.
- Maercker, A., Horn, A. (2013). A Socio-interpersonal Perspective on PTSD: The Case for Environments and Interpersonal Processes. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 20, 6, 465-481.
- Maercker, A. (Hrsg.) (2009). *Posttraumatische Belastungsstörungen*. 3., vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: Springer.
- Neal A. G. (1998). *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century*. New York and London: M.E. Shape Armonk.
- Pūras, D., Šumskienė, E., Veniūtė, M., Šumskas, G., Juodkaitė, D., Murauskienė, L., Mataitytė-Diržienė, J., Šliužaitė, D. (2014). *Iššūkiai igyvendinant Lietuvos psichikos sveikatos politiką*. Mokslo studija. http://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Naujienos_Mokslo_pasiekimai/MOKSLO_STUDIJA_issukiai_igyvendinant_Lietuvos_psichikos_sveikatos, p. 134.

- Shephard, B. A. (2000). *War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists*. London: Jonathan Cape.
- Silbereisen, R. K., Tomasik, M. J. (2011). *Mapping Demands of Social Change*, published by the Centre for Learning and Life Chances in Knowledge Economies and Societies at: <http://www.llakes.org>.
- Singer, Th., Kimbler, S. L. (eds.) (2004). *The Cultural Complex: Contemporary Jungian Perspectives on Psyche and Society*. Hove and New York: Brunner-Routledge.
- Skruibis, P., Gailienė, D., Hjelmeland, H., Fartacek, R., Fekete, S., Knizek, B. L., Osvath, P., Salander Renberg, E., Rohrer, R. (2010). Attitudes towards suicide among regional politicians in Lithuania, Austria, Hungary, Norway and Sweden. *Suicidology Online* 1: 79–87.
- Smelser, N. J. (2004). Psychological Trauma and Cultural Trauma. In: Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., Sztompka, P. *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press, 31–59.
- Staub, E. (2006). Reconciliation after genocide, mass killing or intractable conflict: Understanding the roots of violence, psychological recovery, and steps toward a general theory. *Political Psychology*, 27, 867–893.
- Sztompka, P. (2000). Cultural Trauma. The other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory* 3(4): 449–466.
- Sztompka, P. (2004). The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies. In: Alexander J. C., Eyerman R., Giesen B., Smelser, N. J., Sztompka P., *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press.
- Štutininė, I. (2002). Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas. *Filosofija, sociologija*, nr. 1, 57–62.
- Terr, L. (1991). Childhood traumas – an outline and overview. *American Journal of Psychiatry*, 148, 10–20.
- Weisæth, L. (2002). The European History of Psychotraumatology. *Journal of Traumatic Stress*, 15(6), 443–452.
- Weisæth, L. (2004). Psichotraumatologija Europoje. Gailienė (sud.) *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: LGGRTC, 231–271.
- Vaskelienė, I. (2012). *Politinių represijų Lietuvoje ilgalaikės psichologinės pasekmės antrajai kartai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

TYRIMO METODOLOGIJA

Neringa Grigutytė

Igyvendinant 2007–2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3 prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ priemonę Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“ vykdytas projektas „Sunkių traumų ir socialinių transformacijų psichologiniai padariniai ir jų įveika“. Projekto tyrimu siekiama *išanalizuoti įvairių visuomenės grupių trauminės patirties, psichologinės sveikatos ir įveikos veiksnius socialinių transformacijų kontekste*. Tyrimas sudarytas taip, kad atliėtų poreikį atlikti plataus masto kompleksinę studiją, kol dar įmanoma pasiekti įvykių amžininkus ir pažvelgti į socialinius pokyčius per tam tikrą atstumą. Analizuojama skirtingo amžiaus ir skirtingos socialinės patirties grupių Lietuvos gyventojų asmeninių ir istorinių traumų patirtis, įveika bei sąsajos su psichologine sveikata. Įvertinamos ne tik asmens, bet ir šeimos, bendruomenės, visuomenės lygmens rizikos ir apsauginių veiksnių sąsajos.

TYRIMO DALYVIAI

Tyrimo sudaryta trijų amžiaus grupių Lietuvos gyventojų imtis. Atsižvelgus į populiacijos sandarą, taikant kvotinę imtį (Čekanavičius, Murauskas, 2000)² atrinkta po 200 tiriamųjų trijose amžiaus grupėse: pagyvenę asmenys, ilgą laiką gyvenę sovietų okupacijoje (amžiaus vidurkis – 67 m.); vidurinėsios kartos atstovai, gyvenę ir sovietų okupacijos metu, ir nepriklausomoje Lietuvoje (amžiaus vidurkis – 47 m.) bei jauni suaugę žmonės, kurie užaugo jau nepriklausomoje Lietuvoje, t. y. negyvenę sovietų okupacijos metu arba nebeprisimena sovietų režimo asmeniškai (amžiaus vidurkis – 23 m.). Viso – 281 vyras (44 proc.) ir 319 moterų (56 proc.).

Siekiant gilesnių įžvalgų apie įvairių visuomenės grupių savijautą, analizuotos specifinės trauminės patirties turinčios grupės:

- *Mėginusieji nusižudyti ir nusižudžiusiųjų artimieji*. Ši grupė išskirta siekiant geriau suprasti neįveiktų traumų vaidmenį suicidologijoje, nes trauminė patirtis ir neįveiktos traumos yra reikšmingos suicidinei elg-

---

² Tyrimo pasirinkti atrankos kriterijai – lytis, amžius (gimę 1940–1953, 1960–1972, 1983–1995 m.), išsilavinimas (aukštasis; aukštesnysis, spec. vidurinis ar vidurinis; pagrindinis ar pradinis), gyvenamoji vieta (didmiestis, miestas, kaimas). Tyrimo dalyvių atrankos kvotos parengtos pagal LR Statistikos departamento 2011 m. gyventojų surašymo duomenis.

senai (Dyregrov ir kt., 2014), o Lietuvoje savižudybių rodikliai yra vieni aukščiausių pasaulyje (Pasaulinė sveikatos organizacija, 2014³).

- Valstybės pripažintos *nukentėjusių asmenų* grupės⁴: nepriklausomybės gynėjai, sužeisti per 1991 m. sausio 11–13 d. vykdytą SSRS agresiją, žuvusių nepriklausomybės gynėjų artimieji ir Černobylio avarijos likvidatoriai. Šios grupės iš visų nukentėjusiųjų asmenų grupių (pvz., politiniai kaliniai, tremtiniai, rezistencijos dalyviai ir kt.) pasirinktos kaip iki šiol sulaukusios mažiausiai mokslininkų dėmesio.
- *Tautinės mažumos* Lietuvoje. Pasirinktos dvi – lenkų tautybės ir žydų tautybės – grupės. Dėmesys tautinėms mažumoms nėra atsitiktinis. Tautinės mažumos Lietuvoje taip pat susiduria su besikeičiančia socialine-politine situacija, taigi svarbu suprasti, kaip tautinių mažumų atstovai išgyvena šiuos sunkumus ir juos įveikia, kokie veiksniai palengvina ir apsunkina šią įveiką lyginant su etniniais lietuviais. Lenkai yra didžiausia tautinių mažumų atstovų grupė (6,6 proc., Demografijos metraštis 2011), o pastarųjų metų politiniai įvykiai bei socialinė abipusė lietuvių ir lenkų įtampa verčia atidžiau nagrinėti šios tautinės mažumos patyrimus bei išgyvenimus. Žydų bendruomenė Lietuvoje itin nukentėjo nuo nacių ir sovietų represijų, kai buvo sunaikinta iki 90 proc. Lietuvos žydų (Truska, 1995). Be to, šios dvi tautinės mažumos sulaukia neigiamo aplinkinių vertinimo: remiantis 2012 m. „GfK Custom Research Baltic“ atliktu tyrimu, 51 proc. lietuvių nenorėtų gyventi lenkų kaimynystėje, o 45 proc. – žydų kaimynystėje.⁵

Specifinės tyrimo grupės sudarytos tikslingai ieškant tyrimo dalyvių, atitinkančių tam tikrus kriterijus. Tiriamųjų paieška vyko naudojantis oficialiais sąrašais⁶ bei per įvairias organizacijas ir institucijas, kurioms esame nuoširdžiai dėkingi už pagalbą (Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras; Lietuvos judėjimas „Černobylis“; Sausio 13-osios nukentėjusiųjų draugija; Sausio 13-ąją žuvusiųjų artimųjų bendrija „Bičiulystė“; Lietuvos žydų bendruomenė ir kt.).

³ Preventing suicide. A global imperative. World Health Organization, 2014. Paimta iš: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/mental-health/publications/2014/preventing-suicide-a-global-imperative>.

⁴ Nepriklausomybės gynėjų ir kitų nukentėjusiųjų nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos asmenų teisinio statuso pripažinimo įstatymas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 5-124. Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusiųjų nuo 1939–1990 m. okupacijų, teisinio statuso įstatymas, Valstybės žinios, 1997, Nr. 66-1609. LR valstybinių pensijų įstatymas, Valstybės žinios, 1994, Nr. I-730.

⁵ One-in-two Lithuanians don't want a Pole living next door, 2012 01 05. Paimta iš: <http://www.thenews.pl/1/10/Artykul/81633,Oneintwo-Lithuanians-don%27t-want-a-Pole-living-next-door#sthash.cKcJpZot.dpuf>.

⁶ Černobylio AE avarijos likvidatorių sąrašas, gautas iš Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro; asmenų, nukentėjusiųjų nuo 1991 m. sausio 11–13 d. vykdytos agresijos ir pripažintų invalidais, sąrašas; Sausio 13-osios žuvusiųjų artimųjų sąrašas.

Bandžiusiųjū nusižudyti tyrimo dalyvių grupė buvo renkama bendradarbiaujant su ligoninėmis, į kurias patekdavo asmenys po bandymo žudytis. Nuo bandymo žudytis iki tyrimo buvo praėjęs ne daugiau kaip vienas mėnuo. Nusižudžiusiųjū artimųjų grupė buvo renkama kviečiant asmenis dalyvauti tyrime per žiniasklaidos priemones, universitetus, gydymo įstaigas, arkivyskupijos centrus, taip pat bendradarbiaujant su policijos pareigūnais, kurie tirdami įvykio aplinkybes turėjo kontaktą su nusižudžiusiojo artimaisiais ir siūlė jiems dalyvauti tyrime. Šios grupės tyrime dalyvavo pilnamečiai asmenys, ne anksčiau nei prieš vienerius metus ir ne vėliau kaip prieš dvejus metus netekę branduolinės šeimos nario (vieno iš tėvų, vaikų, brolio ar sesers, sutuoktinio ar partnerio).

Tautinių mažumų atstovų atranka buvo atliekama pagal „sniego gniūžtės“ principą. Pirmiausia buvo susisiekiama su lenkų ir žydų kultūros centrais kviečiant dalyvius į tyrimą, o vėliau prašoma dalyvių pasiūlyti kitų žmonių. Tiriameji buvo Lietuvos piliečiai, pragyvenę Lietuvoje bent 18 pastarųjų metų ir save laikantys lenkų ar žydų tautybės asmenimis.

Visose grupėse buvo siekiama atlikti interviu su įvairaus amžiaus, ne tik su didžiųjų miestų, bet ir mažesniųjų miestų bei kaimų gyventojais. Potencialūs tyrimo dalyviai informuoti apie tyrimą ir jo tikslus, galimybę pasitraukti iš tyrimo bet kuriuo metu. Užtikrintas tyrimo dalyvių konfidencialumas. Dalyvavimas tyrime buvo savanoriškas⁷, tyrimo dalyviai raštiškai patvirtino savo sutikimą.

Tyrime dalyvavo:

- 32 Černobylio avarijos likvidatoriai, 47–77 metų vyrai, amžiaus vidurkis – 59 metai;

- 30 nukentėjusių nuo 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių: 17 moterų (57 proc.) ir 13 vyrų (43 proc.); iš jų 22 – nepriklausomybės gynėjai, sužeisti per 1991 m. sausio 11–13 d. vykdytą SSRS agresiją, ir 8 žuvusiųjų nepriklausomybės gynėjų artimieji. Tyrimo dalyvių amžius svyravo nuo 36 iki 83 metų, amžiaus vidurkis – 66 metai (moterų amžiaus vidurkis – 65 m., vyrų – 66 m.);

- 30 lenkų tautybės Lietuvos gyventojų, 7 vyrai (23 proc.) ir 23 moterys (77 proc.), nuo 19 iki 79 m., amžiaus vidurkis – 46 metai (moterų – 46 m., vyrų – 48 m.);

- 30 žydų tautybės Lietuvos gyventojų, 16 moterų (53 proc.) ir 14 vyrų (47 proc.), nuo 20 iki 88 metų, amžiaus vidurkis – 54 metai (moterų – 50 m., vyrų – 58 m.);

- 21 asmuo, bandęs nusižudyti, 7 vyrai ir 14 moterų, nuo 18 iki 62 metų, amžiaus vidurkis – 32 metai (moterų – 33 m., vyrų – 29 m.);

- 23 nusižudžiusiųjū artimieji, 3 vyrai ir 20 moterų, nuo 24 iki 60 metų, amžiaus vidurkis – 43 metai (moterų – 43 m., vyrų – 37 m.).

---

⁷ Atsisakymo dalyvauti tyrime priežastys aptariamos tolimesniuose skyriuose pristatant skirtingų tyrimo imčių rezultatus.

TYRIME NAUDOTI INSTRUMENTAI

Siekiant atlikti plataus masto kompleksinę studiją, kurioje būtų analizuojamos įvairių amžiaus grupių Lietuvos gyventojų istorinių traumų patirties bei asmeninės trauminės patirties sąsajos su psichologine sveikata ir traumų įveika, buvo pasirinkti skerspjūvio tyrimai, derinant kiekybinę ir kokybinę tyrimo strategijas. Kiekybinių ir kokybinių metodų derinimas vis labiau įsigali socialiniuose moksluose (Shank, 2006). Kiekybiniais metodais siekiama nustatyti esminius požymius, išskirti visiems bendras psichologines dimensijas, parodyti įvairių veiksmų sąveiką skaitine išraiška. Todėl visi tyrimo dalyviai pildė tyrimo tikslams pasiekti sudarytą anketą. Trijų amžiaus grupių Lietuvos gyventojų imties atsakymai į anketos klausimus apibendrinami, išvadas taikant visai Lietuvos populiacijai. Specifinės trauminės patirties grupių tyrimo dalyvių atsakymai lyginami su trijų amžiaus grupių rezultatais, nustatant statistinius skirtumus tarp grupių⁸. Siekiant gilesnių įžvalgų apie specifinės trauminės patirties grupių subjektyvius tiriamųjų išgyvenimus bei norint plačiau interpretuoti tam tikrus tiriamo reiškimo aspektus, kurie skiriasi savo prigimtimi, o ne kiekybe, naudojama kokybinė tyrimo strategija (Cropley, 2002) – duomenys renkami pusiau struktūriniu interviu ir interpretuojami teminės analizės principais.

Kiekybinių duomenų anketa. Siekiant parengti trauminės patirties bei santykio į asmens ir šeimos patirtas trauminės patirtis kiekybinio įvertinimo metodiką, pirmiausia buvo atliekama Lietuvoje ir užsienyje taikomų instrumentų, skirtų įvertinti psichologinę savijautą, trauminę patirtį bei naudojamus įveikos būdus, matavimo instrumentų paieška ir analizė. Gauti autorių leidimai šiame tyrime naudoti vertinimo instrumentus. Pagal tyrimo tikslus parinkus vertinimo instrumentus ar sukūrus šiam tyrimui skirtus klausimus, buvo atliktas žvalgomasis tyrimas su 58 tiriamaisiais, kurių amžius svyravo nuo 19 iki 74 metų. Žvalgomuoju tyrimu buvo siekiama patikrinti anketos taikymo procedūrą bei klausimynų psichometrinės charakteristikas. Remiantis žvalgomojo tyrimo rezultatais buvo parengtas galutinis šiai studijai skirtas klausimynas, susidedantis iš penkių dalių:

- 1. Demografiniai duomenys.** Tyrimo dalyviams pateikti demografiniai klausimai apie jų lytį, amžių, gyvenamąją vietą, išsilavinimą, profesiją, tautybę, darbinę veiklą, šeimos vidutines pajamas, subjektyvų savo finansinės padėties vertinimą, tikėjimą, politinį ir visuomeninį aktyvumą. Taip pat buvo klausiama apie šeimos istorinę patirtį – ar kas nors iš šeimos narių (jie patys, jų tėvai ir seneliai) yra buvę tremti-

---

⁸ Išimtis – nusižudžiusių artimųjų grupė, kurios tyrimo dalyviai pildė kitus vertinimo metodus (COPE, ESCQ, PG-13, PTSI). Siekta nusižudžiusių artimųjų duomenis palyginti tarpkultūriniu aspektu.

niai, politiniai kaliniai, kitaip nukentėję nuo politinių represijų, nuo nacių represijų, dalyvavę pasipriešinimo sovietinei sistemai veikloje (aktyvioje disidentinėje veikloje, Sąjūdžio veikloje), priklausę komunistų partijai.

2. Psichologinė savijauta. Tyrimo dalyvių savijauta vertinta keletu būdų:

1. PSO-5 geros savijautos rodiklis (WHO, 1998) – tai 5 klausimų instrumentas, vertinantis geros savijautos aspektus (pvz. nuotaika, aktyvumas) per paskutiniąsias dvi savaites. Atsakymai vertinami 6 balų skalėje nuo *niekada* iki *visą laiką*. Klausimyno vidinis suderinamumas $\alpha = 0,85$.

2. Gyvenimo orientacijos testas LOT-R (angl. *Revised Life Orientation Test* – Scheier ir kt., 1994) – tai 6 klausimų testas, skirtas įvertinti asmens optimizmą, t. y. teigiamus lūkesčius dėl ateities. 5 balų skalėje teiginiai vertinami nuo *visiškai nesutinku* iki *visiškai sutinku*. Originalų variantą sudaro 10 klausimų, iš kurių 4 užpildomi (angl. *filler questions*), bet nenaudojami skaičiuojant rezultata, todėl šioje anketoje jie nebuvo įtraukti. Klausimyno vidinis suderinamumas $\alpha = 0,7$.

3. Subjektyvios psichologinės gerovės apibūdinimas – tai 5 klausimai, kuriais matuojami skalėje nuo 0 iki 5, kiek pastaruoju metu tyrimo dalyviai jaučiasi laimingi (0 – *labai nelaimingas*, 5 – *labai laimingas*), kokia jų sveikata (0 – *labai bloga*, 5 – *labai gera*), kiek gyvenimas jiems yra teisingas (0 – *visai neteisingas*, 5 – *teisingas*), kiek jie vaikystėje buvo mylimi (0 – *visai nemylimas*, 5 – *labai mylimas*) ir kiek ateitis jiems atrodo viltinga (0 – *beviltiška*, 5 – *labai viltinga*).

3. Gyvenimo patirtys.

1. Gyvenimo įvykių klausimynas LEC (angl. *Life Events Checklist*, Gray ir kt., 2004), kuriame išvardyta 17 potencialiai traumuojančių įvykių, galinčių nutikti žmogui gyvenime. Tyrimo dalyvių prašoma pažymėti, ar tokie įvykiai jiems yra nutikę patiems, ar jie yra buvę tokių įvykių liudininkai, ar tokių įvykių jiems visai nenutiko.

2. Papildomai, atsižvelgiant į tyrimo tikslus bei uždavinius, tyrimo dalyvių buvo prašoma pažymėti, ar jie yra turėję kitų neigiamų patyrimų gyvenime, tokių kaip *nepriežiūra ar smurtas iš artimų žmonių vaikystėje, bandymas nusižudyti, Afganistano karas 1979–1989 m., Černobylio AE likvidavimo darbai, dalyvavimas 1991 m. sausio 13-osios įvykiuose* ir kt., taip pat pažymint, ar tokie įvykiai jiems yra nutikę patiems, ar jie yra buvę tokių įvykių liudininkai.

3. Tyrimo dalyvių prašoma pažymėti, kuri iš visų patirčių (įskaitant tiek LEC trauminius įvykius, tiek kitas neigiamas patirtis) labiausiai sukrėtė. Klausima, kada apytikriai tai įvyko, ir prašoma patikslinti šią patirtį (atviras klausimas).

4. Traumos simptomų klausimynas TSQ (angl. *Trauma Screening Questionnaire* – Brewin ir kt., 2002) – tai trumpas 10-ies klausimų testas, skirtas identifikuoti asmenis, kurie gali turėti potrauminio streso sutrikimą. Prie išvardytų potrauminių reakcijų prašoma pažymėti, ar tyrimo dalyvis jas yra patyręs

bent du kartus per pastarąsias septynias dienas. Klausimyno vidinis suderinamumas $\alpha = 0,83$.

4. Sunkumų įveika.

1. Tyrimo dalyviams pateikiamas atviras klausimas apie tai, kas jiems padėjo patyrus labiausiai sukrėtusį įvykį (kurį jie patys nurodė aukščiau).

2. Sunkumų įveikos būdai buvo vertinti 5 balų skalėje nuo *visai ne* iki *labai dažnai*, atsižvelgiant į šiuos aspektus:

1) kaip dažnai jų šeimoje yra kalbama apie sukrečiantį jų arba šeimos narių patyrimą; 2) kaip dažnai kalbama apie jausmus ir išgyvenimus; 3) kaip dažnai tyrimo dalyviai sunkumus stengiasi įveikti patys be kitų pagalbos; 4) kaip dažnai jie imasi darbo ar kitos veiklos, kad nukreiptų mintis nuo sunkumų; 5) kaip dažnai jie vartoja alkoholį kaip jausmų ar minčių sumažinimo priemonę; 6) kaip dažnai jie vartoja antidepresantus, raminamuosius ar migdomuosius vaistus; 7) kaip dažnai esant sunkumams galvoja, kad galėtų nusižudyti; 8) kaip dažnai kreipiasi į šeimos narius ar draugus, kai jiems sunku; 9) kaip dažnai kreipiasi į psichikos sveikatos specialistus.

3. Alkoholio vartojimas buvo vertinamas klausiant, kaip dažnai tyrimo dalyviai vartoja alkoholį, ir ar mano, kad per pastaruosius metus jo vartoja per daug.

5. Socialinės transformacijos.

1. Prisitaikymas prie pokyčių – tyrimo dalyvių prašoma 5 balų skalėje įvertinti, kiek jie buvo prisitaikę prie buvusios santvarkos iki 1990 m. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ir po atkūrimo. Prie pirmojo klausimo palikta galimybė atsakyti „Klausimas man netinka (dar nebuvo gimęs (-usi), buvau per mažas (-a), tuo metu negyvenau Lietuvoje ar pan.)“.

2. Teiginių, susijusių su socialinėmis transformacijomis, vertinimas: 1) gyvenimas Lietuvoje (0 – *blogėja*, 5 – *gerėja*); 2) gyventi geriau (0 – *kai šalis priklausė Sovietų Sąjungai*, 5 – *dabar, nepriklausomoje Lietuvoje*); 3) progai pasitaikius lengvai emigruočiau iš Lietuvos visam laikui (0 – *tikrai ne*, 5 – *tikrai taip*); 4) Lietuvos gyvenimą tarpukario laikotarpiu bendrai vertinu (0 – *neigiamai*, 5 – *teigiamai*); 5) Lietuvos gyvenimą sovietų valdymo metais bendrai vertinu (0 – *neigiamai*, 5 – *teigiamai*); 6) Lietuvos gyvenimą po nepriklausomybės atkūrimo bendrai vertinu (0 – *neigiamai*, 5 – *teigiamai*); 7) esu Lietuvos patriotas (-ė) (0 – *tikrai ne*, 5 – *tikrai taip*); 8) man Lietuvoje gyventi gera (0 – *tikrai ne*, 5 – *tikrai taip*); 9) jei Lietuvą užpultų priešiška valstybė (0 – *slėpčiausi ar evakuočiausi*, 5 – *priešinčiausi, ginčiau Lietuvą*).

3. Tyrimo dalyviams užduodamas atviras klausimas apie nepriklausomybės atkūrimo poveikį: „Prašome pagalvoti ir atsakyti, kaip gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje paveikė Jus asmeniškai kaip žmogų?“

Tyrimo sudaryta trijų amžiaus grupių Lietuvos gyventojų imtis (600 tiriamųjų), buvo tirta tik anketuojant. Nuspręsta į kiekybinių duomenų anketą įtraukti papildomų klausimų apie šeimos istoriją ir psichologinį asmens atspa-

rumą, svarbių tyrimo tikslams pasiekti, tačiau neapkraunant tiriamųjų (vidutiniškai anketa buvo pildoma 40 min.):

1. Patirties perdavimas šeimoje. Tiriami, ar šeimoje buvo kalbama apie šeimos narių istorinių traumų patirtis, bei prašoma įvertinti, kaip apie tuos įvykius buvo pasakojama. Tyrimo dalyvių prašoma pažymėti jiems tinkančius teiginius: 1) Vengdavo apie tai kalbėti; 2) Pasakodavo santūriai, be emocijų; 3) Pasakodavo gąsdinančiai, bauginando; 4) Susigraudindavo, išreikšdavo daug liūdesio; 5) Išreikšdavo daug pykčio; 6) Pasakodavo naudodami simbolius ar juokaudavo; 7) Pasakojant būdavo jaučiama nevilts, bejėgiškumas; 8) Pasakojant jausdavosi stiprybė, pasididžiavimas.

2. Tapatinimasis su šeimos istorija. Tyrimo dalyviams pateikiami 4 teiginiai: 1) Man norisi pasakoti kitiems žmonėms apie savo šeimos istoriją II pasaulinio karo ir pokario metais; 2) Man visuomet norisi sužinoti daugiau apie savo šeimos istoriją, susijusią su II pasaulinio karo ir pokario metais; 3) Man norisi atsiriboti nuo savo šeimos istorijos II pasaulinio karo ir pokario metais; 4) Mano šeimos istorija II pasaulinio karo ir pokario metais yra man svarbi suvokiant, kas aš esu. Klausimyno vidinis suderinamumas $\alpha = 0,68$.

3. Tėvų ir vaikų ryšio skalės PBI mamos ir tėvo klausimynai (angl. *Parental Bonding Instrument* – Parker, Tupling, Brown, 1979). Originali 25 teiginių skalė sutrumpinta remiantis užsienio autorių (Tsaousis ir kt., 2012) tyrimų duomenimis, kai atlikus faktorinę analizę mažiausią svorį turintys teiginiai buvo pašalinti. Galutinę skalės variantą sudaro 9 teiginiai, po tris kiekvienoje subskalėje – rūpestingumo, perdėtos globos ir autoritariškumo. Kiekvieną teiginį prašoma įvertinti nuo 0 – *visiškai netinka* iki 4 – *labai tinka*. Klausimyno vidinis suderinamumas skirtingose subskalėse varijuoja nuo $\alpha = 0,69$ iki $\alpha = 0,83$.

4. *Psichologinio atsparumo* skalės trumpoji versija RS-14 (angl. *The 14-Item Resilience Scale* – Wagnild, 2009) – tai psichologinio atsparumo skalės sutrumpinta 14 teiginių versija. Kiekvieną teiginį prašoma įvertinti skalėje nuo 1 iki 7, kai 1 reiškia *visiškai nesutinku*, 7 – *visiškai sutinku*. Klausimyno vidinis suderinamumas $\alpha = 0,89$.

Kokybinis pusiau struktūrinis interviu pasirinktas siekiant sukurti laisvesnę bendravimo atmosferą su tyrimo dalyviais ir gauti išsamesnius subjektyvią patirtį atskleidžiančius atsakymus. Pagal pusiau struktūrinio interviu modelį (Gudaitė, 2007; Wengraf, 2004) iš anksto buvo numatyti klausimai, atsižvelgiant į tyrimo tikslą: pagrindiniai klausimai, duodantys kryptį pokalbiui, ir galimi papildomi klausimai, kurie užduodami atsižvelgiant į pradinį tyrimo dalyvio atsakymą. Šiais klausimais buvo siekiama atskleisti skirtingų grupių ir įvairios trauminės patirties turinčių tyrimo dalyvių subjektyvius išgyvenimus, trauminės patirties įveikos būdus bei savijautą. Žvalgomasis tyrimas buvo atliktas kiekvienoje specifinės trauminės patirties grupėje siekiant nustatyti tin-

kamiausius interviu klausimus bei patikslinti klausimų formuluotes.

Kiekviename interviu paskutiniai klausimai buvo vienodi ir užduoti visiems tyrimo dalyviams nepriklausomai nuo jų specifinės patirties. Šie klausimai skirti atskleisti socialinių transformacijų padarinius įvairioms visuomenės grupėms. Tyrimo dalyviams pristatoma: „*Norétume taip pat pakalbėti kaip Jūsų šeimos ir Jūsų gyvenimą veikė mūsų šalies situacijos pokyčiai*“ ir užduodami pagrindiniai klausimai:

1. Kaip Jūsų šeimos gyvenimą paveikė Lietuvos nepriklausomybės pradimas, kai Lietuva tapo Sovietų Sąjungos dalimi?
2. Kaip paveikė Jūsų šeimos ir Jūsų gyvenimą Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas 1990 metais?

KOKYBINIŲ DUOMENŲ ANALIZĖ

Visi kokybiniai duomenys analizuojami penkiose skirtingose grupėse pagal tyrimo užduotis: tautinių mažumų, Černobylio likvidatorių, Sausio 13-osios gynėjų, bandžusių nusižudyti ir nusižudžiusiųjų artimųjų. Kiekvieną tyrimo grupę sudarė nuo trijų iki šešių tyrėjų.

Atlikta teminė kokybinių duomenų analizė, kai kodai kuriami iš duomenų, netaikant iš anksto numatytos teorijos. Duomenų kodavimui naudojama ATLAS.ti v7.1.8 kompiuterinė programa. Rezultatai analizuojami remiantis R. E. Boyatzis (1998) ir V. Braun su V. Clarke (2006) išskirtais darbo žingsniais.

Pradinė fazė – susipažinimas su duomenimis. Pirmiausia kiekvienas į diktofoną įrašytas interviu transkribuojamas naudojantis iš anksto sudaryta transkriptų ženklų sistema ir taisyklėmis (pvz., laužtiniuose skliaustuose rašomi tikriniai vardai ar pavadinimai pakeisti į bendrinius, t. y. vietoje „Tomas“ rašoma „[VARDAS]“). Interviu perskaitomi keletą kartų, kad būtų galima pajusti visumą.

Temų kūrimo fazė. Kiekvienoje grupėje atrenkama po 3–5 vienas nuo kito labiausiai besiskiriančius interviu siekiant atskleisti tai, kas kyla iš duomenų, neturint išankstinių idėjų. Kiekvienas tyrėjas individualiai gilinasi į tekstą išskirdamas prasminius vienetus – pirminiai duomenys pertvarkomi sumažinant tekstą (angl. *reduction*), kad jo apimtis taptų kuo patogesnė kokybinei analizei. Po to peržiūrimi išskirti teksto prasminiai vienetai siekiant atrasti pasikartojimus – taip maži prasminiai vienetai jungiami į pirmines temas. Pirminės temos apjungiamos, trumpai ir aiškiai pavadinamos, siekiant atspindėti esmę, bet nenuolstant nuo originalių duomenų. 3–5 tyrėjų grupė peržiūri visas temas, patikrina, ar nėra persidengimų; sudaromas temų sąrašas.

Temų sąrašo naudojimas ir validavimas. Iš 3–5 interviu sudarytas temų sąrašas naudojamas likusių interviu analizei. Naujai kituose interviu nustatytos temos pridedamos prie esamo sąrašo, jį atnaujinant ir sudarant galutinį tam

tikros tyrimo grupės (pvz., nusižudžiusiųjų artimųjų) temų sąrašą bei naudojant vizualizaciją – temų žemėlapij.

Siekiant užtikrinti kuo didesnę analizės nešališkumą ir patikimumą, duomenys buvo analizuojami kelių tyrėjų ir aptariami priimant bendrus sprendimus.

Kadangi skirtingose grupėse buvo analizuojami bendri socialinių transformacijų klausimai, užduoti visiems tyrimo dalyviams nepriklausomai nuo jų specifinės patirties, temų sąrašas buvo kuriamas pirmiausia kiekvienos tyrimo grupės viduje pagal aukščiau aprašytus principus, o galutinis temų sąrašas sudarytas visiems grupių tyrėjams kartu aptarus kilusias temas ir apsvarsčius temų persidengimus.

TYRIMŲ KOKYBĖS UŽTIKRINIMAS

Parengiamajame tyrimo etape tyrėjai buvo apmokyti atlikti tyrimą – apklausti tyrimo dalyvius pateikiant anketas ir atliekant interviu. Žvalgomojo tyrimo metu didelis dėmesys buvo kreipiamas ne tik į turinį (diferencijuojant klausimus ir jų formuluotes) – tyrėjai taip pat buvo apmokyti, kaip sukurti tinkamą ryšį su tyrimo dalyviais, kaip atlikti interviu. Siekdami padidinti renkamų kokybinių duomenų patikimumą, tyrėjai po kiekvieno interviu pasižymėdavo savo refleksijas apie patį procesą. Tais atvejais, kai prie skirtingų tyrimo grupelių prisijungdavo psichologijos studentai magistrantai, juos prižiūrėdavo tyrimo grupės vadovas, turintis aukštesnę kvalifikaciją (daktaro laipsnį). Tyrėjai turėjo kelių lygių supervizijas, siekdami kaip galima labiau suvienodinti tyrimo atlikimo procedūrą, užtikrinti interviu kokybę bei išvengti subjektyvumo ir šališkumo. Vyko kassavaitinės supervizijos atskirų tyrimo grupių viduje ir kasmėnesiniai visų tyrimo grupių tyrėjų susitikimai, aptariant kylančius klausimus. Užtikrinant kokybinių tyrimų patikimumą ir validumą duomenis analizuoja keli tyrėjai, o išsiskyrus nuomonėms diskutuojama tyrimo grupės viduje (tarp 3–6 tyrėjų), kol prieinama prie vieningų išvadų.

Tyrėjai buvo apmokyti, kaip reaguoti, jeigu tyrimo dalyviams kiltų stiprių neigiamų emocinių reakcijų atskleidžiant savo patirtį bei trauminius išgyvenimus. Buvo parengtas krizių įveikos planas⁹, jeigu tyrimo metu paaiškėtų, kad klientai turi aktyvių suicidalinių ketinimų ar psichopatologinių simptomų, dėl kurių būtina imtis priemonių užtikrinant tyrimo dalyvio saugumą. Dar viena iš anksto numatyta apsauginė priemonė – parengta ir tyrimo dalyviams suteikiama informacija apie psichologinės pagalbos galimybes.

Siekiant užtikrinti etinius tyrimo aspektus, tyrimo dalyviai buvo informuojami apie tyrimą, garantuojamas dalyvių konfidencialumas ir duomenų

---

⁹ Bendradarbiaujama su Krizių įveikimo centru, VšĮ Vilniaus miesto psichikos sveikatos centro Krizių intervencijos skyriumi.

apsauga – dalyvių asmeniniai duomenys kodais susiejami su dalyvių klausimynais ar pokalbių išrašais. Tyrimo dalyviams sutikus, buvo renkami asmeniniai klientų duomenys, kad ateityje būtų galimybė patikslinti rezultatus, pratęsti ar pakartoti tyrimą. Tyrimo vykdymui buvo gautas Vilniaus universiteto Psichologinių tyrimų etikos komiteto leidimas.

TYRIMO EIGA

Tyrimas buvo vykdomas 2013–2014 m. visoje Lietuvoje, įvairiose vietose – Vilniaus universitete, tyrimo dalyvio gyvenamojoje ar darbo vietoje, įvairių miestų mokymo įstaigose ir kt. Visada buvo siekiama užtikrinti, kad tyrėjas su tyrimo dalyviu būtų patalpoje vieni ir pokalbio netrikdytų pašaliniai asmenys. Atliekant interviu su tyrimo dalyviais buvo susitinkama individualiai. Kai buvo pildoma tik anketa, su dalyviais tyrėjai susitiko individualiai arba mažomis grupelėmis iki penkių asmenų. Visi tyrimo dalyviai supažindinti su tyrimo tikslais, eiga, aptartas konfidencialumas ir galimybė bet kada nutraukti tyrimą. Gavus rašytinį sutikimą apie savanorišką dalyvavimą, pradedamas tyrimas. Su dalyviais dažniausiai buvo susitinkama du kartus. Pirmą kartą užmezgamas kontaktas ir atliekamas pusiau struktūrinis interviu, užduodami iš anksto paruošti interviu klausimai. Tyrimo dalyvis skatinamas kalbėti naudojantis pagalbiniais, patikslinančiais klausimais. Baigus interviu susitariama dėl antrojo susitikimo, kuriame tiriamojo prašoma užpildyti kiekybinių duomenų anketą. Tyrimo dalyviams suteikiama galimybė su tyrėju susisiekti telefonu ar elektroniniu paštu, jei kiltų klausimų, susijusių su tyrimu.

LITERATŪRA

- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa.
- Brewin, C. R., Rose, S., Andrews, B., Green, J., Tata, P., McEvedy, C., Turner, S., Foa, E. B. (2002). Brief screening instrument for post-traumatic stress disorder. *British Journal of Psychiatry*, 181, 158–162. doi: 10.1192/bjp.181.2.158.
- Cropley, A. (2002). *Qualitative Research Methods. An Introduction for Students of Psychology and Education*. Riga: University of Latvia.
- Čekanavičius, V., Murauskas, G. (2000). *Statistika ir jos taikymai I*, Vilnius: TEV.
- Demografijos metraštis 2011*, (2012). Lietuvos statistikos departamentas, Vilnius. Paimta iš <http://osp.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=2992>.
- Dyregrov, K., Cimitan, A., De Leo, D. Reactions to traumatic death. In D. De Leo, A. Cimitan, K. Dyregrov, O. Grad, K. Andriessen (Eds.). (2014). *Bereavement after traumatic death. Helping the survivors* (19-35). JAV, Vokietija: Hogrefe Publishing.
- Gray, M. J., Litz, B. T., Hsu, J. L., Lombardo, T. W. (2004). The psychometric properties of the Life Events Checklist. *Assessment*, 11, 330-341. doi: 10.1177/1073191104269954.
- Gudaitė, G. (2007). *Klinikinis psichologinis vertinimas: užduotys ir taikymo principai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- John, O. P., Srivastava, S. (1999). The Big Five Trait Taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of Personality: Theory and Research* (2nd ed., 102–138), NewYork: Guilford Press.
- Lietuvos sveikatos statistika, 2013*. (2014). Lietuvos sveikatos apsaugos ministerija, Higienos instituto Sveikatos informacijos centras, Vilnius. Paimta iš <http://sic.hi.lt/data/la2013.pdf>.
- Parker, G., Tupling, H., Brown, L. B. (1979). A Parental Bonding Instrument. *British Journal of Medical Psychology*, 52, 1–10.
- Schieier, M. F., Carver, C. S., Bridges, M. W. (1994). Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem): A re-evaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1063–1078. Paimta iš http://www.psy.cmu.edu/faculty/schieier/scales/LOTR_article.pdf.

- Shank, G. (2006). Six alternatives to mixed methods in qualitative research. *Qualitative research in Psychology*, 3, 346–356.
- Truska, L. (1995). *Lietuva 1938-1953 metais*. Kaunas: Šviesa.
- Tsaousis, I., Mascha, K., Giovazolias, T. (2012). Can parental bonding be assessed in children? Factor structure and factorial invariance of the Parental Bonding Instrument (PBI) between adults and children. *Child Psychiatry and Human Development*, 43, 2, 238-53. doi: 10.1007/s10578-011-0260-3.
- Wagnild, G. M. (2009). *The Resilience Scale User's Guide for the US English Version of the Resilience Scale and the 14-Item Resilience Scale (RS-14)*. Worden, MT: The Resilience Centre.
- Wengraf, T. (2004). *Qualitative research interviewing. Biographic Narrative and Semi-Structured Methods*. London: Sage publications.
- World Health Organization info package: Mastering depression in primary care. (1998) Frederiksberg: World Health Organization, regional Office for Europe Psychiatric Research Unit. Paimta iš <http://www.psy-world.com/who-5.htm>.
- World health rankings, WHO, 2011. Paimta iš <http://www.worldlifeexpectancy.com/cause-of-death/suicide/by-country/>.

PSICHOLOGINĖS SAVIJAUTOS, TRAUMINĖS PATIRTIES IR ĮVEIKOS ĮVERČIAI VISOSE TYRIMO DALYVIŲ GRUPĖSE

Monika Skerytė-Kazlauskienė, Eglė Mažulytė, Jonas Eimontas

PSICHOLOGINĖ SAVIJAUTA

Psichologinė savijauta tyrime buvo vertinama keliais aspektais. PSO-5 skalė leidžia pamatuoti, kiek tyrimo dalyviai gerai jaučiasi kasdieniame gyvenime. Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp trijų kartų nerasta (žr. 1 lentelę) – visų trijų kartų tyrimo dalyviai jaučiasi vienodai gerai, nors jauniausi ir nurodo kiek geresnę savijautą. Taip pat tyrimo dalyvių klausėme, kiek jie jaučiasi laimingi, kiek gerai vertina savo sveikatą ir finansinę situaciją. Visų trijų kartų tyrimo dalyvių atsakymai rodo, kad jie jaučiasi labiau laimingi nei nelaimingi, tačiau vyriausioji tyrimo dalyvių karta nurodo esantys mažiausiai laimingi, jų vidutinis laimingumo įvertis yra reikšmingai mažesnis ir už jauniausios, ir už vidurinėsios kartos atstovų vidurkius ($p = 0,001$). Subjektyvus tyrimo dalyvių sveikatos vertinimas išryškino visų trijų kartų skirtumus – jauniausios kartos atstovai savo sveikatą vertino geriausiai, vyriausi – blogiausiai, kiekviena grupė statistiškai reikšmingai skiriasi nuo kitos ($p < 0,001$). Subjektyvus finansinės situacijos vertinimas parodė, kad dauguma tyrimo dalyvių savo finansinę situaciją vertino neutraliai, tačiau jauniausioji karta dažniau nurodė, kad jų finansinė situacija yra gera ar labai gera, išryškėjo statistiškai reikšmingas skirtumas ir nuo vidurinėsios, ir nuo vyriausios kartos ($p < 0,001$, žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Psichologinės savijautos vertinimo rodikliai skirtingose kartose. Vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai (skliausteliuose), reikšmingumo lygmuo p iš ANOVA analizės.

	Jauniausioji karta	Vidurinioji karta	Vyriausioji karta	<i>p</i>
PSO-5 skalė	55,90 (19,98)	52,54 (21,90)	52,23 (22,35)	0,22
Kiek laimingi	3,44 (1,16)	3,37 (1,18)	3,02 (1,12)	0,001*
Kiek gera sveikata	3,84 (1,01)	3,40 (1,20)	2,79 (1,24)	0,0001***
Kiek gera finansinė padėtis	3,41 (0,71)	3,03 (0,79)	2,93 (0,72)	0,0001***
Kiek teisingas gyvenimas	3,84 (1,17)	3,53 (1,37)	3,27 (1,24)	0,0001***
Kiek prasmingas gyvenimas	3,90 (1,15)	3,77 (1,21)	3,79 (1,31)	0,54
Kiek ateitis viltinga	3,92 (1,11)	3,73 (1,15)	3,28 (1,25)	0,0001*
Kiek vaikystėje mylimas (-a)	4,32 (1,07)	4,08 (1,11)	4,12 (0,98)	0,07

Pastabos. * vyriausia karta skiriasi nuo kitų dviejų, ** kiekviena karta skiriasi nuo kiekvienos, *** jauniausia karta skiriasi nuo kitų dviejų.

Psichologinę savijautą vertinome ir klausdami tyrimo dalyvių apie jų subjektyvų požiūrį į savo gyvenimą – kiek jis atrodo teisingas, kiek prasmingas, kiek mylimi tyrimo dalyviai jautėsi vaikystėje (žr. 1 lentelę). Vertinant gyvenimo teisingumą išsiskyrė jauniausioji karta – jiems gyvenimas atrodė teisingiausias, įvertčiai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo kitų dviejų kartų ($p < 0,001$). Gyvenimo prasmingumą visos kartos vertino vienodai gerai, tačiau ateities viltingumas vyriausiajai kartai yra mažesnis nei kitoms – jaunesniosios ir vidurinėsios kartos atstovai jaučia daugiau ateities viltingumo nei vyriausiosios ($p < 0,001$). Vertinant, kiek tyrimo dalyviai jautėsi mylimi vaikystėje, paaiškėjo, kad visų kartų atstovai jautėsi vienodai mylimi – taigi bėgant laikui tėvų meilė vertinama pastoviai pozityviai.

2 lentelė. Psichologinės savijautos vertinimo rodikliai skirtingose tyrimo dalyvių grupėse. Vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai (skliausteliuose), n – tyrimo dalyvių skaičius grupėje.

	Populiacinė imtis $n = 600$	Lenkų tautybės asmenys $n = 33$	Žydų tautybės asmenys $n = 19$	Sužeisti nepriklausomybės gynėjai $n = 17$	Žuvusių nepriklausomybės gynėjų artimieji $n = 7$	Černobylio AE valymo darbuose dalyvavę vyrai $n = 32$	Mėginę nusižudyti asmenys $n = 15$
PSO-5	53,64 (21,45)	48,12 (17,79)	56,63 (22,32)	49,18 (18,64)	49,71 (30,71)	47,75 (24,17)	41,07 (18,36)
Kiek laimingi	3,28 (1,17)	3,61 (0,75)	3,26 (1,20)	3,18 (1,24)	3,57 (1,13)	3,06 (0,91)	2,07 * (1,49)
Kiek gera sveikata	3,35 (1,23)	3,73 (0,76)	3,16 (0,90)	2,18 * (1,33)	3,0 (1,16)	2,59 * (1,32)	3,13 (1,41)
Kiek gera finansinė padėtis	3,12 (0,77)	3,15 (0,71)	3,42 (0,84)	3,53 (0,51)	3,29 (0,76)	3,16 (0,57)	3,20 (0,56)
Kiek teisingas gyvenimas	3,54 (1,28)	3,97 (0,88)	3,89 (0,81)	3,82 (0,95)	3,57 (0,98)	3,31 (1,12)	3,40 (1,68)
Kiek prasmingas gyvenimas	3,82 (1,23)	4,33 (0,74)	3,89 (1,24)	3,94 (0,90)	3,71 (1,80)	3,81 (1,15)	2,33 * (1,72)
Kiek ateitis viltinga	3,65 (1,20)	4,0 (0,97)	4,0 (1,14)	3,59 (1,12)	3,86 (1,86)	3,63 (1,21)	2,40 * (1,68)
Kiek vaikystėje mylimas (-a)	4,17 (1,06)	4,39 (0,90)	3,68 (1,34)	4,47 (0,80)	4,14 (1,46)	4,28 (0,89)	3,40 (1,81)

Pastabos. PSO-5 – skalė geros savijautos indeksas. * skiriasi nuo populiacinės imties.

Specifinių patirčių turinčių tyrimo dalyvių grupių psichologinės savijautos rodikliai varijuoja (žr. 2 lentelę). Labiausiai iš visų pagal psichologinę savijautą išsiskiria mėginusiųjų nusižudyti grupė: jų mažiausias gerovės indeksas (PSO-5), jie mažiausiai laimingi (statistiškai reikšmingas skirtumas su populiacine imtimi, $p < 0,01$), mato savo gyvenimą kaip mažiausiai prasmingą (statistiškai reikšmingas skirtumas su kitomis grupėmis, su populiacine imtimi, $p < 0,01$), ateitį – kaip mažiausiai teikiančią vilties (statistiškai reikšmingas skirtumas su kitomis grupėmis, su populiacine imtimi, $p < 0,01$), be to, jie jaučiasi buvę mažiausiai mylimi vaikystėje (statistiškai reikšmingai skiriasi nuo lenkų grupės, pateikusios didžiausius įverčius, $p = 0,046$). Savo sveikatą blogiausiai vertina sužeisti nepriklausomybės gynėjai bei Černobylio valymo darbuose dalyvavę tyrimo dalyviai (statistiškai reikšmingas abiejų grupių skirtumas su populiacine imtimi $p < 0,001$). Laimingiausi šiame tyrime buvo lenkų tautybės tyrimo dalyviai (statistiškai reikšmingas skirtumas su mėginusiais nusižudyti tyrimo dalyviais, $p < 0,001$).

ISTORINĖS ŠEIMOS TRAUMOS

Buvo vertinamos tyrimo dalyvių šeimos trauminės patirtys Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais – kas patys, kieno tėvai ar seneliai buvo įkalinti, išvežti į tremtį ar kitaip nukentėjo nuo sovietų ar nacių režimo (žr. 3 lentelę). Beveik pusė šio tyrimo dalyvių šeimų turi nukentėjimo nuo sovietų ar nacių režimų istoriją. Taip pat matome, kad skirtingos amžiaus kartos nesiskiria pagal tai, kiek šeimos nukentėjimo nurodo. Iš viso 253 (42 proc.) tyrimo dalyviai pažymėjo, kad jų šeimose yra bent vienas asmuo, nukentėjęs dėl sovietų ar nacių režimų. Tai, kad nukentėjusių šeimų yra mažiau nei sudėjus kartu nukentėjusius senelius, tėvus ir pačius tyrimo dalyvius (253 palyginti su 368), dar kartą patvirtina, kad šeimose paprastai yra ne vienas nukentėjęs asmuo (pvz., jei vežė į tremtį, tai dažniausiai – visas šeimas: tėvus, vaikus ir senelius kartu).

Dažniausiai (24 proc.) tyrimo dalyviai nurodė, kad jie patys ar jų tėvai bei seneliai „kitaip nukentėjo“ nuo sovietų režimo (5 proc. nurodė, kad patys, 11 proc. – kad tėvai, 18 proc. – kad seneliai). Nors „kitaip nukentėjo“ nebuvo konkrečiau apibūdinta, patikslinta, bet kalbant su tyrimo dalyviais aiškėjo, kad turima mintyje artimųjų mirtis dėl režimo, namų ar žemių praradimas, slaptymasis ilgą laiką nuo valdžios, siekiant išvengti tremties. Dėl tyrimo apimties negalėjome apžvelgti brolių bei seserų nukentėjimo, tyrimo metu dažnai susidurdavome su tuo, kad broliai buvo rezistentai, politiniai kaliniai ar tremtiniai – dėl šių priežasčių visa šeima jautė persekiojimą. Tokiais atvejais tyrimo dalyviams buvo siūloma žymėti apie kitą nukentėjimą nuo sovietų režimo.

3 lentelė. Antrojo pasaulinio karo ir pokario metų trauminės patirtys pačių tyrimo dalyvių, jų tėvų ir senelių, kaip nurodė patys tyrimo dalyviai.

		Jauniausioji karta (n = 200)	Vidurinioji karta (n = 200)	Vyriausioji karta (n = 200)	Visi (n = 600)
Patys	tremtiniai	-	-	16	16 (2,67 %)
	politiniai kaliniai	-	1	1	2 (0,33 %)
	pokario rezistencijos dalyviai	-	1	1	2 (0,33 %)
	kitaip nukentėjo nuo sovietų režimo	2	7	19	28 (4,67 %)
	nukentėjo nuo nacių režimo	-	-	4	4 (0,67 %)
	kaip nors nukentėjo*	2	7	31	40 (6,67 %)
Tėvai**	tremtiniai	3	20	26	49 (8,17 %)
	politiniai kaliniai	-	4	12	16 (2,67 %)
	pokario rezistencijos dalyviai	2	7	14	23 (3,83 %)
	kitaip nukentėjo nuo sovietų režimo	5	24	39	68 (11,33 %)
	nukentėjo nuo nacių režimo	-	7	15	22 (3,67 %)
	kaip nors nukentėjo*	10	45	72	127 (21,17 %)
Seneliai**	tremtiniai	45	32	18	95 (15,83 %)
	politiniai kaliniai	9	17	6	32 (5,34 %)
	pokario rezistencijos dalyviai	7	18	5	30 (5 %)
	kitaip nukentėjo nuo sovietų režimo	44	38	25	107 (17,83 %)
	nukentėjo nuo nacių režimo	13	17	3	33 (5,5 %)
	kaip nors nukentėjo*	76	79	36	191 (31,83 %)
Šeima (patyrė pats, bent vienas iš tėvų ar senelių)	yra tremtinių	45	37	36	118 (19,67 %)
	yra politinių kalinių	9	20	19	48 (8 %)
	yra pokario rezistencijos dalyvių	9	23	17	49 (8,17 %)
	yra kitaip nukentėjusių nuo sovietų režimo	46	46	52	144 (24 %)
	yra nukentėjusių nuo nacių režimo	13	18	16	47 (7,83 %)
	kaip nors nukentėjo*	79	89	85	253 (42,16 %)

Pastabos. *Šis skaičius nėra kitų dėmenų suma, nes dažnai buvo nurodomas daugiau nei vienas to paties asmens nukentėjimas.

**Šie skaičiai rodo, kiek tyrimo dalyvių nurodė, kad bent vienas iš tėvų ar senelių yra nukentėjęs; dalies tyrimo dalyvių nukentėjo abu tėvai arba keli seneliai, tačiau lentelėje tai neatsispindi.

TRAUMUOJANTI ASMENINĖ PATIRTIS

Trauminę tyrimo dalyvių patirtį vertinome keliais aspektais. Pirmiausia naudodami Gyvenimo įvykių klausimyną (LEC) apklausėme, kiek skirtingų potencialiai trauminių įvykių tyrimo dalyviai patyrė per visą gyvenimą (žr. 4 lentelę). Matome, kad visų trijų kartų tyrimo dalyviai nurodo patyrę vidutiniškai vienodą kiekį (3,7–3,9) skirtingų trauminių įvykių, tokių, kaip stichinė nelaimė, gaisras, autoavarija ir pan. Šiuo atveju svarbesni dideli individualūs tyrimo dalyvių patirties skirtumai (didelis standartinis nuokrypis). Tyrimo dalyvių klausėme, kuris iš jų paminėtų patirtų potencialiai traumuojančių įvykių juos sukrėtė labiausiai ir prieš kiek apytiksliai laiko tai įvyko. Nurodžiusieji labiausiai

juos sukrėtusį įvykį taip pat užpildė Traumos įvertinimo klausimyną (TSQ). Iš 4 lentelės matyti, kad skiriasi laikas, prabėgęs nuo labiausiai sukrėtusio įvykio, be to, skiriasi ir dabar jaučiamų simptomų, susijusių su traumuojančiu įvykiu, kiekis. Vyriausiosios kartos tyrimo dalyviai jaučia statistiškai reikšmingai ($F(2,379) = 5,10, p = 0,006$) daugiau su įvykiu susijusių simptomų, nors jų minėti įvykiai yra įvykę seniausiai. Svarbu pažymėti, kad nors daugiau nei pusė tyrimo dalyvių nurodė labiausiai per gyvenimą sukrėtusį įvykį, tačiau beveik pusė šių dalyvių per pastarąją savaitę neįjutė jokių su šiuo įvykiu susijusių psichologinių simptomų (48 proc. jauniausiosios, 56 proc. vidurinėsios ir 40 proc. vyriausiosios kartos TSQ rezultatas yra nulis).

4 lentelė. Trauminės patirties įverčiai trijų kartų tyrimo dalyvių grupėse (*M* ir *SD*).

	Jauniausioji karta	Vidurinioji karta	Vyriausioji karta	<i>p</i>
Kiek trauminių įvykių per gyvenimą LEC	3,78 (2,50)	3,73 (2,55)	3,88 (2,23)	0,91
Prieš kiek laiko	5,92 (5,57)	16,15 (11,62)	21,65 (16,49)	0,0001*
Traumavimo simptomų stiprumas (TSQ) (patyrusių sukrėčiantį įvykį)	1,56 (2,27) (<i>n</i> = 117)	1,40 (2,13) (<i>n</i> = 129)	2,30 (2,88) (<i>n</i> = 136)	0,006**
Šeimos pokario traumas (nurodė, kiek vidutiniškai nukentėjo šeimos nariai)	1,14 (2,21)	1,53 (2,49)	1,58 (2,58)	0,136

Pastabos. *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis, LEC – Gyvenimo įvykių klausimynas, TSQ – Traumos įvertinimo klausimynas, PTSS – potrauminio streso sutrikimas. Reikšmingumo lygmuo *p* iš ANOVA analizės arba Chi kvadrato koeficiento. *skirtumas reikšmingas tarp visų trijų kartų. **skirtumas reikšmingas tarp vyriausiųjų ir kitų dviejų kartų.

Atskirų trauminių įvykių patirties analizė (žr. 5 lentelę) rodo, kad su amžiumi daugėja asmeniškai patirtų trauminių įvykių, tuo pačiu mažėja trauminių įvykių, kuriuose tyrimo dalyviai dalyvavo kaip liudininkai. Taigi, nors bendrai pagal Gyvenimo įvykių klausimyną patirtų įvykių skaičius skirtingose amžiaus grupėse nesiskiria, tačiau vyresni daugiau įvykių yra patyrę patys, o ne būdami jų liudininkai. Jauniausios grupės asmenys fizinio smurto atveju patyrė daugiau nei kitų grupių atstovai, vyriausiems tyrimo dalyviams daugėjo pavojingų ligų bei nelaimingų atsitikimų.

Iš viso 311 tyrimo dalyvių (52 proc.) nurodė, kad vienas iš minėtų įvykių juos labai sukrėtė (žr. 5 lentelę). Dažniausiai kaip labiausiai sukrėtęs įvykis buvo nurodoma staigi netikėta artimo žmogaus mirtis, tai paminėjo 131 asmuo (42 proc. iš tų, kurie išskyrė labiausiai traumuojančią įvykį).

Papildomai tyrimų dalyvių klausėme ir apie potencialiai trauminius įvykius, susijusius su mūsų tyrimo tikslais – dalyvavimą Afganistano kare 1979–1989 m., Černobylio AE valymo darbuose, 1991 m. Sausio 13-osios įvykiuose, taip pat – apie patirtis, susijusias su savižudybėmis (žr. 6 lentelę). Jauniausioji karta nurodė statistiškai reikšmingai daugiau su savižudybėmis susijusių pa-

5 lentelė. Potencialiai traumuojantys įvykiai, patirti per gyvenimą (remiantis LEC). Tyrimo dalyviai, nurodę, kad patyrė tai patys ar buvo liudininkai (ir procentas nuo visos imties).

	Jauniausioji karta (n = 200)	Vidurinioji karta (n = 200)	Vyriausioji karta (n = 200)	Visi (n = 600)	Visi (n = 600)	Paminėjo kaip labiausiai sukrečiantį
	Patyrė / buvo liudininkai	Patyrė / buvo liudininkai	Patyrė / buvo liudininkai	Patyrė patys	Buvo liudininkai	Kiekis (% nuo nurodžiusių trauminių įvykių n = 311)
Stichinė nelaimė	12 / 10	24 / 13	20 / 5	56 (9,3 %)	28 (4,7 %)	5 (1,6 %)
Gaisras ar spro-gimas	23 / 31	30 / 41	41 / 39	94 (15,7 %)	111 (18,5 %)	16 (5,1 %)
Eismo įvykis	76 / 31	88 / 33	67 / 22	231 (38,5 %)	86 (14,3 %)	24 (7,7 %)
Rimtas nelaimin-gas atsitikimas	48 / 23	43 / 28	68 / 18	159 (26,5 %)	69 (11,5 %)	12 (3,9 %)
Sąlytis su nuodingomis medžiagomis	19 / 3	15 / 6	26 / 3	60 (10 %)	12 (2 %)	2 (0,6 %)
Fizinis smurtas	83 / 32	63 / 24	66 / 9	212 (35,3 %)	65 (10,8 %)	20 (6,4 %)
Ginkluotas užpuolimas	25 / 11	14 / 2	16 / 1	55 (9,2 %)	14 (2,3 %)	5 (1,6 %)
Seksualinis smurtas	8 / 2	14 / -	6 / 2	28 (4,7 %)	4 (0,7 %)	8 (2,6 %)
Nenorima, nemaloni seksu-alinė patirtis	16 / 3	12 / 1	5 / 1	33 (5,5 %)	5 (0,8 %)	4 (1,3 %)
Mūšis ar karo zona	- / 1	13 / -	7 / 3	20 (3,3 %)	4 (0,7 %)	-
Nelaisvė	5 / -	3 / -	1 / 2	9 (1,5 %)	2 (0,3 %)	-
Gyvybei pa-vojinga liga ar sužeidimas	26 / 21	32 / 12	70 / 11	128 (21,3 %)	44 (7,3 %)	23 (7,4 %)
Didelė kančia	54 / 19	43 / 20	81 / 12	178 (29,7 %)	51 (8,5 %)	18 (5,8 %)
Staigi smurtinė mirtis	/ 22	/ 21	/ 16	-	59 (9,9 %)	3 (1 %)
Staigi netikėta artimojo mirtis	77 / 26	101 / 14	119 / 17	297 (49,5 %)	57 (9,5 %)	131 (42,1 %)
Kitam sukelta sunki žala	11 / 4	11 / 4	8 / 3	30 (5 %)	11 (1,8 %)	4 (1,3 %)
Kitas daug streso sukėlęs įvykis	91 / 18	64 / 23	77 / 14	232 (38,7 %)	55 (9,2 %)	36 (11,6 %)
Iš viso įvykių pagal LEC	574 / 257	570 / 242	678 / 178	1822	677	311 (51,83 %)

tirčių (ir pačių tyrimo dalyvių, ir artimųjų mėginimai nusižudyti, ir artimųjų sa-
vižudybės) nei vyriausiosios kartos tyrimo dalyviai ($F(2,591) = 5,03, p = 0,007$).
Jauniausiosios kartos atstovai daugiau nurodė įvykių, nutikusių jų šeimos na-
riams ar artimiems žmonėms, o vyriausiosios kartos asmenys įvardijo daugiau
jiems patiems nutikusių įvykių ($F(2,593) = 20,48, p < 0,001$).

6 lentelė. Potencialiai traumuojantys įvykiai, dalyvių patirti per gyvenimą. Dalyvių, patyrusių šiuos įvykius bei nurodžiusių, kad
tai patyrė šeimos narys ar kitas artimas žmogus, skaičius (procentas nuo visos imties).

Papildomi įvykiai	Jauniausioji karta (n = 200)	Vidurinioji karta (n = 200)	Vyriausioji karta (n = 200)	Visi (n = 600)	Visi (n = 600)	Visi (n = 600)
	Patyrė patys / kitas artimas žmogus	Patyrė patys / kitas artimas žmogus	Patyrė patys / kitas artimas žmogus	Patyrė patys	Patyrė šeimos narys ar artimas žmogus	Paminėjo kaip labiausiai sukrėtusį
Afganistano karas	- / 12	4 / 13	1 / 3	5 (0,83 %)	28 (4,67 %)	8 (1,33 %)
Černobylio AE valymo darbai	- / 19	2 / 11	1 / 7	3 (0,5 %)	37 (6,17 %)	5 (0,83 %)
Dalyvavimas 1991-01-13	5 / 80	43 / 28	45 / 19	93 (15,5 %)	127 (21,17%)	19 (3,17 %)
Žūtis ar suluo- šinimas dėl nacistinės Vokie- tijos ar Sovietų Sąjungos veiklos	1 / 12	5 / 14	1 / 13	7 (1,17 %)	39 (6,5 %)	1 (0,17 %)
Mėginimas nusižudyti	8 / 21	8 / 9	3 / 5	19 (3,17 %)	35 (5,83 %)	10 (1,67 %)
Savižudybė	/ 22	/ 15	/ 13		50 (8,33 %)	20 (3,33 %)
Nepriežiūra ar smurtas vaikys- tėje	19 / 9	12 / 3	7 / 5	38 (6,33 %)	17 (2,83 %)	8 (1,33 %)
Bendrai visi	33 / 175	74 / 93	58 / 65	165 (27,5 %)	333 (55,5%)	71 (11,83 %)

7 lentelėje pateikti duomenys apie populiacinės imties ir kitų tyrime da-
lyvavusių grupių trauminę patirtį. Skirtingų trauminių įvykių daugiausiai nurodė
sužeisti nepriklausomybės gynėjai (vidurkis 5,88) bei Černobylio AE valymo dar-
buose dalyvavę tyrimo dalyviai (vidurkis 5,28); šių grupių trauminių įvykių patirtis
yra statistiškai reikšmingai didesnė nei populiacinės imties ($p < 0,05$). Analizuojant
šių grupių patirtis matyti, kad daug traumuojančių patirčių yra susijusių su konkre-
čiais Sausio 13-osios įvykiais ir Černobylio AE valymo darbais: gaisro ar sprogimo
patyrimas (16 asmenų (50 proc.) iš Černobylio grupės patys patyrė ar buvo liu-
dininkai; 10 asmenų (58 proc.) iš sužeistų nepriklausomybės gynėjų patys patyrė
ar buvo liudininkai), fizinio smurto patirtis, sąlytis su nuodingomis medžiagomis.

7 lentelė. Trauminė skirtingų grupių patirtis.

	Populiacinė imtis (<i>n</i> = 600)	Lenkų tautybės asmenys (<i>n</i> = 33)	Žydų tautybės asmenys (<i>n</i> = 19)	Sužeisti nepriklausomybės gynėjai (<i>n</i> = 17)	Žuvusių nepriklausomybės gynėjų artimieji (<i>n</i> = 7)	Černobylio AE valymo darbuose dalyvavę vyrai (<i>n</i> = 32)	Mėginę nusižudyti asmenys (<i>n</i> = 15)
Kiek trauminių įvykių per gyvenimą LEC (<i>M</i> ir <i>SD</i>)	3,80 (2,43)	3,73 (2,16)	4,74 (2,13)	5,88* (3,22)	4,14 (1,87)	5,28* (3,15)	4,67 (2,72)
Prieš kiek laiko (vidurkis metais)	14,91 (13,87)	9,88 (9,95)	20,18 (26,76)	22,0 (4,35)	20,43 (6,80)	24,57 (9,05)	5,94 (7,83)
Traumavimo simptomų stiprumas TSQ (<i>M</i> ir <i>SD</i>) (patyrusių sukrečiantį įvykį)	1,77 (2,49) (<i>n</i> = 311)	1,55 (2,46) (<i>n</i> = 33)	1,95 (2,37) (<i>n</i> = 19)	4,65* (3,06) (<i>n</i> = 17)	3,14 (2,41) (<i>n</i> = 7)	2,69 (3,28) (<i>n</i> = 32)	3,01 (3,13) (<i>n</i> = 15)
Potencialiai PTSS (pagal TSQ simptomų skaičių) (tyrimo dalyvių skaičius ir proc. nuo grupės)	40 (6,67 %)	4 (12,1 %)	1 (5,3 %)	7 (41,2 %)	1 (14,3 %)	5 (15,6 %)	4 (26,7 %)
Dažniausi trauminiai įvykiai (kiek asmenų paminėjo ir procentas nuo tos grupės)	Staigi artimojo mirtis (131; 22%) Kitas stresinis įvykis (36; 6%) Eismo įvykis (24; 4%)	Staigi artimojo mirtis (18; 55%) Nelaimingas nutikimas (8; 24%)	Eismo įvykis (12; 63%) Didelė kančia (8; 42%) Fizinis smurtas (7; 37%)	Gyvybei pavojinga liga / sužeidimas (11; 65%) Didelė kančia (9; 53%) Fizinis smurtas ir mūšio zona (8; 47%)	Didelė kančia (6; 86%) Artimojo žūtis / sušalinimas dėl Sausio 13-osios įvykių (6; 86%)	Sąlytis su nuodingomis medžiagomis (28; 88%) Fizinis smurtas (17; 53%) Didelė kančia (10; 31%)	Fizinis smurtas (8; 53%) Nelaimingas nutikimas (7; 47%) Artimojo savižudybė (6; 40%)
Dažniausi labiausiai sukrėtę įvykiai (kiek asmenų paminėjo ir procentas nuo tos grupės)	Artimojo mirtis (131; 42%) Kitas stresinis įvykis (36; 12%)	Artimojo mirtis (13; 39%)	Artimojo mirtis (6; 32%)	Suluošinimas dėl Sausio 13-osios įvykių (8; 47,06%) Dalyvavimas Sausio 13-osios įvykiuose (6; 35,29%)	Artimojo žūtis dėl Sausio 13-osios įvykių (7; 100%)	Černobylio patirtis (18; 56%) Artimojo mirtis (5; 16%)	Bandydas nusižudyti (5; 33%) Artimojo mirtis (4; 27%)

Pastabos. *statistiškai reikšmingi skirtumai nuo populiacinės imties.

Daugiausiai traumos simptomų, susijusių su labiausiai sukrėtusiu įvykiu, nurodė sužeistų nepriklausomybės gynėjų grupės tyrimo dalyviai ($M = 4,65$); tai statistškai reikšmingai ($p < 0,001$) skiriasi nuo populiacinės imties įverčio ($M = 1,77$).

SUNKUMŲ ĮVEIKA

Sunkumų įveikos trijų kartų tyrimo dalies rezultatai pateikiami 8 lentelėje pagal naudojamų įveikos būdų dažnumą, o specifinių tyrimo grupių – 9 lentelėje. Trijų kartų tyrimo dalyvių rezultatai rodo, kad dažniausiai žmonės vienaip ar kitaip sunkumus stengiasi įveikti patys, be kitų pagalbos. Antras pagal dažnumą pasirenkamas įveikos būdas – darbas ar kita veikla. Kiti įveikos būdai skirtingai naudojami skirtingose amžiaus grupėse. Jauniausi dažniau nei kitų kartų atstovai esant sunkumams kreipiasi į šeimos narius ar draugus ($p = 0,0001$), o vyriausi daugiau meldžiasi ($p = 0,0001$). Visų trijų kartų atstovai vienodai dažnai kalbasi apie sunkumus su šeimos nariais, vienodai retai vartoja alkoholį sunkioms mintims ir jausmams sumažinti. Tačiau antidepresantų, raminamųjų ir migdomųjų vaistų tyrimo dalyviai yra linkę vartoti su amžiumi vis daugiau – pagal jų vartojimą kiekviena karta skiriasi nuo kitų dviejų ($p = 0,0001$). Nors vienodai retai esant sunkumams visų kartų atstovai galvoja apie savižudybes, taip pat retai esant sunkumams visi kreipiasi į psichikos sveikatos specialistus.

8 lentelė. Įveikos būdų naudojimo dažnumas skirtingose kartose. Vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai (skliausteliuose), grupių palyginimo reikšmingumas p iš ANOVA analizės.

	Jauniausia karta	Vidurinė karta	Vyriausia karta	p
Sunkumus stengiasi įveikti patys	2,77 (1,08)	2,8 (0,96)	2,71 (1,03)	0,66
Imasi darbo ar kitos veiklos nukreipti mintis nuo sunkumų	2,39 (1,16)	2,5 (1,12)	2,63 (1,15)	0,12
Kreipiasi į šeimos narius ar draugus, kai sunku	2,02 (1,23)	1,58 (1,06)	1,53 (1,04)	0,0001*
Meldžiasi	1,07 (1,23)	1,50 (1,24)	2,16 (1,39)	0,0001**
Kalba šeimoje apie sukrečiančius įvykius	1,35 (1,10)	1,39 (0,94)	1,54 (1,08)	0,12
Vartoja alkoholį kaip sunkių jausmų sumažinimo priemonę	0,69 (0,86)	0,67 (0,88)	0,52 (0,82)	0,09
Vartoja antidepresantus, raminamuosius vaistus	0,2 (0,63)	0,47 (1,01)	0,74 (1,11)	0,0001**
Galvoja, kad galėtų nusižudyti	0,32 (0,75)	0,18 (0,56)	0,19 (0,64)	0,08
Kreipiasi į psichikos sveikatos specialistus	0,26 (0,73)	0,18 (0,57)	0,17 (0,54)	0,32

Pastabos. Atsakymų vertinimo skalė nuo 0 – „visai ne“ iki 4 – „labai dažnai“. * jauniausi skiriasi nuo kitų kartų, ** kiekviena karta skiriasi nuo kitų dviejų.

Analizuojant specifinių tyrimo dalyvių grupių nurodytus sunkumų įveikos būdus matyti (žr. 9 lentelę), kad visose grupėse darbas ar kita veikla išlieka kaip populiariausia priemonė nukreipti mintis nuo sunkumų. Išsiskiria viena grupė – mėginusių nusižudyti asmenų, kurie nurodo, kad ne taip dažnai imasi veiklos, dažniau vartoja antidepresantus, raminamuosius ar migdomuosius vaistus bei esant sunkumams galvoja, kad galėtų nusižudyti (statistiškai reikšmingi skirtumai su kitomis grupėmis bei populiacine imtimi pagal abi šias įveikas, $p < 0,01$). Taip pat mėginusieji nusižudyti nurodo, kad ypatingai retai, lyginant su visais kitais tyrimo dalyviais, kreipiasi į kitus šeimos narius ar draugus iškilus sunkumams (statistiškai reikšmingi skirtumai su populiacine imtimi, $p < 0,05$), bet dažniau kreipiasi į psichikos sveikatos specialistus (statistiškai reikšmingi skirtumai su visomis grupėmis, išskyrus nukentėjusius nuo Sausio 13-osios įvykių, $p < 0,05$).

9 lentelė. Įveikos būdų naudojimo dažnumas specifinėse tyrimo imtyse. Vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai.

	Populiacinė imtis $n = 600$	Lenkų tautybės asmenys $n = 33$	Žydų tautybės asmenys $n = 19$	Sužeisti nepriklausomybės gynėjai $n = 17$	Sužeistų nepriklausomybės gynėjų artimieji $n = 7$	Černobylio AE valymo darbuose dalyvavę vyrai $n = 32$	Mėginę nusižudyti asmenys $n = 15$
Imasi darbo ar kitos veiklos nukreipti mintis nuo sunkumų	2,50 (1,14)	1,91 (1,40)	2,42 (1,22)	2,24 (1,39)	2,71 (0,76)	2,13 (1,10)	1,87 (1,55)
Kreipiasi į šeimos narius ar draugus, kai sunku	1,76 (1,13)	1,64 (1,17)	1,53 (1,07)	1,59 (1,23)	1,29 (0,95)	1,28 (0,92)	0,79 * (0,89)
Kalba šeimoje apie sukrečiančius įvykius	1,42 (1,05)	1,55 (0,71)	0,89 (0,81)	1,59 (1,28)	1,43 (0,79)	1,22 (0,91)	1,13 (1,06)
Vartoja alkoholį kaip sunkių jausmų sumažinimo priemonę	0,64 (0,84)	0,34 (0,38)	0,37 (0,68)	0,47 (0,72)	0,14 (0,38)	0,91 (0,64)	0,93 (1,16)
Vartoja antidepresantus, raminamuosius vaistus	0,49 (0,97)	0,39 (0,61)	0,42 (0,84)	1,24 * (1,39)	0,29 (0,76)	0,59 (0,91)	2,13 * (1,51)
Galvoja, kad galėtų nusižudyti	0,26 (0,72)	0,06 (0,24)	0,11 (0,32)	0,12 (0,33)	0,14 (0,38)	0,19 (0,47)	1,93 * (1,77)
Kreipiasi į psichikos sveikatos specialistus	0,21 (0,62)	0,06 (0,24)	0,16 (0,50)	1,00 * (1,28)	0,00 (0,00)	0,28 (0,52)	0,87 * (0,99)

Pastabos. Atsakymų vertinimo skalė nuo 0 – „visai ne“ iki 4 – „labai dažnai“. * statistiškai reikšmingas skirtumas nuo populiacinės imties.

Antidepresantus, raminamuosius bei migdomuosius vaistus dažniau naudoja ne tik mėginę nusizudyti, bet ir sužeisti nepriklausomybės gynėjai (statistiškai reikšmingi skirtumai su kitomis grupėmis, išskyrus bandžiusius žudyti, $p < 0,05$). Šie nukentėjusieji taip pat dažniausiai iš visų kreipiasi į psichikos sveikatos specialistus (statistiškai reikšmingas skirtumas su visomis grupėmis, išskyrus bandžiusius žudyti, $p < 0,05$).

Detalesnė kiekybinių ir kokybinių duomenų analizė apie skirtingų tyrimo dalyvių grupių psichologinę savijautą ir sąsajas su istorine patirtimi, specifinio traumavimo ir sunkių asmeninių traumų patirties įveiką bei dabartinę žmonių savijautą pristatoma kituose šios knygos straipsniuose.

ISTORINIAI LŪŽIAI IR ŽMONIŲ SAVIJAUTA

NEPRIKLAUSOMYBĖS POKYČIŲ VERTINIMAS: *TRYS KARTOS LIETUVOJE*

*Rasa Bieliauskaitė, Dovilė Grigienė, Jonas Eimontas,
Neringa Grigutytė*

ĮVADAS

XXI a. įvairiose šalyse vyksta socialinių pokyčių. Jie ženkliai pakeičia kiekvieno visuomenės nario gyvenimo sanklodą. Tai, kaip kiekvienas juos suvokia ir vertina, paveikia visuomenės gyvenimą ir pačių pokyčių eigą. Socialiniai pokyčiai po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo gerai iliustruoja tokią tarpusavio sąveiką.

Socialines transformacijas pradėjo analizuoti istorikai, antropologai, sociologai (Norkus, 2008; Gaidys ir kt., 2013; Aarelaid-Tart, 2006; Subačius, 1999). P. Subačius (1999) nagrinėja XIX a. prasidėjusio išsivadavimo iš carinės Rusijos lietuvių tautos atgimimą. Istorikas teigia, kad tiek 1918 m., tiek 1991 m. nepriklausomybės atkūrimo procesai buvo panašūs: iš pradžių tautiškumas formuojasi, ryškėja ir skaidrėja, kol pereina į tautos politizavimą – valstybės sukūrimą. Z. Norkus (2008) aprašo skirtingų valstybių „išėjimo iš komunizmo“ kelius, juos lygina ir išskiria konkrečiai valstybei būdingus bruožus. Skaitant Z. Norkaus (2008) įžvalgas tampa aišku, kad perėjimas iš socializmo į demokratiją gali būti labai įvairus, kaip ir komunizmas. Išskiriami komunizmo tipai, būdingi tam tikroms valstybėms.

Antropologės A. Aarelaid-Tart (2006) tyrimas siekia atskleisti žmonių biografinius naratyvus kultūrinių traumų kontekste. Autorė konkrečiais pavyzdžiais parodo, koks skirtingas gali būti kultūrinių pokyčių patyrimo diskursas. Savo studijoje ji sugretina kultūrinės traumos makro- ir mikrolygius, vertina ne vien sociologiniu požiūriu, kuomet analizuojami visuomenės reiškiniai bei juos paaiškinančios teorijos, tačiau paliečia ir psichologinį traumos aspektą, kai nagrinėjamas individo trauminis patyrimas. Kaip nurodo pati autorė, mokslinis iššūkis yra būtent socialinių aktualijų ir individo asmeninio patyrimo sąsajų atradimas, kai siekiama atsakyti į klausimą, kaip radikalūs socialiniai pokyčiai paveikė konkrečių žmonių gyvenimus.

Sociologiniame tyrime V. Gaidys su bendraautoriais (2013) analizuoja, kaip žmonės vertina įvairius praeities ir dabarties aspektus. Autoriai žiūri konstruktyvistškai, teigdami, kad jie nagrinėja sovietinės praeities interpretacijas Lietuvos gyventojų kolektyvinėje atmintyje ir išskiria vertinimo ambivalentiškumą, kuris iš dalies susijęs su atminties ypatybėmis. Tie patys žmonės nurodo ir teigiamų, ir neigiamų sovietmečio aspektų. Viena dalis to vertinimo

yra nepolitinė, susijusi su kasdienybės ar buities vertinimu. Autoriai pabrėžia tokio vertinimo svarbą, nes tai leidžia žmonėms išreikšti su politiniais dalykais nesusijusius teigiamus prisiminimus, patyrimus. Politiniai santvarkos vertinimai dažniausiai nėra tokie teigiami. Be to, kalbant apie sovietmečio vertinimą, autoriai nurodo įdomią dabarties ir praeities sąsają: jų nuomone, teigiamas sovietmečio vertinimas galbūt atspindi nepasitenkinimą dabarties gyvenimo patirtimis. Tačiau, remiantis psichologinėmis teorijomis, sovietmečio vertinimo ambivalentiškumas kaip tik atspindi visuomenės brandumą. Brandi asmenybė sugeba pakankamai diferencijuoti įvairius realybės aspektus, išskirti teigiamas ir neigiamas puses.

Susiduriame su fenomenu, kuomet žmogus gali lyginti dvi santvarkas, nes yra gyvenęs tiek vienu, tiek kitu laikotarpiu. Daugelis Lietuvos žmonių turi šią duotybę – galimybę lyginti gyvenimą prieš ir po, o toks lyginimas galbūt gali tiek palengvinti, tiek apsunkinti žmogaus būtį. Lietuvos istorija gan dinamiška ir politinių virsmų situacijos kartojasi, todėl Lietuvos žmonėms dviejų santvarkų lyginimas yra pastovi psichologinės realybės dalis. Tokį lyginimą iš dalies galime sieti su tam tikro vidinio konflikto išgyvenimu, kai norima tiksliai atsakyti į klausimą, kada žmonėms buvo geriau gyventi, tačiau susiduriama su realybe – žmonės atsako labai įvairiai ir kiekvienas sprendžia remdamasis savo asmeniniu patyrimu. Dažniausiai žmonėms yra sudėtinga atsakyti viena-reikšmiškai, taigi V. Gaidžio (2013) išskirtas politinis ir nepolitinis vertinimas svarbus tuo, kad leidžia kompleksčiau ir visapusiškiau pažvelgti į socialinių transformacijų vertinimo klausimą.

Psichologai socialinių transformacijų procesus tyrinėjo nedaug. Vieni iš pagrindinių socialinių transformacijų tyrėjų yra Jenos tyrėjų grupė, vadovaujama R. K. Silbereisen. Raidos psichologijos teoretikas sugebėjo į socialinius pokyčius pažiūrėti dinamiškos nenutrūkstamos raidos kontekste. Mokslinių tyrimų karjerą jis pradėjo tyrinėdamas paauglių elgesio, prisitaikymo problemas Vokietijoje ir Amerikoje ir greitai suprato konteksto reikšmę raidai. Įvykus socialinėms transformacijoms Vokietijoje¹⁰ jis buvo pasiruošęs tyrinėti šiuos pokyčius. Jo tyrimų stiprioji pusė ta, kad empiriniai tyrimai ir teorinių konceptų bei modelių kūrimas ėjo greta. Naujoji Motyvacinė gyvenimo trukmės raidos teorija (angl. *Motivational Theory of Life Span Development*) buvo naudojama įvairių tyrimų konstravimui (Heckhausen ir kt., 2010), tarp jų – socialinių transformacijų tyrimui Vokietijoje ir Lenkijoje (Tomasik ir kt., 2013).

Autoriai socialines transformacijas supranta kaip kaskadą pasikeitimų, veikiančių kiekvieną asmenį tam tikrame jo raidos kontekste. Pasikeitimai visuomenėje vyksta makrolygmenyje, bet asmenį jie veikia mikrolygmenyje per kasdienio gyvenimo patirtis. Autorių nuomone, vienas svarbiausių žmogaus

---

¹⁰ Socialinės transformacijos įvyko po 1989 m. Berlyno sienos sugriovimo ir dviejų Vokietijų susijungimo.

reakcijas lemiančių dalykų yra suvokiami reikalavimai, su kuriais jis susiduria. Kadangi šie autoriai daugiausia tiria žmogaus gyvenimo darbe ypatybes, tai ir pavyzdžius jie pateikia iš šios srities: neužtikrintumas dėl darbo vietos, darbo praradimas, ekonominiai sunkumai¹¹. Laikui bėgant reikalavimai kaupiasi įvairiuose kontekstuose tapdami stresoriais, kurie gali viršyti žmogaus prisitaikymo galimybes ir taip suardyti sėkmingą jo funkcionavimą (Silbereisen, 2014). Aiškindami, kaip žmogus tvarkosi tokioje situacijoje, autoriai įveda tikslo sampratą: jie teigia, kad žmogus bando susitvarkyti su situacija keldamas, pritaikydamas ar keisdamas savo tikslus, taip prisiderindamas prie besikeičiančių galimybių ar suvaržymų. Šiame procese svarbus kognityvinis reikalavimų ir kartu savo galimybių (resursų, vidinių ir išorinių išteklių) įvertinimas. Tai gali reikštis įvairiai: kontrole, išsigelbėjimu, atsitraukimu, kompensuojančiu veiksmu.

J. Heckhausen savo teorijoje siūlo keturis pagrindinius adaptyvaus elgesio būdus. Ši klasifikacija remiasi kontrolės sąvoka. J. Heckhausen teorija žmogų mato ne kaip pasyvų objektą, kurį veikia pokyčiai, bet kaip aktyvų veikėją, darančį sprendimus ir besirenkantį savo kelią. Galimybė išlaikyti pirminę kontrolę yra tai, ko, autorių nuomone, žmogus siekia pagrindinėse gyvenimo srityse. Pirminė kontrolė (stengiuosi pakeisti pasaulį) ir antrinė kontrolė (stengiuosi pakeisti save) gali būti selektyvi (dėmesys nukreipiamas į savo vidinius resursus, stengiantis įveikti reikalavimus) arba kompensacinė (bandoma išvengti nesėkmės stengiantis pakeisti reikalavimus ar kažkaip su jais „susiderėti“).

Taigi išskiriami keturi adaptyvaus elgesio modeliai: kai bandoma panaudoti ar lavinti asmeninius resursus; kai motyvacija stiprinama įsivaizduojant rezultatus; kai ieškoma socialinės pagalbos; atsitraukimo strategija siekiant apsaugoti save susidūrus su sunkumais. Atsitraukimo strategija gali būti dviejų tipų: save apsauganti strategija, siekianti apsaugoti savo psichologinį gerbūvį (pavyzdžiui, mūsų atveju žmogus galėtų kaltinti valdžios institucijas, kad neorganizuoja daugiau tinkamų darbo vietų), ir atsitraukimo strategija, palengvinanti susitaikymą su nepasiekiamu tikslu, pavyzdžiui, kai negavus tam tikros darbo pozicijos yra nuvertinama jo svarba. Taip galima lengviau išgyventi tai, kad reikia atsisakyti tikslo, jį keisti ar sugalvoti naujų jo siekimo būdų.

Įdomu, kad ši tyrėjų grupė yra atlikusi gana daug tyrimų, atskleidžiančių, kad būtent atsitraukimo strategijos mokymas gali būti vertingas intervencijų tikslas, esant įvairioms sunkioms problemoms, pavyzdžiui, susirgus nepagydoma liga ir pan. (Heckhausen ir kt., 2010). Nors atsitraukimo strategija gali atrodyti kaip nekonstruktyvi įveika, kuomet problema ne sprendžiama, o daugiau vengiama susidūrimo su ja, tačiau vis dėlto tai taip pat yra įveika, kuri tam tikromis situacijomis ar aplinkybėmis gali būti adaptyvi ir sauganti žmogaus resursus. Kadangi mus domina socialinių transformacijų vertinimo

---

¹¹ Autoriai yra ištyrę ir platesnį prisitaikymo kontekstą – šeimos gyvenimą ir laisvalaikį, tačiau šie duomenys dar yra neišanalizuoti.

analizė, o taip pat ir buvusios sovietinės santvarkos atgarsiai dabartyje, kyla prielaida, kad galbūt atsitraukimo ar atsiribojimo įveikos buvo tos, kurios padėjo žmonėms išgyventi politinę spaudą, totalitarinį režimą ir po 1990 m. vykusias socialines transformacijas. Lieka klausimas – kaip, ir ar tai atsispindi dabartinėje visuomenėje.

R. K. Silbereisen teorinį modelį M. Tomasik ir kolegos pritaikė Lenkijoje, atkartodami Vokietijoje atliktą tyrimą (Silbereisen ir kt., 2010; Tomasik ir kt., 2013). Abiejų tyrimų tikslas buvo atskleisti, kaip socialiniai pokyčiai pasireiškia, yra suvokiami, pergyvenami ir įveikiami darbe. Autoriai, formuluodami tyrimo hipotezes, pagrindinį dėmesį skyrė atskleidimui, kokie veiksniai turi įtakos įsitraukimui į tikslo siekimą, kaip palankesnei prisitaikymo prie socialinių pokyčių strategijai.

Rezultatai atskleidė kai kuriuos veiksnius, padedančius išlaikyti aktyvias, siekiančias tikslo strategijas (angl. *engagement*). Reikalavimai, kuriuos kelia socialiniai pokyčiai, šių tyrimų dalyviams atrodė pakankamai galimi įveikti ir kontroliuoti. Tai atspindėjo ir abiejose šalyse gautas rezultatas, kad daugelis žmonių daugumoje situacijų renkas įsitraukimo strategijas. Kuo didesnė reikalavimų našta, tuo daugiau įvairių strategijų renkamasi. Įdomu tai, kad daugiau ir įvairesnių įsitraukimo strategijų naudoja moterys. Atsitraukimo strategijos nesusiję nei su darbo statusu, nei su šeimine padėtimi. Netikėti buvo rezultatai, kurie rodė, kad neturintys darbo žmonės buvo mažiau įsitraukę į tikslo siekimą ir naudojo mažiau save apsaugančių antrinių strategijų; tai gali reikšti, kad bedarbiai turi mažiau resursų nei turintys darbą, o reikalavimų našta jiems yra didžiausia. Autoriai daro prielaidą, kad asmeninių ir institucinių resursų stoka trukdo jiems užimti aktyvią tikslo siekimo ir kontrolės poziciją. Pagrindinis skirtumas tarp Lenkijos ir Vokietijos rezultatų buvo susijęs su pirminio ir antrinio kognityvinio vertinimo vaidmeniu įsitraukimo / atsitraukimo kontrolės strategijose. Pirminis reikalavimų įvertinimas naudos-praradimo ir iššūkio-grėsmės ašyse galėjo prognozuoti įsitraukimo kontrolės strategijų pasirinkimą Vokietijoje, bet ne Lenkijoje. Vertinimas naudos-praradimo ašyje Vokietijos imtyje nesisiejo su atsitraukimo kontrolės strategija, o Lenkijoje buvo teigiamai susiję. Autoriai, nurodydami daug kaimyninių šalių panašumų, šį skirtumą aiškina socialinės pagalbos ir pensijų sistemų skirtumais. Jie teigia, kad Vokietijoje žmonės yra labiau socialiai apsaugoti tiek nuo pokyčių, susijusių su galimu darbo netekimu ar priverstiniu keitimu, tiek ir su pokyčiais išeinant į pensiją. Taigi Lenkijoje didelė reikalavimų našta nesustabdo žmonių nuo įsitraukimo kontrolės strategijos esant pirminiam vertinimui, nes nėra kitos išeities, kaip tik bandyti reikalavimus pakelti. Antrinio vertinimo atveju atsitraukimas išlieka toks pat, nes natūralu nesisistengti pakeisti to, ko nesuvoki galįs kontroliuoti.

M. L. Kohn su savo komanda atlieka tyrimus, taikydamas Socialinės struktūros ir asmenybės teoriją, kurią formuoja ir tikrina lygindamas to paties

modelio tyrimų rezultatus skirtingose valstybėse (JAV, Japonija, Lenkija, Ukraina, Kinija) (Kohn, 1999; Kohn ir kt., 2012). Šis modelis apima: 1) žmogaus poziciją socialinėje struktūroje ar socialinių klasių sistemoje (t. y. socialinis sluoksnis, pavyzdžiui, smulkieji verslininkai, darbininkai, ekspertai ir pan.); 2) darbo sąlygas, t. y. kiek žmogus savo darbinėje veikloje gali jaustis kontroliuojantis situaciją (angl. *self-direction*), pavyzdžiui, kiek darbe gali priimti sprendimus pats, kiek tai rutininė, o kiek įvairi veikla; 3) asmenines savybes, t. y. intelektinis lankstumas, kontrolės ar atsakomybės pojūtis (angl. *self-directedness*) ir 4) psichologinę gerovę arba distresą. Anot M. L. Kohn ir kt. (2012), labiau privilegijuota socialinė klasė žmogui leidžia įgyti palankesnę darbą, kuriame jis turi didesnę kontrolės laisvę ar sprendimų priėmimo galimybę. Tai, savo ruožtu, ugdo atsakomybės įgūdžius, intelekto lankstumą, didina psichologinę gerovę. Šie įgūdžiai ar savybės veikia tai, kiek žmogus savo darbe jaučiasi galintis kontroliuoti situaciją. Šiuo modeliu autoriai aiškina, kas lemia žmogaus savijautą tam tikroje santvarkoje, ir tai sieja su darbine žmogaus veikla, užimamomis pareigomis ir socialinio sluoksnio suteiktomis galimybėmis.

Matome, kad tiek M. L. Kohn, tiek R. K. Silbereisen tyrimų grupės atliktuose socialinių pokyčių tyrinėjimuose analizuojami tik dabartiniame laike esantys procesai. Juose nebandoma atsižvelgti į istorinę visuomenės raidą traumų psichologijos kontekste. Panašiai ir Lietuvos sociologai (Gaidys ir kt., 2013) pateikia nuomonę, kad sovietinės istorijos ir sovietinių represijų tyrimai jau neaktualūs ir žmonėms nėra įdomūs.

Istorinių traumų psichologijos tyrimai kelia klausimą ir analizuoja, kaip ilgalaikis sunkus traumavimas praeityje gali reikštis dabartyje. Kai kurie tyrimai rodo, kad istorinės traumos pasireiškia tik klinikinėje imtyje ir tai galima aiškinti tuo, kad susidūręs su didesniu stresoriumi asmuo susiduria ir su didesniais iššūkiais – tada prisitaikymas būna sudėtingesnis (žr. straipsnyje *Šeimos stiprybė: istorinių traumų patirties poveikis vėlesnėms kartoms*). Tačiau ankstesni mūsų tyrimai (Gailienė, 2008; Vaskelienė ir kt., 2011) leidžia kelti prielaidą, kad istorinės traumos patirtis yra susijusi su žmonių psichologine savijauta bei prisitaikymu gyvenime, kuris nebūtinai yra blogesnis, netgi atvirkščiai – pastebimas trauminio augimo fenomenas. Kaip matome iš straipsnyje *Šeimos stiprybė: istorinių traumų patirties poveikis vėlesnėms kartoms* pateiktų rezultatų, asmenų, kurių tėvai yra nukentėję nuo politinių represijų, psichologinis atsparumas yra didesnis, o jeigu nukentėję seneliai, tuomet didesnis ir žmogaus optimizmas bei ateities viltinumas.

Iš kitos pusės, kaip bežiūrėtume į visuomenės sveikatą Lietuvoje šiandien, matome labai aukštą saviziudybių (ypač – vyrų) rodiklį, kuris 1986–1992 m. buvo sumažėjęs, o po to vėl smarkiai pakilo (Gailienė, 1998). Be to, turime vieną iš didžiausių alkoholio suvartojimo viename gyventojui skaičių: Lietuva kartu su Moldova ir Baltarusija sudaro daugiausiai alkoholio viename žmogui

per metus suvartojančių šalių trejetą (World Health Organization, 2014). Nors žuvusiųjų eismo įvykiuose skaičius Lietuvoje sumažėjęs, tačiau išlieka vienas didžiausių Europos Sąjungos valstybėse (Lietuvos automobilių kelių direkcija prie Susisiekimo ministerijos, 2014). W. Craig ir kt. (2009) nurodo, kad tarp 40-ies valstybių Lietuvoje 2009 m. buvo daugiausiai patyčių tarp paauglių.

G. Gudaitė ir M. Stein (2014a) sudarė mokslinių straipsnių rinkinį, skirtą nagrinėti kultūrinės traumos problematiką. Šis rinkinys išskirtinis tuo, kad siekia atskleisti giluminius intrapsichinius procesus, veikiant kultūrinei traumai. Paliečiamos įvairių valstybių kultūrinės traumos (pvz., Pietų Afrika, Meksika, Rusija ir kt.). Tai rodo šio reiškinio paplitimą visame pasaulyje, o taip pat ir kultūrinės traumos aktualumą psichologo darbe. Kaip teigia G. Gudaitė (2014b), žiūrint psichodinaminės paradigmos žvilgsniu, neįveikta tėvų trauma gali paveikti, jei vaikas perima tėvų emocinį nesaugumą, jaučiasi atsakingas už tėvų savijautą ir ieško būdų juos apsaugoti arba per stipriai susitapatina su aukos ar išgyvenusiojo vaidmenimis. Dėl patirtų traumų žmonėms susiformuoja gynybos, kurios tuo metu padeda išgyventi trauminį patyrimą, tačiau tokias įveikas perima ir vaikai (Gudaitė, 2014b).

G. Gudaitė (2014a) analizuoja, kaip kultūrinė trauma pasireiškia psichoterapijos procese, kuomet klientas yra ne tas, kuris traumą patyrė tiesiogiai, bet tas, kurio tėvai ar seneliai tai patyrė. Šis patyrimas atsispindi žmonių sapnuose, o trauminių vaizdinių įsivaizdavimas, savasties integralumo stiprinimas, bandymas suprasti praeitį, atrasti viltį – visi šie psichoterapijos procesai palengvina žmogaus būtį (Gudaitė, 2014a).

Mes darome prielaidą, kad svarbu žinoti, kaip žmonės dabar vertina įvykusius socialinius pokyčius ir savo gyvenimą jų kontekste, nes tai mums gali padėti suprasti kai kuriuos visuomenės sunkumų šaltinius. Mūsų tyrimo tikslas – atskleisti socialinių transformacijų suvokimą, vertinimą, su tuo susijusius psichologinius ir socialinius veiksnius trijose kartose praėjus 24 metams nuo Nepriklausomybės atkūrimo. Keliami tyrimo klausimai yra apie tai, kaip dabartinės Lietuvos žmonės vertina įvykusius pokyčius – išsivadavimą iš sovietų okupacijos ir perėjimą į demokratinę santvarką. Su kokiais psichologiniais ir socialiniais veiksniais susijęs šių pokyčių vertinimas? Kokį vaidmenį socialinių pokyčių vertinime atlieka istorinis šeimos kontekstas, o kokį – dabartiniai turimi asmeniniai resursai?

KĄ PASIRINKOME TIRTI

Remdamiesi ankstesnių mūsų pačių ir kitų autorių tyrimų duomenimis, tyrimą konstravome taip, kad galėtume įvertinti, kaip socialinių pokyčių vertinimas yra susijęs su žmonių istorine patirtimi, tapatumu su savo šeimos bei šalies istorija bei su tuo, kokią asmeninę prasmę suteikia esminiam socialinių pokyčių Lietuvoje

šaltiniui – Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimui. Atsižvelgdami į psichologiniuose tyrimuose naudojamus teorinius modelius, vertiname ir kintamuosius, atspindinčius socialines transformacijas patiriančio žmogaus resursus.

Siekdami turėti išsamesnį socialinių transformacijų vertinimo vaizdą, į analizę įtraukėme ir atviro klausimo – kaip Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas paveikė Jus asmeniškai – atsakymus. Šių atsakymų analizė leido atskleisti subjektyvias asmenines prasmes, kurias suteikia žmogus socialinėms transformacijoms. Toks kiekybinių ir kokybinių duomenų derinimas leidžia visapusiškiau pažvelgti į analizuojamą klausimą; šiuo atveju kokybinė atviro klausimo analizė papildė kiekybinius duomenis, padeda juos paaiškinti ir interpretuoti.

Interviu su dviem sovietmečiu gimusiais ir gyvenusiais vyrais (54 ir 58 metų) leidžia atskleisti, kaip socialinių transformacijų vertinimai susiję su asmeniniais gyvenimo įvykiais. Individualūs atvejai yra unikalūs, bet taip pat jie leidžia pamatyti ir bendrus dalykus, susijusius su asmens istorinėmis patirtimis ir socialinių transformacijų vertinimu. Pusiau struktūruoto interviu metu buvo pateikti šie klausimai:

1. Kaip Jūsų ar Jūsų šeimos gyvenimą paveikė Lietuvos nepriklausomybės praradimas, kai Lietuva tapo Sovietų Sąjungos dalimi?
2. Kaip bendrai vertinate savo gyvenimą Sovietų Sąjungos laikais?
3. Kaip paveikė Jūsų gyvenimą Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas 1990 metais?
4. Kaip bendrai vertinate savo gyvenimą Nepriklausomoje Lietuvoje?
5. Kokie kiti Lietuvos politiniai socialiniai įvykiai paveikė Jus ar Jūsų šeimą (krizė, įstatymai ir pan.)?

Buvo pateikiami papildomi klausimai pagal pasakojimo turinį, siekiant pagilinti ar plačiau atskleisti pasakojamą temą. Ši dviejų atvejų analizė atskleidžia, kaip psichologinės raidos kelyje susisieja asmeniniai ir istoriniai įvykiai.

Socialinių transformacijų suvokimą bei vertinimą atlikome analizuodami atsakymus į šiam tikslui skirtus 11 klausimų. Atsakymus į klausimus apie prisitaikymą prie pokyčių iki 1990-ųjų ir po 1990 metų analizavome atskirai. Atsakymus į likusius 9 klausimus analizavome atlikdami šių klausimų faktorinę analizę; išsiskyrė trys faktoriai:

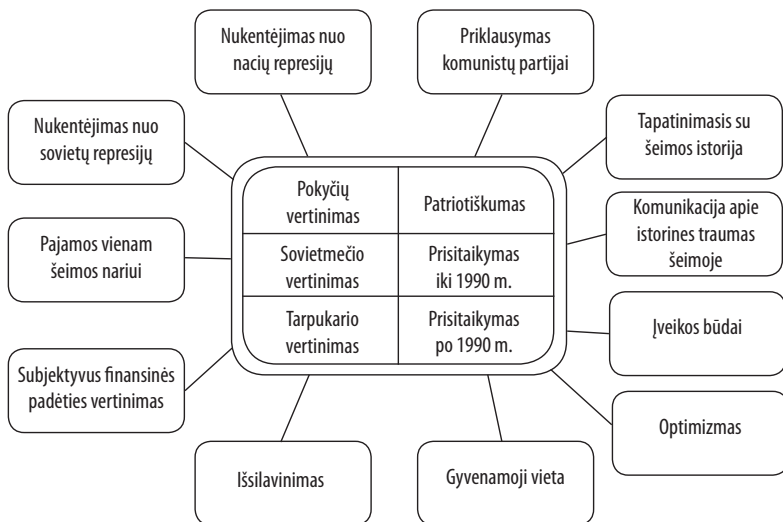
1. Pokyčių vertinimas (gyvenimas Lietuvoje gerėja / blogėja; gyventi geriau, kai šalis priklausė Sovietų Sąjungai / dabar – Nepriklausomoje Lietuvoje; Lietuvos gyvenimą po Nepriklausomybės atkūrimo bendrai vertinu neigiamai / teigiamai).
2. Praeities vertinimas (Lietuvos gyvenimą tarpukario laikotarpiu bendrai vertinu neigiamai / teigiamai; Lietuvos gyvenimą po Nepriklausomybės atkūrimo bendrai vertinu neigiamai / teigiamai).
3. Patriotiškumas (progai pasitaikius lengvai emigruočiau iš Lietuvos visam laikui; esu Lietuvos patriotas (-ė); man Lietuvoje gyventi gera; jei

Lietuvą užpultų priešiška valstybė, slėpčiais ar evakuočiais / priešinčiais, ginčiau Lietuvą).

Faktorinės analizės KMO=0,810, išskirti trys faktoriai paaiškina 66,9 proc. duomenų sklaidos, o faktorių svoriai viename faktoriuje vyrauja nuo 0,54 iki 0,88.

Toliau analizuojant medžiagą, buvo peržiūrėti susidarę faktoriai. Pralietis vertinimo faktorius sukėlė abejonių, nes jis susidėjo iš dviejų teiginių: *Lietuvos gyvenimą tarpukariu vertinu...; Lietuvos gyvenimą sovietų valdymo metais vertinu...* Abu šie teiginiai yra apie skirtingus vertinimo laikotarpius, taigi nutarėme jų nesumuoti kaip vienos skalės. Toliau buvo analizuojami du faktoriai (pokyčių vertinimas ir patriotiškumas) bei 4 klausimai: apie prisitaikymą prieš ir po 1990-ųjų, apie Lietuvos gyvenimo vertinimą tarpukariu ir sovietų valdymo metais. Pokyčių vertinimo Cronbach Alpha – 0,797, o patriotiškumo – 0,689. Kintamiesiems su normaliai pasiskirsčiusiais duomenimis buvo taikoma parametrinė statistika, o nenormaliai pasiskirsčiusiems – neparametrinė. Du nenormaliai pasiskirstę kintamieji – prisitaikymas iki 1990-ųjų ir prisitaikymas po 1990-ųjų – buvo transformuoti į normalų pasiskirstymą remiantis J. Pallant (2005) rekomendacijomis. Šiam transformuotam kintamajam buvo taikoma parametrinė statistika.

1 paveiksle pateikiama tyrimo schema, atspindinti kiekybinę duomenų analizę. Naudoti kintamieji: nukentėjimas nuo sovietų, nacių represijų; priklausymas komunistų partijai; tapatinimasis su šeimos istorija; komunikacija apie istorines traumas šeimoje; įveikos būdai; optimizmas; gyvenamoji vieta; išsilavinimas; subjektyvus finansinės padėties vertinimas; pajamos vienam šeimos nariui; nukentėjimas nuo sovietų represijų.

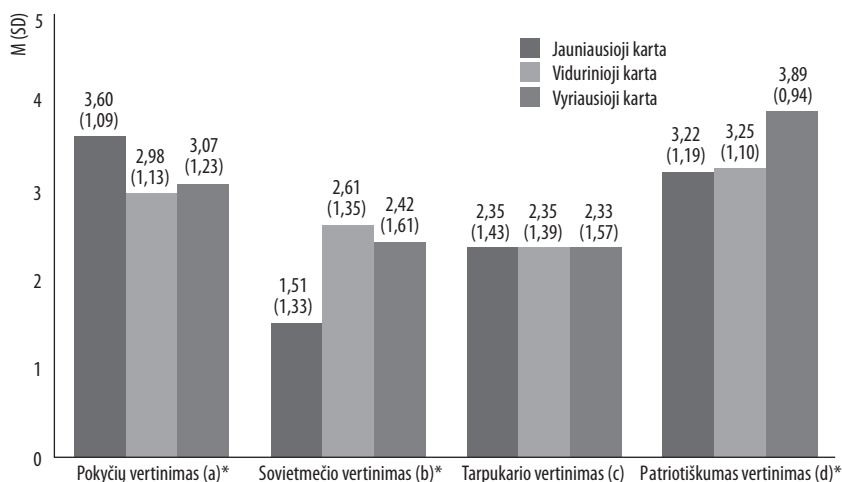
1 pav. Socialinių transformacijų vertinimas ir kiti kintamieji mūsų tyrime.

Pasirinkome ryšius tarp kintamųjų tirti kiekvienoje kartoje atskirai, nes tai parodo išsamesnį socialinių transformacijų vertinimo vaizdą – tikėtina, kad įvairaus amžiaus žmonių vertinimus veikia skirtingi veiksniai. Be to, trijų kartų išskyrimas gali leisti kelti prielaidas apie sovietmečio poveikį, nes taip išskiriami žmonės, gyvenę abiejose santvarkose, ir tie, kurie gimė jau po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Primename, kad jauniausioji karta – 18–30 metų amžiaus respondentai, vidurinioji – 40–54 metų, o vyriausioji – 60–74 metų.

SOCIALINIŲ TRANSFORMACIJŲ VERTINIMAS TRIJOSE KARTOSE

Pirmoji duomenų analizė parodo, kad visos trys kartos socialines transformacijas vertina pakankamai gerai (2 pav.). Pokyčių vertinimas 5 balų skalėje visose kartose yra aukštesnis nei vidutinis, o sovietmečio – žemesnis nei vidutinis. Lyginant tris kartas, išsiskyrė jauniausioji – kaip teigiamai vertinanti socialinius ir politinius pokyčius, įvykusius Lietuvoje (Tukey $p=0,000$). Vidurinioji ir vyriausioji kartos pokyčių vertinimu statistiškai reikšmingai nesiskiria (Tukey $p=0,698$). Analizuodami duomenis apie gyvenimo sovietmečiu vertinimą matome, kad jauniausioji karta jį vertina ženkliai blogiau nei vidurinioji ar vyriausioji kartos (Tukey $p=0,000$), kai gyvenimą tarpukariu visos trys kartos vertina panašiai (Tukey $p=0,999$; $0,990$ ir $0,994$). Lyginant trijų kartų patriotiškumo skirtumus, išsiskyrė vyriausioji karta – kaip turinti stipriau išreikštą patriotiškumą (Tukey $p=0,000$), o jauniausios ir vidurinės kartų patriotiškumas nesiskiria (Tukey $p=0,946$).

* Skirtumai statistiškai reikšmingi.

a) Anova $p=0,000$, $F=16,136$, $df=2$;

b) Anova $p=0,000$, $F=31,614$, $df=2$;

c) Anova $p=0,990$, $F=0,010$, $df=2$;

d) Anova $p=0,000$, $F=23,541$, $df=2$.

2 pav. Socialinių transformacijų vertinimo palyginimas trijose kartose.

Apibendrinant galima teigti, kad mūsų duomenys atskleidžia iš esmės teigiamą socialinių transformacijų vertinimą.

Vyriausiosios kartos prastesnis socialinių transformacijų pasekmių vertinimas gali iš dalies atspindėti respondentų amžiaus tarpsnio ypatybes. Vienas iš Rytų Europos bendrai ir Lietuvos konkrečiai visuomenių skiriamasis bruožas yra tendencija nuvertinti ir ignoruoti vyresnio amžiaus žmones. Iš dalies tai yra susiję su ekonominėmis priežastimis – sovietinė pensijų ir sveikatos aptarnavimo sistemos praeityje neužtikrina šių dienų pensininkams tinkamo oraus gyvenimo, kokį turi jų bendraamžiai Vakarų Europoje ar JAV. Iš dalies tai gali būti susiję su amžiaus tarpsniu – vėlyvoji branda pagal E. Eriksoną prasideda nuo 65-erių. Paskutinio amžiaus tarpsnio pozityvus vaisius – išmintis – pasiekama tada, kai žmogus gali peržvelgęs savo gyvenimą sakyti matąs jo prasmę ir integruoti įvairias savo patirtis. Priešingu atveju žmogus atsiduria labai arti beviltiškumo ribos.

Šiame kontekste ypatingai reikšminga atrodo tai, kad būtent vyriausiosios kartos atsakymuose atsiskleidžia didžiausias patriotiškumas. Galima daryti prielaidą, kad asmeninė patirtis skatina galvoti apie savo šalies nepriklausomybės svarbą įvairiais aspektais: vertinant savo patriotiškumą, išreiškiant pasiryžimą ginti šalį nuo priešų. Neigiamas požiūris į emigraciją gali būti labiau susijęs su amžiumi – vyresniam žmogui galbūt sunku įsivaizduoti naujo gyvenimo pradžią kitoje vietoje. Galima daryti prielaidą, kad vyriausios kartos patriotiškumas gali būti gyvenimo įprasminimo tema.

Jauniausioji karta ypatingai išsiskiria tuo, kad teigiamai vertina dabartinį gyvenimą Lietuvoje ir viltिंगai suvokia ateitį, tačiau jų patriotiškumas išreikštas silpniau nei vyriausios kartos. Įdomu pastebėti, kad jauniausios kartos atstovai iš vienos pusės geriau vertina gyvenimą Lietuvoje ir jo perspektyvas, iš kitos pusės išsako mintis, kad galėtų lengviau emigruoti ar ne taip ryžtingai gintų šalį nei vyriausieji. Galima daryti prielaidą, kad šių atsakymų visuma atspindi šiuolaikinės visuomenės ypatumus: darbo ir mokslo rinkos mobilumą, saugumo jausmą dėl politinių struktūrų, kurioms priklauso Lietuva (ES, NATO). Iš dalies stipriau išreikštas pozityvus gyvenimo nepriklausomoje Lietuvoje vertinimas, taip pat kaip ir vyriausios kartos, gali būti susijęs su atsakiusiųjų amžiumi.

SOCIALINIŲ TRANSFORMACIJŲ VERTINIMAS IR ISTORINĖ PATIRTIS

Istorinės patirtys šeimoje

Kaip jau buvo minėta, didžioji dalis socialinių transformacijų tyrimų nagrinėja dabarties procesus (Silbereisen ir kt., 2010; Kohn ir kt., 2012), o mūsų tyrime siekiama paliesti ir istorinės praeities įtaką socialinių transformacijų vertinimui.

Respondentų buvo klausiama apie jų bei jų šeimos narių nukentėjimą, ir tai leido sudaryti bei palyginti dvi grupes: nukentėjusių ir nenukentėjusių nuo sovietinių represijų.

Pirmąją grupę – nukentėjusių nuo sovietinių represijų – sudarė tie atsakiusieji, kurie nurodė, kad pats respondentas arba bent vienas iš šeimos (tėvų, senelių) yra buvęs tremtinys, politinis kalinys, pokario rezistencijos dalyvis ar kitaip nukentėjęs nuo sovietinių politinių represijų ($N = 200$). Antrąją grupę – nenukentėjusių nuo sovietų – sudarė atsakiusieji, kurių šeimoje niekas nenukentėjo arba nėra apie tai žinoma ($N = 332$). Rezultatai pateikti 1 lentelėje.

1 lentelė. Nukentėjusių nuo sovietinių represijų ir nuo jų nenukentėjusių asmenų socialinių transformacijų vertinimo palyginimas.

	Šeimoje yra nukentėjusių nuo sovietų	Šeimoje nėra arba nežinoma apie nukentėjusius nuo sovietų		
	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>t (df)</i>	<i>p</i>
Jauniausioji karta				
Pokyčių vertinimas	3,84 (0,97)	3,41 (1,16)	-2,553 (179)	0,011*
Sovietmečio vertinimas	1,18 (1,17)	1,74 (1,41)	2,707 (176)	0,005*
Tarpukario vertinimas	2,46 (1,45)	2,31 (1,41)	-0,683 (176)	0,495
Patriotiškumas	3,46 (1,29)	3,04 (1,10)	-2,328 (179)	0,021*
Vidurinioji karta				
Pokyčių vertinimas	3,07 (1,12)	2,89 (1,15)	-1,031 (174)	0,304
Sovietmečio vertinimas	2,36 (1,39)	2,76 (1,29)	1,928 (172)	0,055
Tarpukario vertinimas	2,48 (1,56)	2,22 (1,30)	-1,175 (170)	0,261
Prisitaikymas iki 1990 m.	3,75 (1,36)	3,78 (1,22)	-0,590 (171)	0,564
Prisitaikymas po 1990 m.	3,84 (1,27)	3,83 (1,12)	-0,760 (170)	0,458
Patriotiškumas	3,43 (1,07)	3,11 (1,09)	-1,908 (174)	0,058
Vyriausioji karta				
Pokyčių vertinimas	3,27 (1,28)	3,05 (1,20)	-1,125 (171)	0,262
Sovietmečio vertinimas	1,91 (1,67)	2,60 (1,56)	2,755 (169)	0,007*
Tarpukario vertinimas	2,08 (1,80)	2,46 (1,47)	1,444 (157)	0,171
Prisitaikymas iki 1990 m.	3,69 (1,27)	3,89 (1,18)	0,527 (167)	0,599
Prisitaikymas po 1990 m.	3,81 (1,36)	3,80 (1,30)	-0,156 (168)	0,876
Patriotiškumas	3,97 (0,93)	3,92 (0,92)	-0,362 (171)	0,718

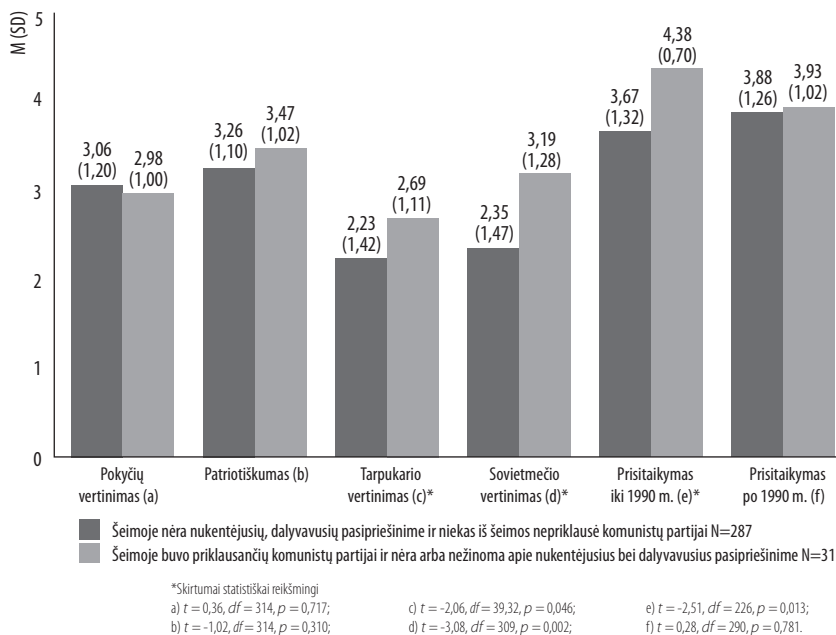
*Skirtumas statistškai reikšmingas

Jauniausios kartos atstovai, kurių šeimoje yra nukentėjusių nuo sovietų, palankiau vertina pokyčius, jų patriotiškumas yra stipriau išreikštas. Sovietmetį jie vertina neigiamiau lyginant su šio amžiaus žmonėmis, kurių šeimoje nėra nukentėjusių. Viduriniojoje kartoje nė vienu iš šių aspektų skirtumų nėra, 40–54 metų amžiaus asmenys, tiek nurodę, tiek nenurodę nukentėjusius šeimoje, nepriklausomybės atkūrimą, sovietmetį vertina panašiai, jų patriotiškumas taip pat nesiskiria. Vyriausioje kartoje šeimos nukentėjimo patirtis turi sąsajų tik su sovietmečio vertinimu. Lyginant nukentėjusių ir nenukentėjusių grupes trijose kartose atskirai, galime kelti prielaidą, kad jauniausiai kartai šeimos nukentėjimas nuo sovietų turi stipresnes sąsajas su socialinių transformacijų vertinimu ir patriotiškumu nei vyresniajai kartai.

Kaip galėtume paaiškinti gautus rezultatus? Jauniausioji karta augo nepriklausomoje Lietuvoje. Sovietines represijas patyrusios šeimos tuo metu jau laisviau ir drąsiau galėjo kalbėti apie savo traumines patirtis, šeimos istoriją. Šių šeimų atstovai nesijautė nuvertinti ir suvaržyti. Netgi atvirkščiai – jų traumos buvo pripažintos ir pagerbtos, įsigaliojo restitucijos (turto gražinimo) įstatymai, žmonės galėjo laisvai dalytis savo prisiminimais. Taigi jauniausioji karta galėjo sužinoti apie savo šeimos patirtis ir jomis didžiuotis. Išsipildė tai, ko siekė tėvai ir seneliai – gyvenimas iš esmės teisingas. Nesudėtinga paaiškinti ir vyriausiosios kartos išsiskyrusį gyvenimo sovietmečiu vertinimą – šeimos, kuriose buvo represuotų asmenų, sovietmečiu gyveno žymiai sunkiau dėl politinių ir ekonominių apribojimų. Taigi ši žinia galėjo būti perduota jauniausiajai kartai.

Toliau tęsdami savo tyrinėjimą apie tai, kaip šeimos patirtys gali būti susijusios su politinėmis realijomis, analizavome socialinių transformacijų vertinimus priklausomai nuo to, ar šeimoje buvo komunistinei partijai priklausiusių šeimos narių (3 pav.). Nusprendėme lyginti socialinių transformacijų vertinimus tik nuo sovietinių represijų nenukentėjusiose šeimose, kuriose buvo ir kuriose nebuvo šeimos narių, priklausančių komunistų partijai. Iš viso 1,88 proc. atsakiusiųjų nurodė, kad jų šeimoje buvo priklausiusių komunistų partijai.

Rezultatai atskleidė, kad priklausymas komunistų partijai (jei bent vienas iš šeimos (tėvų ar senelių) priklausė komunistų partijai) labiau susijęs su praeities, o ne dabarties vertinimu: priklausę komunistų partijai palankiau vertina gyvenimą Lietuvoje sovietmečio laikais ir nurodo tuo metu labiau prisitaikę prie santvarkos nei nepriklausę komunistų partijai, bet ir nenukentėję, nedalyvavę pasipriešime. Įdomu tai, kad priklausę komunistų partijai palankiau vertina ir Lietuvos gyvenimą tarpukariu. Tačiau nepriklausomybės atkūrimo vertinimas, prisitaikymas po nepriklausomybės atkūrimo, patriotiškumas lyginant šias dvi grupes nesiskiria.

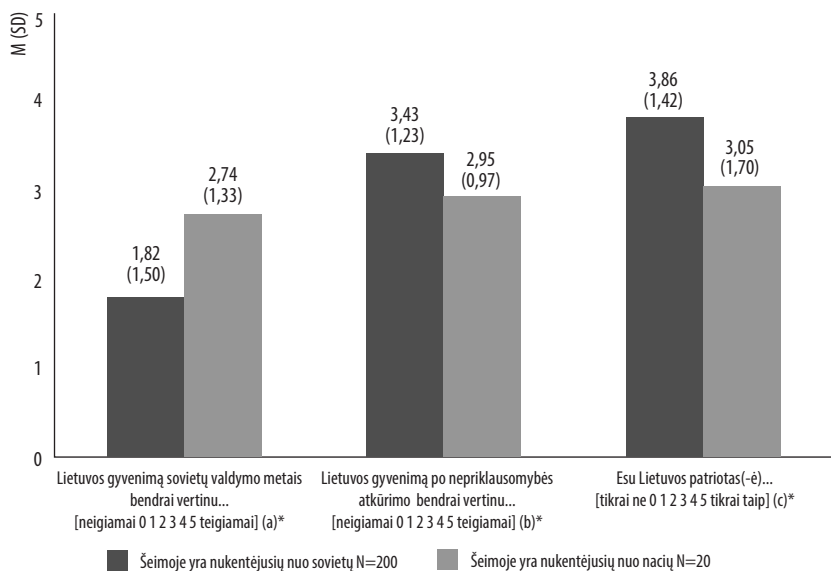

3 pav. Socialinių transformacijų vertinimas nenukentėjusių nuo sovietinių represijų imtyje lyginant grupes, kurių šeimose buvo ar nebuvo priklausančių komunistų partijai.

Aptariant rezultatus, išankstinius lūkesčius patvirtina geresnis sovietmečio ir prisitaikymo iki 1990 m. vertinimas – juk priklausymas komunistų partijai galėjo sudaryti geresnes gyvenimo sąlygas. Geresnio gyvenimo siekimas dažnai ir būdavo viena iš stojimo į partiją priežasčių. Kiek netikėtai atrodo geresnis gyvenimo tarpukariu vertinimas.

Mūsų tyrimo klausimai leido išskirti dvi grupes apklaustųjų – tų, kurių šeimose buvo nukentėjusių tik nuo nacių (20 respondentų), ir tų, kurių šeimose buvo nukentėjusių tik nuo sovietų (200 respondentų). Nukentėjimas nuo nacių buvo trumpalaikis, be to, nacistinis teroras buvo visais atžvilgiais pasmerktas, jo architektai nusizūdė ar buvo nuteisti. Dalis nuo nacių nukentėjusių žmonių patyrė ir sovietines represijas, nes nemažai nacių lagerius išgyvenusių žmonių buvo pakartotinai siunčiami į sovietinius gulagus. Norėdami išvengti tokio persidengimo, mes parinkome grupes: vienoje grupėje – žmonės, nukentėję tik nuo sovietų, kitoje – tik nuo nacių.

Lyginant šias dvi grupes buvo rasti tokie skirtumai (4 pav.): nukentėję nuo nacių gyvenimą Lietuvoje sovietų valdymo metais vertina palankiau, o gyvenimą po nepriklausomybės atkūrimo – kritiškiau nei nukentėję nuo sovietų. Nukentėjusių nuo sovietų patriotiškumas išreikštas labiau nei nukentėjusių nuo nacių.

*Skirtumai statistiškai reikšmingi a) $U = 1209,5, Z = -2,60, p = 0,009$; b) $U = 1335,5, Z = -2,20, p = 0,028$; c) $U = 1404, Z = -2,31, p = 0,021$.

4 pav. Skirtumai lyginant nukentėjusių tik nuo nacių ir nukentėjusių tik nuo sovietinių represijų atsakymus.

Atrodo, natūralu ir logiška, kad nukentėję nuo sovietų represijų blogiau vertina gyvenimą sovietmečiu, nes tiek nukentėjusių šeimos, tiek patys nukentėjusieji tuo laikotarpiu patyrė įvairių suvaržymų, apribojimų ar net valstybinį smurtą. Aukštesni šios grupės patriotiškumo rodikliai galėtų rodyti, kad šiai grupei socialinių transformacijų vertinime yra svarbus šalies autonomijos bei istorinio teisingumo supratimas, pasireiškiantis asmeninėje istorijoje.

Tapatinimasis su šalies bei šeimos istorija bei su tuo susiję komunikavimo būdai

Tiek ankstesniuose skyreliuose pateikti duomenys, tiek mūsų atlikta pirminė šių duomenų analizė (Bieliauskaitė ir kt., 2014) parodė, kad tapatinimasis su šalies ir savo šeimos istorija gali būti svarbus socialinių transformacijų vertinimo veiksnys. Taigi turėdami pilną imtį nutarėme pažūrėti, kaip tapatinimasis su šalies ir šeimos istorija susijęs su socialinių transformacijų vertinimu.

Tapatinimasis su savo šeimos ir šalies istorija susijęs su socialinių transformacijų vertinimu visose trijose kartose. Jauniausioje ir vyriausioje kartose matome, kad kuo labiau išreikštas tapatinimasis su šeimos istorija, tuo teigiamiau vertinami pokyčiai, stipresnis patriotiškumo jausmas bei geresnis prisitaikymas po 1990-ųjų metų. Viduriniojoje kartoje prisitaikymas po 1990 metų nesusijęs su tapatinimusi su šeimos ir šalies istorija. Šis tapatinimasis gali parodyti, kiek žmo-

2 lentelė. Socialinių transformacijų vertinimo sąsajos su tapatinimosi su šeimos istorija stiprumu trijose kartose.

	Tapatinimasis su šeimos istorija					
	Jauniausioji karta		Vidurinioji karta		Vyriausioji karta	
	N	r	N	r	N	r
Pokyčių vertinimas	193	0,177*	189	0,248**	189	0,261***
Patriotiškumas	193	0,339***	189	0,195**	189	0,268***
Prisitaikymas iki 1990 m.	36	0,194	187	0,195**	185	-,0071
Prisitaikymas po 1990 m.	162	0,182*	186	0,108	186	0,183*

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

gus domisi šalies ir šeimos istorija, ar yra linkęs ja dalytis. Galime daryti prielaidą, kad susietumas su šeimos istorija suteikia žmogui tam tikrą saugumą, savo gyvenimo ir savasties tęstinumo bei pastovumo suvokimą, gali būti susijęs su geresne saviverte, nes suteikia galimybę didžiuotis ar priimti gyvenimo pasikeitimus. Po Lietuvos Nepriklausomybės restitucijos nukentėjusiems nuo sovietų režimo žmonėms atsirado galimybė didžiuotis kai kuriais dalykais, o tai irgi gali būti susiję su saviverte ir polinkiu geriau vertinti gyvenimą. Tuo labiau, kad tai grupei žmonių Nepriklausomybės restitucija yra pasiektas tikslas, išsipildžiusi svajonė. Panašiai kaip ir 1918 m., istoriniai pasikeitimai vyko labai greitai, ir daugumos žmonių greita reakcija bei apsisprendimas dėl to, kas jiems gyvenime yra svarbu, greitas pasirinkimas stovėti pavojaus akivaizdoje ginant gimstančią nepriklausomybę leido jiems pajauti dalyvavimą istorijoje. Tokie dalykai suteikia ir tam tikrą atsakomybę, o tai, savo ruožtu, gali sietis su palankesniu socialinių transformacijų vertinimu.

Šiuos mūsų samprotavimus patvirtina ir tolesnė kiekybinių duomenų analizė. Koreliacinė analizė atskleidžia, kad socialinių transformacijų vertinimas turi sąsajų ir su tuo, kaip šeimoje buvo kalbama apie šeimos patirtis, susijusias su sovietinėmis represijomis ar kitu nukentėjimu. Šios sąsajos yra jauniausioje ir viduriniojoje kartose. Kuo daugiau stiprybės ir pasididžiavimo jauniausiosios kartos atstovai jausdavo klausydami pasakojimų apie sunkias mūsų istorinės traumos patirtis šeimose, tuo palankesnis būdavo jų nurodomas pokyčių vertinimas bei labiau išreikštas patriotiškumas. Viduriniojoje kartoje komunikacijos būdas susijęs tik su pokyčio vertinimu, bet ne patriotiškumu. Galima daryti prielaidą, kad vyriausiosios kartos atstovai patys patyrė ar tapo artimais įvykių, apie kuriuos vėliau buvo pasakojama, liudininkais. Taigi jie buvo labiau paveikti savųjų patirčių, o ne pasakojimų apie jas. Neatrodo keista, kad labiausiai paveikti yra jauniausioji grupė, kurioje tėvų ir senelių pasakojimai sudarė naratyvą apie šeimos ir šalies istoriją. Tapatumo autentiškumas ir pasididžiavimas juo galėjo būti dar vienas vidinis resursas, leidžiantis geriau prisitaikyti ir pozityviau vertinti gyvenimą po socialinių transformacijų.

3 lentelė. Komunikacijų apie istorinės traumos patirtis šeimoje ypatybės ir socialinių transformacijų ir patriotiškumo vertinimo sąsajos.

Pasakojant jausdavosi stiprybė, pasididžiavimas	Pokyčių vertinimas		Patriotiškumas	
	N	r	N	r
Jauniausioji karta	116	0,246**	116	0,224*
Vidurinioji karta	132	0,221*	132	0,087
Vyriausioji karta	134	0,112	134	0,160

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Apibendrinant, galime daryti prielaidą, kad tapatumo su šeimos ir šalies istorija stiprumas bei šeimoje girdėti pasakojimai apie sunkius istorinius įvykius yra susiję su geresniu socialinių transformacijų vertinimu visose trijose kartose, o su pasakojimo pobūdžiu (pasakojime buvo juntama stiprybė, pasididžiavimas) susiję tik jauniausios ir vidurinėsios kartos vertinimai.

SOCIALINIŲ TRANSFORMACIJŲ VERTINIMAS IR ASMENS RESURSAI

Savo asmeninio gyvenimo vertinimas po socialinių transformacijų iš dalies gali rodyti, kaip sėkmingai žmogus yra prisitaikęs ir kaip gerai jaučiasi dabartinėje Lietuvoje. Daugelis mūsų aptartų autorių didžiausią dėmesį ir skiria resursams, tokiems kaip išsilavinimas, finansinė padėtis, darbo turėjimas / neturėjimas. Šioje rezultatų analizės dalyje skirsime dėmesį psichologinių sunkumų įveikos būdui kaip resursui.

Susidūrus su sunkumais taikomos įveikos

Istorinės traumos, patirtos per Antrąjį pasaulinį karą ir sovietinės okupacijos laikotarpiu, turėjo būti tinkamai įveiktos ir perdirbtos, kad netrukdytų sėkmingam gyvenimui nepriklausomoje Lietuvoje. Tinkamai perdirbtos istorinės traumos taip pat gali būti resursų šaltinis – tai rodo ir mūsų tyrimo duomenys (žr. straipsnį *Šeimos stiprybė: istorinių traumų patirties poveikis vėlesnėms kartoms*). Dideli socialiniai pokyčiai, įvykę po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, taip pat buvo stresas, reikalaujantis energijos prisitaikyti. Taigi kitas mūsų analizės žingsnis buvo nustatyti galimų traumos įveikų sąsajas su socialinių transformacijų vertinimu (4 lentelė).

4 lentelė. Pokyčių vertinimo ir įveikos būdų sąsajos trijose kartose.

Įveikos būdai (r)	Pokyčių vertinimas		
	Jauniausioji karta	Vidurinioji karta	Vyriausioji karta
Kaip dažnai Jūsų šeimoje kalbama apie sukrečiantį Jūsų arba šeimos nario patyrimą?	0,21**	0,13	-0,09
Kaip dažnai Jūsų šeimoje kalbama apie jausmus ir išgyvenimus?	0,13	0,06	-0,04
Kaip dažnai sunkumus stengiatės įveikti pats(-i) be kitų pagalbos?	0,20**	0,12	-0,02
Kaip dažnai Jūs imatės darbo ar kitos veiklos, kad nukreiptumėte mintis nuo sunkumų?	0,12	-0,04	0,02
Kaip dažnai Jūs vartojate alkoholį kaip sunkių jausmų ar minčių sumažinimo priemonę?	-0,13	-0,11	-0,14
Kaip dažnai Jūs vartojate antidepresantus, raminamuosius ar migdomuosius vaistus?	-0,21**	-0,20**	-0,05
Kaip dažnai esant sunkumams galvojate, kad galėtumėte nusižudyti?	-0,19**	-0,24**	-0,23**
Kaip dažnai Jūs kreipiatės į šeimos narius ar draugus, kai Jums sunku?	0,15*	0,18*	0,07
Kaip dažnai Jūs meldžiatės?	0,02	0,00	0,02
Kaip dažnai kreipiatės į psichikos sveikatos specialistus?	-0,07	-0,15*	0,08

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, paryškinta Spearman koreliacija.

Rezultatai parodo, kad **jauniausiosios kartos** pokyčių vertinimas susijęs su didžiausiu naudojamų įveikų skaičiumi: kuo daugiau šeimoje kalbama apie sukrečiantį paties / pačios ar šeimos nario patyrimą ir kuo dažniau kreipiamasi į šeimos narius ar draugus, kai sunku; kaip dažnai stengiamasi sunkumus įveikti be kitų pagalbos, kuo rečiau naudojami antidepresantai ar kiti medikamentai ir kuo mažiau galvojama, kad iškilus sunkumams egzistuoja galimybė nusižudyti, tuo palankiau vertinami socialiniai pokyčiai. Matome, kad šiuo atveju galima numatyti ryšius: tokios adaptyvios įveikos strategijos, kaip kalbėjimasis apie sunkumus su artimaisiais ir kreipimasis pagalbos, yra dar vienas žmogaus resursas, leidžiantis jam labiau perdirbti traumas. Galima daryti prielaidas, kad šie mechanizmai galėjo būti perimti iš šeimos, bet dabartinių pokyčių kontekste jie leidžia jaunajai kartai sėkmingai prisitaikyti ir pozityviau vertinti gyvenimą dabar.

Analogiškai, galvojant apie vaistų vartojimą kaip įveikos strategiją, galime sakyti, kad kai kada tai yra vienintelis būdas susitvarkyti su problema ar situacija, ją išgyventi; kitu atveju tai gali atspindėti atsitraukimo strategiją, kai

nebandoma spręsti problemos, bet tiesiog ieškoma būdų išvengti neigiamų patirčių. Yra dar ir trečias aspektas – įmanoma, kad šią įveiką renkasi žmonės, turintys daugiau psichologinių problemų, labiau pažeidžiami. Tokiu atveju galėtume daryti prielaidą, kad ir socialinių transformacijų sukeltus pokyčius jie gali vertinti blogiau, iš dalies todėl, kad turi mažiau resursų jiems įveikti: tokiems asmenims būdinga galimai ne itin adaptyvi įveika ir didesnės psichologinės problemos.

Galvojimas apie galimybę nusižudyti iškilus sunkumams taip pat, kaip ir vaistų vartojimas, turi vieną galimą prasmę – pasiruošimą pasitraukti susidarius nepalankiai situacijai. Taip pat tai yra neadaptyvi įveika, kuri gali būti susijusi su didesnėmis emocijinėmis ar asmenybinėmis problemomis. Taigi ir šiuo atveju socialinių pokyčių vertinimas gali būti susijęs labiau su asmenybės ypatybėmis (įskaitant įveikos būdą kaip resursą), nei su istoriniais laikmečio aspektais.

Vidurinėsios kartos pokyčių vertinimas yra teigiamai susijęs su tuo, kaip dažnai kreipiamasi pagalbos į draugus ar šeimos narius, kai sunku. Neigiamos sąsajos rodo, kad kuo mažiau vartojama vaistų ir kuo rečiau kreipiamasi į psichikos sveikatos specialistus, tuo socialiniai pokyčiai vertinami geriau. Taip pat atsiskleidžia ir galvojimo apie galimybę nusižudyti susidūrus su sunkumais sąsaja su pokyčių vertinimu. Vėlgi matome, kad tai gali būti tiek asmenybinių resursų atspindys, tiek sveikatos sistemos nepakankamas gebėjimas suteikti adekvačią pagalbą.

Vyriausioji karta išsiskiria tuo, kad randame tik vieną statistiškai reikšmingą sąsają – kuo mažiau galvojama apie galimybę nusižudyti iškilus sunkumams, tuo pozityviau yra vertinami socialiniai pokyčiai.

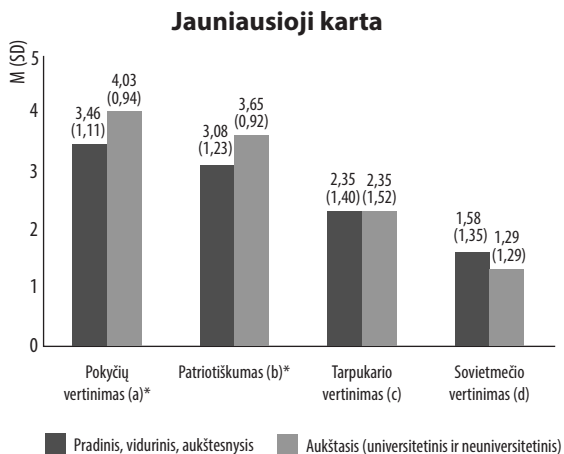
Vienintelis dalykas, vienijantis visas kartas, yra galvojimas apie pasitraukimą iš gyvenimo susidūrus su sunkumais. Visose kartose šis aspektas turi statistiškai reikšmingą neigiamą ryšį su pokyčių vertinimu. Vadinasi, kuo žmogus negatyviau vertina Lietuvoje įvykusius pokyčius, tuo daugiau yra linkęs galvoti apie savižudybę, kai susiduria su sunkumais. Galime daryti prielaidą, kad prisitaikymo prie pokyčių sunkumai gali būti susiję ir su vidinių resursų stoka, su polinkiu pasitraukti iš sunkios situacijos – tiek sąmoningai, tiek nesąmoningai. Kai kuriais atvejais tai gali būti susiję ir su išorinių resursų stoka.

Išsilavinimas

Išsilavinimas, kaip atsakančiojo demografinė charakteristika, gali atspindėti keletą dalykų: tiesiog išsilavinimą, kognityvinius ir emocinius gebėjimus, psichologinį prisitaikymą ar sveikatą, produktyvumą. Galėtume daryti prielaidą, kad tai yra vienas iš asmens resursų kuriant savo gyvenimą.

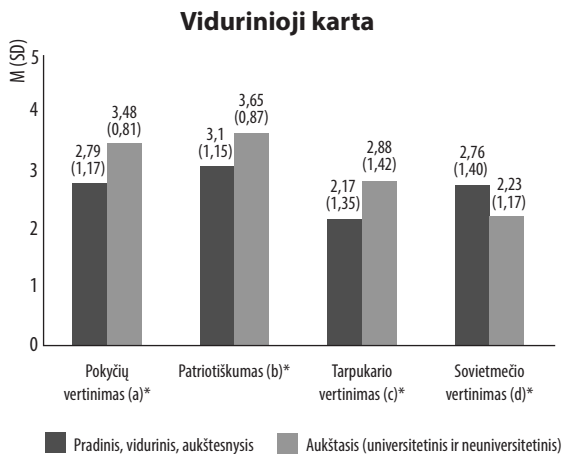
Lyginant, kaip socialinių transformacijų vertinimas yra susijęs su išsimokslinimu, matome, kad kuo aukštesnis visų trijų kartų atstovų išsilavinimas, tuo geriau jie vertina socialinius pokyčius. Jauniausioje grupėje tai galima būtų

sieti ir su amžiumi, nes jaunesnieji dalyviai gali būti dar neįgiję išsilavinimo, tačiau ši sąsaja toje grupėje išlieka stipri, kaip ir viduriniojoje ir vyriausioje kartose.

*Skirtumai statistiškai reikšmingi a) $t = -3,22, df = 191, p = 0,002$; b) $t = -3,44, df = 110,13, p = 0,001$; c) $t = -0,017, df = 186, p = 0,99$; d) $t = 1,32, df = 188, p = 0,19$;

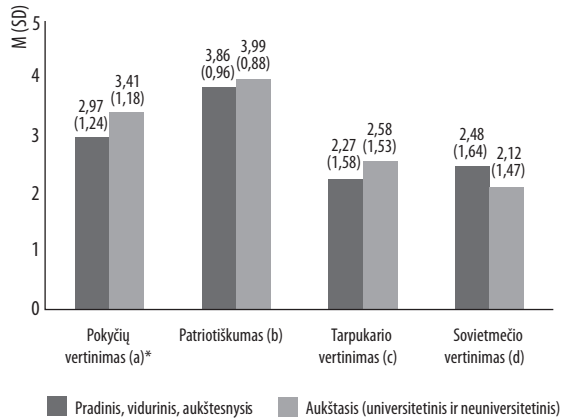
5 pav. Išsilavinimo ir socialinių transformacijų vertinimas jauniausioje kartoje.

*Skirtumai statistiškai reikšmingi a) $t = -4,67, df = 135,96, p = 0,000$; b) $t = -3,53, df = 123,15, p = 0,001$; c) $t = -2,94, df = 185, p = 0,004$; d) $t = 2,43, df = 187, p = 0,016$;

6 pav. Išsilavinimo ir socialinių transformacijų vertinimas viduriniojoje kartoje.

Vyriausioji karta

*Skirtumai statistškai reikšmingi a) $t = -2,05, df = 190, p = 0,042$; b) $t = -0,80, df = 19, p = 0,43$; c) $t = -1,07, df = 174, p = 0,29$; d) $t = 1,27, df = 187, p = 0,21$;

7 pav. Išsilavinimo ir socialinių transformacijų vertinimas vyriausioje kartoje.

Patriotiškumo raiška tarp skirtingo išsilavinimo žmonių skiriasi tikrai jauniausioje ir viduriniojoje kartose. Galima daryti prielaidą, kad tai gali būti susiję su tuo, kad vyriausioje kartoje išsilavinimas turėjo kitą vertę ir buvo kitaip matuojamas, pavyzdžiui, gimnazijos baigimas galėjo būti prilygintas dabartiniam universitetui. Sovietmečiu daugeliui žmonių iš išsilavinusių šeimų aukštasis išsilavinimas buvo nepasiekiamas ir dėl politinių priežasčių.

Pajamos ir subjektyviai vertinama finansinė padėtis

5 lentelė. Pajamų ir socialinių transformacijų vertinimo sąsajos trijose kartose.

	Pajamos					
	Jauniausioji karta		Vidurinioji karta		Vyriausioji karta	
	N	r	N	r	N	r
Pokyčių vertinimas	157	0,220**	191	0,355**	183	0,124
Patriotiškumas	157	0,004	180	0,281	183	0,095
Prisitaikymas iki 1990 m.	29	0,20	177	0,51	179	0,041
Prisitaikymas po 1990 m.	159	0,171	176	158*	180	0,044

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad socialinių transformacijų vertinimas su pajamomis labiausiai susijęs viduriniojoje kartoje – kuo nurodytos pajamos aukštesnės, tuo geresnis pokyčių vertinimas bei labiau išreikštas patriotiškumas. Įdomu pastebėti, kad vyriausioje kartoje neatsiskleidė jokios gaunamų pajamų ir socialinių transformacijų vertinimo sąsajos.

6 lentelė. Subjektyvus finansinės padėties ir socialinių transformacijų vertinimo sąsajos trijose kartose.

	Subjektyvus finansinės padėties vertinimas					
	Jauniausioji karta		Vidurinioji karta		Vyriausioji karta	
	N	r	N	r	N	r
Pokyčių vertinimas	190	0,271**	191	0,484**	190	0,13
Patriotiškumas	190	0,162*	191	0,377**	190	0,181*
Prisitaikymas iki 1990 m.	35	0,071	188	0,216**	186	0,121
Prisitaikymas po 1990 m.	159	0,184*	187	0,306**	187	0,146*

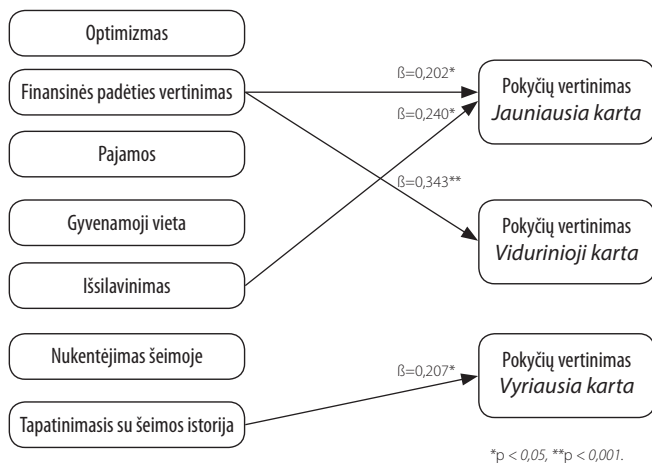
* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, paryškinta Pearson koreliacija

Subjektyvus finansinės padėties vertinimas daug labiau susijęs su socialinių transformacijų vertinimu nei gaunamų pajamų dydis visose kartose. Stipriausiai tai išreikšta jauniausioje ir viduriniojoje kartose: geresnis savo finansinės padėties vertinimas yra susijęs tiek su geresniu pokyčių vertinimu, tiek su labiau išreikštu patriotiškumu. Viduriniojoje kartoje subjektyvus finansinės padėties vertinimas yra susijęs su prisitaikymu iki ir po 1990-ųjų metų. Vyriausiosios kartos atsakymai atskleidė teigiamą ryšį su patriotiškumo raiška bei sugebėjimu geriau prisitaikyti po 1990-ųjų metų, bet neaptikta jokių sąsajų su pokyčių vertinimu bei prisitaikymu iki 1990-ųjų.

POKYČIŲ LIETUVOJE VERTINIMĄ PROGNOZUOJANTYS VEIKSNIAI

Norėdami patikrinti, kokie veiksniai geriausiai prognozuoja tai, kaip bus vertinamos socialinės transformacijos Lietuvoje trijų kartų atstovų, sukūrėme regresijos modelį.

Į modelį įtraukėme tokius nepriklausomus kintamuosius: nukentėjimą nuo sovietų vykdytų represijų šeimoje, tapatinimąsi su šeimos istorija, subjektyvų finansinės padėties vertinimą, gyvenamąją vietą (miestas; kaimas), optimizmą, išsilavinimą ir pajamų dydį (8 pav.).

8 pav. Pokyčių vertinimą prognozuojantys veiksniai trijose kartose.

Jauniausiosios kartos imtyje sukurtas modelis buvo tinkamas naudoti ($F = 5,631$, $p < 0,001$). Modelis prognozuoja 21,8 proc. duomenų sklaidos ($R^2 = 0,218$). Reikšmingiausiai socialinių transformacijų vertinimą jauniausioje kartoje prognozuoja išsilavinimas ($\beta = 0,240$, $p < 0,05$) – kuo jis aukštesnis, tuo geresnis transformacijų vertinimas. Kiek mažiau nei išsilavinimas, tačiau taip pat reikšmingai, socialinių transformacijų vertinimą sudarytame modelyje prognozuoja tiriamųjų finansinės padėties vertinimas ($\beta = 0,202$, $p < 0,05$) – kuo finansinė padėtis vertinama geriau, tuo ir transformacijų vertinimas geresnis.

Viduriniojoje kartoje toks modelis pasirodė taip pat tinkamas naudoti ($F = 10,270$, $p = 0,001$) ir paaiškino dar didesnę procentą duomenų sklaidos (31,7 proc., $R^2 = 0,317$). Tačiau vidurinėsios kartos modelyje vienintelis reikšmingai socialinių transformacijų vertinimą prognozuojantis kintamasis buvo subjektyvi finansinė padėtis ($\beta = 0,343$, $p < 0,001$). Galime prognozuoti, kad geriau savo finansinę padėtį vertinantys vidurinėsios kartos atstovai pozityviau žvelgs ir į Lietuvoje vykusias socialines transformacijas.

Vyriausioje kartoje sudarytas modelis buvo tinkamas naudoti ($F = 2,780$, $p < 0,01$), tačiau sugebėjo paaiškinti mažiausiai duomenų sklaidos iš visų trijų kartų – 11 proc. ($R^2 = 0,110$). Kitaip nei kitose, vyriausioje kartoje vienintelis reikšmingai socialinių transformacijų Lietuvoje vertinimą prognozuojantis kintamasis buvo tapatinimasis su šeimos istorija ($\beta = 0,207$, $p < 0,05$). Kuo labiau vyriausios kartos atstovai tapatinasi su savo šeimos istorija, tuo geriau jie vertins socialines transformacijas Lietuvoje.

Iš pateiktų rezultatų matome, kad skiriasi trijų kartų socialinių transfor-

macijų vertinimą prognozuojantys veiksniai. Jauniausioje kartoje prognozuojant svarbiausi yra išsilavinimas ir finansinės padėties vertinimas, viduriniojoje kartoje – tik subjektyvus finansinės padėties vertinimas, o vyriausioje kartoje – tapatinimasis su šeimos istorija.

KOKIĄ ASMENINĘ SOCIALINIŲ TRANSFORMACIJŲ PRASMĘ ĮVARDIJA VIDURINIOJI KARTA

Žiūrint asmens raidos aspektu, vidurinioji karta susidūrė galbūt su didžiausia pasikeitimų našta, nes šios kartos brandus gyvenimas prasidėjo ir vyko socialinių transformacijų įkarštyje. Galime galvoti, kad būtent šios kartos atstovų išgyvenimai yra tie, kuriuos nagrinėja R. K. Silbereisen ir kt. (2010) bei M. L. Kohn ir kt. (2012) socialinių transformacijų modeliuose, kurie apima darbinę žmogaus veiklą, užimamas pareigas, taikomas įveikas susidūrus su pokyčių atneštais naujais reikalavimais.

Pagal mūsų tyrimo regresinės analizės rezultatus, subjektyvus finansinės padėties vertinimas išsiskiria iš kitų veiksnių tuo, kad viduriniojoje kartoje tik šis veiksnys turi prognostinį vaidmenį pokyčių vertinime. Taigi, su prielaida, kad socialinės transformacijos turėjo didžiausią poveikį būtent viduriniajai kartai, o šios kartos pokyčių vertinimą vienas stipriausiai veikiančių veiksnių yra subjektyvus finansinės padėties vertinimas, nutarėme pagilinti tyrimo rezultatus kokybiškai: išanalizavome vidurinėsios kartos atsakymus į atvirą klausimą apie 1990 metų Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo poveikį asmeniškai, lyginant teigiamai ir neigiamai savo finansinę padėtį vertinančių grupes.

Vidurinėsios kartos respondentai buvo padalyti į dvi grupes pagal atsakymus į klausimą apie savo finansinės padėties vertinimą. Atrinkome tuos respondentus, kurie savo finansinę padėtį vertina gerai arba labai gerai ir tuos, kurie vertina blogai arba labai blogai. Taip galėjome palyginti dvi grupes: savo finansinę padėtį vertinantys teigiamai (49 respondentai) ir savo finansinę padėtį vertinantys neigiamai (39 respondentai). Į šią analizę buvo neįtraukti tie respondentai, kurie savo finansinę padėtį vertina neutraliai: prie šio klausimo pažymėjo „nei gerai, nei blogai“. Dviejų grupių palyginimas atitinka R. E. Boyatzis (1998) išsakytą mintį, kad reiškinį geriausiai gali atskleisti dviejų grupių lyginimas išgryninant specifines vienai ar kitai grupei būdingas temas.

Lyginant šių dviejų grupių atsakymus buvo galima pastebėti pakankamai daug joms abiems bendrų temų: valdžios neigiamas vertinimas, šių laikų vertybių neigiamas vertinimas, kaip svarbi įvardijama laisvės tema. Abiejose grupėse nuskambėjo ir variantai temos apie tai, kad po socialinių pokyčių patiriama daugiau galimybių rinktis, tik teigiamai vertinančiųjų grupėje ši tema skamba ženkliai dažniau.

Pagrindinis skirtumas atsakymuose atitinka grupės išskyrimo kriterijų: dažniau neigiamai vertinantys savo finansinę padėtį nurodė finansinius sunkumus. Tačiau taip pat svarbu paminėti, kad ir teigiamai vertinančiųjų grupėje pasitaikė atsakymas apie finansinius sunkumus. Teigiamai vertinančiųjų grupėje daugiau atsakusiųjų nurodė, kad socialinės transformacijos jų visai nepaveikė. Galima daryti prielaidą, kad tai yra grupė, kuri buvo pakankamai gerai prisitaikiusi tiek sovietmečiu, tiek nepriklausomoje Lietuvoje. 7 lentelėje pateikta daugiau temų, kuriomis teigiamai ir neigiamai savo finansinę padėtį vertinančiųjų grupės skiriasi viena nuo kitos.

Teigiamai vertinančių savo finansinę padėtį grupėje išsiskyrė šios specifinės temos: asmeninės atsakomybės svarba (atsakomybės padidėjimas privertė galvoti apie savo ir vaikų ateitį, keisti profesiją); nauji didesnių galimybių aspektai (finansinės ir savirealizacijos galybės), susirūpinimas vertybių saugojimu bei temos, atspindinčios dalyvavimo jausmą (įdomu stebėti, dalyvauju valstybėje vykstančiuose įvykiuose). Taip pat šioje grupėje laisvė kaip pokyčio požymis įvardijama konkrečiau – pavyzdžiai, žodžio, tikėjimo laisvė.

Neigiamai vertinančių grupėje išsiskiria viena tikrai specifinė tema – ekonominiai sunkumai (darbų stoka, neigiama demografinė padėtis). Dalis temų abiejose grupėse yra, galima sakyti, simetriškos: viltis teigiamai vertinančiųjų grupėje ir neviltis neigiamai vertinančiųjų grupėje, taip pat atitinkamai stabilumas (įstatymai mane gina) ir stabilumo stoka (nesaugumas), asmens individualumo vertinimas ir asmens nuvertinimas (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. Neigiamai ir teigiamai savo finansinę padėtį vertinančių grupių atsakymuose pasireiškusių specifinės temos ir atsakymų pavyzdžiai.

Neigiamai vertinantys savo finansinę padėtį	Teigiamai vertinantys savo finansinę padėtį
<p>Gyvenimas nestabilus, nėra garantijų, nesaugumo jausmas <i>„Gyvenimas laisvoje Lietuvoje nestabilus, nežinau, kiek dar turėsiu darbo, nėra garantijų.“</i> (moteris, 53 m.)</p> <p>Beviltiškumas <i>„<...> Kas bus toliau su šita karta? Kūdikiai negimsta, o daug miršta, demografinė situacija sunki. Daug žūsta, nebus ateities. O man – skolų daug, negaliu įsidarbinti, per šį laiką praradau visus man artimus žmones, visus.“</i> (vyras, 47 m.)</p> <p>Žmogus nevertinamas <i>„Žmogų smukdo į sunkesnę gyvenimo padėtį, todėl norisi tikėti, kad nors ateities kartoms taps lengviau gyventi ir vertins žmogų.“</i> (moteris, 47 m.)</p>	<p>Įstatymai gina <i>„Galiu laisvai reikšti nuomonę, eiti į man patinkančių bažnyčių, drąsiai ir linksmai švesti Kalėdas ir kitas šventes. Mane gina Lietuvos Respublikos įstatymai.“</i> (moteris, 41 m.)</p> <p>Viltis <i>„Suteikė vilties, atsivėrė pasaulis, kuris ugde toleranciją, nuostabių kultūrų ir papročių įvairovę, bendrystę ir vienybę skirtingumuose. <...>“</i> (moteris, 40 m.)</p> <p>Individualumo vertinimas <i>„Iki šiol mėgaujusi galimybe pasakyti savo nuomonę apie politinę situaciją ir savo politines pažiūras nevaržomai. Mėgaujusi galimybe visur keliauti, t. y. judėjimo laisve. Džiaugiuosi, kad jaunimas gali studijuoti kur panorėjęs. Puiku, kad asmens individualumas ir išskirtinumas yra vertinamas labiau negu susiliejimasis su kolektyvu ir minia.“</i> (moteris, 48 m.)</p>

Darbų stoka

„Neigiamai: darbų mažai, o sovietmečiu duoda-vo užsidirbti, buvo darbų.“ (vyras, 41 m.)

Atsakomybė

„Privertė pakeisti profesiją, mokytis būti sava-rankiška, dirbti, galvoti apie ateitį, savo vaikų ateitį.“ (moteris, 52 m.)

Galimybės užsidirbti, save realizuoti

„Atsivėrė naujos galimybės ir pavyko jomis pasi-naudoti. Galiu gyventi, kurti, daryti tai, ką noriu, kas atrodo prasminga.“ (moteris, 46 m.)

Vertybės ir jų saugojimas

„<...> Laisvė yra man didelė dovana, tačiau tu-rime ugdyti asmenybes ant „gyvybės kultūros“ pamatų ir nepasiklysti tarp laisvai propaguoja-mų vertybių (mirties kultūros).“ (vyras, 41 m.)

Dalyvavimas, išitraukimas

„Nepriklausomybės atkūrimas man buvo pats įdomiausias laikotarpis mano gyvenime. Buvo labai įdomu stebėti politikus ir juos vertinti. Buvo įdomu stebėti Nepriklausomos Lietuvos kūrimąsi, sudėtingas situacijas. Jaučiuosi visų įvykių dalyve. Kiekvienas įvykis mane labai paliečia, jaudina. <...>“ (moteris, 50 m.)

Matome, kad savo finansinę padėtį neigiamai vertinantys žmonės turi mažiau vilties, išgyvena nesaugumą, valstybėje jaučiasi nevertinami. Lieka neaiškus priežastinis ryšys – ar prasta finansinė padėtis veda prie nevilties, nesaugumo ir nevertinimo išgyvenimo, o galbūt atvirkščiai – išgyvenantys vidinę neviltį, nesaugumą ir turintys žemą savivertę savo finansinę padėtį taip pat vertina neigiamai. Gali būti ir taip, kad ši sąveika yra abipusė, o abi pusės dar viena kitą ir pastiprina. Subjektyviai teigiamai savo finansinę padėtį vertinantys asmenys išreiškia daugiau vilties, jų saugumo jausmas stipresnis, valstybėje jie jaučiasi vertinami kaip individualūs asmenys. Taip pat, kitaip nei neigiamai vertinančiųjų grupė, teigiamai vertinantieji nurodo asmeninės atsakomybės, vertybių saugojimo, bendruomeniškumo svarbą. Išlieka klausimas apie priežastinį ryšį: ar teigiamai savo finansinę padėtį vertinantys žmonės jaučiasi geriau, yra pozityviau nusiteikę valstybės atžvilgiu, ar atvirkščiai – bendruomeniškesni, akcentuojantys vertybes, viltingi ir turintys vidinį saugumo jausmą žmonės savo finansinę padėtį taip pat vertina pozityviau arba ne taip vienareikšmiškai.

Galime kelti prielaidą, kad neigiamai savo finansinę padėtį vertinantys žmonės yra pasyvesni ir nelinkę aktyviai veikti sprendžiant problemas, o vietoje to „pasineria“ į nevilties, nusivylimo išgyvenimą. Tai atitiktų M. J. Tomasik ir kt. (2013) nagrinėjamą atsitraukimo įveiką (angl. *disengagement*), kuri gali pasireikšti kitų, pavyzdžiui, valdžios, kaltinimu arba nuvertinimu; šiuo atveju

tai galėtų būti neįsitraukimas į bendruomenines veiklas. Po teigiamai ir neigiamai socialines transformacijas vertinančių žmonių atsakymų palyginimo buvo galima kelti prielaidą, kad galbūt socialines transformacijas neigiamai vertinantys žmonės užima gynybinę poziciją, t. y. siekdami apsaugoti save pateikia kaltinančius ir nuvertinančius teiginius apie valdžią ir mažiau dalijasi savo asmeniniais išgyvenimais. Kalbant apie Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą, tokį radikalų santvarkos pokytį, palietusį daugelį Lietuvos žmonių gyvenimų, galima galvoti, kad tai tampa palankia terpe kritikuoti pokyčius, kuomet siekiama rasti kaltinimui ar nuvertinimui „tinkamą“ objektų (Bieliauskaitė ir kt., 2014).

SUBJEKTYVUS SAVO GYVENIMO KELIO ŠĄSAJŲ SU ISTORINĖMIS TRAUMOMIS BEI SOCIALINĖMIS TRANSFORMACIJOS SUVOKIMAS: DVIEJŲ ATVEJŲ ANALIZĖ

Šiame tyrime laikomės prielaidos, kad sovietines represijas patyrusius žmones istorinės traumos gali paveikti labiau, nors išties visa visuomenė išgyveno tam tikrą trauminį patyrimą, kuris reikėsi įvairiais apribojimais, nerealios tikrovės, priešpastatytos kitam pasauliui, konstravimu, dvigubos realybės egzistavimu, nuolatine baime išreikšti jausmus ar mintis. Čia bandome įvardyti kai kuriuos laikmetį apibūdinančius bruožus, skirtingai pergyvenamus ar suvokiamus įvairių žmonių, priklausomai nuo jų psichologinių ypatybių. Pateiksime trumpą dviejų interviu analizę, kurioje pabandysime atskleisti, kaip įvairūs kiekybiniuose tyrimuose išryškėję faktai galėjo paveikti konkrečių žmonių gyvenimą.

Mūsų pristatomų dviejų atvejų analizių tikslas buvo giliau pažvelgti, kurie konkretūs reiškiniai gali būti už kiekybiniame tyrime atsiskleidusių duomenų. Tai gali padėti ir gautų rezultatų interpretacijai, ir tolimesnių tyrimų gairių paieškoms. Pagrindiniai interviu klausimų akcentai: istorinių socialinių transformacijų suvokimas, reflektavimas, jų poveikio sau konkrečiai ir savo šeimai suvokimas ir įvardijimas, prasmių pasikeitimams, sukeltiems socialinių transformacijų, suteikimas bei jų susiejimas su pasekmėmis kasdieniame gyvenime.

Analizei tyrimo dalyvius pasirinkome remdamiesi šiais kriterijais: dalyvių noras papasakoti savo istoriją, gebėjimas reflektuoti ir įvardyti patirtis, reikšti mintis. Rinkdamiesi dalyvius pagal amžių atsižvelgėme į tai, kad jie būtų gyvenę tiek sovietmečiu, tiek nepriklausomos Lietuvos laikais, t. y. 50–60 metų amžiaus. Nutarėme, kad jie turi būti vienos lyties, o kadangi nemažai Lietuvoje esančių psichosocialinių problemų (savižudybės, eismo įvykiai, mirtingumas) stipriau išreikštos tarp vyrų, juos ir pasirinkome tyrimui.

Interviu buvo atlikti su dviem vyriškiais (56 ir 58 metai). Socialinių transformacijų virsme – per Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą 1990–1991 me-

tais – jie abu nedvejodami buvo nepriklausomybės siekėjai, kovotojai už ją. Gražu matyti, kaip istorijos ir savo gyvenimų tėkmėje jie iš skirtingų pusių priartėja prie to paties taško ir vėl nutolsta, likdami ištikimi savo trajektorijoms.

Pirmas tiriamasis, Andrius¹² (56 m.), anketoje nurodo, kad jo šeima yra nukentėjusi nuo sovietinių represijų – tarp senelių buvo tremtinių ir kitaip nukentėjusių. Save jis priskiria prie dalyvavusių aktyvioje pasipriešinimo sovietinei sistemai veikloje. Abiejų Andriaus tėvų šeimose buvo ištremtų artimųjų, o mamos giminaitis buvo priverstas bėgti į Vakarus ir ten gyventi pakeista pavarde, nes „*man atrodo, tarnavo prie vokiečių, tarnavo kažkokiam administraciniame darbe (MIESTAS) ir panašiai*“. Tėvai nieko nepasakojo apie nukentėjusius šeimos narius. Mama gal būtų linkusi papasakoti, bet tėvas jai draudė. „*Buvo nutylima, kad mes jauni nepersiimtume to ir kažkur nepareikštume.*“ Andriaus tėvas klausydavosi Amerikos balso, bet slapta nuo vaikų. Andrius negalėjo susivokti, kas iš tikrųjų vyksta. Jis jautė, kad be sovietinės propagandos ir sovietinės fasadinės realybės yra dar kažkas. Augdamas, bendraudamas su giminėmis jis pats po truputį susidėliojo paveikslą apie vežimus, trėmimus ir panašiai. Slapta nuo tėvo pradėjo klausytis Amerikos balso, sužinojo, kad yra kitas, laisvas pasaulis, kuris labai traukė. „*...nu ne ne nekalbėdavo tiesiai šviesiai. Nes visi ten, sakau, sovietmečiu bijojo, ir būtent, kad vėl kažkoks ateis, kažkokia vat, vėl kažkokie, reiškia, kažkokie įvykiai keisis ir vėl viskas grįš į tą, į tą praeitį, tą vėl į tremtį ar kažkas panašaus...*“ Mes galime daryti prielaidą, kad ne tik baimė vertė Andriaus tėvus tylėti. Išties jų situacija buvo labai sudėtinga. Andriaus tėvas prieš karą tarnavo Lietuvos kariuomenėje, po pirmos sovietinės okupacijos ir prasidėjus II pasauliniam karui jis, saugodamas save ir artimuosius, pasirinko pereiti į 16-ąją lietuvišką diviziją. Perėjo visą karą iki pabaigos. Namie niekada nieko apie tai nepasakojo. Andrius įvardija, kad jiems su broliu to labai trūko. Pokario metais tėvo brolio šeimą nuo tremties išgelbėjo iš fronto siųstas jo laiškas, kurį rado sovietų kariai. Andrius su pasididžiavimu pasakoja, kaip dėdė dėkojo jo tėvui, kai jie ten kartu apsilankė jau vėlesniais metais. Mamos giminaitis, tarnavęs vokiečių administracijoje, vadinama tėvo išdavystė pereinant į kitą kariuomenę, skaitlingi giminių nukentėjimai – tai vis sunkios traumuojančios patirtys, kurios galėjo tapti įvairialypių ir dažnai prieštaringų jausmų – laimės ir kaltės išgyvenus, gėda dėl kai kurių dalykų – šaltiniai. Matome, kad Andriaus atveju tai ypatingai riboja jo ir tėvo santykį, nors panašu, kad su mama ryšys buvo artimesnis. Andriui susiformavęs poreikis ir įgūdis apie tai, kas vyksta susivokti pačiam, darė jį iš vienos pusės atsakingą už save, iš kitos pusės – labai vienišą. Jis pats įvardija savo jausmų dvilypumą. „*Viena vertus, neįmanoma buvo atsispirti sovietinės ideologijos poveikiui – tai, kuri vertė jausti bejėgiškumą ir pasyvumą. Iš kitos pusės, buvo pasipriešinimas – negalios tos nesąmonės priimti, joje dalyvauti. Tai gimdė supratimą, kad esi kitoks, kartais*

¹² Vardas pakeistas.

dėl to netgi tampa pajuokos objektu, kartais jautiesi žiauriai vienišas ir išsigandęs.“ Sunkumai suartėti tiek su šeima – dėl tėvų, išgyvenančių vidinę kančią, emoci-
nio uždarumo, tiek su aplinkoje esančia bendruomene – dėl ideologinių skir-
tumų gimdė gilų vienišumo ir kitoniškumo jausmą. Reikėjo ieškoti vilties. Ir ta
viltis buvo Vakarai – žinia, kad yra kitas, gal normalesnis pasaulis su Amerikos
balsu, Vatikano radiju, Laisvą banga, su tuo metu besiskleidžiančia Vakarų
demokratine popkultūra, kurios vienas iš aspektų buvo idėja, kad kultūra gali
būti skirta visiems. Nuo to ir prasidėjo bendravimas su panašiais į save, kito-
kais. „Nes buvo laikai, neskaitai kad jie, tarkime, draugai, bet jie mus vienijo vat
va ta, ta pagrindinė idėja, kas čia, kas čia gali, tarkim, suvienyti vieną kitą grupę
žmonių, tai **idėja**, tai mus ta idėja **laisvės**, laisvo to gyvenimo kūrybinio mus ir vie-
nijo...“ Tuo laikotarpiu Andriui teko patirti traumuojantį susidūrimą su teisėsau-
ga. Jis buvo neteisėtai apkaltintas organizavęs muštynes tarp jaunimo grupių.
Andrius niekaip nesieja to su politika ar pasipriešinimu, nes sąmoningai to ir
nebuvo. Tačiau žiūrėdami iš toliau suprantame, kad tai vyko neužilgo po 1972-
ųjų, kai susidegino Romas Kalanta. Galima įsivaizduoti, kad kitaip atrodan-
tys jaunuoliai, brazdinantys gitaras, su džinsais, plaukais, plokštelėmis, buvo
gundantis taikiny, erzinęs „teisingus“ piliečius, tarsi ta jų svajonė ir viltis apie
laisvę būtų pykdžiusi vien savo buvimu. Po R. Kalantos savižudybės inicijuotų
jaunimo veiksmų visos jėgos struktūros buvo labai aršios, taigi Andrius dar su
aštuoniais jaunuoliais buvo nuteistas parodomajame teisme ir eilę metų pra-
leido sovietiniame kalėjime kaip kriminalinis nusikaltėlis. Andriui liūdna, kad ir
šiais laikais jis niekaip negali būti reabilituotas, nes ne politiniu straipsniu nu-
teistas, byla dingusi. Mes gi galime matyti, kaip sistema gniuždė jaunus bent
kiek kitoniškai mąstančius žmones.

Tačiau net ir įkalinimo įstaigoje, ir vėliau Andrius domėjosi kultūriniais
leidiniais, žinojo, kas išleidžiama Sovietų Sąjungoje. Išėjęs į laisvę jis studijavo,
baigęs studijas dirbo kūrybinį darbą. Dar prieš Sąjūdžio pradžią buvo juntama
„laisvės aura“, žmonės pradėjo burtis vedami idėjų apie išsilaisvinimą. Andrius
atsidūrė centre, tarp aktyviausiųjų, suburiančių ir kažkiek vadovujančių, nors
prisidėję žmonės, užimantys pareigas (mokyklų ar gamyklų direktoriai), greitai
perėmė iniciatyvą į savo rankas. Andrius kaip ir nejučia nuoskaudos, saugo
savo savivertę sakydamas „Man maloniau matyti, kaip keičiasi, tarkim, kažkokie
vienos slinktys tarkim, socialinės-kultūrinės, negu ten kažką įsakinėti, ten kažkur
ten kažką, kad kažką keist.“

Andriaus pasaulėžiūros raidoje svarbus susitikimas su kunigu tėvu Sta-
nislovu, nes būtent čia pamatęs slapta parodytą Lietuvos vėliavą, jis pradėjo
naujai ieškoti tautinio tapatumo. „Vieną mano tuštumą užpildė“, – sakė Andrius,
o Sąjūdžio veiklos jam ir toliau buvo labai svarbios. Jis jautė, kad vyksta isto-
riniai dalykai – „...nenupasakojami dalykai <...> viską galima šita sakau nušluot,
bet šitus vat, dvasinės **dvasines**, pajutimo tų tų vat pojūčių, niekad neiššluosi“.

Andrius buvo tarp pirmųjų sąjūdiečių, būrė ir organizavo veiklą savo gyvenamoje vietoje. Jo patirtys po socialinių transformacijų vis dėlto dvejopos. Iš vienos pusės, neabejotinas jausmas, kad pasiekta pamatinė laisvė, kad nebereikia „tos pakazūchos“, kad atsivėrė pasaulis. Tai suteikia naują savo vertės pajautimą per bendrumą su kitomis tautomis: „...tu pradėsi atsirinkti, kad ir pas mus maždaug kažkas yra ar ne?“, „paimkim Šepkos (Lionginas Šepka, Aukštaitijos dievdirbys, skulptorius), reiškia, tą širdį meilę, kur ten strėlės yra suvertos, tai vat, šita tarkim, jo aukštaičio to tas kultūros, reiškia pajautimas ir suvokimas ir tas, lygiai taip pat Afrikoj, jis pamatys širdį su strėle, afrikietis koks nors ten zulusų genties (kikena). Ji lygiai taip pat supras, kas čia yra (suploja delnais), kad čia sužeistą širdį kažkas kažkas, dvasia verkia.“ Iš kitos pusės, Andrius turi ir sunkų jausmą, kad „...taip ir po šiais dienai, ir čia visur ir blaškė ir to nedavė ir to ir ir ir naikino ir... ir gal ir sunaikino... visai stengėsi tave permušti, bet iš esmės negali permušti. Kaip buvo, taip ir likau, taip ir esu, ir viskas.“ „Prie laisvos Lietuvos vėlgi mane naikino kaip asmenybę... daug idėjų liko neįgyvendinta, tavo mintis... nustumiama į šoną.“ Kyla mintis, galbūt Andriui buvo sunku perimti naujesnes raiškos ar veikimo formas, nes jis turėjo susiformavusį konkretų dalykų matymą. Gali būti, kad nelankstumas ir įsitikinimas, kad jo tiesa yra vienintelė, kartais galėjo trukdyti realizuoti kūrybines idėjas. Jam teko atsisakyti dalies projektų ir dėl to kartais jo žodžiuose girdisi nusivylimo bei pykčio gaidelės, tačiau iš kitos pusės, jis džiaugiasi tuo vienu išsaugotu projektu, džiaugiasi tuo, ką gali padaryti. „Tai bus čia vienas geras darbas. Tai vat tokie, žinai, pamatai.“

Panašu, kad Andrius ir po socialinių transformacijų jaučiasi iš dalies kitoks, kiek ypatingas. „Pilka masė“, – prasitaria nuvertinančiai. Jis „supranta, analizuoja“, bet to ne visada kitiems reikia. Jis neranda būdų, bet vis tiek aktyviai siekia tęsti savo kūrybos sklaidą. Sunkumai neužgožia prasmės šiuolaikiniam gyvenimui suteikimo, jis suvokia, kad tai yra laisva Lietuva su savo galimybėmis. Nors ne viskas jam prieinama, kartais liūdna ir baisu, ar nepapuls pamatiniai svarbūs dalykai. Tačiau tai neabejotinai yra gėris palyginti su sovietinių laikų „pakazūchom“. Taigi ir pildydamas tyrimo anketą Andrius, atsakydamas į atvirą klausimą, rašo: „Esu laisvas pilietis.“ Jo pokyčių vertinimo skalė 4,33, patriotiškumo – 4,75. Matome, kad tiek pokyčius, tiek gyvenimą Lietuvoje po socialinių transformacijų jis vertina labai gerai, save pristato kaip patriotiškai nusiteikusį, pasiruošusį esant reikalui ginti savo tėvynę asmenį. Gyvenimą sovietmečiu ir savo prisitaikymą prie to gyvenimo vertina labai žemai, o gyvenimą tarpukariu iškelia labai aukštai. Galime manyti, kad tarpukario idealizavimas kartu su Vakarų kultūros siekimu buvo tai, kas padėjo jam neparasti vilties, kad kitoks pasaulis egzistuoja.

Antrasis tyrimo dalyvis Vytautas¹³ (59 m.) taip pat aktyviai dalyvavo sausio 13 dienos įvykiuose, bet iki jų ir vėliau ėjo kiek kitu keliu. Vytautas gimė 1965 m.

¹³ Vardas pakeistas.

šeimoje, kuri buvo prisitaikiusi prie sovietinio gyvenimo. Jo tėvai buvo komunistai, nedideliame mieste užėmė pakankamai atsakingas pareigas. Giminių iš tėvo pusės Vytautas nepažinojo, ir ši tema jam skauda iki dabar. Mamos šeima buvo gausi. Pokario metais giminėje dėl politikos vyko dideli konfliktai. Senelio brolis buvo už nepriklausomą Lietuvą, o senelis gana anksti pradėjo kolaboruoti su sovietų valdžia. Toje pačioje gatvėje gyvenantys broliai daugiau kaip dešimt metų nesikalbėjo. Taigi vaikystėje patyręs tokį šeimos susiskaldymą, būdamas 12–13 metų, Vytautas tapo ir susitaikymo liudininku. Žiūrėdami atsakymus į pagrindinę anketą matome, kad Vytautas patenka į nenukentėjusių nuo sovietinių represijų grupę, kurioje yra komunistų partijos narių. Interviu atsiskleidžia, kad Vytautas ir supranta, ir kartu savotiškai kenčia, kad senelis niekada nieko nepasakojo apie karo ir pokario laikus. Jis supranta jo baime: „Nu aišku tai nu tam tikra prasme sužalota psichika, žmogus iš vidaus bijo kalbėti, kad maža kas atsitiks“ ir tai, kad „viduj buvo, kad nu nu sudraskyta viskas“, bet tai jam kelia ir tam tikrą apmaudą. Vytautas prisitaikė visose gyvenimo srityse: gerai mokėsi, aktyviai dalyvavo įvairiose veiklose, rinkosi technines studijas. Vytautas pagal įprastą to meto oficialųjį scenarijų buvo spalukas, komjaunuolis, komunistas. Kitokių pažiūrų bendraamžiai jam atrodė nevykėliai, jis galėjo iš jų pasišaipyti (tarp tokių būtų patekęs ir mūsų aukščiau aprašytas Andrius). Karjera rutuliojosi nuosekliai. Pirmas nemalonus susidūrimas su sovietine sistema įvyko doktorantūros studijų metais. Vytautas su draugais sukūrė naujovišką originalų prietaisą, kuris turėjo keliauti į Vakarų pasaulyje vykiančią parodą. Tačiau iš Maskvos atvyko du funkcionieriai, norėdami pasiimti prietaisą ir patys jį vežti į užsienį. Tai suvokęs Vytautas supyko ir per naktį sugebėjo padaryti taip, kad gerai išoriškai atrodantis ir bandymų metu veikęs prietaisas parodoje nerodė gyvybės ženklų. Vytautas reagavo į neteisybę gindamasis, jautėsi neįvertintas, tokio funkcionierių elgesio jis nesitikėjo, kaip pats teigia, „nu mes visi ten buvom šoke <...> Nu tai va, tai net ir gerai besimokydamas ir aktyvistas, ir viskas, su tokiais va niekingais dalykais teko susidurti. Nu ten tai man buvo labai didelis stresas ir piktumas.“ Kai Sovietų Sąjungoje kiek prasivėrė sienos, Vytautas turėjo galimybę pamatyti kitas šalis, žmonių ar pareigūnų (pasieniečių) elgesio skirtumus, gyvenimo sąlygų skirtumus. Jis ir anksčiau turėdavo minčių apie tai, kad ne viskas yra taip, kaip pateikiama. Tam įtakos turėjo ir tėvo slapta nuo jo klausomas Amerikos balsas. Tačiau lūžis jo mintyse įvyko tada, kai perskaitė Aleksandro Solženycino knygą „Gulago archipelagas“. Naujai priimta informacija privertė Vytautą perkainoti savo gyvenimo supratimą. Tai sutapo su Atgimimo pradžia. Vytautas, būdamas Lietuvos komunistų partijos narys, po truputį augino savyje nepriklausomos Lietuvos galimybės idėją ir buvo prie partiečių, iniciavusių LKP atsiskyrimą nuo Sovietų Sąjungos KP. Taigi į Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą Vytautas atėjo ne kaip Sąjūdžio, bet kaip LKP narys. Dėl savo veiklos sovietų valdymo metais Vytautas turėjo daug techninių,

socialinių žinių, vadovavimo įgūdžių. Pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais Vytautas dirbo „*aukštose pareigose*“, ką įvardija kaip „*didelį iššūkį*“, nes reikėjo skirti daug energijos ir mokytis naujų dalykų. Kalbėdamas apie tą laikotarpį, Vytautas irgi turi įvairių jausmų. Jis didžiuojasi tokia atsakomybe, pripažįsta, kad buvo sunku, jaučia apmaudą dėl padarytų klaidų. Bet vienas iš pagrindinių jo jausmų – tai vertinimas, kad atsirado nepalyginamai didesnės galimybės verslui. Šalia to girdisi apmaudas, kad neturėjo tų galimybių jaunystėje. Anketoje Vytautas taip pat nurodo, kad sunkumus bando įveikti ar neigiamas emocijas, mintis suvaldyti iš esmės dviem būdais: darbu ir alkoholiu. Vertindamas socialines transformacijas, Vytautas atskiria, jo nuomone, valdyme padarytas klaidas, savo asmeninius nepasisekimus ir Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo reikšmę. Pavyzdžiui, anketoje jis nurodo, kad dabar yra bedarbis, finansinė situacija – bloga (nors pajamos šeimos nariui siekia 1500–2000 Lt), tačiau pokyčių vertinimas yra aukštas (4,0). Atsakydamas į atvirą klausimą jis išsako iš esmės pozityvius socialinių transformacijų aspektus: „*Esu pakankamai energingas ir išsilavinęs žmogus, tai leido man atsiskleisti: dirbti sunkius atsakingus darbus; susitvarkyti buitį; pamatyti pasaulį. Tapau dvasiškai laisvas.*“

Tiek Andriaus, tiek Vytauto istorijose matome tėvų jausmus, apsunčiančius komunikaciją šeimos viduje – tai ir baimė (susijusi su sovietine santvarka), ir galima gėda bei kaltė (Andriaus atveju tai tėvo galimi jausmai dėl įstojimo į sovietinę diviziją ir dėl mamos besislapstančio su naciais bendradarbiavusio senelio; Vytauto atveju irgi dėl baimės, susijusios su santvarka, ir dėl tėvo giminės susiskaldymo). Andrius, negaudamas iš tėvų tiesių ir aiškių paaiškinimų apie pasaulį bei jausmus, manė turįs pats susivokti, kad išgyventų ir apsaugotų savo vertę ir gyvenimo prasmingumą. Andriaus kitoniškumas pasitarnavo jam panaudojus kūrybines galias. Kunigas Stanislovas Dobrovolskis iš dalies pasitarnavo susikuriant tapatumo modelį, ypač perimant lietuviybės idėjas. Andrius mini ir kitus jam stiprybės suteikusius autoritetus, kuriuos sutiko kovoje už Lietuvos nepriklausomybę (gaila, jų neįvardija). Nepriklausomybės atkūrimas buvo pasiektas rezultatas, atnešęs džiaugsmą, pasididžiavimą. Tačiau Andrius vis tiek iš dalies liko socialinis marginalas. Neturėdamas įgūdžių vadovauti, nesiekdamas tokios pozicijos, buvo nustumtas ar pasitraukęs į šoną – galbūt nebuvo pakankamai lankstus, siekė tikslo taip, kaip pats norėjo. Tačiau jis džiaugėsi tuo, ką pasisekė padaryti, ir galėjo nesutapatinti savo nusiųlimų, padarytų valdžios klaidų ir esminio pasiekimo – Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo – svarbos.

Vytauto gyvenimo kelias buvo žymiai sklandesnis – tėvus jis gerbė, nedvejojo jų pasirinktu keliu, buvo tapęs sovietinės sistemos, kuri suteikė galimybę lavinti savo gebėjimus, įgūdžius, dalimi. Ideologinis lūžis, perskaičius A. Solženycino knygą, įvyko jau politinio laisvėjimo metu, taigi Vytautas galėjo rinktis legalios politinės kovos kelią. Nepriklausomos Lietuvos

atkūrimas ir aukštų pareigų užėmimas Pirmojoje Vyriausybėje jam, kaip ir Andriui, suteikė jausmą, kad jis pats dalyvauja istorijoje. Vytautui tai buvo svarbu – jis didžiujosi tuo, kad sunkiai dirbo kurdamas naują Lietuvos valstybę. Vytautas gana greitai persijungė prie verslo kūrimo, vertindamas atsivėrusias naujas galimybes. Apmaudas išliko tik dėl to, kad jaunystėje jis tokių galimybių neturėjo. Kaip ir Andrius, Vytautas savo asmeninių sunkumų nesutapatina su socialinėmis transformacijomis iš esmės. Pripažindamas, kad buvo padaryta klaidų, reflektuodamas, kad nei jis, nei kiti neturėjo ir negalėjo turėti patirties valdant valstybę, jis teigiamai vertina socialines transformacijas bei savo patriotiškumą.

Pastebime, kad kalbėdami apie socialines transformacijas ir asmenines reikšmes, kurias joms suteikia, abu vyrai mažai kalba apie gyvenimo kasdienybę, artimus asmeninius santykius, šeimą. Atrodytų, kad jų suvoktas dalyvavimas Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, vėlesnės veiklos, kuriose jie realizavo savo gyvenimo tikslus, buvo svarbiausi aspektai. Jeigu galvotume Silbereiseno, Heckhauseno modelio terminais, galėtume sakyti, kad jų abiejų gyvenime dominuoja pusiausvyra tarp pirminės ir antrinės kontrolės (jie tiek siekia patys įgyti žinių ir įgūdžių, tiek aktyviai keičia aplinką, kurdami naujas struktūras), jie aktyviai įsitraukia į veiklą siekdami aiškių tikslų, o susidūrę su nesėkme gali panaudoti pasitraukimo strategiją.

G. Gudaitė (2014 a) nurodo, kad susidūrus su ankstesnių kartų traumas apraiškomis psichoterapijoje, vienas iš žingsnių, artėjant prie traumas įveikos, yra vilties atradimas. Žvelgdami į mūsų tyrime dalyvavusio Andriaus gyvenimą pastebime, kad Vakarų kultūros ir tarpukario idealizacija jam buvo tie vilties atgarsiai, kurių galbūt trūko šeimoje, kuri buvo priversta tylėti ir slėpti savo išgyvenimus. Toks bendravimas šeimoje negalėjo Andriui parodyti ir suformuoti galimų traumas įveikos būdų ar viltingų nuostatų. Ką Andrius galėjo matyti traumas akivaizdoje, tai tėvų atsiribojimą, tylėjimą, baimę, nesaugumą, neteisybės išgyvenimą. O Vakarų kultūra Andriui atrodė lyg atsakymas į klausimą, kaip turi būti, kur yra ta tikroji tiesa ir kokio gyvenimo reikia siekti.

Abiejuose mūsų interviu galime aptikti tėvo figūros trūkumo temą. Abiem atvejais tėviška figūra (Andriaus tėvas ir Vytauto senelis) yra ta, kuri nekalba apie savo išgyvenimus, vykusius II pasaulinio karo metu. Kaip teigia abu vyrai, jiems to trūko, jie norėjo išgirsti šeimos istorijų, tačiau susidurdavo su tylėjimu ar net draudimu apie tai kalbėti. V. Kalinenko ir M. Slutskaya (2014) teigia, kad totalitarinis režimas Rusijoje paveikė tėvo vaidmenį rusų šeimose: su daugeliu Rusijos vyrų buvo susidorota kaip su liaudies priešais, kiti tapo priklausomais nuo alkoholio ir tai paveikė jų šeimas. Negalime to paties teigti apie Lietuvą, tačiau panašių užuominų randame: II pasaulinio karo baisumų paveikta tėviška figūra, draudimai kalbėti apie šeimos patirtas traumas ir taip susiformavęs fragmentiškas ryšys su tėvu, šeimos istorija.

APIBENDRINIMAS

Mūsų tyrimas, atliktas praėjus 24 metams po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, liudija, kad socialinės transformacijos trijų kartų tyrimo dalyvių yra vertinamos pakankamai gerai. Dauguma Lietuvos žmonių, tiek gimusių ir augusių sovietmečiu, tiek jau nepriklausomoje Lietuvoje, socialines transformacijas vertina daugiau teigiamai nei neigiamai. Galime galvoti, kad Lietuvoje įvykusių pokyčių našta ir reikalavimai žmonėms buvo ir yra pakeliami. Panašią išvadą – tai, kad socialinių transformacijų našta pakeliama Lenkijoje ir Vokietijoje, – pateikia ir socialinių transformacijų Lenkijoje ir Vokietijoje tyrėjai (Silbereisen ir kt., 2014; Silbereisen ir kt., 2010). Atviro klausimo ir atvejų analizė parodė, kad prie teigiamo vertinimo prieinama skirtingais keliais, o tiems pokyčiams suteikiama skirtinga prasmė.

Jauniausioji karta iš kitų išsiskiria pozityvesniu pokyčių, bet prastesniu sovietmečio vertinimu, akivaizdesnėmis sąsajomis tarp pokyčių vertinimo, sovietmečio vertinimo, patriotiškumo ir šeimos nukentėjimo nuo sovietinių represijų. Vyriausioji karta išsiskiria stipriau išreikštu patriotiškumu. Šios kartos komunikacija apie istorines šeimos patirtis pagal mūsų tyrimo rezultatus neturi sąsajų su pokyčių vertinimu ir patriotiškumu, kai kitose kartose tokių sąsajų galime įžvelgti.

Tapatinimosi su šeimos istorija ir pokyčių vertinimo bei patriotiškumo sąsajos yra panašios visose kartose, tačiau tik vyriausioje kartoje tapatinimasis su šeimos istorija gali būti pokyčių vertinimą prognozuojantis veiksnys. Kiekvienai kartai socialinės transformacijos vyko skirtingais raidos momentais. Jauniausioji karta augo, mokėsi, pradėjo pažinti pasaulį jau nepriklausomoje Lietuvoje. Taigi nenuostabu, kad šioje kartoje socialinių transformacijų vertinimą prognozuoja išsilavinimas ir subjektyvus savo finansinės padėties vertinimas, nes tai rodo jų per tą laiką įgytus resursus.

Vidurinėsios kartos atstovai socialinių transformacijų metu jau buvo išsimokslinę, pradėję dilti, pasiruošę tam tikrai visuomenės gyvenimo sistemai, taigi jiems po pokyčių reikėjo labiausiai pasikeisti. Šioje kartoje pokyčių vertinimas ir susijęs daugiau su tuo, kaip jiems pavyko prisitaikyti, o subjektyvus savo finansinės padėties vertinimas atspindi, kaip jie patys tai vertina. Vyriausioji karta daugiau linkusi vertinti visą savo gyvenimą – tai susiję su tuo, kad šiuo amžiaus tarpsniu peržvelgiami gyvenimo įvykiai ir pasiekimai. Gali būti, kad tapatinimasis su šeimos istorija atspindi, kiek gyvenimas matomas kaip vientisas, integruojantis įvairius tiek savo, tiek šeimos istorijos aspektus. Galbūt dėl to vyriausioje kartoje pokyčių vertinimą prognozuojantis veiksnys ir yra būtent tapatinimasis su šeimos istorija, t. y. kiek žmogus savo, o galbūt ir valstybės gyvenimą mato integruotai ir visapusiškai.

M. J. Tomasik ir kt. (2013) savo tyrime matuoja subjektyvų socialinių

transformacijų atneštų iššūkių suvokimą, stebi, kaip žmogus vertina pokyčių sunkumus – ar kaip galimybes, ar kaip pavojus. Galime matyti, kad svarbūs ne tik objektyvūs rodikliai, bet ir subjektyvus žmogaus suvokimas. Tai rodo ir mūsų tyrimo regresinės analizės rezultatai, pagal kuriuos ne realios pajamos, o subjektyviai vertinama finansinė padėtis prognozuoja socialinių transformacijų vertinimą. Tai reiškia, kad jeigu mes tame pačiame modelyje tarp prognozuojančių veiksnių turime ir pajamas, ir informaciją, kaip subjektyviai žmogus tas pajamas vertina, tai būtent tas subjektyvus vertinimas nustelbia realias pajamas ir yra svarbesnis prognozuojant nuostatas socialinių transformacijų atžvilgiu. Tačiau negalime neigti ir realios ekonominės situacijos įtakos žmogaus savijautai ir nuostatoms, nes mūsų tyrimas rodo tam tikras pajamų ir socialinių transformacijų sąsajas (tiesa, tik jauniausioje ir viduriniojoje kartose). Kiti tyrimai tai patvirtina (Tomasik ir kt., 2013).

Sovietmečio poveikio visuomenei analizė neišvengiamai kelia klausimą, ar priklausymas / nepriklausymas partijai veikia dabartines žmogaus nuostatas. Taigi aiškinomės, ar nenukentėjusių nuo sovietų ir nacių represijų grupėje išsiskyrė vertinimas tų tiriamųjų, kurių šeimose buvo priklausančių komunistų partijai, ir tų, kuriose tokių žmonių nebuvo. Tyrimo rezultatai rodo, kad priklausymas komunistų partijai stipriausiai susijęs su gyvenimo sovietmečiu ir prisitaikymo tuo metu vertinimu: priklausę komunistų partijai šiuos aspektus vertina palankiau. M. L. Kohn (1999) tyrimas taip pat rodo, kad didesnę stresą patyrė tie vadovai, kurie nepriklausė komunistų partijai. V. Obelenė (2012), analizuodama Lietuvos komunistų partijai priklausiusių žmonių karjeros pasirinkimus ir kelius po nepriklausomybės atkūrimo, nurodo, kad vienas iš motyvų stoti į partiją buvo siekis veikti, kurti, gerinti savo gyvenimą, turėti privilegijų. V. Obelenės (2012) teigimu, partijos nariai jautėsi viso Lietuvos atgimimo judėjimo dalimi, o vėliau – nepriklausomos valstybės dalimi.

Mūsų tyrimas papildė šias autorės įžvalgas: priklausymas komunistų partijai rodo geresnę prisitaikymą sovietmečiu, bet ne prastesnes žmonių galimybes prisitaikyti kitokioje – demokratiškoje – santvarkoje. Aukščiau aprašyta dviejų atvejų analizė patvirtina autorės teiginį, kad sovietmečiu įgyta vadovavimo patirtis, pasitikėjimas savimi, finansinių išteklių turėjimas galėjo padėti buvusiam KP nariui sėkmingai prisitaikyti prie pokyčių kuriant naujas struktūras. Mūsų analizuojamu atveju svarbūs du dalykai. Pirmiausia, žmogus naujai įvertino komunistinę ideologiją gavęs anksčiau neturėtos informacijos (šiuo atveju nauja informacija pakeitė turėtą vertybių sistemą) ir galėjo prisijungti prie Nepriklausomybės atkūrimo. Antra, mūsų tyrime neatsakyta į klausimą apie tai, ar, mokydamosis naujai funkcionuoti kapitalistinės ar liberalios ekonomikos sąlygomis, jis iš sovietmečio neatsinešė nuostatų, kurios galėjo turėti neigiamą ar ribojantį poveikį jo veiklai. Būtų įdomūs ekonominiai-psichologiniai tyrimai apie sovietmečiu galėjusių formuotis nuostatų apie šešėlinės eko-

nomikos legalumą, privačios ir valstybinės nuosavybės skirtingą suvokimą, valdžios kaip kažko svetimo ir išnaudojančio vertinimą.

A. Aarelaid-Tart (2006) analizuoja žmonijos tęstinumo sampratą antropologijoje ir teigia, kad žmogus prisitaiko prie aplinkos būtent dėl gebėjimo tarpasmeniškai perimti patirtis ir informaciją. Kultūrinis tęstinumas užtikrina tam tikrą žmonijos tvarką, mažina neapibrėžtumą, suteikia saugumo, pasitikėjimo ir stipresnio tapatumo jausmą (Aarelaid-Tart, 2006). Galime numanyti, kad kultūros laužymas arba radikalus jos keitimas ardo tęstinumą ir žmonės gali pasijusti nesaugiai, nes tai gali būti iššūkis ir jų tapatumui.

Mūsų tyrimo kontekste Lietuvos situaciją kultūrinio tęstinumo atžvilgiu matome nevienareikšmiškai. Socialiniai pokyčiai, atsiradę po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, žymi judėjimą dviem kryptimis: į priekį, kuriant šiuolaikišką nepriklausomą Lietuvą, ir atgal – kaip ir susigrąžinant nepriklausomos laisvos Lietuvos vertybes iš praeities. Į tai atsižvelgiame analizuodami ir interpretuodami savo tyrimo rezultatus. Tapatumo temos išryškėja atsakymuose į atvirą klausimą apie nepriklausomybės poveikį žmogui.

Viena iš aktualių temų yra savivertės suvokimas: vieni pasijuto neįvertinti, o kiti, priešingai, jautėsi vertinami kaip individualūs žmonės, turintys daugiau galimybių save realizuoti. Mūsų tyrimo rezultatai atskleidžia, kad nukentėję nuo sovietinių represijų pasižymi ne tik stipresniu psichologiniu atsparumu, optimistiškesniu ir viltingesniu požiūriu, bet palankiau vertina ir socialines transformacijas. Galime daryti prielaidą, kad žmonės, kurių šeimos sovietmečiu nukentėjo, dabar geriau jaučiasi dėl teisingumo patyrimo Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Be to, sovietų nusikaltimai buvo garsiai įvardyti, o sunkumus atlaikiusios šeimos tapo stipresnės, nes visos negandos vertė telktis ir vieni kitus palaikyti. Neigiamos savivertės patyrimas gali būti susijęs su sunkumais prisitaikyti prie pokyčių dėl resursų (išsilavinimas, socialinė aplinka) arba prasmės pajautimo stokos.

Antra aktuali tema, atspindinti tapatumo patyrimą – laisvės tema. Tiek teigiamai, tiek neigiamai savo finansinę padėtį vertinantys žmonės mini laisvės, kurią atnešė nepriklausomybės atkūrimas, svarbą. Tai susiję su savęs kaip laisvo piliečio suvokimu.

Kokybinė atvejų analizė papildo kiekybinę tyrimo dalį, kurioje atskleidžiama tapatinimosi su valstybės ir šeimos istorija svarba. Dviejų atvejų analizė parodė, kad tyrime dalyvavusiems vyrams raidos kelyje buvo aktualus tapatumo klausimas, susijęs su šeimos istorija, su vyresnių kartų pasidalijimu apie patirtas istorines traumas. Abu vyrai įvardija, kad jautė išsamaus ir artimo susipažinimo su šeimos istorija trūkumą. Taip pat matome, kad šią tapatumo spragą užpildė kiti dalykai: Lietuvos atgimimo judėjimas, nepriklausomybės atkūrimas, bendravimas su autoritetais ir buvo ta terpė, kuri leido atkurti teisingumą, atrasti tiesą, iškelti istoriją į paviršių bei suteikė galimybę garsiai

kalbėti apie praeitį. Dar sovietmečiu, bet jau bundant tautiniam atgimimui, roko muzikos kultūros judėjimas, Vakarų radijo programų klausymas, pasipriešinimo sistamai apraiškos, o galų gale ir valstybės atkūrimas leido žmonėms išlaikyti ar atkurti pažeistą tapatumą.

Mūsų rezultatuose atsispindi ir A. Aarelaid-Tart (2006) minimas reiškinys, kai kultūrinių pokyčių kontekste žmonės pradeda kalbėti apie tai, kad nieko nebėra švento, kad nebesilaikoma tradicijų, kad neįmanoma gyventi naujomis sąlygomis. Panašius žmonių pasisakymus galime matyti mūsų tyrimo atviro klausimo atsakymuose: Vakarų vertybės minimos kaip nepriimtinos, visuomenė matoma kaip nebeturinti moralės, teigiama, kad neįmanoma dabartiniiais laikais išgyventi ir pan. Siejant tokio pobūdžio pasisakymus su kultūros pokyčių požymiu galima galvoti, kad Lietuvoje vis dar vyksta tam tikro lygio socialinė transformacija – galbūt tai daugiau tęstinis nei vieno lūžio procesas. Tačiau taip pat kyla mintis, kad kultūra nuolatosis kinta, ir galbūt visais laikais atsiranda žmonių, kurie priešinasi pokyčiams, nes tai yra natūralu, turint omenyje žmonijos poreikį tęstinumui.

Apžvelgę tyrimo rezultatus galime kelti prielaidą, kad Lietuvos žmonės eina įveikos keliu, integruodami savo praeitį, kadangi visose kartose tapatinimasis su šeimos istorija turi teigiamą poveikį nepriklausomybės atkūrimo vertinimui ir patriotiškumui. Vadinas, šeimos istorija nėra izoliuota ir neįsisąmoninta tiek, kad tai neturėtų jokio ryšio su dabartinio gyvenimo vertinimu.

Apibendrinant tyrimo rezultatus kyla mintis, kad valstybėje vykstantys procesai paveikia asmens tapatumą, kad kalbėdami apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą žmonės įvardija savivertės, laisvės, individualumo temas. Matome, kad socialinė transformacija negali būti vertinama kaip neigiamas įvykis, nes vis dėlto tos transformacijos prasmė, tikslas, žmonių valia yra reikšmingi kintamieji. Žmonių patyrimas iki socialinės transformacijos ir pokyčių kryptis veikia, kaip žmogus tuos pokyčius priima ir kokią prasmę juose mato.

LITERATŪRA

- Aarelaid-Tart, A. (2006). *Cultural trauma and life stories*. Helsinki: Kikimora publications.
- Bieliauskaitė, R., Grigienė, D., Eimontas, J., Grigutyte, N., Gailienė, D. (2014). Po dviejų dešimtmečių: gyvenimo nepriklausomoje Lietuvoje subjektyvių vertinimų analizė. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 38, 239–255.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. California, Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- Craig, W., Harel-Fisch, Y., Fogel-Grinvald, H., Dostaler, S., Hetland, J., Simons-Morton, B., Pickett, W., HBSC Violence & Injuries Prevention Focus Group and HBSC Bullying Writing Group. (2009). A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries. *International Journal of Public Health*, 54(2), 216–224. doi:10.1007/s00038-009-5413-9.
- Gaidys, V., Gečienė, I., Kublickienė, L., Sviklas, E. K., Štutiniene, I., Žvinklienė, A. (2013). *Demokratizacijos procesų Lietuvoje sociologinė analizė*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Gailienė, D., (2008). *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba.
- Gailienė, D., (1998). *Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje*. Vilnius: Tyto alba.
- Gudaitė, G. (2014a). Restoration of continuity: Desperation of hope in facing the consequences of cultural trauma. G. Gudaitė, M. Stein (Eds.), *Confronting cultural trauma: Jungian approaches to understanding and healing* (227–242). New Orleans, Louisiana: Spring Journal Inc.
- Gudaitė, G. (2014b). Introduction. G. Gudaitė, M. Stein (Eds.), *Confronting cultural trauma: Jungian approaches to understanding and healing*. New Orleans, Louisiana: Spring Journal Inc.
- Heckhausen, J., Wrosch, C., & Schulz, R. (2010). A motivational theory of life-span development. *Psychological Review*, 117(1), 32. doi:10.1037/a0017668.
- Higienos instituto Sveikatos informacijos centro duomenys. (2013). *Mirtingumas pagal priežastis ir amžiaus grupes*. Pasiiekta internetu: http://sic.hi.lt/php/dm6.php?dat_file=dem6.txt.
- Kalinenko, V., Slutskaia, M. (2014). “Father of the people” versus “enemies of the people”: A split-father complex as the foundation for collective trauma in Russia. G. Gudaitė, M. Stein (Eds.), *Confronting cultural trauma: Jungian approaches to understanding and healing* (95–111). New Orleans, Louisiana: Spring Journal Inc.
- Kohn, M. L., Wang, W., & Yue, Y. (2012). Social structure and personality during the transformation of urban China: A comparison to transitional Poland and Ukraine. *Social Forces*, 91(2), 347–373. Pasiiekta internetu: <http://>

- muse.jhu.edu/journals/social_forces/v091/91.2.kohn.html.
- Kohn, M. L. (1999). Social structure and personality under conditions of apparent social stability and radical social change. A. Jasinska-Kania, M. L. Kohn, K. Slomczynski (Eds.), *Power and social structure: essays in honor of Włodzimierz Wesolowski* (50–69). University of Warsaw Press.
- Lietuvos automobilių kelių direkcija prie Susisiekimo ministerijos (2014). *Eismo įvykių statistika*. Pasiiekta internetu: http://www.lakd.lt/lt.php/eismo_saugumas/eismo_ivykiu_statistika/27.
- Norkus, Z. (2008). *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilniaus universiteto leidykla.
- Obelenė, V. (2012). Exit from communism: Career decisions of the Lithuanian young communist functionaries. A. Aarelaid-Tart, L. Bennich-Björkman (Eds.), *Baltic Biographies at Historical Crossroads* (125–145). New York, NY: Routledge.
- Pallant, J. (2005). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using SPSS for Windows (version 12)*. Australia, Sydney: Allen & Unwin.
- Silbereisen, R. K. (2014). Development as action in context. In R. M. Lerner, A. C. Petersen, R. K. Silbereisen, J. Brooks-Gunn (Eds.), *The developmental science of adolescence: History through autobiography* (457–473). New York: Psychology Press.
- Silbereisen, R. K., Pinquart, M., Reitzle, M., Tomasik, M. J., Fabel, K., Grumer, S. (2006). *Psychosocial resources and coping with social change*. SFB 580 Mitteilungen.
- Silbereisen, R. K., Pinquart, M., Tomasik, M. J. (2010). Demands of social change and psychological adjustment: Results from the Jena study. R. K. Silbereisen, X. Chen (Eds.), *Social change and human development: Concepts and results* (125–147). London, UK: Sage.
- Subačius, P. (1999). *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius: Aidai.
- Tomasik, M. J., Silbereisen, R. K., Lechner, C. M., & Wasilewski, J. (2013). Negotiating demands of social change in young and middle-aged adults from Poland. *International Journal of Stress Management*, 20(3), 222–253. doi:10.1037/a0033935.
- Vaskelienė, I., Kazlauskas, E., Gailienė, D., Domanskaitė-Gota, V. (2011). Komunikacija apie patirtas politines represijas šeimoje: tarpgeneracinis aspektas. *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*, 9, 91–104. Pasiiekta internetu: http://www.psyjournal.vdu.lt/wp/wp-content/uploads/2012/01/2011-09_5.pdf.
- World Health Organization, (2014). *Global status report on alcohol and health 2014*. Pasiiekta internetu: http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/msb_gsr_2014_3.pdf?ua=1.

ŠEIMOS STIPRYBĖ: ISTORINIŲ TRAUMŲ PATIRTIES POVEIKIS VĖLESNĖMS KARTOMS

Eglė Mažulytė, Monika Skerytė-Kazlauskienė

ĮVADAS

Ilgalaikiai istorinių traumų psichologiniai padariniai šeimai

Ilgalaikiai politinių represijų, persekiojimo tautybės, religijos ar politiniu pagrindu, genocido psichologiniai padariniai yra plačiai tyrinėjami psichotraumatologijoje dėl ypatingai sunkaus traumavimo pobūdžio. Jis paprastai yra ilgalaikis, susijęs su tiesiogine grėsme sveikatai ir gyvybei, tikslingai pažeidinėjamomis žmogaus teisėmis.

Per pastaruosius kelis dešimtmečius ypač daug tyrinėtos ilgalaikės holokausto pasekmės. Įrodyta, kad sukrečianti holokausto patirtis sukelia ilgalaikes neigiamas psichologines pasekmes išgyvenusiems (Barel, van IJzendoorn, Sagi-Schwartz ir Bakermans-Kranenburg, 2010). Panašūs rezultatai randami tyrinėjant ne tik holokausto padarinius, tačiau ir kitas – karo belaisvių, politinių kalinių – patirtis (Bichescu ir kt., 2005; Engdahl, Harkness, Eberly, Page ir Bielski, 1993; Kazlauskas, 2006; Maercker ir Schützwohl, 1997). Antrojo pasaulinio karo belaisviai ar politiniai kaliniai net ir po daugelio metų patiria daugiau PTSS ir kitų nerimo sutrikimų (Bichescu ir kt., 2005; Kazlauskas, 2006; Maercker ir Schützwohl, 1997), depresijos ir somatinių simptomų (Engdahl ir kt., 1993; Bichescu ir kt., 2005) nei jų bendraamžiai, nepatyrę politinio persekiojimo.

Ypatingai sunkus traumavimas – genocidas, politinės represijos ir kalinimai – turi ilgalaikių psichologinių pasekmių ne tik patiems išgyvenusiems – sudėtingas traumavimas paliečia ir jų šeimas, visą visuomenę. Mokslinėje literatūroje sutinkamos antrinio traumavimo (angl. *secondary traumatization*) ir netiesioginio traumavimo (angl. *vicarious traumatization*) sąvokos, kuomet neigiamos sunkaus traumavimo psichologinės pasekmės juntamos ne tik pačių nukentėjusių, bet ir tiesiogiai traumavimo nepatyrusių jų šeimos narių. Tyrinėjamos antroji ir trečioji kartos – asmenų, patyrusių sunkų ilgalaikį traumavimą, vaikai ir anūakai. Ir vis dėlto neigiamų traumavimo padarinių perdavimas ir vėlesnių kartų psychopatologija nustatoma tik klinikinėse imtyse, bet ne bendrojoje populiacijoje. Šiandieniniai tyrėjai kalba apie patyrusiųjų sunkų traumavimą šeimų gebėjimą adaptuotis ir normaliai funkcionuoti kasdieniame gyvenime ar iškilus nedideliame stresui, tačiau gali būti, kad šias šeimas pažeidžia didesni stresoriai, todėl klinikinėje praktikoje susiduriama su ryškia

psichopatologija, kai bendrojoje populiacijoje skirtumų nerandama (Major, 1996a; Shrira, Palgi, Ben-Ezra ir Shmotkin, 2010; van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg ir Sagi-Schwartz, 2003). Bendrosios populiacijos tyrimai leidžia įvertinti galimus apsauginius veiksnius ir kartais parodo nepaprastą nukentėjusių asmenų psichologinį atsparumą ir stiprybę šeimos gyvenime, auginant vaikus ir užtikrinant jiems sėkmingą raidą nepaisant to, kad patys nukentėjusieji gali būti stipriai paveikti sunkios trauminės patirties (Sagi-Schwartz, van IJzendoorn ir Bakermans-Kranenburg, 2008).

Su šeimos trauminės istorijos poveikiu vėlesnėms kartoms susiję veiksniai

Šeimos trauminės patirties psichologiniai padariniai gali būti perduodami tiesiogiai per šeimoje vykstančią komunikaciją apie vyresniosios kartos išgyventą trauminį patyrimą bei palikuonių tapatinimąsi su savo šeimos traumine istorija, jų identifikaciją su nukentėjusiųjų grupe.

Nukentėjusių šeimų polinkis nutylėti ar slėpti vyresniųjų kartų išgyventą sunkų traumavimą pastebėtas jau ankstyvosiose antrosios holokausto kartos studijose (pvz., Lichtman, 1984). Tokios šeimos paslaptys literatūroje dažnai įvardijamos *tylos sąmokslu* (angl. *conspiracy of silence*), kuris apibūdina nebylų šeimos susitarimą tėvams nekalbėti apie savo trauminę patirtį, o vaikams – apie tai neklausti. Nors toks tylėjimas šeimos dažnai traktuojamas kaip noras apsaugoti vaikus nuo tėvų išgyventų ypatingai didelių sunkumų, o tėvus – nuo skausmingų prisiminimų, daugelis tyrimų parodė, kad *tylos sąmokslas* neigiamai paveikia palikuonių psichologinę savijautą (Bar-On ir kt., 1998; Braga, Mello ir Fiks, 2012; Giladi ir Bell, 2013; Vaskelienė, 2012; Wiseman ir kt., 2002; Wiseman, Metzler ir Barber, 2006). Svarbu ne tik tai, ar apie patirtą traumavimą apskritai šeimoje yra kalbama, bet ir kaip apie tai kalbama. Kaltinanti, pernelyg emocionali, gąsdinanti ar netiesioginė komunikacija taip pat siejama su didesne palikuonių antrinio traumavimo rizika ir prastesniais jų psichologinės savijautos rodikliais (Braga ir kt., 2012; Lichtman, 1984; Major, 1996b; Wiseman ir kt., 2002).

Nukentėjusių asmenų palikuonių pernelyg didelis tapatinimasis su savo šeimos traumine istorija gali sukelti įvairių psichologinių sunkumų, susijusių su grupine viktimizacija (Braga ir kt., 2012; Perlstein ir Motta, 2013; Rowland-Klein ir Dunlop, 1998; Wohl ir Van Bavel, 2011). Mokslininkai nesutaria, ar grupinės viktimizacijos neigiamos pasekmės būdingos tik nukentėjusiųjų šeimos nariams, ar visiems pernelyg susitapatiniams su istoriškai nukentėjusia grupe (pvz., Perlstein ir Motta, 2013; Wohl ir Van Bavel, 2011). Nepaisant tam tikrų pasitaikančių prieštaravimų, pripažįstama, kad pernelyg didelis susitapatinimas su nukentėjusia grupe gali paskatinti antrinį traumavimą tiesiogiai šios patirties neišgyvenusiems asmenims.

Trauminių išgyvenimų sutrikdytos nuostatos pasaulio atžvilgiu – prarastas tikėjimas kitų žmonių gerumu, pavojų kupinas pasaulio vaizdas, neviltis ir pan. – yra susijusios su neigiamomis tarpgeneracinio trauminės patirties perdavimo pasekmėmis (Braga ir kt., 2012; Major, 1996b; Kaitz, Levy, Ebsstein, Farano ir Mankuta, 2009; Iliceto ir kt., 2011). P. Iliceto su kolegomis (2011) atliktas tyrimas atskleidė, kad holokaustą išgyvenusiujų palikuonys (trečioji karta) yra linkę suvokti kitus žmones kaip dirglesnius ir agresyvesnius. Nukentėjusiųjų palikuonims taip pat kartais būdingas iš nukentėjusiosios kartos perimtas pavojų kupino pasaulio vaizdas, nesėkmių laukimas ir pasirengimas reaguoti į galimai bet kada iškiliančias grėsmes (Braga ir kt., 2012). Dėl nukentėjusių tėvų noro kiek įmanoma labiau apsaugoti savo vaikus ir iš to kylančio perdėto reagavimo į bet kokias grėsmes, jų vaikams taip pat išauga budrumas galimiems pavojams, baimė ir nuogąstavimas nuspalvina jų ateities lūkesčius (Kaitz ir kt., 2009).

Galiausiai trauminės patirties padarinių perdavimo procesas vyksta esant santykiui tarp kartų. Tėvų trauminė patirtis yra siejama su saugaus prieraišumo stygiu tarp tėvų ir vaikų bei su tuo glaudžiai susijusiais vaikų auklėjimo stiliais (emociniu šaltumu, griežtu auklėjimu ar perdėta globa), kurie lemia ir neigiamą trauminės patirties perdavimo poveikį (Bar-On ir kt., 1998; Field, Muong ir Sochanvimean, 2013; Han, 2005; Kaitz ir kt., 2009; Letzter-Pouw, Shrira, Ben-Ezra ir Palgi, 2014; Major, 1996b; Schwerdtfeger ir Goff, 2007; Schwerdtfeger, Larzelere, Werner, Peters ir Oliver, 2013; Weingarten, 2004). K. L. Schwerdtfeger ir kolegos (2013) atrado, kad motinos, patyrusios tarpasmenines traumas, yra linkusios dažniau naudoti autoritarinį auklėjimo stilių, apimantį šiurkštų kalbėjimą, fizinę prievartą ir mažai globėjiško elgesio. Savo ruožtu toks auklėjimo būdas, ypač šiurkštus kalbėjimas, prognozuoja dažnesnius jų vaikų psichologinius sunkumus. Autorių manymu, autoritarinis auklėjimo stilius galėtų būti vienas svarbiausių veiksnių trauminių padarinių perdavimo tarp kartų procese.

Apsauginiai veiksniai ir pozityvi nukentėjusių šeimų raida

Sunkaus traumavimo neigiamų psichologinių pasekmių perdavimo tarp kartų įrodymų stoka bendrojoje populiacijoje (Levav, Levinson, Radomislensky, Shemesh ir Kohn, 2007; Sagi-Schwartz ir kt., 2008; van IJzendoorn ir kt., 2003) pagrįstai leidžia kelti prielaidą apie nepaprastą nukentėjusių asmenų psichologinį atsparumą ir gebėjimą adaptuotis ir sėkmingai funkcionuoti kasdieniame bei šeimos gyvenime. Jų rezultatai taip pat suteikia galimybę įvertinti ir galimus apsauginius veiksnius traumavimo padarinių perdavimo tarp kartų procese.

Nemažai autorių pabrėžia, kad veiksniai, dalyvaujantys traumavimo padarinių perdavimo procese, gali turėti ir teigiamų, nuo antrinio traumavimo apsaugančių, pasekmių (Braga ir kt., 2012; Giladi ir Bell, 2013; Vaskelienė, 2012; Weingarten, 2004; Wohl ir Van Bavel, 2011; Wu, 2011). Atvira ir šilta kasdienė

komunikacija, simbolių ar humoro panaudojimas kalbant apie patirtas skaudžias patirtis šeimoje turi teigiamą poveikį ir didina tiesiogiai represijų nepatyrusių palikuonių atsparumą (Braga ir kt., 2012; Giladi ir Bell, 2013; Vaskelienė, 2012). Šeimų pasakojimai gali veikti ir kaip gijimo procesas (Kiser, Baumgardner ir Dorado, 2010). Aдекватaus lygio identifikacija gali apsaugoti nuo neigiamų viktimizacijos pasekmių per tvirtus tarpasmeninius ryšius, gaunamą socialinę paramą ir pačių palikuonių platesnį socialinį aktyvumą, išeinantį iš siauros nukentėjusių grupės vaidmens ribų, pavyzdžiui, bendrųjų vertybių, tokių kaip žmonių laisvė, pagarba ir tolerancija skirtumams puoselėjimą (Braga ir kt., 2012; Wohl ir Van Bavel, 2011). Sunkų traumavimą patyrusių asmenų gebėjimas išlaikyti pozityvias nuostatas pasaulio atžvilgiu ir naudoti adaptyvius įveikos būdus (aktyvias problemų sprendimo strategijas, adekvačią emocijų raišką, socialinio palaikymo priėmimą ir kt.) sustiprina šeimos psichologinį atsparumą ir turi teigiamą poveikį vėlesnėms kartoms (Wu, 2011). Prie pozityvių pasekmių ir palikuonių psichologinio atsparumo prisideda ir saugus prierašumas bei tėvų naudojami lankstesni auklėjimo būdai, optimalus rūpestis (Han, 2005; Weingarten, 2004).

Tačiau dar nedaug žinoma apie sunkų traumavimą patyrusių žmonių ir jų palikuonių atsparumą ir stiprybes. Vis dar trūksta tyrimų, galinčių paaiškinti pasitaikančią sunkų traumavimą patyrusių asmenų palikuonių geresnę psichologinę savijautą nei jų bendraamžių be trauminės šeimos patirties. A. Shrira su kolegomis (2011) savo tyrime atrado, kad holokaustą išgyvenusius asmenų palikuonys pasižymi geresne psichologine savijauta, apimančia pasitenkinimą gyvenimu, geresnę gyvenimo kokybę, optimizmą ir viltį, nei palyginamoji grupė. Autoriai šias pozityvias šeimos trauminės patirties pasekmes bando aiškinti palikuonių perimtomis stiprybėmis iš savo tėvų, kurie sugebėjo išgyventi siaubingą traumavimą, galbūt, per potrauminio augimo procesą. Holokaustą išgyvenusiujų palikuonys pratęsė savo tėvų siekį gyventi geriau, sėkmingai socialiai integruotis ir pasiekti savo tikslus. Dėl šio ypatingo vaidmens šeimoje palikuonys galėjo išsiugdyti didesnį gyvenimo prasmingumo jausmą ir optimizmą.

Ir vis dėlto traumų psichologijos srityje vis dar trūksta gilesnio supratimo apie sunkų traumavimą patyrusių žmonių ir jų palikuonių atsparumą bei šeimos stiprybes, sušvelninančias traumavimo padarinių poveikį vėlesnėms kartoms ar užkertančias kelią perduoti neigiamas traumavimo pasekmes iš kartos į kartą ir užtikrinančias pozityvią raidą.

Šeimos istorinių traumų patirtis Lietuvoje

Praėjusio amžiaus Lietuvos istorijoje šalis patyrė du pasaulinius karus, Vokietijos nacių bei Sovietų Sąjungos okupacijas (pastaroji truko beveik 50 m.) ir tik XX a. pabaigoje buvo atkurta nepriklausomybė. Šias skaudžias ir istoriškai reikšmingas patirtis lydėjo įvairios okupantų vykdytos represijos – asmenų persekiojimai, kalinimai, trėmimai ir žudymai – palietusios maždaug trečdalį

Lietuvos gyventojų (Kuodytė, 2004). Iki šiol Lietuvoje gyvena nemažai oficialiai pripažintų nukentėjusiais asmenų ir jų šeimos narių, todėl šeimos trauminės istorijos poveikio vėlesnėms kartoms tyrimai ypač aktualūs.

Vėlesnių kartų psichologinį atsparumą lemiantys veiksniai buvusiose Sovietų Sąjungos šalyse, kuriose ilgą laiką vykdytos komunistinio režimo represijos, yra iki šiol beveik netyrinėta tema. Turimos žinios sukauptos remiantis holokausto padarinius tyrinėjančių studijų rezultatais, tačiau buvusių Sovietų Sąjungos valstybių patirtis kitokia – čia ilgalaikį traumavimą daugiausia vykdė sovietinis režimas. Svarbus sovietinių represijų skirtumas nuo nacių vykdyto holokausto – represijos vykdytos ne tautiniu pagrindu, bet nukreiptos į pačius aktyviausius visuomenės veikėjus, galėjusius labiausiai priešintis okupacijai ir tam telkti kitus. Svarbu paminėti ir tai, kad Lietuvoje okupantų vykdytas represijas išgyvenusiujų patirtis yra labai specifinė – net ir pasibaigus tremties ar įkalinimo laikui, nukentėjusieji ilgą laiką buvo priversti slėpti savo skausmingą praeitį, nes per visą sovietmetį buvo vienaip ar kitaip diskriminuojami, persekiojami ar žeminami. Net ir holokausto aukos nebuvo įvardijamos, sušaudymo vietose ar užrašuose nebuvo minimi žydai, nežinomos masinės kapavietės (Gailienė, 2008).

Mūsų tyrimas yra vienas pirmųjų bandymų įvertinti sovietines politines represijas išgyvenusių Lietuvos šeimų stiprybę ir apsauginius veiksnius, lemiančius šeimos istorinio traumavimo pasekmes vėlesnių kartų psichologinei savijautai ir nuostatoms pasaulio atžvilgiu. Tyrimo tikslas – atskleisti šeimos nukentėjimo nuo okupacinių režimų poveikį palikuonims, įvertinant nuo neigiamo šeimos istorinės traumos poveikio apsaugančius veiksnius, apimančius tapatinimąsi su šeimos istorija, įvairius komunikacijos šeimoje apie sukrečiančią istorinę praeitį būdus bei tėvų-vaikų ryšio aspektus.

TYRIMO METODIKA

Tyrimo dalyviai

Siekdami įvertinti šeimos istorinės traumos praeities poveikį dabartinei žmonių psichologinei savijautai ir nuostatoms, suskirstėme tyrimo dalyvius į grupes pagal jų šeimos narių nukentėjimo nuo totalitarinių režimų patirtį. Visų pirma, išskyrėme nukentėjusias (42,9 proc. tiriamųjų) ir nenukentėjusias (57,1 proc. tiriamųjų) šeimas. Nukentėjimu įvardijome tai, ar šeimos nariai yra buvę politiniai kaliniai, tremtiniai, rezistentai, kitaip nukentėję nuo sovietų ar nacių vykdytų represijų. Detalesnės analizės tikslams tyrimo dalyvius suskirstėme į keturias dar smulkesnes grupes (žr. 1 lentelę) – pagal tėvų ir senelių istorinės traumos patirtį. Taip išskyrėme šeimas, kuriose niekas nenukentėjo, kuriose nukentėjo tik tėvai arba tik seneliai ir šeimas, kuriose nukentėjo tiek tėvai, tiek seneliai. Tiriamųjų procentinis pasiskirstymas šiose keturiose grupėse patei-

kiamas 1 lentelėje. Taip pat įvertinome ir tai, kad tiriamieji gali nežinoti apie savo šeimos narių nukentėjimo patirtį – įvedėme nežinojimo apie šeimos narių nukentėjimą kintamąjį, kuriame susumavome, kiek tiriamojo šeimoje yra narių, apie kurių nukentėjimą nėra žinoma. Iš viso 43,2 proc. tiriamųjų nežinojo bent apie vieno iš savo šeimos narių patirtas istorines traumas.

1 lentelė. Tyrimo dalyvių procentinis pasiskirstymas pagal skirtingas šeimos istorinių traumų patirtis.

		Tėvai	
		Nenukentėjo	Nukentėjo
Seneliai	Nenukentėjo	57,6 %	9,5 %
	Nukentėjo	21,5 %	11,4 %

Analizei pasirinkti kintamieji

Tyrimo analizei buvo pasirinkti pagrindiniai psichologinės savijautos ir nuostatų kintamieji. Psichologinė savijauta: PSO 5 geros savijautos indeksas psichologinei savijautai įvertinti, psichologinio atsparumo skalės trumpoji versija RS-14 ir traumos simptomų klausimynas TSQ. Nuostatos pasaulio atžvilgiu: gyvenimo orientacijos testas LOT-R optimizmui vertinti ir subjektyviai suvokiamas gyvenimo teisingumas bei ateities viltingumas. Siekiant įvertinti galimus nuo neigiamo šeimos istorinio traumavimo poveikio apsaugančius veiksnius buvo įtraukti šie papildomi kintamieji: nežinojimas apie šeimos narių nukentėjimo nuo okupacinių režimų patirtį, tapatinimasis su šeimos istorija, komunikacijos šeimoje apie sukrečiančias istorines patirtis būdai (vengimas pasakoti, santūrumas, bauginimas, liūdesio ir pykčio raiška pasakojimuose, simbolių ar humoro naudojimas, nevirties ir bejėgiškumo arba stiprybės ir pasididžiavimo tema šeimos pasakojimuose) ir tėvų-vaikų ryšio aspektai (mamos ir tėčio rūpestingumas, perdėta globa bei autoritariškumas, remiantis tėvų-vaikų ryšio skale PBI). Plačiau kintamieji aprašyti skyrelyje *Tyrimo metodologija*.

REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

Šeimos nukentėjimo nuo okupacinių režimų patirtis ir palikuonių psichologinė savijauta bei nuostatos

Visų pirma, siekdami įvertinti šeimos trauminės istorijos poveikį asmens psichologinei savijautai ir nuostatoms pasaulio atžvilgiu, tarpusavyje palyginome tyrimo dalyvius, kurių šeimos nukentėjo ir kurių – nenukentėjo. Gauti rezultatai atskleidė, kad, viena vertus, abiejų grupių psichologinė savijauta yra panaši, $t(571) = -1,020$; $p = 0,308$, jos nesiskiria PTSS simptomų išreikštumo lygiu, $t(570) = -0,174$; $p = 0,862$, ir turi panašias nuostatas gyvenimo

teisingumo atžvilgiu, $U = 37561,50$; $p = 0,229$. Kita vertus, tyrimo dalyviai iš nukentėjusių šeimų pasižymi didesniu psichologiniu atsparumu ($M = 76,13$; $SD = 11,53$) nei tie, kurių šeimos nenukentėjo ($M = 72,07$; $SD = 14,49$), $t(568,36) = -3,730$; $p = 0,000$. Iš nukentėjusių šeimų kilę tyrimo dalyviai yra optimistiškesni ($M = 17,18$; $SD = 4,23$) nei nenukentėjusių šeimų palikuonys ($M = 15,73$; $SD = 4,51$), $t(571) = -3,925$; $p = 0,000$. Nukentėjusių šeimų atstovams ateitis atrodo viltingesnė ($M = 3,76$; $SD = 1,18$, vid. rangas 299,81) nei nenukentėjusių šeimų atstovams ($M = 3,59$; $SD = 1,20$; vid. rangas 272,97), $U = 35792,50$; $p = 0,044$.

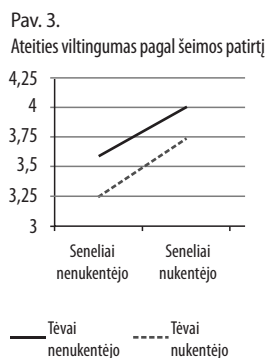
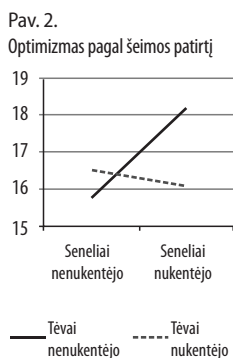
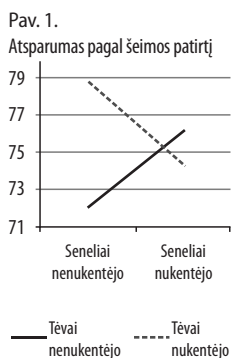
Gauti rezultatai leidžia kalbėti apie tam tikrą pozityvų šeimos trauminės istorijos poveikį vėlesnėms kartoms. Mūsų tyrimo rezultatai panašūs į A. Shrira su kolegomis (2011) gautus rezultatus, atskleidžiančius, kad holokaustą išgyvenusiujų palikuonys pasižymi didesniu pasitenkinimu gyvenimu, geresne gyvenimo kokybe, optimizmu ir viltingumu nei palyginamoji grupė, kurios šeimos nariai nenukentėjo. Panašu, kad ir Lietuvoje nukentėjusių nuo okupacinių režimų palikuonys turi daugiau psichologinio atsparumo, optimizmo ir viltingumo dėl ateities. Galima sutikti su minėto tyrimo autoriais (Shrira ir kt., 2011), kad istorinį traumavimą patyrę asmenys savo vaikams ir anūkams galėjo perduoti savo stiprybes, padėjusias jiems išgyventi istorinę traumą, arba tai, kas juos pačius sustiprino potrauminio augimo proceso metu. Galiausiai, nukentėjusių nuo politinių represijų palikuonys pratęsė jų tėvų ar senelių siekį gyventi nepriklausomoje šalyje, o tai galėjo jiems padėti geriau prisitaikyti prie vykstančių socialinių transformacijų po 1990 m. nepriklausomybės atkūrimo ir sėkmingiau funkcionuoti pastaruosius kelis dešimtmečius nepriklausomoje Lietuvoje.

Tačiau svarbu pažvelgti, ar šie skirtumai vienodai ryškūs nukentėjusių šeimų antrajai ir trečiajai kartoms. Taip pat reikia nepamiršti įvertinti, kad šeimose gali būti nukentėję tiek tėvai, tiek seneliai. Todėl tarpusavyje palyginome tiriamuosius, kurių: šeimose nenukentėjo nei tėvai, nei seneliai; nukentėjo tik seneliai, bet ne tėvai; nukentėjo tėvai, bet ne seneliai; tiek seneliai, tiek tėvai nukentėjo nuo okupacinių režimų. Palyginamajai analizei pasirinkome tik tuos savijautos ir nuostatų kintamuosius, kurių skirtumai išryškėjo lyginant nukentėjusias ir nenukentėjusias šeimas.

Atliktos dvifaktoriškos dispersinės analizės rezultatai atskleidė statistiškai reikšmingą tėvų ir senelių patirties poveikio sąveiką asmens psichologiniam atsparumui, $F(1, 562) = 9,289$; $p = 0,002$. Ši sąveika pasireiškia asmenų, kurių tėvai nukentėjo nuo okupacinių režimų, psichologinio atsparumo mažėjimu pridendant senelių nukentėjimą (atitinkamai $M = 78,80$; $SD = 9,79$ ir $M = 74,28$; $SD = 12,89$), bei asmenų, kurių tėvai nėra nukentėję, psichologinio atsparumo didėjimu, nukentėjus seneliams (atitinkamai $M = 72,07$; $SD = 14,51$ ir $M = 76,18$; $SD = 11,46$).

1 paveikslėlyje pavaizduotame grafike matyti, kad didžiausiu psicholo-

giniu atsparumu pasižymi asmenys, kurių ne seneliai, bet tėvai yra nukentėję, o mažiausiai psichologiškai atsparūs – tie asmenys, kurių šeimoje nei tėvai, nei seneliai nėra nukentėję nuo okupacinių režimų. Vienas iš galimų šių rezultatų paaiškinimų galėtų būti stresinių įvykių patirties svarba psichologinio atsparumo vystymuisi. Dalijimasis šeimoje apie išgyventas sukrečiančias patirtis gali suteikti reikiamą parengtį galimai ateityje iškilsiantiems sunkumams. Šeimoje taip pat gali būti kalbama apie sunkumų įveikos būdus, kurie pasiteisino ir padėjo konkrečioje situacijoje – taip palikuonys įgyja naudingų žinių, kaip galima elgtis sudėtingoje situacijoje, į ką kreiptis pagalbos. C. Agaibi ir J. Wilson (2005), apžvelgę tyrimus traumų ir atsparumo tema, pabrėžia ne tiesią, o vingiuotą (su pakilimais ir nuosmukiais) raidos trajektoriją asmenų, kurie vėliau gyvena sėkmingai. Panašu, kad psichologinio atsparumo formavimuisi gali būti svarbūs išgyventi sunkumai, kurių metu formuojami sėkmingos įveikos įgūdžiai. Kita vertus, jei šeimoje ypatingų problemų patirties nėra, gali būti nežinoma, kaip susitvarkyti su galimais ateityje kiliančiais sunkumais, nepasirengiama jų įveikai. Tai, kad pastebimas svaresnis tėvų, o ne senelių, istorinės traumos patirties efektas, galima būtų interpretuoti tiesioginės tėvų-vaikų sąveikos svarba psichologinio atsparumo formavimuisi. Gali būti, kad nukentėjus tiek tėvams, tiek seneliams, šios sukrečiančios patirties poveikis tampa neigiamas, apsunkinantis palikuonių raidą ir psichologinio atsparumo formavimąsi dėl nukentėjusių šeimų pažeidžiamumo didesniai stresoriui (Major, 1996b; Shrira ir kt., 2010; van IJzendoorn ir kt., 2003).

Lyginant tyrimo dalyvių optimizmą, gauta statistiškai reikšminga sąveika tarp tėvų ir senelių istorinės traumos poveikio, $F(1, 563) = 9,296; p = 0,002$. Ši sąveika pasireiškia panašiai, kaip ir psichologinio atsparumo atveju. Asmenų, kurių tėvai nukentėjo nuo okupacinių režimų, optimizmas mažėja, jei nukentėjo ir seneliai (atitinkamai $M = 16,50; SD = 3,66$ ir $M = 16,09; SD = 4,40$), o asmenų, kurių tėvai nėra nukentėję, tik seneliai, optimizmas didėja (atitinkamai $M = 15,75; SD = 4,50$ ir $M = 18,16; SD = 4,22$) (2 pav.).

Didesnis optimizmas, būdingas istorinę traumą išgyvenusių šeimų palikuonims, randamas ir kitų autorių (Shrira ir kt., 2011). Mūsų tyrimo rezultatai atskleidžia didžiausią optimizmą tų tyrimo dalyvių, kurių nukentėjo seneliai, bet ne tėvai. Galbūt optimizmo raidai svarbus tam tikras atstumas nuo išgyventų skaudžių istorinių traumų – trečiajai kartai senelių istorinės traumos patirtis yra daug tolimesnė. Galima svarstyti, kad suvokimas, jog seneliai, turėję sunkią patirtį, išgyveno ir sugebėjo prisitaikyti, šeimoje sėkmingai išaugino jų tėvus, kurie jau tiesiogiai nepatyrė politinių represijų, leidžia pozityviau žiūrėti į pasaulį. Taip pat galima remtis ir A. Shrira su kolegomis (2011) pateikta interpretacija, kad palikuonių galimybė išpildyti vyresniųjų siekį gyventi geriau suteikia jiems optimizmo. Ši hipotezė ypač aktuali atsižvelgiant į tai, kad nukentėjusių nuo okupacinių režimų asmenų anūkai didesniąją savo gyvenimo dalį gyveno jau nepriklausomoje Lietuvoje, kai antroji karta augo sovietmečiu, kuomet, norėdami sėkmingai integruotis ir prisitaikyti prie esamos santvarkos, dėl šeimos praeities vis dar galėjo susidurti su tam tikrais sunkumais. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad vyresni asmenys iš esmės pasižymi mažesniu optimizmu (Mažulytė ir kt., 2014), o tie tiriamieji, kurie nurodo, kad nukentėjo tik jų seneliai, patys yra gerokai jaunesni ($M = 35,25$; $SD = 15,36$) palyginti su tais, kurių nukentėjo tik tėvai ($M = 63,51$; $SD = 12,21$). Gali būti, kad būtent dėl šios priežasties jų optimizmas reikšmingai didesnis.

Viltungumo dėl ateities palyginimas tarp tiriamųjų, kilusių iš skirtingos patirties šeimų, atskleidė, kad čia sąveikos tarp tėvų ir senelių nukentėjimo nėra (3 pav.). Mažiausiai viltungumo dėl ateities turi tiriamieji, kurių šeimoje nukentėjo tik tėvai, bet ne seneliai ($M = 3,25$; $SD = 1,22$). Jei nukentėjo ir seneliai, asmenų viltungumo jausmas reikšmingai didėja ($M = 3,73$; $SD = 1,14$), $U = 1293,00$; $p = 0,021$. Viltungiausiai į ateitį žiūri tie tiriamieji, kurių šeimose nukentėjo seneliai, bet ne tėvai ($M = 4,00$; $SD = 1,09$). Šie tiriamieji turi statistiškai reikšmingai daugiau vilties nei tie, kurių šeimoje nuo okupacinių režimų niekas nenukentėjo ($M = 3,59$; $SD = 1,20$), $U = 15419,50$; $p = 0,000$. Svarbu paminėti, kad asmenys, kurių nukentėjo tik seneliai, ir asmenys, kurių nukentėjo tiek tėvai, tiek seneliai, savo viltungumu reikšmingai nesiskiria, $U = 3355,50$; $p = 0,096$. Taigi galima kelti prielaidą apie ypatingai reikšmingą senelių nukentėjimo patirties pozityvų poveikį viltungumo nuostatoms dėl ateities. Galima remtis A. Shrira su kolegomis (2011) pateikiamais samprotavimais, juos siejant su trečiosios kartos augimu jau nepriklausomoje Lietuvoje. H. Wu (2011) taip pat kalba apie sunkų traumavimą patyrusių asmenų gebėjimo išlaikyti pozityvias nuostatas teigiamą poveikį vėlesnėms kartoms. Tačiau ir čia svarbu įvertinti tyrimo dalyvių amžių, nes analizuodami šio tyrimo rezultatus pastebėjome reikšmingai didesnį jaunų asmenų (žr. straipsnį *Psichologinės savijautos, trauminės patirties ir įveikos įverčiai visose tyrimo dalyvių grupėse*), kurių reikšminga dalis ir yra trečiosios kartos nukentėjusių šeimų atstovai, viltungumą dėl ateities.

Sąsajos tarp šeimos politinių represijų patirties, tapatinimosi su šeimos istorija, komunikacijos būdų šeimoje ir tėvų-vaikų ryšio

Siekdami įvertinti veiksnius, susijusius su iš kartos į kartą perduodamais sunkaus traumavimo psichologiniais padariniais, visų pirma palyginome nukentėjusių ir nenukentėjusių nuo okupacinių režimų šeimų palikuonių tapatinimąsi su savo šeimos istorija, komunikacijos būdus šeimoje apie sukrečiančius istorinius įvykius ir retrospektyviai vertinamus tėvų-vaikų ryšio aspektus.

2 lentelė. Tapatinimosi su savo šeimos istorija, komunikacijos būdų šeimoje ir tėvų-vaikų ryšio aspektų skirtumai skirtingos istorinės traumos patirties šeimose.

		Šeima		t (df) arba U	p
		nenukentėjo	nukentėjo		
		M (SD)	M (SD)		
Tapatinimasis su šeimos istorija		12,24 (3,77)	14,51 (3,89)	-6,986 (563)	0,000*
Komunikacijos būdai šeimoje apie sukrečiančius istorinius įvykius	Vengimas	1,61 (1,58)	1,37 (1,61)	15241	0,055
	Santūrumas	2,41 (1,65)	2,39 (1,68)	0,173 (374)	0,863
	Bauginimas	1,11 (3,54)	1,30 (1,64)	14770,5	0,019*
	Liūdesys	2,24 (1,73)	2,74 (1,77)	-2,769 (371)	0,006*
	Pyktis	1,57 (1,68)	1,75 (1,64)	15775	0,204
	Simboliai, humoras	1,23 (1,476)	1,51 (1,70)	15903,5	0,208
	Neveltis, bejėgiškumas	1,81 (1,72)	1,76 (1,72)	17109,5	0,749
	Stiprybė, pasididžiavimas	1,57 (1,68)	2,51 (1,78)	-5,246 (374)	0,000*
Tėvų-vaikų ryšio ypatumai	Mamos rūpestingumas	6,74 (2,21)	7,20 (1,90)	36339,5	0,321
	Mamos perdėta globa	4,53 (2,40)	3,91 (2,34)	3,033 (557)	0,003*
	Mamos autoritariškumas	2,97 (2,06)	2,90 (1,99)	0,437 (556)	0,663
	Tėčio rūpestingumas	5,34 (2,75)	6,09 (2,29)	-3,369 (507,363)	0,001*
	Tėčio perdėta globa	3,46 (2,61)	3,56 (2,39)	-0,469 (519)	0,639
	Tėčio autoritariškumas	3,32 (2,48)	3,04 (2,18)	1,347 (497,241)	0,179

Pastaba: * statistiškai reikšmingi skirtumai, $p < 0,05$.

Atlikus palyginamąją analizę (žr. 2 lentelę) pastebėta, kad nukentėjusių šeimų atstovai reikšmingai labiau tapatinasi su savo šeimos istorija, tokių šeimų pasakojimuose daugiau gąsdinimo ar bauginimo, išreiškiama daugiau liūdesio bei stiprybės, pasididžiavimo. Taip pat išryškėjo, jog tiriamieji, kilę iš nukentėjusių šeimų, vertina patyrę daugiau tėčio rūpestingumo ir mažiau mamos perdėtos globos.

Gauti rezultatai rodo, jog nukentėjusių šeimų palikuonims, nesvarbu ar nukentėjo tėvai, ar seneliai, svarbus tapatinimasis su savo šeimos istorija. Ade-

kvati identifikacija, kaip galimas apsauginis veiksnys nuo neigiamų viktimizacijos pasekmių, minima ir kitų autorių tyrimuose (Braga ir kt., 2012; Wohl ir Van Bavel, 2011). Manome, kad mūsų tyrime naudoti klausimai, skirti įvertinti tapatinimąsi su savo šeimos istorija (žr. skyrelį *Tyrimo metodologija*), atspindi adekvačią, o ne perdėtą identifikaciją. Antai noras daugiau sužinoti ar pasakoti kitiems apie savo šeimos istoriją, neatsiriboti nuo jos galėtų rodyti tvirtus šeimos tarpasmeninius ryšius. Taigi, tiriamųjų, kurie kilę iš nukentėjusių šeimų, didesnis tapatinimasis su savo šeimos istorija leidžia geriau suprasti ir pozityvias istorinės traumos pasekmes vėlesnėms kartoms. Panašiai ir nukentėjusių šeimų pasakojimuose dažnesnė stiprybės ir pasididžiavimo tema galėtų paaiškinti palikuonių pozityvias nuostatas pasaulio ir ateities atžvilgiu. L. Kiser su kolegomis (2010) rašo apie šeimų pasakojimus, kaip gijimo procesą, galintį sustiprinti šeimą. Manome, kad toks kalbėjimo būdas nukentėjusioje šeimoje galėtų reikšmingai prisidėti prie palikuonių pozityvios raidos.

Atskirai vertinant tėvų ir senelių istorinės traumos patirtį, randami tam tikri skirtumai. Dažnesnė liūdesio tema šeimos komunikacijoje apie sukrečiančius istorinius įvykius yra susijusi su tėvų nukentėjimu (liūdesio raiška šeimoje, kuriose tėvai yra nukentėję $M = 3,16$; $SD = 1,74$; kuriose tėvai nenukentėję $M = 2,27$; $SD = 1,72$; $t(371) = -4,413$; $p = 0,000$), bet ne senelių (liūdesio raiška šeimoje, kuriose seneliai yra nukentėję $M = 2,63$; $SD = 1,74$; kuriose seneliai nenukentėję $M = 2,41$; $SD = 1,77$; $t(369) = -1,156$; $p = 0,249$). Tuo tarpu labiau gąsdinantys, bauginantys pasakojimai siejasi su senelių (gąsdinimo, bauginimo raiška šeimoje, kuriose seneliai yra nukentėję $M = 1,32$; $SD = 1,59$; vid. rangas 199,33; kuriose seneliai nenukentėję $M = 1,14$; $SD = 3,31$; vid. rangas 173,35; $U = 14247,50$; $p = 0,011$), bet ne tėvų traumuojančia patirtimi (gąsdinimo, bauginimo raiška šeimoje, kuriose tėvai yra nukentėję $M = 1,43$; $SD = 1,80$; vid. rangas 196,95; kuriose tėvai nenukentėjo $M = 1,14$; $SD = 2,95$; vid. rangas 180,86; $U = 11879,50$; $p = 0,165$). Kiek dažnesnė liūdesio raiška nukentėjusių tėvų, bet ne senelių, pasakojimuose leidžia geriau suprasti antrosios kartos mažesnę optimizmą ir viltingumą ateities atžvilgiu. Visgi šis skirtumas nėra reikšmingas, kuomet žvelgiama į bendrą šeimos nukentėjimą. Savo ruožtu gąsdinanti ir bauginanti komunikacija šeimoje dažniausiai siejama su antrinio traumavimo rizika (Braga ir kt., 2012; Lichtman, 1984; Major, 1996b; Wiseman ir kt., 2002). Mūsų tyrimo rezultatai parodė, jog ši tema yra labiau būdinga šeimoms, kuriose nukentėjo ne tėvai, o seneliai, arba kuomet vertinamas bendras šeimos nukentėjimas. Kol kas tokius rezultatus paaiškinti gana sunku, ypač atsižvelgiant į tai, kad senelių nukentėjimas siejasi su didesniu anūkų optimizmu ir ateities viltingumu. Šiam komunikacijos aspektui paaiškinti reikėtų detalesnių tyrimų.

Simbolių, humoro naudojimas šeimų pasakojimuose apie patirtas istorines traumas įvardijami apsauginiais veiksniais (Braga ir kt., 2012; Giladi ir Bell, 2013). Mūsų tyrimo rezultatai rodo didesnę senelių istorinės traumos patirties

svarbą simbolių ir humoro naudojimui šeimos pasakojimuose (šeimų, kuriose nukentėjo seneliai, simbolių ar humoro raiška $M = 1,63$; $SD = 1,69$; vid. rangas 201,86 ir šeimų, kuriose seneliai nenukentėjo $M = 1,18$; $SD = 1,49$; vid. rangas 173,78; $U = 14301,0$; $p = 0,010$). Galbūt tai gali būti susiję ir su didesniu optimizmu bei ateities viltinumu būtent trečiosios kartos atstovų tarpe, kadangi reikšmingo skirtumo simbolių ir humoro raiškoje šeimų pasakojimuose nepastebėta, kuomet vertinama tėvų nukentėjimo patirtis ($p > 0,05$).

Taip pat buvo gauta, kad šeimų, kuriose seneliai nukentėjo nuo okupacinių režimų, palikuonys patiria mažiau mamos perdėtos globos (atitinkamai $M = 3,82$; $SD = 2,39$ ir $M = 4,48$; $SD = 2,37$; $t(552) = 3,091$; $p = 0,002$), mažiau tėčio autoritariškumo (atitinkamai $M = 3,26$; $SD = 2,27$ ir $M = 3,61$; $SD = 2,62$; $t(382,537) = 2,405$; $p = 0,017$) bei daugiau tėčio rūpestingumo (atitinkamai $M = 6,10$; $SD = 2,28$ ir $M = 5,47$; $SD = 2,69$; $t(391,894) = -2,784$; $p = 0,006$). Tokio ryšio nėra, kuomet vertinama tik tėvų istorinės traumos patirtis (visų $p > 0,05$). Tačiau šeimose, kuriose nukentėję tėvai, pastebima daugiau tėčio perdėtos globos vaikų atžvilgiu (atitinkamai $M = 4,09$; $SD = 2,60$ ir $M = 3,35$; $SD = 2,48$; $t(518) = -2,640$; $p = 0,009$), kai tuo tarpu tėčio perdėta globa nėra susijusi su tuo ar šeimoje seneliai nukentėjo nuo okupacinių režimų ar ne (atitinkamai $M = 3,26$; $SD = 2,27$ ir $M = 3,61$; $SD = 2,62$; $t(385,241) = 1,565$; $p = 0,118$).

Skirtumų tėvų-vaikų ryšio ypatumuose, atskirai vertinant tėvų ir senelių nukentėjimo nuo okupacinių režimų patirtį, interpretaciją apsunkina tai, kad negalime kalbėti apie tiesioginį istorinės traumos patirties poveikį, kadangi nukentėjus seneliams, tėvų-vaikų ryšys galėtų būti veikiamas tik netiesiogiai per antrosios kartos perimtus auklėjimo principus iš savo vaikystės patirties. K. L. Schwerdfeger su kolegomis (2013) išskiria autoritarinį auklėjimo stilių, kaip vieną svarbiausių veiksnių neigiamų trauminių padarinių perdavimo tarp kartų procese. Mūsų tyrimo rezultatai rodo mažesnę tėčio autoritariškumą, kuomet šeimoje nukentėję seneliai. Tėvų nukentėjimo atžvilgiu tokio skirtumo neradome. Kiti tyrėjai (Han, 2005; Weingarten, 2004) mini optimalų tėvų rūpestį kaip vieną pagrindinių apsauginių veiksnių trauminių padarinių perdavimo procese. Mūsų tyrimo rezultatai vėlgi rodo didesnę tėčio rūpestingumą, kuomet šeimoje yra nukentėjusių senelių. Senelių patirties svarba šiems tėvų-vaikų ryšio ypatumams leidžia taip pat geriau suprasti didesnę trečiosios kartos optimizmą ir ateities viltinumą. Tačiau lieka neaišku kaip nukentėjusių šeimų tėvų-vaikų ryšys veikia palikuonių psichologinį atsparumą.

Tolesnei analizei išskyrėme kintamuosius, reikšmingai besiskiriančius nukentėjusių ir nenukentėjusių šeimų grupėse, ir įvertinome jų sąsajas su psichologiniu atsparumu, optimizmu ir ateities viltinumu – savijautos ir nuostatų kintamaisiais, kurie taip pat išsiskyrė lyginant skirtingos istorinės traumos patirties šeimas. Ši analizė leidžia įvertinti tiesioginę sąveiką tarp kintamųjų. Vis dėlto dėl didelio kintamųjų kiekio apsiribojome vertinti tik bendrą šeimos

nukentėjimą nuo okupacinių režimų. Pradiniai mūsų atlikto tyrimo duomenys parodė (Mažulytė ir Rakovas, priimta spaudai), jog mažiausiai apie išgyventus sukrečiančius įvykius II-ojo pasaulinio karo ir pokario metais yra linkę pasakoti tos šeimos, kurių palikuonys nežino apie šeimos narių politinių represijų patirtis. Dalis šių šeimų iš tiesų galėjo nukentėti nuo okupacinių režimų, tačiau gali būti, kad tam tikra dalis šeimų yra nukentėjusi, bet vengė apie tai pasakoti savo šeimos nariams, nenorėdami to prisiminti ar siekdami apsaugoti savo artimuosius nuo neigiamų emocijų išgyvenimų (van IJzendoorn ir kt., 2003; Vaskelienė, 2012). Todėl į šią analizę įtraukėme ir nežinojimo apie nukentėjimą kintamąjį.

3 lentelė. Psichologinio atsparumo, optimizmo ir ateities viltingumo sąsajos su istorine šeimos praeitimi, komunikacijos būdais šeimoje bei tėvų-vaikų ryšio ypatumais.

		Psichologinis atsparumas	Optimizmas	Ateities viltingumas
Nežinojimas apie nukentėjimą		-0,119**	-0,077	-0,034
Tapatinimasis su šeimos istorija		0,120**	0,217**	0,124**
Komunikacijos būdai	Bauginimas	-0,012	-0,086	-0,038
	Liūdesys	0,124*	0,068	0,005
	Stiprybė, pasididžiavimas	0,101*	0,161*	0,094
Tėvų-vaikų ryšio ypatumai	Mamos perdėta globa	0,020	-0,155**	-0,013
	Tėčio rūpestingumas	0,143**	0,030	0,053

Pastaba: Statistiškai reikšmingos koreliacijos: * $p < 0,05$; ** $p < 0,001$.

Atliktos koreliacinės analizės rezultatai (žr. 3 lentelę) parodė, kad žmonės, kurie labiau tapatinasi su savo šeimos istorija, pasižymi tiek didesniu psichologiniu atsparumu, tiek didesniu optimizmu ir viltingesniu požiūriu į ateitį – gautos reikšmingos teigiamos koreliacijos. Psichologinis atsparumas, savo ruožtu, dar yra reikšmingai neigiamai susijęs su nežinojimu apie šeimos narių nukentėjimą nuo okupacinių režimų. Tai reiškia, kad tarp psichologiškai atsparesnių žmonių rasta mažiau nežinojimo atvejų apie šeimos istorinės traumos patirtis. Šie rezultatai dar kartą patvirtina šeimos istorijos žinojimo ir adekvačios identifikacijos svarbą palikuonių pozityviai raidai.

Iš išskirtų komunikacijos šeimoje būdų, bauginimas nėra susijęs nei su psichologiniu atsparumu, nei su optimizmu ar ateities viltingumu. Taigi, galime teigti, kad nors šeimų, kuriose seneliai nukentėjo nuo okupacinių režimų, pasakojimuose daugiau bauginimo ar gąsdinimo nei tose, kuriose seneliai nėra patyrę istorinio traumavimo, toks pasakojimo būdas nėra susijęs su palikuonių psichologine savijauta. Liūdesio raiška šeimos pasakojimuose yra reikšmingai teigiamai susijusi tik su psichologiniu atsparumu, bet ne su opti-

mizmu ar ateities viltingu. Kadangi šis komunikacijos būdas yra dažnesnis šeimose, kuriose nukentėję tėvai, bet ne seneliai, galime kelti prielaidą, jog liūdesio tema, kalbant apie praeityje išgyventus sunkumus, yra svarbi antrosios kartos psichologinio atsparumo formavimuisi. Šiai sąsajai paaiškinti reikėtų detalesnių tyrimų. Stiprybė bei pasididžiavimas šeimos pasakojimuose yra tiesiogiai susiję tiek su atsparumu, tiek su optimizmu. Vėlgi tai patvirtina šio komunikacijos būdo svarbą palikuonių pozityviai raidai.

Įvertinus tėvų-vaikų ryšio ypatumus, rasta, kad didesniu psichologiniu atsparumu pasižyminčių žmonių vertinimu, jų šeimoje buvo jaučiama daugiau tėviško rūpestingumo – tai, kas kitų autorių vertinama apsauginiu veiksmu. Įdomu tai, kad didesnis tėčio rūpestingumas buvo ryškesnis vertinant senelių trauminę patirtį, nors, kaip parodė rezultatai, psichologinio atsparumo formavimuisi svarbesnė yra tėvų patirtis. Didesniu optimizmu pasižyminčių žmonių vertinimu, jų šeimoje buvo mažiau mamos perdėtos globos, o ateities viltigumas nėra susijęs nei su tėčio rūpestingumu, nei su mamos perdėta globa.

Visos aukščiau aptartos sąsajos yra reikšmingos, tačiau nedidelio stiprumo. Norint geriau suprasti šių kintamųjų įtaką ir tarpusavio sąveiką nulemiant pozityvią nukentėjusių šeimų palikuonių raidą, buvo pasirinkta sudaryti psichologinio atsparumo ir optimizmo prognostinius modelius, palaipsniui įtraukiant šeimos istorinės traumas, reikšmingų komunikacijos būdų, tėvų-vaikų ryšio kintamuosius. Pasirinkome tik tuos kintamuosius, kurie turi bendrų sąsajų su šeimos nukentėjimo patirtimi bei psichologiniu atsparumu ir optimizmu. Deja, panašiu principu negalėjome sudaryti ateities viltigumo prognostinio modelio dėl šio kintamojo skirstinio neatitikimo normaliajam pasiskirstymui. Tačiau koreliacinė analizė parodė, kad ateities viltigumas silpnai teigiamai susijęs tik su vienu iš išskirtų apsauginių veiksnių – didesniu tapatinimusi su šeimos istorija.

Pirmasis sudarytas psichologinio atsparumo prognostinis modelis parodė, kad šeimos nukentėjimas, nežinojimas apie šeimos istorinio traumavimo patirtį ir tapatinimasis su šeimos istorija kartu paaiškina tik labai mažą (4 proc.) psichologinio atsparumo dispersijos dalį, $R^2 = 0,041$; $F(3, 337) = 4,827$; $p = 0,003$. Šiame prognostiniame modelyje didesnį psichologinį atsparumą reikšmingai prognozuoja šeimos nukentėjimas, $\beta = 0,113$; $t(337) = 2,011$; $p = 0,045$, ir mažesnis nežinojimas apie šeimos istorinės traumas patirtį, $\beta = -0,113$; $t(337) = -2,074$; $p = 0,039$, bet ne tapatinimasis su šeimos istorija, $\beta = 0,069$; $t(337) = 1,237$; $p = 0,217$. Taigi matyti, kad šeimos nukentėjimas ir žinojimas apie savo šeimos istoriją nors ir reikšmingai, tačiau tik labai nežymiai tiesiogiai nulemia didesnį palikuonių psichologinį atsparumą.

Į antrąjį psichologinio atsparumo prognostinį modelį papildomai įtraukėme išskirtus reikšmingus (susijusius tiek su psichologiniu atsparumu, tiek su šeimos nukentėjimu) komunikacijos būdus. Gauti rezultatai parodė, kad šeimos nukentėjimas, nežinojimas apie šeimos istorinio traumavimo patirtį, ta-

patinimasis su šeimos istorija, liūdesio bei stiprybės ir pasididžiavimo išraiška šeimos pasakojimuose kartu paaiškina tik nedidelę psichologinio atsparumo dispersijos dalį (5 proc.), $R^2 = 0,050$; $F(5, 335) = 3,552$; $p = 0,004$. Šiame modelyje didesnį psichologinį atsparumą reikšmingai prognozuoja tik kiek didesnės žinios apie šeimos narių nukentėjimą nuo okupacinių režimų, $\beta = -0,112$; $t(335) = -2,056$; $p = 0,041$. Nei šeimos nukentėjimas, $\beta = 0,098$; $t(335) = 1,713$; $p = 0,088$, nei tapatinimas su šeimos istorija, $\beta = 0,038$; $t(335) = 0,648$; $p = 0,518$, nei liūdesio raiška pasakojimuose, $\beta = 0,087$; $t(335) = 1,580$; $p = 0,115$, nei šeimos pasakojimuose juntama stiprybė ir pasididžiavimas, $\beta = 0,044$; $t(335) = 0,765$; $p = 0,445$, nepasiekė reikšmingo prognostinio lygmens.

Trečiajame žingsnyje į psichologinio atsparumo prognostinį modelį papildomai įtraukėme išryškėjusį svarbų tėvų-vaikų ryšio aspektą – tėčio rūpestingumą. Šiame modelyje visi kintamieji kartu gali paaiškinti vis dar nedidelę psichologinio atsparumo dispersijos dalį (6 proc.), $R^2 = 0,062$; $F(6, 334) = 3,687$; $p = 0,001$. Įtraukus papildomą kintamąjį išryškėjo, kad būtent tėčio rūpestingumas nustelbė prieš tai buvusius veiksnius ir vienintelis šiame modelyje reikšmingai prognozuoja didesnį psichologinį atsparumą, $\beta = 0,111$; $t(334) = 2,048$; $p = 0,041$. Nei šeimos nukentėjimas, $\beta = 0,082$; $t(334) = 1,434$; $p = 0,152$, nei nežinojimas apie tai, $\beta = -0,097$; $t(334) = -1,780$; $p = 0,076$, nei tapatinimas su šeimos istorija, $\beta = 0,040$; $t(334) = 0,687$; $p = 0,492$, nei liūdesio raiška pasakojimuose, $\beta = 0,079$; $t(334) = 1,423$; $p = 0,156$, nei juose juntama stiprybė ir pasididžiavimas, $\beta = 0,054$; $t(334) = 0,947$; $p = 0,344$, šiame modelyje nepasiekė reikšmingo prognostinio lygmens.

Šių trijų žingsnių sudarant psichologinio atsparumo prognostinius modelius analizė parodė, kad šeimos nukentėjimas tiesiogiai lemia tik labai mažą palikuonių psichologinio atsparumo dalį, svaresnis faktorius yra žinojimas apie tai, nes jis išliko kartu įvertinus ir šeimoje naudojamus komunikacijos būdus. Visgi svarbesniu apsauginiu veiksniu galime laikyti didesnį tėčio rūpestingumą. Svarbu atkreipti dėmesį, kad šeimos nukentėjimas ir prognostiniuose modeliuose išskirti reikšmingi apsauginiai veiksniai, susiję su šeimos istorinės traumos patirtimi, paaiškina tik iki 6 proc. psichologinio atsparumo. Taigi jokių būdu negalime teigti, kad psichologinį atsparumą nulemia šeimos istorinės traumos patirtis, tačiau galime kalbėti apie reikšmingą šių apsauginių veiksnių įtaką asmenų, kilusių iš nuo okupacinių režimų nukentėjusių šeimų, didesniajam psichologiniam atsparumui.

Į pirmąjį optimizmo prognostinį modelį, siekdami geriau įvertinti amžiaus svarbą žmonių optimizmui, visų pirma įtraukėme amžiaus kintamąjį. Sudarytas prognostinis modelis parodė, kad tiriamųjų amžius gali paaiškinti vos 3 proc. optimizmo dispersijos tiriamųjų tarpe, $R^2 = 0,028$; $F(1, 371) = 10,676$; $p = 0,000$. Vis dėlto jaunesnis amžius reikšmingai prognozuoja didesnį optimizmo lygį, $\beta = -0,167$; $t(561) = -3,267$; $p = 0,001$.

Antrajame žingsnyje šalia tiriamųjų amžiaus į prognostinį optimizmo modelį įtraukėme ir šeimos nukentėjimo bei tapatinimosi su šeimos istorija kintamuosius. Šis modelis atskleidė, kad visi kintamieji kartu gali paaiškinti iki 9 proc. optimizmo sklaidos tarp tiriamųjų, $R^2 = 0,093$; $F(3, 561) = 8,036$; $p = 0,000$. Šiame prognostiniame modelyje didesnę optimizmą reikšmingai prognozuoja visi kintamieji: tiek jaunesnis tiriamųjų amžius, $\beta = -0,189$; $t(561) = -3,790$; $p = 0,000$, tiek šeimos nukentėjimo patirtis, $\beta = 0,114$; $t(561) = 2,209$; $p = 0,028$, tiek tapatinimasis su savo šeimos istorija, $\beta = 0,200$; $t(561) = 3,853$; $p = 0,000$.

Į trečiąjį optimizmo prognostinį modelį papildomai įtraukėme išskirtus reikšmingus (susijusius tiek su optimizmu, tiek su šeimos nukentėjimu) komunikacijos būdus. Gauti rezultatai parodė, kad tiriamųjų amžius, šeimos nukentėjimas, tapatinimasis su šeimos istorija bei stiprybės ir pasididžiavimo išraiška šeimos pasakojimuose kartu paaiškina vis dar nedidelę optimizmo dispersijos dalį (10 proc.), $R^2 = 0,098$; $F(4, 367) = 3,891$; $p = 0,000$. Šiame modelyje didesnę optimizmą reikšmingai prognozuoja jaunesnis tiriamųjų amžius, $\beta = -0,184$; $t(367) = -3,688$; $p = 0,000$, ir tapatinimasis su šeimos istorija, $\beta = 0,181$; $t(367) = 3,385$; $p = 0,001$. Šeimos nukentėjimo nuo okupacinių režimų kintamojo prognostinis lygmuo yra artimas statistiniam reikšmingumui, $\beta = 0,100$; $t(367) = 1,904$; $p = 0,058$. O šeimos pasakojimuose juntama stiprybė ir pasididžiavimas, $\beta = 0,072$; $t(367) = 1,363$; $p = 0,174$, šiame modelyje nepasiekė statistiškai reikšmingo prognostinio lygmens.

Paskutiniame, ketvirtajame, žingsnyje į optimizmo prognostinį modelį papildomai įtraukėme išryškėjusį šiame kontekste svarbų tėvų-vaikų ryšio aspektą – mamos perdėtą globą. Šiame modelyje visi kintamieji kartu gali paaiškinti iki 11 proc. optimizmo sklaidos mūsų tyrimo imtyje, $R^2 = 0,113$; $F(5, 367) = 3,891$; $p = 0,000$. Šiuo atveju papildomai įtrauktas dar vienas kintamasis pasirodė taip pat reikšmingas sudarytame prognostiniame modelyje. Mažiau mamos perdėtos globos reikšmingai prognozuoja didesnę optimizmą, $\beta = -0,127$; $t(367) = -2,545$; $p = 0,011$, kartu su jaunesniu amžiumi, $\beta = -0,174$; $t(367) = -3,515$; $p = 0,000$, ir tapatinimusi su savo šeimos istorija, $\beta = 0,177$; $t(367) = 3,337$; $p = 0,001$. Tačiau nei šeimos nukentėjimas, $\beta = 0,083$; $t(367) = 1,572$; $p = 0,117$, nei šeimos pasakojimuose juntama stiprybė ir pasididžiavimas, $\beta = 0,080$; $t(367) = 1,512$; $p = 0,131$, šiame modelyje reikšmingai optimizmo neprognozuoja.

Šie sudaryti optimizmo prognostiniai modeliai rodo, kad amžius nėra vienintelis reikšmingas veiksnys prognozuojant optimizmo lygį. Tai, kad į modelį įtraukus šeimos nukentėjimo ir tapatinimosi su šeimos istorija kintamuosius prognozavimo procentas išaugo tris kartus, leidžia manyti, kad su šeimos istorinės traumos patirtimi susiję veiksniai yra ne mažiau svarbūs nei jaunesnis tiriamųjų amžius. Keturių žingsnių prognostinių modelių analizė parodė, kad šalia jaunesnio amžiaus vieni svarbesnių apsauginių veiksnių, lemiančių

didesnį optimizmą, yra tiriamųjų tapatinimasis su jų šeimos istorija ir ne tokia perdėta mamos globa. Lyginant su psichologiniu atsparumu, šeimos nukentėjimas ir prognostiniuose modeliuose išskirti reikšmingi apsauginiai veiksniai, susiję su šeimos istorinės traumos patirtimi, paaiškina kiek daugiau – iki 11 proc. optimizmo.

APIBENDRINIMAS IR IŽVALGOS

Šeimos istorinės traumos patirtis – nukentėjimas nuo okupacinių režimų vykdytų represijų – reikšmingai paveikė šeimą ir palikuonių psichologinę savijautą bei nuostatas. Šio tyrimo rezultatai atskleidė, kad nukentėjusių ir nenukentėjusių šeimų palikuonys bendrai savo savijauta nesiskiria, tačiau išryškėjo pozityvus šeimos istorinio traumavimo poveikis vėlesnėms kartoms. Gali atrodyti paradoksalu, bet nukentėjusių šeimų palikuonys pasižymi didesniu psichologiniu atsparumu, optimizmu ir viltingumu dėl ateities. Pastebima tėvų traumavimo patirties svarba didesniai antrosios kartos psichologiniam atsparumui ir senelių nukentėjimo reikšmė didesniai trečiosios kartos optimizmui ir ateities viltingumui. Atlikta su traumine patirtimi susijusių apsauginių veiksnių analizė parodė, kad didesnis ateities viltingumas yra susijęs su stipresniu tapatinimusi su savo šeimos istorija. Sudaryti daugiapakopiai prognostiniai modeliai atskleidė, kad didesnį psichologinį atsparumą reikšmingai prognozuoja tiek šeimos nukentėjimo nuo okupacinių režimų patirtis, tiek žinojimas apie savo šeimos narių istorines traumas ir retrospektyviai vertinamas tėčio rūpestingumas. Didesnį optimizmo lygį reikšmingai lemia šeimos nukentėjimo patirtis bei su šeimos traumine patirtimi susiję apsauginiai veiksniai – tapatinimasis su šeimos istorija ir mažesnė mamos perdėta globa.

Tyrimas atskleidė žinojimo apie savo šeimos istoriją, tapatinimosi su ja ir tėvų-vaikų ryšio aspektų svarbą didesniai nukentėjusių šeimų palikuonių psichologiniam atsparumui, optimizmui ir vilčiai. Tokį pozityvų šeimos istorinio traumavimo poveikį vėlesnėms kartoms galima bandyti sieti su išgyventos trauminės patirties specifika. Pirma, sovietų vykdytos politinės represijos buvo nukreiptos ne į atsitiktinius gyventojus, bet į tuos, kurie sovietiniam režimui kėlė didžiausią grėsmę – o tai dažniausiai buvo „patys gerieji <...> šviesiausia ir aktyviausia visuomenės dalis“ (Gailienė, 2008, p. 206). Skaudi represijų patirtis galėjo dar labiau sustiprinti jų įsitikinimus, siekį kovoti su patiriama neteisybe, viltį ir optimizmą, kad įmanoma išverti ir didžiausius sunkumus. Vėliau šios vertybės galėjo būti perduodamos šeimoje iš kartos į kartą. Antra, sovietinis režimas siekė sumenkinti šeimos vaidmenį ir atimti svarbiausias jos funkcijas – asmenybės raidos ir socializacijos užtikrinimą, tradicijų, vertybių išsaugojimą – perduodant jas valstybei ir ideologizuotai švietimo sistemai (Gailienė, 2008).

Gali būti, kad daugelis nukentėjusiųjų stengėsi ginti savo šeimų tapatybę ir išsaugoti glaudžius tarpusavio ryšius, vertybes, kurias vėliau perdavė savo vaikams ir anūkams. Tačiau prie režimo prisitaikiusios šeimos, kurių nepalietė represijos, turėjo būti lojalios buvusiai sistemai ar apsimesti pritariančios primestai ideologijai – o tai reikštų silpnesnį šeimos vaidmenį palikuonių raidai. Ypatinga šeimos vaidmens svarba atsispindi ir per tokius „formalius“ duomenis kaip reikšmingai mažesnis skyrybų procentas tarp nukentėjusių nuo politinių represijų šeimų nei politinio persekiojimo nepatyrusios palyginamosios grupės (Kazlauskas, 2006).

Atliktas tyrimas ne tik parodė nukentėjusių šeimų stiprybę ir gebėjimą apsaugoti savo palikuonis nuo neigiamų trauminės patirties padarinių bei užtikrinti jų pozityvią raidą, bet ir suteikė galimybę geriau pažinti šį procesą veikiančius reikšmingus faktorius. Tai vienas pirmųjų tyrimų Lietuvoje, leidžiantis išsamiai pažvelgti į istorinių traumų psichologinius padarinius bendrojoje populiacijoje ir tyrinėti šeimos apsauginius veiksnius.

LITERATŪRA

- Agaibi, C. E., & Wilson, J. P. (2005). Trauma, PTSD, and Resilience: A Review of the Literature. *Trauma, Violence, & Abuse*, 6(3), 195–216. doi:10.1177/1524838005277438.
- Barel, E., Van IJzendoorn, M. H., Sagi-Schwartz, A., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2010). Surviving the Holocaust: A meta-analysis of the long-term sequelae of a genocide. *Psychological Bulletin*, 136(5), 677–698. doi:10.1037/a0020339.
- Bar-On, D., Eland, J., Kleber, R. J., Krell, R., Moore, Y., Sagi, A., ... van IJzendoorn, M. H. (1998). Multigenerational perspectives on coping with the Holocaust experience: An attachment perspective for understanding the developmental sequelae of trauma across generations. *International Journal of Behavioral Development*, 22(2), 315–338.
- Bichescu, D., Schauer, M., Saleptsi, E., Neculau, A., Elbert, T., & Neuner, F. (2005). Long-term consequences of traumatic experiences: an assessment of former political detainees in Romania. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 1(1), 17.
- Braga, L. L., Mello, M. F., & Fiks, J. P. (2012). Transgenerational transmission of trauma and resilience: a qualitative study with Brazilian offspring of Holocaust survivors. *BMC Psychiatry*, 12(1), 134.
- Engdahl, B. E., Harkness, A. R., Eberly, R. E., Page, W. F., & Bielinski, J. (1993). Structural models of captivity trauma, resilience, and trauma response among former prisoners of war 20 to 40 years after release. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 28(3), 109–115.
- Field, N. P., Muong, S., & Sochanvimean, V. (2013). Parental styles in the intergenerational transmission of trauma stemming from the Khmer Rouge regime in Cambodia. *American Journal of Orthopsychiatry*, 83(4), 483–494. doi:10.1111/ajop.12057.
- Gailienė, D. (2008). *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba.
- Giladi, L., & Bell, T. S. (2013). Protective factors for intergenerational transmission of trauma among second and third generation Holocaust survivors. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 5(4), 384–391. doi:10.1037/a0028455.
- Han, M. (2005). Relationship Among Perceived Parental Trauma, Parental Attachment, and Sense of Coherence in Southeast Asian American College Students. *Journal of Family Social Work*, 9(2), 25–45. doi:10.1300/J039v09n02_02.

- Iliceto, P., Candilera, G., Funaro, D., Pompili, M., Kaplan, K. J., & Markus-Kaplan, M. (2011). Hopelessness, Temperament, Anger and Interpersonal Relationships in Holocaust (Shoah) Survivors' Grandchildren. *Journal of Religion and Health*, 50(2), 321–329. doi:10.1007/s10943-009-9301-7.
- Kaitz, M., Levy, M., Ebstein, R., Faraone, S. V., & Mankuta, D. (2009). The intergenerational effects of trauma from terror: A real possibility. *Infant Mental Health Journal*, 30(2), 158–179. doi:10.1002/imhj.20209.
- Kazlauskas E. (2006). *Politinių represijų ilgalaikės psichologinės pasekmės*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Kiser, L. J., Baumgardner, B., & Dorado, J. (2010). Who are we, but for the stories we tell: Family stories and healing. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 2(3), 243–249. doi:10.1037/a0019893.
- Kuodytė D. (2004). *Traumuojanti istorija*. Sunkių traumų psichologija. Politinių represijų padariniai (Sud. Gailienė D.). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 13–27.
- Letzter-Pouw, S. E., Shrira, A., Ben-Ezra, M., & Palgi, Y. (2014). Trauma transmission through perceived parental burden among Holocaust survivors' offspring and grandchildren. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 6(4), 420–429. doi:10.1037/a0033741.
- Levav, I., Levinson, D., Radomislensky, I., Shemesh, A. A., & Kohn, R. (2007). Psychopathology and other health dimensions among the offspring of Holocaust survivors: Results from the Israel National Health Survey. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 44(2), 144.
- Lichtman, H. (1984). Parental communication of Holocaust experiences and personality characteristics among second-generation survivors. *Journal of Clinical Psychology*, 40(4), 914–924.
- Maercker, A., & Schützwohl, M. (1997). Long-term effects of political imprisonment: a group comparison study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 32(8), 435–442.
- Major, E. F. (1996a). The impact of the Holocaust on the second generation: Norwegian Jewish Holocaust survivors and their children. *Journal of Traumatic Stress*, 9(3), 441–454.
- Major, E. F. (1996b). *War stress in a transgenerational perspective. Norwegian concentration camp survivors and two other resistance groups and their children*. Oslo: University of Oslo.
- Mažulytė, E., & Rakovas, T. (priešm. spaudai). Šeimos bendravimo apie sukretčiančius II pasaulinio karo ir pokario metų įvykius ypatybės. Pradiniai tyrimo duomenys. *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai*.
- Mažulytė, E., Skerytė-Kazlauskienė, M., Eimontas, J., Gailienė, D., Grigutytė, N., & Kazlauskas E. (2014). Trauma experience, psychological resilience and dispositional optimism: three adult generations in Lithuania. *Psichologija*, 49, 20–33.

- Perlstein, P., & Motta, R. W. (2013). An Investigation of Potential Holocaust-Related Secondary Trauma in the Third Generation. *Traumatology: An International Journal*, 19(2), 95–106.
- Rowland-Klein, D., & Dunlop, R. (1998). The transmission of trauma across generations: Identification with parental trauma in children of Holocaust survivors. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 32(3), 358–369.
- Sagi-Schwartz, A., Van IJzendoorn, M. H., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2008). Does intergenerational transmission of trauma skip a generation? No meta-analytic evidence for tertiary traumatization with third generation of Holocaust survivors. *Attachment & Human Development*, 10(2), 105–121.
- Schwerdtfeger, K. L., & Goff, B. S. N. (2007). Intergenerational transmission of trauma: Exploring mother–infant prenatal attachment. *Journal of Traumatic Stress*, 20(1), 39–51. doi:10.1002/jts.20179.
- Schwerdtfeger, K. L., Larzelere, R. E., Werner, D., Peters, C., & Oliver, M. (2013). Intergenerational Transmission of Trauma: The Mediating Role of Parenting Styles on Toddlers' DSM-Related Symptoms. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 22(2), 211–229. doi:10.1080/10926771.2013.743941.
- Shrira, A., Palgi, Y., Ben-Ezra, M., & Shmotkin, D. (2010). Do Holocaust survivors show increased vulnerability or resilience to post-Holocaust cumulative adversity? *Journal of Traumatic Stress*, n/a–n/a. doi:10.1002/jts.20524.
- Shrira, A., Palgi, Y., Ben-Ezra, M., & Shmotkin, D. (2011). Transgenerational effects of trauma in midlife: Evidence for resilience and vulnerability in offspring of Holocaust survivors. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 3(4), 394–402. doi:10.1037/a0020608.
- Van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Sagi-Schwartz, A. (2003). Are children of Holocaust survivors less well-adapted? A meta-analytic investigation of secondary traumatization. *Journal of Traumatic Stress*, 16(5), 459–469.
- Vaskelienė, I. (2012). *Politinių represijų Lietuvoje ilgalaikės psichologinės pasekmės antrajai kartai*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Weingarten, K. (2004). Witnessing the effects of political violence in families: Mechanisms of intergenerational transmission and clinical interventions. *Journal of Marital and Family Therapy*, 30(1), 45–59.
- Wiseman, H., Barber, J. P., Raza, A., Yama, I., Foltz, C., & Livne-Snira, S. (2002). Parental communication of Holocaust experiences and interpersonal patterns in offspring of Holocaust survivors. *International Journal of Behavioral Development*, 26(4), 371–381. doi:10.1080/01650250143000346.

- Wiseman, H., Metzl, E., & Barber, J. P. (2006). Anger, guilt, and intergenerational communication of trauma in the interpersonal narratives of second generation Holocaust survivors. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(2), 176–184. doi:10.1037/0002-9432.76.2.176.
- Wohl, M. J. A., & Van Bavel, J. J. (2011). Is identifying with a historically victimized group good or bad for your health? Transgenerational post-traumatic stress and collective victimization: Social identity and post-traumatic stress. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 818–824. doi:10.1002/ejsp.844.
- Wu, H. (2011). The protective effects of resilience and hope on quality of life of the families coping with the criminal traumatization of one of its members. *Journal of Clinical Nursing*, 20, 1906-1915. doi:10.1111/j.1365-2702.2010.03664.x.

TAUTINIŲ MAŽUMŲ PATIRTIS

TAUTINIS TAPATUMAS. DVIEJŲ MAŽUMŲ PATIRTIS

Asta Zbarauskaitė, Elžbieta Gruževska

Lietuva, kaip ir daugelis kitų Europos šalių, yra daugiakultūrė valstybė, kurioje gyvena įvairių tautybių ir skirtingus papročius turintys žmonės. Remiantis Statistikos departamento 2011 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno iki 154 skirtingų tautybių gyventojų: lietuviai sudaro 84,2 proc., o didžiausia tautinė mažuma yra lenkai (6,6 proc.).

Lietuva kaip valstybė išgyveno didelių sociokultūrinių pokyčių, kuomet siekiant išsilaisvinti iš sovietinio režimo ir atkūrus nepriklausomybę teko ne tik peržvelgti ir sukurti naują valdymo sistemą, pagerinti ekonominę šalies padėtį, bet ir keisti įsitvirtinusias vertybes, normas ir požiūrius. Pirmiausia tai palietė tapatumo jausmą. Socialinės transformacijos taip pat reiškė galimybę visoms tautinėms grupėms iš naujo peržiūrėti, atkurti ir sustiprinti savo tautinį tapatumą. Tačiau šie procesai lėmė, kad atkurtoje valstybėje susidarė nauja tautų hierarchija, kurios viršūnėje esanti tautinė grupė pradeda diktuoti savo sąlygas. D. Ajduković (2004) pabrėžia, kad net beveik nepastebimi tarpgrupiniai skirtumai sunkiu pokyčių valstybėje laikotarpiu, ypač kuomet tautinė grupė yra išgyvenusi trauminį patyrimą, gali tapti itin svarbūs.

TAUTINIO TAPATUMO SAMPRATA

Šiuolaikiniuose tyrimuose tautinis tapatumas apibūdinamas kaip sudėtingas, daugiamatis konstruktas, kuris apima pastovų, ilgalaikį ir esminį savęs suvokimą. Tautiniam tapatumui priskiriama priklausymo tautinei grupei jausmas bei požiūris į šią narystę (Sobansky ir kt., 2010). Kiti autoriai (Phinney ir Ong, 2007) prie priklausymo jausmo prideda ir įsipareigojimą bendroms vertybėms ir teigiamą požiūrį į jas, susipažinimą su kultūra ir istorija. Taigi nuo asmeninio tapatumo, kuris susijęs su žmogaus pajutimu, kas jis yra kaip asmenybė (Eriksonas, cit. pgl. Donovan ir kt., 2012), tautinis tapatumas skiriasi tuo, kad jis apima žmogaus jausmą, kas jį sieja su tautine grupe, kuriai priklauso (Phinney ir Ong, 2007).

Tautinio tapatumo tyrimai atskleidžia, kad tai nėra statinis konstruktas, o labiau dinamiškas ir kintantis, kurio užuomazgas galima pastebėti jau vaikystėje (Coremblum ir Armstrong, 2012). S. van Limbeek Johansen (2011) nurodo, kad svarbus veiksnys, formuojantis tautiniam tapatumui, yra šeima,

nes būtent šeimoje žmogus susipažįsta su savo tautine ir kultūrine aplinka, tradicijomis, istorija, mokosi gimtosios kalbos ir taip pradeda suprasti, iš kur jis yra kilęs. Autorė pateikia tyrimų rezultatus, kurie atskleidžia, kad paauglio supratimas apie savo tautybę buvo geresnis tose šeimose, kuriose ir tėvai pasižymėjo aiškiu savo tapatumo jausmu.

J. S. Phinney (1990) išskiria keturis tautinio tapatumo komponentus, apibrėžiančius žmogaus dabartinę tautinės tapatybės poziciją: tautinė savęs identifikacija, t. y. kokiai tautinei grupei save žmogus priskiria; priklausymo grupei jausmas; pozityvi ar negatyvi pozicija savo tautinės grupės atžvilgiu; dalyvavimas socialiniame ir kultūriniame gyvenime. Taigi šie komponentai rodo, kad žmogaus tautinis tapatumas nėra vien tai, kuo jis save laiko, bet ir tai, kaip jis elgiasi. Be to, individas gali nuolatos pakartotinai persvarstyti ir pakeisti savo nuostatas narystės tautinėje grupėje atžvilgiu.

Įdomu, kad tautiškas ir tautinis tapatumas yra žymiai svarbesnis suaugusiems, priklausantiems tautinėms mažumoms, nei tautinei daugumai (Umana-Taylor ir Shin, 2007), o tautiško stiprumas ir svarba priklauso nuo suvokiamo statuso socialinėje grupėje (Phinney, 1996). Manoma, kad taip atsitinka todėl, jog visuomenėje tautinės mažumos atstovams dažnai tenka susidurti su sunkumais siekiant pripažinimo ir lygybės, be to, jiems yra didesnė grėsmė patirti diskriminaciją. O tokia patirtis dažnai siejama su krizėmis, per kurias žmogus persvarsto įsitikinimus apie savo tautiškumą ir priklausymą vienai ar kitai grupei. Tautinei daugumai priklausantys asmenys rečiau susiduria su tokiais krizėmis (Umana-Taylor ir Shin, 2007).

Taip pat svarbu paminėti, kad trauminė patirtis visada paliečia ir kelia iššūkių žmogaus tapatumui. Neretai siekdami įveikti trauminės patirties sukeltą skausmą, žmonės ieško naujų pasakojimų ir naujo tapatumo, leidžiančio suprasti, kas atsitiko ir kaip toliau gyventi pasaulyje bei pažinti save (Wirtz, 2014).

TAUTINIS TAPATUMAS IR SOCIALINĖS TRANSFORMACIJOS

Lietuvos valstybingumo atkūrimas buvo svarbiausias veiksnys, etninius procesus iš sovietinės respublikos aplinkos perkėlęs į naują erdvę. Tai nebuvo vien tik kalbos ir pavadinimų pasikeitimas, bet ir naujai pertvarkyta tautinė hierarchija ir dominuojančios tautos specifikos, valstybinės kalbos pasikeitimas.

Socialinės transformacijos paveikia ne vieną žmogų ir jo gyvenimą, o didelę grupę žmonių bei neretai sukrečia vyravusį tapatumo jausmą, skatina ieškoti naujų sprendimų kylantiems iššūkiams. Socialinių transformacijų sukelti iššūkiai veikia psichologinę žmogaus sveikatą. Tyrimai atskleidė, kad asmenims, kurie susiduria su gausybe naujų iššūkių socialinių transformacijų

metu, pasireiškia daugiau depresijos simptomų, neigiamai paveikiama žmogaus psichologinė gerovė bei savijauta (Grümer ir kt., 2011; Pinquart ir kt., 2012; Grümer ir kt., 2013).

Socialinių transformacijų atnešti pokyčiai, staigūs šuoliai nuo vieno požiūrio prie kito, atmetant galimybę analizuoti, apmąstyti ir integruoti patyrimą, gali sukelti kultūrinę traumą. Anot P. Sztompka (2004), kultūrinė trauma pasireiškia, kai grupės nariai sutaria, kad buvo paveikti siaubingo įvykio ar viso įvykių komplekso, kurie visam laikui paveikia grupės sąmonę ir jos atmintį bei pakeičia tapatumą. Kultūrinės traumos patyrimas ir įveika yra išties sudėtingi procesai. Taip atsitinka, nes neretai kultūrinė trauma veda prie negalėjimo gėdėti (Weisstub ir Galili-Weistub, 2008), be to, visuomenėje dažnai palaikomas traumos neigimas ir nepripažinimas. Taigi kultūrinės traumos supratimui reikia įvairių skirtingų kultūrinių perspektyvų palyginimo, padedančio tiek individui, tiek visuomenei suprasti, kas įvyko (Hill, 2014). Todėl galima manyti, kad socialinės transformacijos, Lietuvos Nepriklausomybės atgavimas suteikė galimybes iš naujo peržiūrėti istorinius įvykius ir svarstyti apie kintančios tapatybės patyrimą, siekiant jį integruoti į bendrą tautinio tapatumo vaizdą.

S. Akhtar (2004) siekė paaiškinti, kaip kinta asmeninis tapatumas pakitus kultūrinei aplinkai, tyrinėdamas emigrantų tautinį tapatumą. Naujoje kultūrinėje terpėje žmogus visų pirma patiria sumaištį, kuomet susiduria su skirtumais, kas buvo priimta jo kultūroje ir kas vertinama naujoje kultūrinėje aplinkoje. Tokie neatitikimai kultūrinėse aplinkose sukelia nerimą, su kuriuo siekdami susidoroti žmonės linkę savą, įprastą tautinę kultūrą idealizuoti, o naują – nuvertinti, arba atvirkščiai. Socialinių transformacijų metu, panašiai kaip ir dėl emigracijos, žmogus, ilgą laiką gyvenęs vienoje kultūrinėje erdvėje, atsiduria kitoje, daugiau ar mažiau svetimoje kultūrinėje aplinkoje, ir jam tenka prisitaikyti prie naujai pradedančios vyrauti kultūros. Tokia patirtis kelia daug nerimo bei gali skatinti arba visiškai nuvertinti buvusią patirtį, arba jos ilgėtis.

Žlugus Sovietų Sąjungai, dalis žmonių, kurie buvo sėkmingai prisitaikę gyventi šioje valstybėje ir priėmę diegiamą kultūrą bei vertybes, galėjo sunkiai adaptuotis naujoje aplinkoje ir pradėti neapkęsti naujos kultūros, idealizuoti buvusį režimą ar patirti ambivalentiškus jausmus. Socialinių transformacijų metu tautinių mažumų atstovams kilo iššūkis derinti ne du, o netgi tris požiūrius, kelias tradicijas ar kultūras: Sovietų Sąjungoje dominavusią, naują lietuvišką ir susijusią su tautine mažuma. Taip pat tautinės mažumos, panašiai kaip emigrantai, atsidūrę naujoje kultūroje, gali ieškoti ir skirti tai, kas būdinga savajai kultūrai, ir kas yra svetima (Akhtar, 2004). Kartais, ypač labiau nukentėjusios grupės, dėl to buriasi į bendruomenes, kuriose jaučiasi saugiau (Ajdukovič, 2004), ir taip tarsi išsaugo savitumą.

Taigi tautinių mažumų patyrimo supratimas, atsižvelgiant į socialines transformacijas, yra itin aktualus ir ne tiek daug tyrinėtas psichologų. Tad įdo-

mu, kaip, praėjus daugiau nei dvidešimčiai metų po esminių socialinių transformacijų Lietuvoje, čia gyvenančios tautinės mažumos (mūsų tyrime lenkai ir žydai) suvokia ir vertina savo tautinį tapatumą ir kaip jį veikė socialinės transformacijos.

METODIKA

Šiuo tyrimu siekėme dviejų tautinių mažumų tautinį tapatumą socialinių transformacijų kontekste analizuoti remiantis jų subjektyvaus patyrimo atskleidimu, todėl buvo pasirinktas kokybinis tyrimas.

Tyrimo dalyviai

Šiame tyrime pasirinktos dvi tautinių mažumų grupės: lenkai ir žydai. Lenkai yra didžiausia tautinių mažumų grupė (6,6 proc., Demografijos metraštinis 2011), o pastarųjų metų politiniai įvykiai bei socialinė abipusė lietuvių bei lenkų įtampa verčia atidžiau nagrinėti šios tautinės mažumos patyrimus bei išgyvenimus. Žydų bendruomenė Lietuvoje itin nukentėjo nuo nacių ir sovietų represijų, kai buvo sunaikinta iki 90 proc. Lietuvos žydų (Truska, 1995). Remiantis 2012 m. „GfK Custom Research Baltic“ atliktu tyrimu, 51 proc. lietuvių nenorėtų gyventi lenkų kaimynystėje, o 45 proc. – žydų kaimynystėje.

Tyrimas buvo atliekamas Vilniaus, Kauno, Ukmergės miestuose ir Šalčininkų rajone. Tyrimo dalyviai atrinkti pagal „sniego gniūžtės“ principą. Pirmiausia buvo susisiekiama su tautinių mažumų kultūros centrais miestuose, o vėliau klausiami dalyvių, ar galėtų pasiūlyti kitų žmonių.

Tyrimo dalyvavo 30 lenkų ir 30 žydų tautybės Lietuvos gyventojų. Lenkų grupėje buvo 23 moterys (77 proc.) ir 7 vyrai (23 proc.). Amžiaus vidurkis – 46 metai, jauniausia dalyvė – 19 metų, o vyriausia dalyvė – 79 metų. Žydų grupėje – 30, iš jų 16 moterų (53 proc.) ir 14 vyrų (47 proc.), amžiaus vidurkis – 54 metai (20–88 metų amžiaus grupė).

Tyrimo eiga

Tyrimas buvo atliekamas nuo 2013 m. sausio mėnesio iki 2014 m. kovo mėnesio ir jį sudarė dvi dalys: žvalgomasis ir pagrindinis tyrimas.

- *Žvalgomuoju tyrimu* buvo siekiama surinkti pagrindines temas ir idėjas, kaip socialines transformacijas išgyvena tautinės mažumos, iš anksto neprimetant savo minčių ir klausimų. Šiame tyrimo etape buvo atliekamas T. Wengraf (2004) pusiau struktūruotas biografinis pasakojimo interviu (angl. *The Biographic-Narrative Interpretive Method*).

Šioje tyrimo dalyje dalyvavo keturi lenkų (3 moterys, 1 vyras) ir trys žydų (2 vyrai ir 1 moteris) tautybės atstovai, gyvenantys Vilniuje. Pagrindinis

dalyvių atrankos kriterijus buvo amžius (ne jaunesni kaip 40 metų) – pasirinkti tie žmonės, kurie Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo metu jau buvo pilnamečiai, taigi gebės sąmoningai reflektuoti savo išgyvenimus.

Interviu susideda iš dviejų pagrindinių dalių. Pirmoje dalyje užduodamas vienas klausimas:

„Kaip minėjau, aš tyrinėju tautinių mažumų gyvenimo Lietuvoje patirtį. Taigi, gal galėtumėte man papasakoti savo gyvenimo Lietuvoje istoriją, visus įvykius ir išgyvenimus, kurie Jums buvo asmeniškai svarbūs. Pradėkite nuo to, nuo ko norite pradėti, ir tęskite tiek, kiek norite, aš klausysiuosi ir Jūsų nepertraukinėsiu, tik užsirašysiu kelias pastabas, o kai baigsite, užduosiu keletą klausimų.

Taigi papasakokite man savo gyvenimo istoriją, visus įvykius ir išgyvenimus, kurie Jums buvo asmeniškai svarbūs.“

Stengiamasi nesikišti ir tik skatinti tyrimo dalyvį kalbėti jo paties pasirinktomis temomis.

Antroje dalyje tyrėjas užduoda klausimus remdamasis pagrindinėmis temomis ir raktiniais žodžiais, pasakytais pirmoje interviu dalyje.

- *Pagrindinis tyrimas.* Remiantis žvalgomajame tyrime iškilusiomis aktualiomis temomis, buvo sudarytas pusiau struktūrinis interviu, taikytas likusiai tiriamųjų imčiai. Interviu apėmė tokius pagrindinius klausimų blokus:

- subjektyvaus tautinio tapatumo patyrimas;
- diskriminacijos išgyvenimas;
- asmeniniai trauminiai įvykiai;
- socialinių transformacijų Lietuvoje išgyvenimas.

Kiekviename bloke buvo po kelis klausimus. Kadangi šiame straipsnyje analizuojame tautinio tapatumo patyrimą ir socialinių transformacijų išgyvenimus, todėl detaliau aptarsime tik šiuos klausimų blokus.

Subjektyvaus tautinio tapatumo bloką sudarė keturi pagrindiniai klausimai: *kokios tautybės save laikote? Kaip manote, kaip Jūsų tautybė veikė Jūsų gyvenimą Lietuvoje? Ar yra situacijų, kada didžiuojatės, kad esate šios tautybės? Ar yra situacijų, kada gėdijatės savo tautybės ar ją slepiate?* Kiekvienas pagrindinis klausimas turėjo ir kelis papildomus, skatinančius kalbėti, klausimus. Taip žmogus buvo skatinamas prisiminti konkrečias asmenines situacijas bei atskleisti savo patyrimą ir išgyvenimus.

Socialinių transformacijų vertinimo bloką sudarė trys pagrindiniai klausimai:

1. Kaip Jūsų šeimos gyvenimą paveikė Lietuvos nepriklausomybės pradimas, kai Lietuva tapo Sovietų Sąjungos dalimi? (Jei dalyvis buvo jaunesnis ir nebuvo išgyvenęs šių įvykių, buvo prašoma prisiminti ką nors iš tėvų ar senelių pasakojimų.)
2. Kaip paveikė Jūsų šeimos ir Jūsų gyvenimą Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas 1990 metais?

3. Kokie kiti Lietuvos politiniai socialiniai įvykiai paveikė Jus ir Jūsų šeimą? (Šioje dalyje taip pat buvo prašoma pateikti konkrečių situacijų bei papasakoti apie savo jausmus ir išgyvenimus, atskleisti, kiek tam turėjo įtakos jų tautybė.)

Kadangi buvo dirbama su tautinių mažumų atstovais, abiejose tyrimo dalyse buvo pasiruošta atlikti interviu tyrimo dalyviui patogesne kalba (interviu buvo atliekamas lietuvių arba lenkų kalbomis, su vienu žydų tautybės dalyviu tyrimo metu buvo kalbama angliškai).

Su tiriamaisiais buvo susitinkama namuose arba darbo vietoje pasibaigus darbo laikui. Tyrimo dalyviai atsakinėjo labai skirtingai, tad pokalbių trukmė – įvairi; trumpiausias interviu truko apie 15 min., ilgiausias – beveik 2 valandas.

Visi pokalbiai buvo įrašomi į diktofoną.

Tyrimo duomenų analizė

Tyrimo metu surinkti duomenys buvo analizuojami pagal R. E. Boyatziso (1998) pasiūlytą teminę duomenų analizę.

Iš pradžių visi surinkti interviu buvo transkribuojami. Tuomet, remiantis R. E. Boyatziso (1998) rekomendacijomis, buvo atrinkta po keturis pokalbius iš kiekvienos tautinės grupės. Interviu skaitė keturi ekspertai, kurie ir žymėjosi tautinių mažumų patyrimą ir išgyvenimus labiausiai atskleidžiančius epizodus. Tuomet buvo sulyginami keturių ekspertų išskirti elementai ir apjungti į temas. Siekiant užtikrinti temų patikimumą, šiame etape abiejų tautinių grupių temos buvo lyginamos tarpusavyje bei jungiamos į kodus. Pagal nustatytus kodus buvo peržiūrėti likę interviu (prireikus kodai buvo papildomi).

Šioje dalyje transkribuotų tekstų nagrinėjimui buvo naudota kokybiams duomenims analizuoti skirta *Atlas.ti* programa.

Rezultatai ir jų analizė

Siekiant atskleisti Lietuvoje gyvenančių dviejų tautinių mažumų, lenkų ir žydų, tautinio tapatumo patyrimą socialinių transformacijų kontekste buvo išskirta keletas tautinio tapatumo aspektų: tautinis savęs identifikavimas ir su šiuo procesu susiję veiksniai, priklausymo grupei jausmas bei pozicija tautinės grupės atžvilgiu ir dalyvavimas socialiniame kultūriname gyvenime, susijusiame su tautiškumu.

Tautinis savęs identifikavimas

Beveik visi lenkų tautybės tyrimo dalyviai vienaprasmiškai ir aiškiai save laikė lenkais, o viena dalyvė, priskyrusi save lenkų tautybei, pabrėžia ir tai, kad, nepaisant to, jog yra lenkė, ji gimė Lietuvoje, tad yra „<...> lenkė lietuviškos kilmės“. Nors dauguma lenkų tautinės mažumos atstovų save priskiria lenkų tau-

tybei, bet tolimesniuose jų pasakojimuose taip pat atsiskleidė jų glaudus ryšys su Lietuva ir lietuviška kultūra.

Žydų tautybės grupėje atsakymai išsiskyrė labiau. Nemaža dalis be jokių dvejonų save priskiria žydų tautybei.

„<...> *Tai, kai teko pasirinkti tautybę, kai pasą išduodavo, aš aš neabejojama – žydė.*“

Kitų atsakymai buvo sudėtingesni, kupini svarstymų ir apmąstymų. Jie, nors taip pat save priskiria žydų tautybei, tačiau pažymi, kad jų tautinis tapatumas yra neatsiejamas nuo Lietuvos. „*Aš esu žydė, Lietuvos žydė, litvakė <...>.*“ Viena dalyvė teigė save tapatinanti su trimis tautybėmis: „*Turiu tris identitetus. Aš esu žydė, aš esu lietuvė ir aš esu europietė.*“ Tačiau atsirado ir tokių tyrimo dalyvių, kuriems dėl sąlyčio su keliomis tautinėmis grupėmis buvo sunku atsakyti į pateiktą klausimą „<...> *aš iki šiol negaliu savęs identifikuoti, ir tai yra labai didelė problema.*“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

Iš pateiktų pasisakymų išryškėja, kad Lietuvoje gyvenančioms tautinėms mažumoms, ypačiai žydų kilmės, būdingas daugialypis tautinis tapatumas. Tai patvirtina teorines prielaidas apie šio konstrukto sudėtingumą. Tokį daugialypiškumą iš dalies galėjo nulėmti ir pastarųjų dešimtmečių istoriniai įvykiai – dėl sovietizacijos, o vėliau dėl lietuvių siekio sustiprinti ir atnaujinti savo tautinį tapatumą tautinės mažumos susidūrė su kelių kultūrų pasirinkimo problema (Korzeniewska, 2013). Šis pasirinkimo klausimas formuojant tautinį tapatumą lėmė, kad tautinių mažumų grupės, siekdamos prisitaikyti ir užsitikrinti sau bei savo šeimai geras galimybes kintančioje dominuojančioje kultūroje, turėjo suformuoti tautinį tapatumą, apimančią tiek tautinės mažumos kultūrą (lenkų ar žydų), tiek jų gyvenamoje vietoje dominuojančius kultūros aspektus (lietuvių). Tačiau akivaizdu, kad toks daugialypiškumas būdingesnis žydų tautybės dalyviams. Šios tautybės žmonės ilgą laiką gyveno įvairiose šalyse, taip pat ir Lietuvoje, neturėjo savo valstybės – tai galėjo skatinti žmones ieškoti savo tautinio tapatumo derinant su kitomis kultūromis. Tačiau toks patyrimas taip pat galėjo būti ir kultūrinio traumavimo, anot U. Wirtz (2014), sunaikinančio tapatumo tęstinumo patyrimą, pasekmė.

Įvairūs ir platus tyrimo dalyvių atsakymai liudija ir apie tai, kad respondentams yra būdingos autentiškos tautinės tapatybės paieškos. Nagrinėjant jų atsakymus, galima pastebėti, jog kai kurie, tiek lenkai, tiek žydai, dar prieš tyrimą siekė sau patiems atsakyti į šį klausimą.

„*Sudėtingiausia buvo turbūt atsakyti vis dėl to sau į klausimą, nu ieškodama to tapatumo, ar ne, tai kas aš esu iš tikrųjų. Nes mano gimtinė yra Lietuva, nors aš esu lenkė. Tai klausimas vat ir kyla, ar ne, kas aš iš tikrųjų. Tai aš sau atradau tokį atsakymą eigoje gyvenimo, kad aš esu lenkė iš Lietuvos...*“

Kitus tyrimo dalyvius domėtis savo tautiniu tapatumu skatino per socialines transformacijas sustiprėjęs kitų žmonių smalsumas, užduodami klausimai

mai ar kartais net skaudžios, nuvertinančios pastabos.

„Bet ir aplinkiniai visą laiką užduodavo tuos pačius klausimus, aš daug tu-riu, aš studijavau vienas studijas baigiau Lenkijoje, tai anie lenkai domėjosi, kaip tai yra, kad aš esu lenkė, gyvenu Lietuvoje ir daug domėjosi manim. Tai tada aš daug, į daug klausimų turėjau tada surast atsakymų, kadangi tiesiog žmonės domėjosi.“

„Na ir nuo to laiko, nuo to laiko aš pradėjau kažkaip ir artėti prie prie šitos [tautinio tapatumo] savo pusės, mh. Na ir dar vienas dalykas irgi labai mane nu-steinino, kuris irgi mane privertė, tiesiog nustūmė ton pusėn. Mano lyg tai draugė <...> Ir vieną kartą prie kavos puodelio, prie likerio ten, nuostabi jauki aplinka ir staiga ji man sako: o tu žinai, sako, tu man pasakyk vis dėl tokį dalyką. Juk jeigu taip jau susiklostė istoriškai, kad visur ir visada žydus žudė. Taigi vadinasi yra už ką.“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

Tokie kritiški ir nuvertinantys pamąstymai neretai verčia žmones ieškoti atsakymų, todėl suprantama, kad žydų tautybės grupė ypatingai išsiskyrė tuo, kad ieškodami ir stiprindami savo tautinį tapatumą jie linkę gilinti žinias apie savo tautos istoriją.

„Tiesiog ten kursas toks tai metinis. Bet jisai va kaip ir žydų kursai ten: ir hebrajų kalbos, ir žydų istorijos visokiausios, ir visi tie dalykai, ir kaip ir kaip ir na įsigilinau labai į tą dalyką. <...>“

„<...> kiek įmanoma tu stengiesi susižinoti ir aš save nenoriu išskirti į vieną ar į kitą pusę. Mano tikslas žinoti aplamai istoriją tėvų, senelių, prosenelių, visų kartų žinoti istoriją Lietuvos, žinoti istoriją aplamai. <...>“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

Dažniausiai apie istorinę žydų patirtį sužinoma skaitant atitinkamą li-teratūrą, dalyvaujant seminaruose, mokymuose ar klausantis savo tėvų ir se-nelių pasakojimų. Domėjimosi sritis, kada ir kaip žydai atsidūrė Lietuvoje iki holokausto patirties, siekia seniausius laikus. Šis siekis pažinti praeities įvykius, susijusius su jų tautine grupe, atskleidžia, kad istorinė savimonė yra svarbus tautinės tapatybės elementas.

Tarp tyrimo dalyvių pasitaikė keli dalyviai, kurie savęs nesieja su praei-ties įvykiais.

„Nu nežinai – nežinai, čia yra kitų žmonių gyvenimai. <...> Bet juk nieko iš tikrųjų nežinau apie tuos visus dalykus asmeniškai, apie senelius, ar jie ten buvo, kaip jie tą išgyveno, ten, kiek laiko, nežinau.“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

Jaunesnės žydų kartos spragas apie jų artimųjų praeities patirtį iš vie-nos pusės galėjo lemti tai, kad per karą ir masines žudynes daugelis jų artimų-jų buvo nužudyti arba emigravo, tad savo patirties negalėjo perduoti kitiems. Kitas aiškinimas grindžiamas individo psichologija: karo ir pokario laikotarpiai buvo kupini negatyvių patirčių, kurios buvo „išstumtos“ arba „ištrintos“ iš at-minties, sąmoningai vengiant apie jas pasakoti. Tačiau galimas ir trečias va-riantas, kuomet totalitarinio režimo sąlygomis tokius prisiminimus buvo ver-čiama laikyti paslapyje (Korzeniewska, 2013), todėl vėliau gali būti sunkiau

komunikuoti apie tautinio tapatumo patyrimą.

„<...> o mano tas pačios žydiškumas, kaip daugely tų tarybinių žydų šeimose praktiškai garsiai apie nieką nebuvo šnekama, todėl, kad negalima buvo.“

Taigi pateiktieji duomenys atskleidžia sudėtingas tautinių mažumų, ypatingai žydų tautybės žmonių, tapatumo paieškas. Jas apsunkino sovietinės okupacijos laikotarpio nesaugumo jausmas, o atgavus Lietuvos nepriklausomybę tautinėms mažumoms tautinio tapatumo klausimai kilo iš naujo ir įgijo naujų atspalvių. Remiantis jau pateiktais duomenimis matome, jog ir po socialinių transformacijų Lietuvoje gyvenančios tautinės mažumos išlaiko savo tautinį tapatumą, kurį glaudžiai sieja su gyvenamąja šalimi.

Veiksniai, susiję su tautine identifikacija

Nors gyvenamoji vieta tautinio tapatumo identifikavimui turi didelę reikšmę, tačiau abeiose tautinėse grupėse tautybė visų pirma suvokiama kaip įgimta bei paveldėta iš tėvų savybė, patvirtinta įrašu dokumentuose. Tad pagrindinis veiksnys, atskleidžiantis ir patvirtinantis tautinį tapatumą, yra **kilmė ir dokumentai**.

Kilmė ir dokumentai kaip tautybės patvirtinimas. Abejose tautinėse grupėse tautybė suvokiama kaip įgimta ir paveldėta iš tėvų savybė, patvirtinta įrašu dokumentuose.

„Nes pirmiausia turbūt su tuo sieju, kad abudu tėvai lenkai ir tiek. Nu vat tas pagrindinis ir vienintelis toks argumentas būtų.“

„<...> Turiu taip pat parašyta dokumentuose, kad esu lenkų tautybės.“

„<...> mano tėvai, protėviai, ir visi iki manęs žydai.“

„<...> pas tėvą tikėtai gimimo liudijime įrašyta, kad jo tėvas yra žydas. Čia vienintelis gal dokumentas, kurį aš turiu, patvirtinantis, kad turiu žydų tautos kraujo.“

Žydų tautybės atstovams ypatingai svarbūs dokumento įrašai apie jų tautybę. Tokių dokumentų vertinimą galėjo nulemti istoriniai įvykiai, kuomet karo ir sovietinio režimo metu žydams, norint išsigelbėti, tekdavo slėpti savo tautybę, naudotis lietuvių ar rusų tapatybėmis ir padirbtais dokumentais.

„<...> jai [prosenelėi] iš tikrųjų buvo padirbti dokumentai, ir jai ir visai jos šeimai, jai ir dviem dar seserims, nu kurios buvo kartu. Tai dokumentai buvo padirbti, buvo ištrinta, kad yra žydė.“

Tikėtina, kad tokiomis sąlygomis tautinis tapatumas buvo perduodamas žodžiu – per artimųjų pasakojimus, auklėjimą. Tačiau šeimos nariams mirštant ir nesant dokumentų, ši žodinė informacija nyko. Tad dabar, nepriklausomoje Lietuvoje, žydų kilmės žmonėms įrašas dokumente yra svarbus tuo, kad tai teisiškai patvirtinta informacija apie jų šaknis, rodanti tiek pačiam žmogui, tiek kitiems jo kilmę.

Svarbu pastebėti, kad žydų tautybės kilmės įrašas keldavo nerimą ir

grėsmę Sovietų Sąjungos klestėjimo laikotarpiu. Keletas žydų kilmės tyrimo dalyvių nurodo, kad „penkta grafa“, kurioje jie turėdavo nurodyti tautybę, slapta tapdavo diskriminacijos priežastimi.

Kitas svarbus veiksnys yra **šėimos auklėjimas ir kalba**. Šėimos vaidmuo ugdant tautinį tapatumą svarbus, nes joje mokomasi kalbėti tam tikra tautinės grupės kalba. Kalba mūsų tyrimo dalyvių taip pat buvo minima kaip tautinį tapatumą patvirtinantis veiksnys. Kaip buvo aptarta prieš tai, kalba yra svarbi tautinės tapatybės dalis, o jos mokėjimas sukuria dalyvavimo tautinėje kultūroje sąlygas (Korzeniewska, 2013; Norvilas, 2012).

„Ir aplamai, ir šėimoje, ir kasdien, ir miestelyje, kuriame gyvenu, visur tik lenkiškai. Taigi – tik lenkas.“

„Tokios žydų kultūros praktiškai nebuvo, nors pas mus namuose kalbėjo jidiš ir pirma kalba, kuria aš pradėjau šnekėt buvo žydų, būtent jidiš kalba. <...>“

Kaip jau minėta, šėimos perduodamos vertybės ir kalba abiejų tautinių mažumų atstovams – bene svarbiausios tautinio tapatumo prielaidos ir požymiai. Todėl galima manyti, kad kultūrinės traumos patyrimas žydų tautybės žmonėms, nutraukdavęs ryšius tiek su šėima, kai artimieji žuvo koncentracijos stovyklose ar dingo be žinios, tiek su jidiš kalba, kuria nebuvo kalbama, nes per daug pavojinga, galėjo palikti nemenkus tuštumos ir ilgesio jausmus.

„Suprantat, man dabar yra taip, kad aš nežinau žydų tradicijų. Va, kad nu aš neužaugau žydu. Ir aš nežinau gerai žydų švenčių. Aš perskaičiau, aš stengiuosi, bet, suprantat, labai šito man gaila. Gaila, kad tėvai man neprivertė mane žydiškai šnekėti.“

Taigi kalba itin svarbi tautinio tapatumo palaikymui ir vertės pajutimui. Todėl neatsitiktinai nepriklausomoje Lietuvoje kartais atrodantys tik politiniai ar ekonominiai sprendimai, tokie kaip tautinių mažumų mokyklų uždarymas taupant lėšas ar tik lietuviškų raidžių rašyba dokumentuose, skaudžiai paveikia žmonių tautinio tapatumo jausmą bei kelia pasipiktinimą.

Religija. Dar vienas veiksnys, kurį abiejų tautinių grupių atstovai glaudžiai sieja su tautiniu tapatumu ir kuris abiejose tautinių mažumų grupėse buvo smarkiai paveiktas sovietinės politikos Lietuvoje, buvo religija. Šioms abiems tautinėms grupėms tikėjimas yra labai svarbus. Tai patvirtina ir tyrimo dalyvių naudojamas tikėjimo pavadinimas kaip sinonimas tautybei išreikšti. Pavyzdžiui, lenkų grupėje žodis „katalikas“ vartojamas kaip sinonimas žodžiui „lenkas“.

„Lenkas – krikščionis, eee pravoslavass reiškia rusas, na taip negražiai kalbant, rusas arba baltarusas.“

Žydai pastebi, kad būtent religija ir tikėjimas jiems padėjo išlaikyti savo tautiškumą ir išgyventi sunkius pastarųjų dešimtmečių įvykius.

„<...> didžiuojuosi, kad yra tokių žmonių, kurie laikosi visų visų punktų

knygoje [Toroje], ir šventai, ir dėl to mes išlikom žydai visi, kurie esam pasaulyje.“

Dar keli **specifiniai išoriniai veiksniai**, kurie, pasak žydų tautybės respondentų, identifikuoja jų tautybę, yra specifinė išvaizda (pvz., veido bruožai), tam tikri simboliai (pvz., nešiojamas pakabukas – Dovydo žvaigždė) ar net ne-tradicinė pasaulėžiūra:

„<...> aš save laikau ganėtinai protingu žmogumi. Kažkodėl. Aš save laikau kažkiek intelektualu žmogumi, kuris yra pavadinam, patinka žodis žingeidus. Aš sakau, kad tai yra susiję su mano tautybe.“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

Taigi tautinių mažumų pasakojimuose atsiskleidžia daugialypio tapatumo vaizdas, kuriam, viena vertus, didelę įtaką daro šeima, kalba, dokumentai, tradicijos, bet taip pat svarbu ir gyvenama vietovė bei joje dominuojanti kultūra. Kultūrinės traumos grėsmės patyrimas gali apsunkinti tautinio tapatumo paieškas, kuomet prarandamas ryšys su savo kultūra ir kalba – tai gali kelti netekties ir ilgesio jausmus. Būtent tokie jausmai galėjo dar labiau išryškėti socialinių transformacijų metu, kai keičiantis valstybinei santvarkai tautinių mažumų atstovai, ieškodami atsakymų į klausimus, susijusius su jų tautiniu tapatumu, kelia nevienareikšmiškas, neretai su traumos patyrimu susijusias istorijas ir temas.

Priklausymo grupei jausmas ir pozicija savo tautinės grupės atžvilgiu

Remiantis anksčiau minėtu J. S. Phinney (1990), tautinis tapatumas nėra vien tik savęs priskyrimas vienai ar kitai tautinei grupei, bet ir jausmai jai bei nuostatos.

Dauguma abiejų tautinių grupių atstovų didžiuojasi savo tautybe.

Tyrėjas: *„Ar yra situacijų, kada džiaugiatės, jog esate šios tautybės?“* Tiriamoji: *„Šiaip iš tikrųjų, aš visada džiaugiuosi. Nežinau, man kažkaip labai malonu. Kadangi, pavyzdžiui, em kai išeinu į senamiestį ir sutinku daug kalbančių žmonių lenkiškai, man visada malonu, kad aš esu viena iš jų.“*

„<...> su pasididžiovimu laikau save žydu.“

Šį tautinį mažumų pasididžiovimą tiriamųjų pasakojimuose dažnai lydi ir savo tautos ypatingumo pabrėžimas:

„<...> dėka Lenkijos Lietuva priėmė krikštą, tokiu būdu atvėrė kelį iš pagonystės į Europą.“

„<...> žydai yra išrinktoji tauta ir ir mes turim sąjungą su Dievu ir tai yra garbinga priklausyti žydų tautai.“

Anot S. Akhtar (2004), žmogui susidūrus su kita kultūra ir siekiant išsaugoti savo tautinį tapatumą yra būdinga išskirti ypatingas savo tautos savybes, kartais jas net idealizuojant. Tai suteikia vertės ar net pranašumo jausmą ir leidžia išlaikyti teigiamą savo tautinio tapatumo vaizdą. Šiame tautybės idealizacijos etape taip pat matome atsikartojančius prieš tai jau išskirtus svarbius

tautinei savimonei veiksniais: istorinius įvykius, religinį ir kultūrinį aspektus.

Didžiuodamiesi ir įžvelgdami savo tautos ypatumus, tie patys tiriamieji buvo linkę drąsiai demonstruoti ir įtvirtinti, kartais net pabrėžti savo tautinį tapatumą.

„Aš visą laiką deklaruojau, kad aš lenkė ir nu neslepiu to ir man nu gera būt lenke Lietuvoj.“

„Aš niekada neslėpiau. Visada pabrėždavau.“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

Svarbu pastebėti, kad tautinio tapatumo slėpimo tema iškilo tik žydų tautybės tiriamųjų grupėje. Tai gali būti susiję su jų vis dar patiriama diskriminacijos baime, nepaisant realios grėsmės nebuvimo. Stebint tokias reakcijas galima kelti prielaidą apie ilgalaikias patirtas traumas dėl holokausto, o vėliau ir sovietinio režimo poveikio pasekmes.

„<...> aš grįžau iš Izraelio, nešiojau tokį magendavidą, tai čia žydiška Dovydo šešiakampė žvaigždė. Aš visiškai nenorėdavau jos demonstruoti kažkokiose tokiose vietose, kadangi pavojus kažkoks visada. <...>“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

Holokausto patirtis, sovietizacijos politika, o kartais ir dabartinėje Lietuvoje tvyranti įtampa tarp tautinių mažumų ir kartais patiriama diskriminacija tautiniu pagrindu sukeldavo ir sukelia neigiamus jausmus dėl savo tautybės demonstravimo ar atskleidimo. Tačiau reikia paminėti, kad ypatingas baimės jausmo patyrimas mūsų dalyvių pasakojimuose ypač išryškėjo kalbant apie karo ir sovietinio režimo laikotarpius.

„Čia [karo metu] buvo baisu žinot, tikrai, todėl, kad tu nebebuvai žmogus, tavęs niekas nebesaugojo, tave galėjo nužudyti ir nieko kaip kaip nežinau, net nežinau, kaip išrautum žolytę <...> buvo labai antisemitinės stiprios nuotaikos. <...>“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

„<...> ten [sovietmečiu] baimė buvo labai didelė net prisipažinti, kad nu aš esu žydė.“

Iš pateiktų duomenų galime matyti, kad šiuo metu tautinės mažumos Lietuvoje didžiuojasi savo tautybe ir dauguma drąsiai ją reiškia. Tačiau žydų tautybės grupėje be pasididžiavimo iškyla ir tapatumo demonstravimo baimės tema. Tokią situaciją galėjo lemti patirtas holokaustas ir sovietizacija, kai žydų tautai grėsė išnaikinimas, o tautinė vertė buvo visiškai sumenkinta ir pamiršta. Taigi po nepriklausomybės atgavimo atsiradusi laisvė kalbėti apie praeities įvykius tautinių mažumų atstovams leido įprasminti patirtas kančias ir priminti kitiems apie užmirštą tiesą. Tačiau praeityje patirtos netektys ir skausmas gali palikti baimės ir potencialaus pavojaus jausmus, atskleidžiant savo tautinį tapatumą.

Dalyvavimas socialiniame ir kultūriniame gyvenime

Jau iš ankstesnių duomenų pastebėtas tiek žydų, tiek lenkų tautiniam tapatumui būdingas daugialypiškumas atsiskleidžia ir elgsenoje. Šiuo atveju jis

yra susijęs su tyrimo dalyvių polinkiu atskirti tautinį tapatumą ir pilietiškumą.

„Aš sakau, jog esu Lietuvos pilietė, tačiau esu lenkė.“

Dėl tokio atskyrimo tautinėms mažumoms tenka derinti kelias kultūras. Iš vienos pusės, tautinės mažumos siekia puoselėti tai, kas buvo paveldėta iš tėvų, o iš kitos – pritaikyti prie lietuviškos kultūros, siekiant rasti tenkinančias gyvenimo sąlygas Lietuvoje.

Išlaikydami savo paveldėtą tautinį tapatumą, tautinių mažumų žmonės stengiasi dalyvauti su jų tautybe susijusiuose kultūrinuose renginiuose, laikytis papročių, praktikuoti išpažįstamą tikėjimą. Visa tai siekiama perteikti savo vaikams ir kitoms kartoms per ugdymą mokyklose, organizuojant edukacinius renginius. Atrodo, kad Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę, atsirado sąlygos atvirai puoselėti tautinį tapatumą, kurti tautines bendruomenes bei patiems pasirūpinti savo padėtimi ir teisėmis naujai atgimusioje šalyje.

„<...> na aišku, tuomet [po nepriklausomybės atgavimo] būtent atgimė lenkiškos partijos ir taip toliau, tai viskas LLS [Lietuvos lenkų sąjunga] ir tai viskas taip staigiai. Tai būtent yra didžiausi pliusai, kad būtent galima buvo eeeeeeeee ne tai, kad garsiai, bet ir legaliai sakyti, kad esi lenkas ir kad turi kažkokias teises ir taip toliau. <...>“

Ypatinga glaudaus ryšio su bendruomene svarba atsiskleidžia žydų tautybės tyrimo dalyvių interviu temose.

„Aišku, vaikams gimus tik į tą bendruomenę atėjau, nes irgi norėjau, kad jie kažkiek tai. Aš praradau visą tą – kaip tradicijų nieko nebuvo pas mus šeimoj. Tai aš norėjau, kad vaikai tą turėtų, nes aš neturėjau.“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

Toks ryšys su bendruomene padeda bent iš dalies kompensuoti patirtą netektį holokausto metu. D. Ajduković (2004) nurodo, kad ypatingai nukentėjusios grupės linkusios burtis į bendruomenes, kuriose jaučiasi saugiai bei gali drąsiau kelti klausimus, nepatogius daugumos atstovams. Tačiau atsiranda nemažas pavojus, jei tokios bendruomenės lieka uždaros ir kelia priešiško jausmą kitiems, bendruomenei nepriklausantiems, žmonėms. Tokios tarpusavio įtampos jutimas atsiskleidžia žydų tautybės tyrimo dalyvių apklausose.

„<...> kai pasidarėm nepriklausomi, aišku problema egzistuoja žydų - lietuvių santykių ir ją nelengva išspręsti.“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

Tokių tarpusavio įtampų sprendimui itin svarbus tarpusavio dialogas. Todėl kartu su nepriklausomybe diegiama žodžio laisvė šiam procesui turi ypatingą vertę. Būtent žodžio laisvė leido žmonėms laisvai dalintis patirtimi, kuri ilgus laikus buvo tyliai saugoma ir slepiama.

„Ir paskui man papasakojo jau tėvai ir tai buvo jau po nepriklausomybės atkūrimo. Kad vat tokia istorija ten buvo.“ (lenkų tautybės tyrimo dalyvis).

Taip pat žydų tautybės tyrimo dalyvių pasakojimuose atsiskleidė traukiančių įvykių paminėjimų svarba. Tokie paminėjimai sudaro sąlygas gedėti dėl patirtų praradimų, o tai ypač svarbu bandant įveikti kultūrinės traumas (Weisstub ir kt., 2008):

„Ir labai gailiuos, kad vakar nevažiavau į Panerius, ten, kur minėjimas buvo, nes šiaip važinėju.“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

Tokie rezultatai patvirtina jau minėtus mokslinius tyrimus (Lazar ir kt., 2008; Ajduković, 2004; Cohen, 2004), kuriuose buvo pastebėta, kad kultūrinės traumos, tokios kaip holokaustas, smarkiai įsirėžė į žydų atmintį ir veikia jaują kartą, taigi tokio skausmingo patyrimo paminėjimas yra svarbi tautinio tapatumo dalis.

Su nepriklausomybe taip pat atsirado galimybė laisvai keliauti ir palaikyti glaudesnį ryšį su savo tautinės kilmės šalimi. Neretai pabrėžiama, kad Sovietų Sąjungoje tai buvo neįmanoma, o išvykę artimieji, galima sakyti, buvo prarandami visam gyvenimui.

„Vot galimybė keliauti, galimybė ten bendrauti. Izraelyje buvau du kartus. Ko nieko negalėjau net svajoti apie tai.“ (žydų tautybės tyrimo dalyvis).

Nors atrodo, kad ryšys su tautiniu centru turėtų kelti teigiamas emocijas ir sustiprinti tautinį tapatumą, tačiau ir šiuo atveju abiejų tautinių grupių tyrimo dalyviai išreiškia dviprasmiškumo jausmą bei atskleidžia tautinio tapatumo konstrukto dinamiškumą bei daugialypiškumą.

„<...> galiu viena pasakyti. Kai tu išvažiuoji į tą šalį, kur tu esi tipo priklausanti pagal savo tautybę, apsiverčia ir gaunasi, kad tu ten esi jau rusas. Tai jeigu aš čia išvažiavau būdama žydė, ten aš atvažiavau būdama rusė.“ (žydų tautybės tyrimo dalyvė).

„<...> kad tapatintis su Lenkija mes tikrai nelabai galim, nes nes taip mūsų yra tik gimtoji kalba, bet bet realiai mes juk čia pastoviai gyvenome.“ (lenkų tautybės tyrimo dalyvis).

Taigi norėdami prisitaikyti prie naujos aplinkos ir naujų reikalavimų, tautinių mažumų atstovai stengiasi puoselėti ir pilietišką elgesį, nes Lietuva jiems yra brangi kaip gimtinė, su ja jie dalijasi bendra istorija. Tyrimo metu buvo pastebėta, jog tautinių mažumų tyrimo dalyviams rūpi Lietuvos gerovė ir ateitis, tad jie domisi politiniais įvykiais, dalyvauja rinkimuose, netgi stengiasi derinti dvi kultūras, pavyzdžiui, kartais švenčia abiems tautoms svarbias šventes. Ypatingai daug dėmesio skiria lietuvių kalbai, siekia ją išmokti. Dažnai kalbos išmokymo kriterijus tampa svarbiu veiksniu parenkant mokyklą savo vaikams. Tačiau tokiu atveju susikerta du tautinių mažumų tikslai: ar, siekiant ugdyti tautinį tapatumą, pasirinkti tautinių mažumų mokyklą, ar eiti į lietuvišką ugdymo įstaigą.

„Atsirado tada vaikai mano, vėl klausimas, į kokią mokyklą, kokia kalba. Ką perduoti savo vaikam. Darbas, studijos, nu visur kur, ane, tai yra nu kaip ir neatsiejama mano dalis, bet ja aš ją aš turiu derinti prie esamų sąlygų.“ (lenkų tautybės tyrimo dalyvis).

Galima pastebėti, kad tautinių mažumų atstovams derinant skirtingas kultūras kyla tautybės ir pilietybės klausimai. Atsidūrę tokioje dviprasmiškoje

situacijoje, tyrimo dalyviai dažnai siekia apjungti ir rasti sąsajų bei puoselėti keletą kultūrų bei jas abi pagarbiai priimti.

„Tai visą laiką reikia prisitaikyti, mes gyvenam Lietuvoje, ne Lenkijoje. Tai reikia prisitaikyti. Bet prisitaikyti tai nereiškia atsisakyti. Man tai yra kaip ir skirtingi dalykai.“ (lenkų tautybės tyrimo dalyvis).

Neretai yra didžiuojamasi žmonėmis, kurie aktyviai prisidėjo prie Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Tačiau kultūrų derinimas kelia ir ambivalentiškus jausmus, susijusius su švenčių šventimu, mokyklos vaikams parinkimu bei kalbos puoselėjimu. Nepaisant to, kad tautinės kultūros, kalbos puoselėjimas yra svarbus abiejų tautinių mažumų atstovams, jis ypatingą reikšmę įgyja žydų kilmės tautinėms mažumoms, kai aktyviu dalyvavimu bendruomenėje siekiama užpildyti spragą, atsiradusią dėl kultūrinės traumos patyrimo.

APIBENDRINIMAS

Apibendrinami tyrimo dalyvių pasakojimus matome, kad dviem nuo seno Lietuvoje gyvenančioms tautinėms mažumoms, nepaisant sudėtingų socialinių permainų, tautinio tapatumo klausimai išlieka aktualūs. Siekiant identifikuoti tautinį tapatumą, atsiskleidė šio konstrukto daugialypiškumas, ypatingai žydų tautinės mažumos atveju, ką išties galėjo nulemti istoriniai įvykiai, susiję su kultūrinės traumos išgyvenimu. Abiejų tautinių mažumų dalyviai nurodo, kad šeima, kalba yra bene svarbiausi tautiškumą veikiančios veiksniai. Todėl neatsitiktinai tautinių mažumų atstovai yra ypatingai jautrūs jų mokyklų uždarymams, pavardžių keitimui. Tai ne tik politiniai ar ekonominiai klausimai, bet ir su tautiniu tapatumu susiję reiškiniai.

Galima manyti, kad žydų kilmės tautinės mažumos patirta kultūrinė trauma, kuomet per holokaustą buvo sunaikinta daug šeimos narių, o sovietinio režimo laikotarpiu slepiama kalba, kelia netekties ir ilgesio išgyvenimus, kurie socialinių transformacijų kontekste skatina iš naujo ieškoti ir kelti klausimus, susijusius su tautiniu tapatumu ir skausmingomis istorijomis. Žydų kilmės tyrimo dalyviai įvardijo kartais iškylančią baimę atskleidžiant savo tapatumą ir akcentavo, kad ypatingai svarbūs yra su kultūrine trauma susijusių įvykių paminėjimai bei aktyvus dalyvavimas bendruomenėje.

Socialinės transformacijos Lietuvoje bei žmonių užduodami klausimai skatino tautinių mažumų atstovus iš naujo galvoti ir apie tautybės bei pilietybės santykį, ir apie savo pačių tautinį tapatumą, nes jų patyrimai yra kitokie nei lenkų, gyvenančių Lenkijoje, ar Izraelio žydų. Kelių kultūrų derinimas tautinėms mažumoms kartais kelia nerimą, o spaudimas rinktis vieną jų – pasipiktinimą.

LITERATŪRA

- Ajduković, D. (2004). Social context of trauma and healing. *Medicine, Conflict and Survival*, 20, 2, 120–135.
- Akhtar, S. (2004). *Immigration and identity: Turmoil, Treatment and Transformation*. A Jason Aronson Book.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: thematic analysis and code development*. United States of America, Sage Publications, Inc.
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101.
- Cohen, E. H. (2004). Components and Symbols of Ethnic Identity: A Case Study in Informal Education and Identity Formation in Diaspora. *Applied Psychology*, 53, 87–112.
- Corenblum, B., Armstrong, H. D. (2012). Racial-Ethnic Identity Development in Children in a Racial-Ethnic Minority Group. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 44, 124–137.
- Donovan, R. A., Huynh, Q. L., Park, I. J. K., Kim, S. Y., Lee, R. M., Robertson, E. (2012). Relationships Among Identity, Perceived Discrimination, and Depressive Symptoms in Eight Ethnic-Generational Groups. *Journal of Clinical Psychology*, 69, 397–414.
- Grümer, S., Pinquart, M. (2011). Perceived Changes in Personal Circumstances Related to Social Changes: Associations with Psychosocial Resources and Depressive Symptomatology. *European Psychologist*, 16, 68–78.
- Grümer, S., Silbereisen, R. K., Heckhausen, J. (2013). Subjective Well-being in Times of Social Changes: Congruence of Control Strategies and Perceived Control. *International Journal of Psychology*, 48, 126–128.
- Hill, J. (2014). Confronting Cultural Trauma: Jungian Approaches to Understanding and Healing. In Gudaite G., M. Stein (Eds.) Louisiana: Spring Journal Books.
- Korzeniewska, K. (2013). Vietinis (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose). *Etniškumo studijos*, 2, 149–178.
- Lazar, A., Litvak-Hirsch, T., & Chaitin, J. (2008). Between culture and family: Jewish-Israeli young adults relation to the Holocaust as a cultural trauma. *Traumatology*, 14(4), 93–102.
- Lazar, A., Litvak-Hirsch, T. (2009). Cultural Trauma as a Potential Symbolic Boundary. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 22, 183–190.

- Johansen, S. L. (2011). *Identity Intregation and Family Ethnic Socialization as Moderators of Acculturation Stress and Psychological Outcomes*. Colorado State University.
- Norvilas, A. (2013). *Tauta, kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Phinney, J. S. (1990). Ethnic Identity in Adolescents and Adults: Review of Research. *Psychological Bulletin*, 108, 499-514.
- Phinney, J. S. (1996). When we talk about American Ethnic groups, what do we mean? *American Psychologist*, 51, 9, 918-927.
- Phinney, J. S., Ong, A. D. (2007). Conceptualization and measurement of ethnic identity: Current status and future directions. *Journal of Counseling Psychology*, 54, 271–281.
- Pinquart, M., Silbereisen R. K., Grümer, S. (2012). Perceived Demands of Social Change and Depressive Symptoms in Adolescents from Different Educational Tracks. *Youth & Society*, 20, 1–22.
- Sobansky, R. R., Gutkin, T. B., Galloway, A. M., Saunders, A. L., Yetter, G. P., Song, S. Y. (2010). Moving Toward a Culturally Invariant measure of Ethnic Identity. *International Journal of Psychology: a Biopsychosocial Approach*, 7, 85–110.
- Sztompka, P. (2004). The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies. In: Alexander J.C., Eyerman R., Giesen B, Smelser N.J., Sztompka P. *Cultural trauma and Collective Identity*. University of California Press.
- Umana-Taylor, A. J., Shin, N. (2007). An examination of ethnic identity and self-esteem with diverse populations: exploring variation by ethnicity and geography. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 13,2, 178–186.
- Weisstub, E., Galili-Weistub, E. (2008). Collective trauma and cultural complexes. In T. Singer, A. L. Kimbles (Eds.), *The cultural complex: contemporary Jungian perspective on psyche and society* (146–170). Brunner-Routledge: Taylor and Francis Group: NewYork.
- Truska, L. (1995). *Lietuva 1938–1953 metais*. Kaunas: Šviesa.
- Wengraf, T. (2004). *The Biographic-Narrative Interpretive Method (BNIM) Short-guide*. Princes Avenue, London.
- Wirtz, U. (2014). *Trauma and beyond: the mystery of transformation*. Spring Journal Books, New Orleans.

TAUTINĖS DISKRIMINACIJOS SUVOKIMAS IR IŠGYVENIMAS

Asta Zbarauskaitė, Gabija Čeledinaitė

Lietuva ir jos gyventojai per pastaruosius kelis dešimtmečius išgyveno radikalias socialines transformacijas: kito visa, nuo politinės, socialinės santvarkos iki galimybės laisvai pasirinkti išpažįstamą religiją. Kito ir tautinių mažumų padėtis: ilgą laiką buvo teigiama, kad Sovietų Sąjunga yra viena valstybė, su viena dominuojančia – rusų – kalba. Todėl akivaizdu, kad pokyčiai atkuriant Lietuvos Nepriklausomybę smarkiai palietė tautines mažumas ir jų teises nepriklausomoje valstybėje. Taigi tautinių mažumų diskriminacijos patyrimas šalies socialinių transformacijų fone – itin jautrus, nors dar Lietuvoje menkai tyrinėtas klausimas. Vilniaus universitete atliktame Visuotinės dotacijos „Sunkių traumų ir socialinių transformacijų psichologiniai padariniai ir jų įveika“ tyrime daug dėmesio buvo skiriama subjektyviam Lietuvos tautinių mažumų atstovų diskriminacijos suvokimui bei jo kaitai socialinių transformacijų kontekste.

D. Ajduković (2004), analizuodamas tautines mažumas trauminės patirties kontekste, atkreipė dėmesį į tai, kad net ir beveik nepastebimi tarpgrupiniai skirtumai sunkių pokyčių valstybėje laikotarpiu gali tapti itin svarbiais. Kai daugiatautėje šalyje atsiranda nestabilumas, daugumos atstovams net nepastebinti (Whitley, Kite, 2010), tautinės mažumos gali pradėti bijoti diskriminacijos bei daugumos dominavimo. Autoriai taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad anksčiau patirta diskriminacija skatina šališkiau interpretuoti aplinkinių elgesį bei ateityje tikėtis skriaudos (Bombay ir kt., 2014), ir todėl tautinės mažumos neretai buriasi į gana uždaras grupes (Ajduković, 2004).

Lietuvoje po nepriklausomybės atgavimo pasikeitė daugumos ir mažumos atskyrimas: lietuviai staiga iš vienos iš daugelio sovietinių tautų tapo teisiškai įtvirtinta dauguma savoje šalyje. Įvykus socialinėms transformacijoms ir atsiradus galimybei lygintis su kitomis kultūromis, išryškėjo jų skirtumai bei nevienodai patirti skaudūs išgyvenimai. Taip pat, panaikinus cenzūrą, atsirado galimybė kalbėti apie buvusius sunkumus ir skriaudas, dalytis patirtimi – visa tai negalėjo nepaveikti tautinių mažumų ir požiūrio į jas.

Kultūrinis kontekstas žmonių gyvenimus, pasirinkimus ir elgesį apskritai veikia itin stipriai. Jis veikia ir mūsų išankstinius nusistatymus, nes tos pačios kultūrinės terpės nariai laikosi panašių įsitikinimų apie elgesį, vertybes bei nuomones. Įdomu tai, kad žmonės gyvena savo kultūrinio konteksto veikiami, tačiau dažnai to nesuvokia (Stangor ir kt., 1996). Socialinių transformacijų atveju keičiasi visa aplinka: atsiranda naujos normos, vertybės, kitaip pažvelgiama į

kalbą, tradicijas bei papročius, simboliką. Šie pokyčiai keičia ir individų supratimą, kas yra „savas“, o kas – „svetimas“ (Zbarauskaitė ir kt., 2015). Daugumos atstovams šis diskriminacijos, išankstinių nusistatymų egzistavimas gali būti nepastebimas. J. R. Feagin ir M. P. Sikes (1994) atkreipia dėmesį, jog kartais sunku suvokti, kad šalia gyvena žmonės, kuriems tai – skaudūs, tikri išgyvenimai.

DISKRIMINACIJOS SAMPRATA

Diskriminacija, kaip teigiamas ar neigiamas grupės žmonių išskyrimas pagal jiems bendrą požymį, gyvuoja nuo seniausių laikų. Iš esmės tai kitoks elgesys su žmonėmis, grindžiamas *vien* (arba *ir*) jų priklausymu kitai socialinei grupei. Tai – daugiasluoksnis fenomenas, dažnai aiškinamas pasitelkiant evoliucinę teoriją (Kurzban ir kt., 2001).

Yra dvi sąvokos, kurias būtina atskirti prieš pradedant tolimesnius svarstymus: tai išankstinis nusistatymas ir diskriminacija. Nusistatymas – tai požiūris, pozicija, atskleidžianti, ką žmogus galvoja ir kaip suvokia kitos grupės narį. Diskriminacija – tai elgesys, kaip individas elgiasi su kitos grupės atstovais. Dažniausiai šiuo terminu apibūdinamas neteisingas ar žeminantis elgesys, tačiau, kaip teigia B. E. Whitley ir M. E. Kite (2010), tai gali būti ir nepagrįstas teigiamas išskyrimas. Ilgalaikiais tyrimais siekiama atskleisti, kad išankstinis nusistatymas – svarbus veiksnys tiek tautinių mažumų vengimui, tiek ir agresyviai elgesiui prieš kitų socialinių grupių narius atsirasti. Tačiau yra ir teigiančių (Whitley ir Kite, 2010), kad ryšys tarp nusistatymo ir diskriminacijos nėra toks vienaprasmiškas.

SUBJEKTYVUS DISKRIMINACIJOS SUVOKIMAS

Žmogus save dažnai suvokia pagal tai, kokiai socialinei grupei save gali priskirti pagal lytį, rasę, religiją ir daugybę kitų socialinių kategorijų. Nepaisant to, kokia forma negatyvi diskriminacija pasireiškia, jos patyrimas vis tiek skausmingas, nes tai suvokiama kaip grėsmė vienam iš pamatinių savasties aspektų – individo tapatybei (Schmitt ir Branscombe, 2002).

Be to, patirta diskriminacija turi įtakos vėlesniam gyvenimui – nuo ankstesnio jos išgyvenimo gali priklausyti dabartinių interakcijų su kitais suvokimas. Tai neseniai atliktu tyrimu įrodė A. Bombay ir kt. (2014): tie, kas buvo patyrę diskriminaciją, priešiškus tarpgrupinius susitikimus buvo linkę dažniau įvardyti kaip diskriminuojančius. Manoma, kad toks patyrimas gali veikti ir diskriminacijos suvokimą apskritai. Susidaro tarsi uždaras ratas, kai ankstesnė negatyvi patirtis lemia didesnę jautrumą diskriminacijos ženklams ir kartu aukštesnę vėliau

patiriamos diskriminacijos lygį. Tai iš dalies paaiškina tautinių mažumų grupių sutelktumą, kai bet koks susidūrimas su „kitais“ dažnai suvokiamas kaip priešiškas. Svarbu nepamiršti, kad suvokiama – nesvarbu, pagrįsta, ar ne – diskriminacija veikia kaip galingas stresorius ir turi įtakos individų gerbūviui.

Nagrinėjant žydų tautinės mažumos diskriminacijos patyrimą, į lygtį įrašomas vienas papildomas svarbus veiksnys – holokausto, kaip kultūrinės traumos ir didžiausios įmanomos tautinės diskriminacijos, patyrimas. Nuo žydų genocido nukentėjo ne tik vyresnioji karta, savo akimis mačiusi jo siaubą. Tyrimuose atsiskleidžia tėvų traumų poveikis ir antrajai kartai. Su šeimos ir krašto istorija susijusi trauma reiškiasi šeimos ir kultūrinės pasąmonės lygmenimis, veikia individo gyvenimą, pasirinkimus ir emocines būsenas (Gudaitė, 2004). N. Kellermann (2001) apibendrina 35 palyginamąsias studijas, kuriose buvo tiriama holokaustą išgyvenusių žmonių palikuonių psichologinė būseną. Išvada – vėlesnėse kartose pastebimas specifinis „psichologinis profilis“, pasi-reiškiantis predispozicija PTSS bei įvairiems prieraišumo sutrikimams, o taip pat arba dideliu atsparumu stresui, arba negebėjimu su juo susitvarkyti.

Asmeniškai priimti priešiškas nuostatas ar diskriminaciją skaudu – lengviau tada, kai esi skriaudžiamas ne vienas, o ypač – kai kiti nukenčia labiau. Šią mintį pateikė F. J. Crosby (1984), išskyręs individualios ir grupinės diskriminacijos neatitikimą. Taip jis apibūdina žmogaus įsitikinimą, kad grupė, kuriai jis save priskiria, yra diskriminuojama labiau nei jis pats asmeniškai. Šis neatitikimas gali būti paaiškintas tuo, jog informacija apie grupę lengviau priimama ir integruojama nei informacija apie save, arba kad pavyzdžiai iš grupės patyrimo lengviau atsimenami nei asmeninė patirtis. Be to, sugretinus suvokimą apie grupės ir individualią diskriminaciją, šis palyginimas gali vykti remiantis skirtingais kognityvinio vertinimo kriterijais (Whitley ir Kite, 2010), dėl to šie vertinimai dažniausiai nesutampa.

Nesvarbu, kaip suvokiama diskriminacija paaiškinama ar iš kokio asmens jos sulaukiama – visais atvejais šis patyrimas susijęs su gėda būti stigmatizuojamam (Whitley ir Kite, 2010). Todėl daugumai sunku tiesiogiai kalbėti apie priešiškų nuostatų ar diskriminacijos patyrimą. Tačiau patirties slėpimas su stigma susijusios gėdos nesumažina (Pachankis, 2007), tik sukelia daugiau streso, nes tokiu atveju jaučiamas poreikis nuolat sekti savo elgesį, stengiantis neišsuduoti.

TAUTINIŲ MAŽUMŲ DISKRIMINACIJA

Europos Sąjungoje itin stipriai kovojama su diskriminacija: daug dėmesio skiriama žmogaus teisių gynimo įstatymams, susirūpinta patyčių mokyklose problema, aktyvistų grupės kelia lyčių lygybės klausimą, siekiama užtikrinti žmogaus prigimtinę pasirinkimo laisvę. Matomi rengiamų akcijų rezultatai, vis daugiau žmonių palaiko bei skatina lygybės, tolerancijos idėjas, tačiau diskri-

minacija išlieka gaji. Stipriai jaučiamas ir išskyrimas tautiniu pagrindu.

Pagal ES teisę (Directive 2000/43 of June 19, 2000, kurioje pristatoma žmonių lygybė prieš įstatymą, nepaisant jų rasės ar tautybės), išskiriama tiesioginė (angl. *unmediated*) ir netiesioginė (angl. *mediated*) diskriminacija. Tiesioginė – kai su žmogumi elgiamasi kitaip vien dėl jo rasės ar tautinio tapatumo. Netiesioginė – kai, atrodytų, neutrali situacija ar elgesys įstumia kitos rasės ar tautybės žmogų į nemalonią situaciją. Taip pat atskirai apibūdinama rasinė diskriminacija, kylanti iš rasizmo – sistemos, pagal kurią vertė nustatoma pagal socialinę išvaizdos interpretaciją, kaip kitas atrodo, t. y. „rasę“ (Jones, 2003). Kartais minima ir „istorija grindžiama diskriminacija“ – taip L. M. Nijakowski (2009) pavadino diskriminaciją, susijusią su istoriniais praeities įvykiais ar ilgą laiką besitęsiančiais papročiais. Iliustruodamas terminą, jis aprašė vis dar gajų „senelio Vermachte“ fenomeną – Lenkijoje (taip pat ir Vokietijoje) vykstančią žmonių, kurių artimieji tarnavo vokiečių kariuomenėje, diskriminaciją. Šiuo atveju diskriminacija vykdoma ne pagal išorinius požymius, bet pagal praeities kartų poelgius, kaip dažnai paaiškinama ir žydų tautybės žmonių diskriminacija.

Nustatyta, kad diskriminacijos lygis priklauso nuo individų tapatinimosi su savo mažumos grupe: jei identifikacija stipri, demonstruojamas išskirtinumas, jie susilaukia daugiau agresijos iš daugumos atstovų nei tie, kurie labiau pabrėžia savo panašumą su dauguma (Wirtz ir Doosje, 2013). Lietuvai atgavus nepriklausomybę, atsirado galimybė ir tautinėms mažumoms deklaruoti savo savarankiškumą: buvo įkurta Lietuvos žydų bendruomenė, kūrėsi Lietuvos lenkų sąjunga – taip mažumos galėjo išsaugoti tradicijas, kovoti už savo teises bei kartu pabrėžti savo išskirtinumą.

Susiduriama su dilema: demonstruojant savo tautybę, tapatybę, sulaukiama diskriminacijos. Norint jos išvengti, tautybė gali būti slepiama, kartu nuslopinant poreikį įprasminti savo tautos išgyvenimus. Dažnai neleidžiama gedėti ir dėl skaudžios patirties, o neišgedėjus viso to tarpasmeniniame santykiyje, kuriame žmogus jaučiasi saugus, būna sunku praeities išgyvenimus „paleisti“, pamiršti (Herman, 1992). Rusijos žmonių patirtis analizavusių tyrėjų duomenimis, pastebima tendencija normalizuoti tai, kas negali būti suprantama, priimama ir perdirbama (pavyzdžiui, tokie nežmogiški poelgiai kaip tremtis) – visa tai sukelia gynybišką neigimą: nesinori gilintis, nes gali paaiškėti kas nors nepriimtino. Taip kolektyvinėje sąmonėje susiformuoja „genetinė atmintis“ (Kalinenko, Slutsкая, 2014), žydų atveju sakanti, kad jei kiti sužinos, kad esi žydas – gali laukti bausmės.

Diskriminacija dažnai pasireiškia kalbomis, įžeidimais. Diskriminaciją galima įžvelgti ir pačioje kalbos struktūroje. J. Green (2007) tyrinėjo anglų kalbą ir jos pavadinimus skirtingoms tautinėms grupėms, ypač žydams. Padaryta išvada, kad „religija grįžta“ – religiniai įsitikinimai vėl vis dažniau tampa nesantaikos pagrindu, o religiniai karai pasireiškia kitų konfesijų atstovų įžeidinėjimu.

Tautinių mažumų diskriminacija Lietuvoje yra kiek išskirtinė. Tyrimų šioje srityje stoką galima paaiškinti skirtinga tautinių mažumų padėtimi ir istorija įvairiose šalyse. JAV ir Vakarų Europos dažniausia problema – imigrantų diskriminacija, o Lietuvoje, kaip ir visoje Centrinėje bei Rytų Europoje (Nijkowski, 2009), istoriškai susiklosčius aplinkybėms ir keičiantis teritorinių sienų padėčiai, nemaža dalis kitų tautybių žmonių, niekur neišsikraustę, staiga tapo „kitataučiais“, nemokančiais valstybinės kalbos ir nežinančiais papročių. Faktas, kad jie patys nepasirinko imigrantų gyvenimo, tik labiau apsunkino prisitaikymą. A. Aarelaid-Tart (2006) nagrinėjo Estijos gyventojų patyrimą sovietų okupacijos laikotarpiu ir po nepriklausomybės atgavimo. Autorė nurodo, kad skirtingose socialinėse ir etninėse grupėse atsiskleidžia sudėtingas ir įvairus praeities supratimas. Skirtingas žmonių istorijos traktavimas neretai gali būti susijęs su siekimu išlaikyti pozityvų savo pačių ar šeimos narių vaizdą sudėtingu okupacijos, o vėliau – ir socialinių transformacijų laikotarpiais.

DISKRIMINACIJOS PATYRIMAS IR PASEKMĖS

Dažna reakcija į tautinės mažumos diskriminaciją – stipresnė identifikacija su savo grupe ir nutolimas nuo daugumos. M. R. Ramos ir kt., (2013) nustatė, kad kuo didesnė patiriama diskriminacija, tuo labiau tie, kurie siekė atsiskirti nuo daugumos, tapatinosi su savo grupe. Suartėjimas su „savais“ padeda apsisaugoti nuo neigiamų psichologinių diskriminacijos padarinių (Schaafsma, 2011), bet kartu, kaip anksčiau minėta, iššaukia stipresnį daugumos atstovų priešišumą.

Įvairios diskriminacijos formos gali skirtingai paveikti žmonių sveikatą. Poveikis gali būti išorinis, pavyzdžiui, fizinis sužeidimas, atsisakymas suteikti medicininę pagalbą, arba vidinis (Wagner ir kt., 2012), kai tautinės ar rasinės diskriminacijos patyrimas sukelia papildomų stresinių situacijų bei trukdo tvarkytis su patiriama įtampa. R. R. Edwards (2008) įrodė, jog didesnė juodaodžių moterų patiriama diskriminacija yra glaudžiai susijusi su jaučiamais nugaros skausmais. Taip pat atrastas ryšys tarp patiriamos diskriminacijos ir alkoholizmo (Lo ir Cheng, 2012), išeminės širdies ligos rizikos: vainikinių arterijų užkalkėjimo (Lewis ir kt., 2006) ir uždegimo (Lewis ir kt., 2010). Remiantis naujausiais tyrimų duomenimis pastebima, kad diskriminacijos padariniai gali būti itin skaudūs.

Šiuo aspektu yra tirti ir karo lauko išgyvenimai. Nustatyta, kad karo baismų patyrimas nebūtinai trukdo integruoti neigiamą patirtį, tačiau kai kartu jaučiamas ir kitos tautinės grupės priešiškas, diskriminacija bei nesaugumas, tai dažnai veda prie negalėjimo susitaikyti su patirtais išgyvenimais (Ajduković, 2004).

Apžvelgus literatūrą aišku, jog tokie socialiniai aspektai, kaip daugumos–mažumos santykis, valstybinė kalba ir istorinė patirtis – lemia diskriminacijos lygį. Subjektyvus diskriminacijos patyrimas gali priklausyti nuo ankstesnių išgyventų traumų bei santykio su savo grupe ir aplinka. Šioje lygtyje svarbu nepamiršti ir Lietuvai specifinių, didelę įtaką šalies gyvenimui turėjusių socialinių transformacijų, kurių metu tautinių mažumų padėtis labai pasikeitė. Kad giliau suvoktume, kaip tautinės mažumos jaučiasi nepriklausomoje valstybėje, ar susiduria su diskriminacija, kaip ją suvokia ir kokias problemas ji sukelia, atliktas kokybinis tyrimas, leidęs išsamiau panagrinėti šiuos kylančius klausimus.

Tyrimas

Vilniaus universitete atlikto Visuotinės dotacijos „Sunkių traumų ir socialinių transformacijų psichologiniai padariniai ir jų įveika“ tyrimo vienas iš uždavinių geriau suprasti dviejų Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų padėtį. Pirmąją grupę pasirinkti gausiausiai Lietuvoje gyvenančios tautinės mažumos atstovai – lenkai. Jų interesai kartais susikerta su lietuvių, ir apie tai garsiai kalbama viešojoje erdvėje, o tai gali didinti priešišumą tarp dviejų tautų. Kita tyrimo dalyvių grupė – žydų tautybės asmenys. Tai tauta, labiausiai nukentėjusi nuo diskriminacijos prieš daugelį metų. Žudymas dėl tautybės – faktoriaus, kurio neįmanoma pasirinkti – stipriausia įmanoma tautinės diskriminacijos forma. Šiandieninis jų diskriminacijos suvokimas ir patyrimas ypač domina, nes nacių holokausto metu žydus Lietuvoje žudė ir patys lietuviai – tauta, su kuria kaimynystėje jie gyvena iki šiol.

Metodika

Siekiant kuo tiksliau atskleisti tiriamųjų diskriminacijos patyrimą, pasirinktas pusiau struktūruotas interviu. Pradiniame tyrimo etape atlikti trys biografiniai interviu su žydų tautybės ir keturi – su lenkų tautybės žmonėmis. Pagal pradiniame etape gautą informaciją ir iškilusias svarbiausias temas sudarytas vėliau naudotas pusiau struktūruotas interviu. Jame išskirtos trys dalys: klausimai apie subjektyvų tautinio tapatumo patyrimą, diskriminacijos išgyvenimą bei socialines transformacijas. Pagal šią schemą kalbėtasi su 27 žydų ir 26 lenkų tautybės žmonėmis nuo 19 iki 88-erių metų amžiaus.

Klausimai apie diskriminaciją, užduoti tyrimo dalyviams per interviu:

1. Ar esate patyrę diskriminaciją? (Jei pasakoja apie kitokią diskriminaciją, klausiama apie diskriminaciją tautiniu pagrindu.) Gal galite papasakoti, kaip visa tai vyko?

2. Kaip tai Jus paveikė? Kaip jautėtės? Kaip tvarkėtės su šiais išgyvenimais? Kas sunkino situaciją, o kas padėjo?

3. Ar yra tautinę diskriminaciją išgyvenę Jūsų šeimos nariai?

Jei pasakota apie diskriminaciją, patirtą Sovietų Sąjungos laikais, buvo papildomai klausiama apie situaciją nepriklausomoje Lietuvoje ir atvirkščiai.

Pagal galimybes po interviu tyrimo dalyvių buvo prašoma užpildyti klausimyną apie sunkių traumų ir socialinių transformacijų psichologinius padarinius ir jų įveiką – šias anketas užpildė 33 lenkų ir 19 žydų tautybės tiriamųjų. Jų duomenys buvo lyginami su kitomis tyrimo grupėmis.

Smulkiau tyrimo metodika aprašyta straipsnyje *Tautinis tapatumas. Dviejų mažumų patirtis*.

Rezultatai ir analizė

Taigi šis tyrimas siekė atskleisti dviejų tautinių mažumų grupių – lenkų ir žydų – diskriminacijos suvokimą ir patyrimą socialinių transformacijų kontekste.

Kalbant apie tyrimo rezultatus, pirmiausia norisi paminėti diskriminacijos mastą. Visiems tiriamiesiems buvo užduotas toks klausimas: „Ar esate patyrę diskriminaciją tautiniu pagrindu?“ Atrodytų, atsakymas į šį klausimą gali būti tik „taip, esu“ arba „ne, nesu“, tačiau tyrimo dalyvių atsakymuose išryškėjo daugiau niuansų.

Patyrusieji diskriminaciją ją įvardijo skirtingai. Išskirtos trys grupės patirčių:

(I) Asmeniškai patirta diskriminacija: „*Taip buvo. Taip buvo. Man buvo pasakyta tiesiai šviesiai, kad jeigu žinotų anksčiau, kad aš esu lenkė, tai aš nedirbčiau šitoje įmonėj, kurioj dirbu. Grynai dėl to, kad esu lenkė.*“ (lenkų tautybės moteris).

(II) Asmeniškai sau nepriskiriama diskriminacija: „*...labai dažnas yra toksai dalykas: jie, pavyzdžiui, žino, kad aš žydas, ir sako „taip nemėgstu žydų. Bet tu kitoks, va tu kitoks“ <...> pas visus yra tokių draugų, kurie sako, „blemba, žydai, nu, nu, išvis košmariška tautybė, košmaras. Juos iš karto ten nežinau, ką padaryt, bet tu tai maladiec, tu tai maladiec.“* (žydų tautybės vyras).

(III) Diskriminacija, patiriama ne dėl konkrečios tautybės, bet dėl to, kad žmogus nėra lietuvis: „*Bet tai nesusiję su mano tautybe, tai susiję su tuo, kad aš nesu lietuvis.*“ (žydų tautybės vyras).

Diskriminacija paliečia ne visus – yra ir jos nepatiriančių tautinių mažumų atstovų. Neigiami atsakymai į klausimą, ar patiria diskriminaciją, buvo išskirti į dvi dalis: tų, kurie teigė, kad diskriminacijos nepatiria ir vėliau apie ją nekalbėjo, ir tų, kurie, nors teigė diskriminacijos nepatyrę, tačiau vėliau apie ją papasakojo. Tokių tyrimo dalyvių žydų tautybės grupėje buvo gerokai daugiau.

„*Ne. Dėl to, kad esu žydė, tai va dėl to kažkaip nejaučiau <...> O, prisiminiau. Taip pasikapsčius atminty. Prisiminiau. Bet vėlgi, čia ne labiau mane grynai lietė, bet gal mano brolių. A, mane irgi, buvo vienas ten, lietė. Vėlgi, kai paauglystė buvo, tai aš nežinau, ar diskriminacija būtų, bet tiesiog tokia situacija.*“ (žydų tautybės moteris).

Nepatiriantys diskriminacijos asmenys tai sieja su geru kalbos mokėjimu („*Greičiausiai tas yra dėl to, kad mano lietuvių kalbos akcento visiškai nėra*“, – lenkų tautybės moteris), lygybe prieš įstatymus („*visų teisės yra lygios Lietuvoje ir tai, kad aš esu lenkė, nieko neįpareigoja, kitą žmogų mane atleisti*“, – lenkų tautybės moteris) ar, kaip labiau atsiskleidė žydų grupėje, tiesiog gebėjimu išvengti situacijų, kuriose diskriminacija galėtų pasireikšti („*aš nebendrauju su atsitiktiniais žmonėmis, su kuriais aš turėčiau bijoti ten pasakyti, kad aš žydė ar ten dar kažkas tokio. Vis tiek sukuriu kažkokį savo tokį saugų bendravimo ratą*“, – žydų tautybės moteris). Net ir nepatirdami diskriminacijos, tautinių mažumų atstovai svarsto, kodėl taip yra – reiškia, ši tema aktuali. Iškyla idėja, kad nėra lengva gyventi valstybėje, kurioje, nors diskriminacijos asmeniškai nepatiriama, bet jaučiamas priešiškas tiriamojo tautinei grupei.

DISKRIMINACIJOS SUVOKIMAS

Žydų tautybės tyrimo dalyvių grupėje dažna reakcija į pirmąjį klausimą buvo greitas atsakymas „ne, diskriminacijos nepatiriu“, kurį vėliau interviu metu lydėjo patirtos diskriminacijos momentai. Atsakydami į pirmąjį klausimą, itin išsiskyrė kai kurie žydų tautybės tyrimo dalyviai, kurių atsakymuose greta diskriminacijos akimirksniu iškilo ir holokausto tema. Taigi šalia „taip“ ir „ne“ atsakymų atsirado sunkiai į šio klausimo rėmus telpantis teiginys, kad holokaustas – tai ne diskriminacija. Tai daugiau nei diskriminacija:

„*Na, holokaustą tai mano šeima praėjo, be abejo. Tai čia... visos šeimos netekau iš tėvo pusės praktiškai. Tai... be abejo [pauzė 4 s.]. Man tas žudymas – ne diskriminacija, tai yra konkretus antisemitizmas, tai yra buitinis, ir yra politinis.*“ (žydų tautybės vyras).

Nors, kaip aptarta anksčiau, žmonių žudymas tautiniu pagrindu pripažįstamas aukščiausia įmanoma diskriminacijos forma, tačiau galima kelti prielaidą, kad tie įvykiai žmonėms yra per skaudūs, kad juos būtų galima sulygtinti su dažniau pasitaikančiomis diskriminacijos apraiškomis.

Nagrinęjant diskriminacijos suvokimą, pastebėtos išsiskiriančios tendencijos žydų ir lenkų grupėse – pirmieji diskriminaciją dažniau įvardijo kaip grėsmę sveikatai ar gyvybei (tai atitinka ir holokausto meto patyrimus), kai lenkai ją dažniau mato kaip pavojų savo socialinei ir materialinei gerovei: juos jaudina žemesnės užimamos pareigos, keičiami gatvių pavadinimai, tautinių mažumų mokyklų uždarymas ir švietimo sistemos keitimas („*kas čia vyksta tam švietime iš tikrųjų. Nes nu vėlgi tas va nesenai lietuvių kalbos egzamino suvienodinimas <...> Nu nu aš šito nesuprantu, tai yra tiesiog kenkimas*“, – lenkų tautybės moteris). Šį skirtumą galima aiškinti tuo, jog holokausto kaip labai sudėtingos traumos patyrimas užgožia kitas diskriminacijos apraiškas – kai turi su kuo palyginti, visa kita

atrodo nebe taip baisu. Kai turi fizinės prievartos (stipresnės, labiau žeidžiančios) patirties, žodinė diskriminacija jau nebeatrodo tokia pavojinga:

A: *Ar buvo kokių nors sunkumų, susijusių su Jūsų tautybe?*

B: *Nepasakyčiau. Tai buvo sunkumų tais holokausto metais, tada taip, žinoma, tada aš labai daug kentėjau. Labai daug. (žydų tautybės vyras)*

Šioje vyresnio amžiaus vyro citatoje skamba jau minėta tema: kai per holokaustą kentėta labai daug, į šiandienius išgyvenimus gali būti mažiau gilnamasi, jie gali išblukti, lyginant su tuo, kas įsirėžę tiriamojo atmintyje.

Tik labai maža interviu dalis atskleidė diskriminacijos kaip teigiamo išskyrimo suvokimą. Dauguma ją įvardijo kaip pavojų, neapykantą ar sunkumus apskritai – vien kaip neigiamą išskirtinumą (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Lenkų ir žydų tautybės tyrimo dalyvių diskriminacijos suvokimas remiantis interviu išskirtomis temomis.

Lenkų tautybės dalyvių citatos	Žydų tautybės dalyvių citatos
(0 atsakymų) *	1. Pavojus gyvybei ar sveikatai (5 atsakymai)
	<i>Neturėjau gal tokių labai didelių ten, nieks manęs nemušė dėl to, kad esu žydė, tai gal... (žydų tautybės moteris)</i>
(5 atsakymai)	2. Pavojus socialinei ir materialinei gerovei (2 atsakymai)
<i>...supratau, kad nu pati pavardė gali man užkirsti kelią kažkur tai. Ne mano žinios, ne mano kompetencijos, bet pavardė <...> bus pavardė, nematys nei manęs, nei žinios, vien dėl to kažkas gali pasakyti „ne, šitos mums nereikia“ (lenkų tautybės moteris)</i>	<i>Nu tai pasireiškėdavo, kad vat man nedavė raudono diplomo. <...> Aš buvau tikrai viena geriausių studentų ten. (žydų tautybės moteris)</i>
(4 atsakymai)	3. Sunkumai (1 atsakymas)
<i>Ir buvo visokių sunkumų <...> Tikrai buvo sunkus man metas, bet man buvo pasakyta, kad tu užimi vietą lietuvio ir, jeigu išsikauptysi, tai išsikauptysi, jeigu ne, tai ne. (lenkų tautybės moteris)</i>	<i>Aišku, kad sunkumų yra. Ir buvo labai daug sunkumų vyresnių klasių, jau kai ten vienuoliktoji, <...> nes turėjau bendraklasių, kurie ne tai, kad nemėgdavo žydų, bet linkę prie to, kad mėgdavo Hitlerį, ir truputį prie to neonacinio judėjimo. (žydų tautybės moteris)</i>
(0 atsakymų)	4. Ksenofobija ((5 atsakymai)
	<i>...kaip pasižiūri į tą visą reakciją, svarbu ne tautybė, bet tai, kad žmogus yra kitoks. Ta prasme turbūt reikėtų kalbėti apie ne nusistatymas kažkokios konkrečios tautos atžvilgiu, bet apie bendrą ksenofobiją. (žydų tautybės moteris)</i>
(0 atsakymų)	5. Neapykanta (6 atsakymai)
	<i>...jūs žinot, kad žydams ne tik Lietuvoj, bet ir kitose šalyse gyvent nelabai <...>, kaip sakant iš vienos pusės todėl, kad yra savotiška neapykanta žydams. (žydų tautybės vyras)</i>

(0 atsakymų)	6. Neigiamas išskyrimas	(6 atsakymai)
		<i>Tada buvo skausminga. Jaučiausi kažkokia išskirtinė, bet neigiamai išskirtinė. (žydų tautybės moteris)</i>
6. Neigia	7. Teigiamas išskyrimas	(2 atsakymai)
		<i>Nu nebuvo. Tik sakydavo, kad tavo tėvas yra žydas, jis labai protingas. (žydų tautybės moteris)</i>

*Skliasteliuose pažymėtas atsakymų dažnumas, atsiskleidžiantis visuose tautinės mažumos grupės interviu.

Lengviau diskriminaciją apibūdinti konkrečių įvykių, situacijų pavyzdžiais, o ne bendra sąvoka. Šioje temoje išskirtos dvi kategorijos – tai realiai vykstantys ir numanomi įvykiai. Tautinių mažumų atstovai kaip diskriminaciją suvokia tokius jau minėtus socialinius, politinius sprendimus, kaip jų mokyklų uždarymas, su pilietyste susiję sunkumai, įvairūs gimtosios kalbos draudimai: gatvių pavadinimų keitimas, pavardžių rašymo taisyklės. Prie realiai vykstančių diskriminuojančių įvykių abiejose grupėse priskirtas ir pravardžiavimas („Be abejo, buvo skaudu, kad mane nevadina kažkaip, šioks ar toks, būtinai pasako tautą. O... Yra masė ten komplimentų, kur jie sako“, – žydų tautybės vyras).

Kaip jau minėta, diskriminacija gali atsikleisti ir pačioje kalbos struktūroje (Green, 2007). Lietuvių kalboje taip pat galima aptikti to užuomazgų, čia net ir pats bendrinis tautybės pavadinimas „lenkas“ ar „žydas“ neretai vartojamas kaip įžeidimas, paniekinimas („kolegė mano <...> pasakė, kad ji pardavė savo mašiną žydui ir iš karto manęs atsiprašė: „atleiskit, gal aš jus įžeidžiau“; kad ji paminėjo žydu. Aš net nesupratau reiškia, kad kažkur tas yra toks, kad į žydą žiūri paniekinančiai, o yra“, – žydų tautybės moteris). Tai ypač išryškėja komentaruose internete.

Žydų tautybės tyrimo dalyvių grupėje kaip vienareikšmiškai diskriminuojantis įvykis įvardinamos neonacių eitynės:

„yra va tas nevienareikšmiškas kasmetinis skustagalvių ir tautininkų žygiavimas per... nu kai eina žmonės ir rėkia: „reikia žudyti žydus, juden raus“ arba „žydai šalin“. Mes negalim šito priimti su entuziazmu. Nu negalim.“ (žydų tautybės moteris).

Čia ir atsiskleidžia dažnas žydų diskriminacijos suvokimas kaip grėsmė sveikatai – apskritai neonaciai arba, kaip daugelis juos įvardijo, „skinheadai“, kelia baimę, grasina fizine jėga, o jų judėjimas žydams primena, kad antisemitizmas nedingo. Europoje jaučiama ir nauja antisemitizmo banga („Vengrijoje tai labai kykla dabar tokia antisemitų partija, nacionalistų partija, kurie ten eis, jau nori sudarinėti [sąrašus], kaip ir Suomijoje“, – žydų tautybės moteris). Lenkų tiriamieji šių eitynių nepaminėjo nė karto. Kaip jau įrodyta (Bombay ir kt., 2014), kartą praeityje patirta diskriminacija lemia didesnį jautrumą negatyviems stimulams bei didesnį polinkį interpretuoti juos kaip diskriminaciją. Gal dėl to

žydai dažniau kalba ir apie nujaučiamą, artėjančią diskriminaciją (kurios dar nėra). O remdamiesi skaudžia patirtimi, dažniau grėsmę įvardina kaip fizinę. Be to, žydai ir jaučiasi diskriminuojami labiau dėl fizinio savo išvaizdos aspekto („*Kas pirmiausia išskiria žmogų, tai manau, kad išvaizda kitokia. O aš taip netipiškai atrodau*“, – žydų tautybės moteris).

SOCIALINĖS TRANSFORMACIJOS IR DISKRIMINACIJA

Lenkų tautybės atstovai, neturėdami tokių žymių išskirtinių bruožų, dažniau teigia, kad su diskriminacija susiduria dėl kalbos skirtumų („*Mama, kaip ji kentėjo dėl lietuvių... kad lietuviškai negali kalbėti. Ji taip sakydavo*“, – lenkų tautybės moteris) – o to pradžia mano esant Lietuvos Nepriklausomybės atgavimą. Dėl tos pačios priežasties su diskriminacija teigia susiduriantys ir rusakalbiai žydai. Šis diskriminacijos aspektas išryškėjo tik po Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo, nes iki tol visi, mokėję rusų kalbą, buvo lygūs. Įteisinus kitą valstybinę kalbą, lietuviai įgijo žymų pranašumą.

„*atsirado tarp žmonių tokia praraja. Iškart pradėjo atsiskyrimas jaustis pagal tautybes. <...> mano seneliai, kurie visą gyvenimą kalbėjo lenkiškai, kurie visą gyvenimą su visais kalbėjo viena kalba, staiga patyrė tokį em, nu kaip čia? Smūgį, kad su jais pradėjo po nepriklausomybės kalbėt lietuviškai tie patys žmonės, kurie kalbėjo lenkiškai.*“ (lenkų tautybės moteris).

Šiandienėje Lietuvoje tyrimo dalyviai teigia susiduriantys su spaudimu išmokti kalbą. Spaudimą jaučia tiek iš išorės („*kadangi yra labai daug priekaištų sulaukiama, kad tautinės mažumos labai blogai šneka lietuviškai*“, – lenkų tautybės moteris), tiek ir iš vidaus („*aš stengiuosi šnekėti taip lietuviškai, kad tai būtų graži literatūrinė kalba. Tai iš savęs labai didžiulis reikalavimas*“, – lenkų tautybės moteris). Interviu išryškėjo pajautimas, kad lietuvių kalbos nemokėjimas – svarus pagrindas diskriminacijai, o noras jos išvengti pasireiškia siekiu tobulai įvaldyti kalbą, neišsiskirti šiuo aspektu. Kartais greta atsiranda pasipiktinimas, kad patys lietuviai kalbą dako labiau nei kitataučiai.

Kaip pripažino kai kurie tyrimo dalyviai, sovietiniais laikais diskriminacijos jie patyrė mažiau nei nepriklausomoje Lietuvoje („*Problemos atsirado iš tikrųjų po nepriklausomybės, kai prasidėjo tas toksai tarp vaikų „vat tu esi tokios tautybės, o tu esi tokios tautybės“*“, – lenkų tautybės moteris). Apskritai sunku pasakyti, ar anksčiau diskriminacija reikėsi silpniau. Lyginant šiuos du periodus išaiškėjo, kad sovietiniais laikais rečiau užkliūdavo kalbos aspektas, viešai buvo teigiama, kad visos tautos yra lygios. Tačiau nemaža dalis tiriamųjų, ypač žydų, mini „penktąją grafą“ – būtinybę pase įrašyti tautybę – bei apribojimus, su kuriais dėl to teko susidurti. Dažniausiai tai buvo diskriminacija oficialiu lygmeniu:

„Buvo ta byla ir tada buvo labai jaučiama žydų tokia diskriminacija, bet oficialiam lygyje, o bet iš savo draugų niekada nejutau. Antisemitizmas oficialus labai jautėsi. Bet ne santykiuose tarp žmonių, ne.“ (žydų tautybės moteris).

Sovietinėje Lietuvoje diskriminacija nebuvo atvira, o su priedanga, maskuojama kitais paaiškinimais, nors patys tautinių mažumų atstovai jautė, kad visa tai – dėl tautybės. Tokia situacija skatino įtarimus, paaiškinimo paieškas. Ir dabar diskriminacija dažnai nėra tiesiogiai asmeniška, anonimiška, bet labiau atvira. Viena stipriausiai įsišaknijusių diskriminacijos formų – anonimišni komentarai internete (*„Nes visa ta neigiama nuomonė, ji ne iš žmonių eina. Ji turbūt iš visokių ten iš delfi komentarų, tokie kaip <...> pagrindiniai tie kažkokie upeliai informacijos, jie labai nuodija“*, – žydų tautybės moteris). Tyrime atskleidė tautinių mažumų atstovams kylantys klausimai, ar tai gali būti kažkoks užsakytas tautų priešinimas (*„man šiaip įdomu tiesiog. Ar realiai ten žmonės <...> galbūt čia galbūt užsakomieji kažkokie komentarai neigiami, aš nežinau“*, – žydų tautybės vyras). Patirdami diskriminaciją, jie ieško paaiškinimo, kas už viso to stovi.

Įdomus aspektas – net keliuose interviu iškilo tema, kad Lietuva nebuvo matoma kaip Sovietų Sąjungos dalis (*„pragyvenom tą laikotarpį. Lietuvoj jis vis tiek buvo švelnesnis negu galbūt Tarybų Sąjungoj“*, – žydų tautybės moteris). Pasisakymuose išryškėja pasididžiavimas Lietuva tiek sovietiniais laikais (*„Kai ji buvo Sovietų Sąjungos dalis, visada laikiau Lietuvą geriausia iš 15 sąjungos respublikų“*, – žydų tautybės moteris), tiek ir dabar; jiems rūpi Lietuvos ateitis (*„aš noriu, kad mano vaikai gyventų čia ir ir kad gyventų Lietuvoj, kuri kuri klestėtų, tai aš nebėgu“*, – žydų tautybės moteris). Tačiau iškyla problema, kai jaučiamas spaudimas pasirinkti vieną ar kitą pusę, o tautinės mažumos atstovas nesijaučia visiškai savas nei Lietuvoje, nei savo tautai priklausančioje valstybėje (*„Kai tu išvažiuoji į tą šalį, kur tu esi tipo priklausanti pagal savo tautybę, apsiverčia ir gaunasi, kad tu ten esi jau rusas. Tai jeigu aš čia išvažiauvau būdama žydė, ten aš atvažiauvau būdama rusė“*, – žydų tautybės moteris). Ieškoma kompromiso – prisitaikyti Lietuvoje, kartu nepamirštant savos kultūros (*„Tai visą laiką reikia prisitaikyti, mes gyvenam Lietuvoj, ne Lenkijoj <...> vaikus leidžiam ten į visokius ir teatrus, kurie atvažiuoja iš Lenkijos ir taip toliau, bet tuo pačiu aišku, kad turi prisitaikyti, turi mokėti, turi bendrauti, nes jis yra Lietuvos pilietis“*, – lenkų tautybės moteris).

Tyrimo dalyviai teigė jaučiantys skirtumą ne tik tarp skirtingų Lietuvos santvarkų. Gana dažnai interviu iškilo kartų skirtumo tema. Jaunesnioji karta, užaugusi nepriklausomoje Lietuvoje (20–36 metų tiriamieji) pastebi požiūrio į diskriminaciją skirtumą nuo savo tėvų, kurie sunkumais dažniau sieja su tautine diskriminacija. Šie duomenys atitinka A. Bombay ir kt. (2014) ankstesnės diskriminacijos įtakos teoriją: priešišką elgesį patyrę žmonės vėliau neutralias situacijas suvokia kaip labiau diskriminuojančias. Taip ir čia, nors yra duome-

nu, kad kultūrinės traumos patyrimas perduodamas iš kartos į kartą (Gudaitė, 2004), tačiau vyresni žmonės, kuriems holokausto išgyvenimas buvo skaudi jų pačių ar jiems itin artimų žmonių realybė, šiandienos nemalonumus dažniau sieja su diskriminacija tautiniu pagrindu:

„Aš asmeniškai – ne, nesu patyrus. Bet <...> pas mano tėvą kartais kildavo tokių minčių, kad čia dėl to, kad tu – žydė. Aš taip: „nu tikrai ne dėl to.“ (žydų tautybės moteris).

REAKCIJA Į SUVOKTĄ DISKRIMINACIJĄ

Nors interviu atsiskleidė, kad šeimose apie diskriminaciją šiek tiek kalbama, žydų tautybės tiriamieji iš kitų grupių išsiskyrė tuo, jog klausimyne rečiau nei kitos tyrimo grupės įvardijo, kad jų šeimoje kalbama apie jausmus, išgyvenimus arba sukrečiantį šeimos nario patyrimą. Tai gali būti susiję su faktu, kad per Antrąjį pasaulinį karą bei Sovietų Sąjungoje jie bei jų artimieji buvo išmokyti nekalbėti apie sunkumus, susijusius su tautybe ir istoriniu patyrimu apskritai, kad išvengtų bausmės („*tėvas sakė, kad turi gerai mokytis, bet nepasakoti mokykloj, ką jis man pasakoja apie, apie šitą [žydų istoriją]*“, – žydų tautybės moteris). Šiai savisaugos strategijai giliai įsišaknijus, šeimose skaudžia patirti-mi gali būti dalijamasi mažiau.

Kita vertus, tautinių mažumų atstovams labai svarbu kalbėti apie savo istorinį patyrimą ir išgyvenimus. Lietuvai atgavus nepriklausomybę atsivėrusi galimybė viešai pripažinti savo tautos patirtį įvardijama kaip vienas didžiausių privalumų tautinėms mažumoms: nebereikia slėpti, bijoti savo praeities, pripažinta istorinė skriauda.

„T: Tada bent viešai buvo pasakyta, kad žydus žudė – taipgi nebuvo įvardinta.

G: Jums svarbu, kad dabar tai įvardinta?

T: Man tai labai svarbu.“ (žydų tautybės moteris).

Po karo likusios nuoskaudos tautinių mažumų atstovams Lietuvoje paliko sunkumų, kurie nebūtinai pasireiškė atvira diskriminacija:

„Su lietuviais mums buvo gal sunku bendrauti – mus skyrė karas. Mus labai skyrė karas, labai. Labai. Nors ir nežinojom tiksliai, kas įvyko, bet instinktyviai mes vengėm, vengėm. <...> jau daug kas nenorėjo, kad Lietuvoj pasilikytų vaikai.“ (žydų tautybės moteris).

Viena vertus, karo skriaudos pastatė sieną tarp šalia gyvenančių tautų, tačiau dauguma supranta, kad kalta ne visa tauta, o atskiri žmonės („*ne visi vienodi buvo. Nusikaltėlis turi konkretų vardą ir pavardę*“, – žydų tautybės moteris). Taip ir su šiandienos diskriminacija. Tyrime atsiskleidė tendencijos negeneralizuoti diskriminacijos ir priešiško, priskiriant juos visai lietuvių tautai.

Atvirščiai – jaučiamas noras pritaipiti prie šios šalies žmonių, o diskriminuojantieji nuvertinami. Diskriminacija siejama su tamsumu, nežinojimu („*Nu čia ne diskriminacija, čia yra tokie, kaip pasakyti, neprotingų žmonių pasisakymai*“, – žydų tautybės moteris), klaidingomis nuostatomis ir tikėjimu stereotipais („*labai daug stereotipų apie žydus. Iš to ir eina, kad tie nesklandumai, kažkokie tai gandai. Dėl to tai labai sunku mums*“, – žydų tautybės moteris), diskriminaciją palaikančiomis šeimos vertybėmis („*tarp paprastų, [žmonių] ne neonacių, tai yra kažkoks, aš nežinau, ar įgimtas, ar iš tėvų paveldėtas požiūris į žydus kažkoks. Aš negaliu suprast, kodėl*“, – žydų tautybės moteris) ar net psichinėmis problemomis („*Aš, pavyzdžiui, žiūriu į tuos žmones kaip į ne iki galo sveikus žmones ir man tai padeda*“, – žydų tautybės vyras). Ieškomi paaiškinimai diskriminacijos neracionalumui ir sunkiai suvokiamai neapykantai, nes Lietuva – namai visiems čia gyvenantiems, nepriklausomai nuo jų tautybės.

„*Nežinau, ta nostalgija ir ta meilė Lietuvai, nežinau, man atrodo, kad čia yra labai dvi artimos tokios tautos, kurios tiek daug metų gyveno kartu...*“ (žydų tautybės moteris).

IŠVADOS

1. Apie patiriamą tautinę diskriminaciją tautinių mažumų atstovai kalba trejopai: kaip apie (I) asmeniškai patiriamą, (II) asmeniškai sau nepriskiriamą ir (III) patiriamą dėl buvimo kitataučiu, o ne dėl konkrečios tautybės.
2. Tautinės diskriminacijos nepatiriantieji tai sieja su geru lietuvių kalbos mokėjimu, lygybe prieš įstatymus ir gebėjimu išvengti situacijų, kuriose diskriminacija galėtų pasireikšti. Temos aktualumas atsiskleidžia tuo, kad net ir nepatirdami diskriminacijos tyrimo dalyviai svars-to, kokios to priežastys.
3. Žydų tautybės tyrimo dalyviai diskriminaciją dažniau įvardijo kaip grėsmę sveikatai ar gyvybei (galima sieti su holokausto meto fizinės diskriminacijos patyrimu), o lenkų tautybės – kaip pavojų savo socialinei ir materialinei gerovei.
4. Žydai, istoriškai patyrę daugiau tautinės diskriminacijos, dažniau pri-pažino ją patiriantys ir dabar, išskiria daugiau jos apraiškų – daugiau aplinkos stimulų priima kaip diskriminuojančius. Kita vertus, išaiškėjo, kad, palyginti su holokausto patirtimi, šiandienė diskriminacija dažnai yra laikoma smulkmena.
5. Sovietiniais laikais rečiau nei nepriklausomoje Lietuvoje užkliūdavo kalbos aspektas, buvo skelbiama, kad visos tautos yra lygios. Tačiau tautinės mažumos tuomet susidurdavo su užslėpta, maskuojama dis-

kriminacija, dažniausiai oficialiu lygmeniu.

6. Diskriminacija nėra generalizuojama visiems žmonėms – diskriminuojantieji dažnai tautinių mažumų atstovų nuvertinami, ji siejama su nežinojimu, klaidingomis nuostatomis ir net psichinėmis problemomis.

LITERATŪRA

- Aarelaid-Tart, A. (2006). *Cultural Trauma and Life Stories*. Helsinki: Kikimora Publications.
- Ajduković, D. (2004). Social context of trauma and healing. *Medicine, Conflict and Survival*, 20, 2, 120–135.
- Bombay, A., Matheson, K., Anisman, H. (2014). Appraisal of discriminatory events among adult offspring of Indian residential school survivors: the influences of identity centrality and past perceptions of discrimination. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 20, 1, 75–86.
- Crosby, F. J. (1984). The denial of personal discrimination. *American Behavioral Scientist*, 27, 371–386.
- Edwards, R. R. (2008). The association of perceived discrimination with low back pain. *Journal of Behavioral Medicine*, 31, 379–389.
- Feagin, J. R., Sikes, M. P. (1994). *Living with racism: The Black middle-class experience*. Boston, MA: Beacon Press.
- Green, J. (2007). Language: Blood libels. *Critical Quarterly*, 49, 1, 114–118.
- Gudaitė, G. (2004). Sovietinės traumos psichologiniai padariniai ir analitinis procesas. D. Gailienė (sud.) *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras. 127–149.
- Herman, J. (1992). *Trauma and recovery*. New York: Basic Books.
- Jones, C. P. (2003). Confronting institutionalized racism. *Phylon*, 50, 7–22.
- Kalinenko, V., Slutskaia, M. (2014). „Father of the People“ versus „Enemies of the People“: A Split Father Complex as the Foundation of the Collective Trauma in Russia, G. Gudaitė, M. Stein (Eds.) *Confronting Cultural Trauma*. New Orleans: Spring Journal Books, 95–111.
- Kellermann, N. P. F. (2001). Psychopathology in Children of Holocaust Survivors: A Review of the Research Literature. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences* 38, 1, 36–46.
- Kurzban, R., Tooby, J., Cosmides, L. (2001). Can race be erased? Coalitional computation and social categorization. *PNAS* 98, 26, 15387–15392.
- Lewis, T. T., Aiello, A. E., Leurgans, S., Kelly, J., Barnes, L. L. (2010). Self-reported experiences of everyday discrimination are associated with elevated C-reactive protein levels in older African-American adults. *Brain, Behavior, and Immunity*, 24, 438–443.
- Lewis, T. T., Everson-Rose, S. A., Powell, L. H., Matthews, K. A., Brown, C., Kara-

- volos, K., Wesley, D. (2006). Chronic exposure to everyday discrimination and coronary artery calcification in African-American women: The SWAN heart study. *Psychosomatic Medicine*, 68, 362–368.
- Lo, C. C., Cheng, T. C. (2012). Discrimination's Role in Minority Groups' Rates of Substance-Use Disorder. *The American Journal on Addictions*, 21, 150–156.
- Nijakowski, L. M. (2009). Discrimination Against Minorities in Poland on the Basis of History. The Case of the Memory Collective „Grandfather in the Wehrmacht“. *International Journal of Sociology*, 39, 3, 38–57.
- Pachankis, J. E. (2007). The psychological implications of concealing a stigma: A cognitive-affective-behavioral model. *Psychological Bulletin*, 133, 328–345.
- Ramos, M. R., Jetten, J., Zhang, A., Badea, C., Jyer, A., Cui, L., Zhang, Y. (2013). Minority goals for interaction with the majority: Seeking distance from the majority and the effect of rejection on identification. *European Journal of Social Psychology*, 43, 72–83.
- Schaafsma, J. (2011). Discrimination and subjective well-being: The moderating roles of identification with the heritage group and the host majority group. *European Journal of Social Psychology*, 41, 786–795.
- Schmitt, M. T., Branscombe, N. R. (2002). The meaning and consequences of perceiving discrimination in disadvantaged and privileged social groups. In W. Stroebe, M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology* (Vol. 12, 167–199). Chichester, UK: Wiley.
- Stangor, C., Jonas, K., Stroebe, W., Hewstone, M. (1996). Influence of student exchange on national stereotypes, attitudes, and perceived group variability. *European Journal of Social Psychology*, 26, 663–675.
- Wagner, J. A., Tennen, H., Finan, P. H., Ghuman, N., Burgs, M. M. (2012). Self-reported Racial Discrimination and Endothelial Reactivity to Acute Stress in Women. *Stress Health*, 29, 214–221.
- Whitley, B. E., Kite, M. E. (2010). *The psychology of prejudice and discrimination* (2nd ed.). Wadsworth: Cengage Learning.
- Wirtz, C., Doosje, B. J. (2013). Reactions to threatening critical messages from minority group members with shared or distinct group identities. *European Journal of Social Psychology*, 43, 50–61.
- Zbarauskaitė, A., Grigutytė, N., Gailienė, D. (2015). Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 165, 6, 121–130.

SPECIFINIŲ TRAUMŲ PATIRTIS

GYVENIMAS SU ČERNOBYLIO KATASTROFOS LIKVIDAVIMO PATIRTIMI – IR PSICHOLOGINĖ, IR KULTŪRINĖ TRAUMA?

*Ieva Povilaitienė, Aurelija Auškalnytė, Dovilė Grigienė,
Paulius Skruibis*

1986 m. balandžio 26 d., sproguos vienam iš keturių Černobylio atominės elektrinės reaktorių, į aplinką buvo išmestas didelis radioaktyvių medžiagų kiekis, ilgainiui pasklidęs po visą Europą. Iki šiol ši avarija laikoma didžiausia pasaulyje atominė katastrofa – ir ne tik dėl tiesiogiai radiacijos padarytos žalos. Išties, ne vienas autorius (Bromet, 2012; Hoffmann, 1986; Petryna, 2011; Shlyakhter ir Wilson, 1992; Marples, 1996) pabrėžia būtent politinį katastrofos kontekstą. Tai, kaip su avarija dorotasi tuometinėje Sovietų Sąjungoje, iš dalies lėmė sovietinė ideologija, kurios neatskiriama dalis buvo nuolat progresuojančio komunizmo idėja (Casier, 1999). Progresas ir šviesios ateities vizija buvo iškeliami ignoruojant ar bandant užgožti jai prieštaraujančius faktus ir gyventojų patirtį (Putnaitė, 2007). Černobylio avarijos atveju tai reiškė realios informacijos slėpimą (Marples, 1996). Oficialūs pranešimai apie avariją buvo pavėluoti, neigiantys gyventojams iškilusį pavojų, kontrastuojantys su sklandančiais gandaiis (Girard ir Dubreuil, 1996; Speckhard, 2002). Žmonės neturėjo patikimos informacijos ne tik apie avariją, bet ir apie trumpalaikį bei ilgalaikį pasklidusios radiacijos poveikį (Hoffmann, 1986), taip pat negalėjo pasinaudoti reikalingomis apsaugos priemonėmis (Speckhard, 2002). Tokia situacija buvo palanki ilgainiui įsitvirtinti neteisingiems įsitikinimams apie avarijos priežastis, nukentėjusiųjų skaičių, esamą ir būsimą radiacijos poveikį (Rahu, 2003; Havenaar, 2002). Visuomenėje ilgainiui Černobylis pradėtas sieti netgi su karo ar pasaulio pabaigos vaizdiniais (Girard ir Dubreuil, 1996; Eranen, 1997).

Toksinėms katastrofoms išskirtinis netikrumas visgi yra būdingas nepriklausomai nuo aplinkybių, kuriomis jos ištinka. Būtent negebėjimas radiacijos apčiuopti juslėmis lemia susidūrusiojo su ja priklausomybę nuo iš išorės teikiamos informacijos. Turint omenyje dar ir tai, kad žmonėms yra būdinga tikėti paslėptu didesniu pavojumi nei yra skelbiama (Weisæth ir Tonnessen, 1995; Tonnessen, Mardberg ir Weisæth, 2002), nukentėjusieji gali niekada taip ir neįgyti aiškaus žinojimo, kada buvo paveikti toksinės medžiagos ir ar iš viso buvo paveikti, o taip pat ir to, koks yra šios medžiagos poveikis, po kiek laiko jis gali pasireikšti (Havenaar ir Brink, 1997). Dėl tokio grėsmės neapibrėžtumo, tęstinumo ir krypties į ateitį, toksinių katastrofų poveikis yra įvardijamas slaptosios traumos terminu (Weisæth ir kt., 2002). Tai reiškia, kad susidūrimas su radiaci-

niu pavojumi, t. y. žinia, kad esi ar buvai patekęs į padidėjusios radiacijos zoną, yra itin stiprus, netgi galintis psichologiškai traumuoti, streso šaltinis (Green, Lindy ir Grace, 1994; Havenaar ir Brink, 1997; Weisæth, Knudsen ir Tonnessen, 2002). Taigi, grįždami prie Černobylio avarijos aplinkybių, galime daryti išvadą, kad avariją lydėjusi slaptumo politika tik dar labiau padidino netikrumo keliamą nerimą, būdingą tokio tipo katastrofoms (Shlyakhter ir Wilson, 1992).

Viena iš nukentėjusiųjų nuo katastrofos Černobylyje grupių yra žmonės, dalyvavę avarijos padarinių mažinimo darbuose. Nuo 1986 iki 1990 metų buvo pasitelkta apie 600 tūkst. tokių darbuotojų (UNSCEAR, 2000), kurie paprastai vadinami likvidatoriais. Visgi reikia pastebėti, kad šis Sovietų Sąjungoje gimęs terminas tarsi nurodo į tai, kad likvidatoriai pašalino avarijos sukeltus padarinius, nors iš tikrųjų jie viso labo sumažino padarytą žalą (Belyakov, Steinhæusler ir Trott, 2000). Turėdami omenyje šią galimai klaidinančią konotaciją, visgi ir toliau vartosime terminą „likvidatoriai“, kadangi jis yra plačiai paplitęs, taip pat vartojamas Lietuvos Respublikos teisės aktuose. Išties, remiantis galiojančiais šalyje teisės aktais, likvidatoriai pripažįstami nukentėjusiais nuo sovietinės okupacijos. Lietuvos Respublikos sveikatos ministerijos (2007) duomenimis, Lietuvoje yra užregistruota beveik 6 tūkst. tokių asmenų. Į Černobylį lietuviai vežti iki pat nepriklausomybės atgavimo, dauguma jų tuo metu buvo SSRS kariuomenės rezerve ir atliko įvairius statybos, valymo darbus ir pan. (Kesminiene ir kt., 2002). Buvimo radiacija užterštoje zonoje poveikis likvidatoriams nėra iki galo aiškus. Remiantis oficialiais duomenimis, kiekvienas jų Černobylyje gavo vidutiniškai 100 mSv (milisivertų) radiacijos dozę, kai kurie – daugiau nei 250 mSv (Cardis ir Hatch, 2011). Palyginimui: pagal Lietuvoje priimtus higienos normatyvus, papildoma metinė apšvita negali viršyti 1 mSv, kita vertus, laikoma, kad apšvitai nesiekiant 1000 mSv organizmo reakcija nepasireiškia (Wahlström ir kt., 2001). Visgi dauguma likvidatorių neturėjo galimybės sužinoti, kiek konkrečiai radiacijos gavo. Manoma, kad tik 2–3 proc. jų turėjo asmeninius dozimetrus (Belyakov ir kt., 2000). Be to, Černobylyje būta įvairių sisteminių darbo organizavimo trūkumų, stigo apsaugos priemonių, darbininkai nesilaikė elementarių saugos reikalavimų (Speckhard, 2002; Kopčinskas ir Štainbergas, 2012). Visa tai galėjo lemti pavienių asmenų apšvitinimą gerokai didesnėmis radiacijos dozėmis nei skelbta oficialiai. Galiausiai radiacijos poveikį likvidatoriams nustatyti trukdo dar ir tai, kad jis priklauso nuo individualių veiksnių, pavyzdžiui, žmogaus sveikatos, o mažų dozių apšvitos (iki 200 mSv) ilgalaikiai padariniai nėra iki galo ištirti (Wahlstrom ir kt., 2001). Visuomenėje paplitęs įsitikinimas, kad jie – katastrofiški (Cwikel, Havenaar ir Bromet, 2002).

Turint galvoje šiuos su gautomis dozėmis susijusius neaiškumus, reikia pasakyti, kad nukentėjusiųjų nuo Černobylio ilgalaikiai sveikatos tyrimai šių neaiškumų kol kas neišsklaido. Vis dar aršiai diskutuojama, ar po Černobylio

avarijos pasklidusios radiacijos padariniai yra perdėti, ar kaip tik – nepakankamai įvertinti. Visgi vienintelis visuotinai pripažįstamas Černobylio avarijos sukeltas ir su gauta radiacijos doze neginčijamai siejamas medicininis padarinys yra padidėjusi rizika susirgti skydliaukės vėžiu radiacija apšvitintiems vaikams ir paaugliams (Kinley, 2005; Cardis ir Hatch, 2011). Tiesa, buvo atlikti tyrimai bandant patvirtinti su mažomis radiacijos dozėmis sietą padidėjusį suaugusiųjų sergamumą leukemija, įvairiomis vėžio formomis, katarakta, kraujagyslių ir širdies ligomis, demencija – tačiau, turint galvoje tyrimų ribotumus, negalima daryti išvados, kad toks sergamumas susijęs būtent su radiacija, o ne su, pavyzdžiui, dažnesniu rutininu nukentėjusiųjų nuo radiacijos žmonių sveikatos tikrinimu (Kinley, 2005; Cardis ir Hatch, 2011; Bromet, 2012).

Kita dažnesnio susidūrusių su Černobylio avarija kreipimosi į medicinos specialistus ir ligų diagnozavimo priežastis galėtų būti jų jaučiamas nerimas dėl sveikatos (Havenaar ir kt., 1997). Anot Havenaar ir bendraautorių (2003), įvairūs kognityviniai veiksniai – kiek individas vertina radiaciją kaip pavojingą, save kaip užkrėstą ir kontroliuojantį ar nekontroliuojantį situacijos – gali lemti subjektyviai išgyvenamas sveikatos problemas. Taigi tarptautinė mokslininkų bendruomenė ypatingai pabrėžia būtent psichologinius Černobylio avarijos padarinius (Cwikel ir kt., 2002; UNSCEAR, 2000). Štai užterštuose regionuose buvo nustatytas mažesnis psichologinės gerovės jausmas bei su sveikata susijusios gyvenimo kokybės vertinimas (Havenaar ir kt., 1997), taip pat padažnėjo nerimo, potrauminio streso sutrikimo (PTSS), depresijos ir mediciniskai nepaaiškinamų simptomų atvejų (Kinley, 2005). Estų kilmės likvidatorių tyrime (Rahu, Rahu, Tekkel ir Bromet, 2006) aptikta padidėjusi savižudybės rizika 17 metų laikotarpiu po avarijos. Tyrimais nustatyti ir ilgalaikio traumavimo požymiai – neslopstantis nerimas dėl poveikio sveikatai (Adams, Guey, Gluzman ir Bromet, 2011), metams bėgant netgi stiprėjantis poveikis psichikai. Antai C. M. Rumyantseva ir A. L. Stepanov (2008) tyrimo duomenimis, stresinės likvidatorių reakcijos į pilną PTSS buvo linkusios peraugti tik per 2–3 metus po grįžimo iš Černobylio. Tokius rezultatus galima sieti su jau aptarta radiacijos grėsmės specifika – suvokimu, kad jos poveikis gali pasireikšti praėjus latentiniam veikimo laikotarpiui.

Jau buvo nemažai kalbėta apie tai, kaip į avariją reaguota komunistinėje Sovietų Sąjungoje. Visgi praėjus vos penkeriems metams po avarijos Sovietų Sąjunga sugriuvo, Lietuva atkūrė nepriklausomybę dar anksčiau. Visų pirma, tai suteikė galimybę laisvai sklusti įvairiausiai informacijai apie Černobylio avariją. Kiek ta informacija buvo tiksli, o kiek iškraipyta sensacijų siekiančios bulvarinės spaudos, pasakyti sunku. Juk visuomenei praradus pasitikėjimą informacijos šaltiniu, viskas, kas vėliau su juo siejama, kels įtarimą (Peters, 1996, Byrd ir kt., 2001, cit. pgl. Cwikel ir kt., 2002). Taigi lieka atviras klausimas, kiek įmanoma po sovietinės dezinformacijos srauto apie Černobylio avariją ir jos

padarinius atstatyti visuomenės pasitikėjimą oficialia informacija. Taip pat ir bendrai Sovietų Sąjungos griūtis, ir konkrečiai pirmieji nepriklausomos Lietuvos žingsniai vedė prie didžiulių socioekoniminių pokyčių, o tai reiškė ir likvidatoriams itin aktualų socialinių pašalpų sistemos keitimąsi (Bromet, 2012; Petryna, 2011; Ioffe, 2007). Prisiminus Sovietų Sąjungai būdingą herojų ir aukojimosi bendram tikslui kultą (Aleksijevič, 1999; Putinaitė, 2007), galima samprotauti dar ir apie tai, kad, pasikeitus dominuojančiam diskursui, likvidatoriai prarado ir „didvyrio“ statusą. Būtent Lietuvos likvidatoriai staiga virto svetimos šalies piliečių gelbėtojais, jais tapę dažniausiai ne savo noru, todėl vadinami „nukentėjusiais“. Viename iš likvidatorių tyrimų (Rumyantseva ir Stepanov, 2008) įdomiai atsispindi šis didvyrio ir aukos vaidmenų sumišimas – didelė dalis tyrime dalyvavusių likvidatorių įvardija besididžiuojantys šiuo gyvenimo etapu, tačiau kartu jaučiasi praradę ateitį ir yra įsitikinę savo priešlaikine mirtimi. Galiausiai sovietinis stigmatizuojantis palikimas galėjo paveikti ir nukentėjusiųjų nuo Černobylio avarijos pasiryžimą kreiptis į psichikos sveikatos specialistus. Sovietų Sąjungoje psichiatrija buvo naudojama politiniais tikslais (Van Voren, 2010), būta tendencijos diagnozuoti iracionalias fobijas, pavyzdžiui, „radiofobiją“ – nepagrįstą nuolatinį būgštavimą dėl radiacijos poveikio sveikatai – užuot pripažinus nukentėjusiųjų išgyvenamą psichologinį stresą (Girard ir Dubreuil, 1996; Bromet, 2012).

Taigi matome, kad radiacijos pavojaus sukeltas ir neslopstantis nepibiržtumas ir nerimas dėl sveikatos yra savitiškai glaudžiai persipynę su juos lydėjusiu sociokultūrinio kontekstu – tiek Sovietų Sąjungos specifika, tiek jos griūtį sekusiais permainų metais. Reikia pastebėti, kad šios sąsajos anksčiau dar nėra tirtos, kaip ir Lietuvoje gyvenančių likvidatorių patirtis. Taigi čia aprašomu tyrimu yra siekiama užpildyti šias spragas ir atskleisti įvairiapusę subjektyvią likvidatorių patirtį ir jos suvoktą poveikį, taip pat palyginti šiandieninę likvidatorių psichologinę savijautą su reprezentatyvios Lietuvos gyventojų imties duomenimis.

METODIKA

Dalyviai. Tyrimo dalyviai – Lietuvos vyrai, atlikę Černobylio atominės elektrinės avarijos valymo darbus. Tyrimo dalyvių kontaktus suteikė Lietuvos judėjimo „Černobylis“ asociacijos filialų vadovai ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras. Dalyvauti šiame tyrime buvo kviečiama su rengus tikslingą atranką (angl. *purposive sampling*), siekiant sudaryti kuo įvairesnę Černobylio patirtį turinčių likvidatorių imtį. Tyrimo dalyvavo 32 likvidatoriai nuo 47 iki 77 metų (vidutiniškai 59 metų), gyvenantys skirtinguose Lietuvos didmiesčiuose, miestuose ir kaimuose. Pusė tyrimo dalyvių į valymo darbus

vyko 1986 m. (12 proc. – 1 mėn. po katastrofos, 41 proc. – po 6 mėn.), kita pusė prisijungė 1987 m. ar vėliau. Valymo darbuose jie dalyvavo 2–3 mėn. (59 proc.) arba iki 6 mėn. ir ilgiau (41 proc.). Pusė dalyvių užėmė vadovaujančias pareigas Černobylyje (dauguma jų buvo karininkai), kita pusė buvo vykdytojai (įvairių profesijų civiliai arba šauktiniai).

Tyrimo metodai. Šiame tyrime buvo derinami kokybiniai ir kiekybiniai tyrimo metodai. Kokybinio tyrimo metodai buvo naudojami siekiant atskleisti likvidatorių patirtį. Kokybiniai duomenys buvo surinkti pusiau struktūruoto interviu pagalba. Iš pradžių atliktas žvalgomasis tyrimas (5 tyrimo dalyviai), po kurio sumažintas atvirų klausimų skaičius siekiant optimizuoti interviu laiką. Po žvalgomąjo tyrimo buvo palikti šie atviri klausimai:

1. Kas būnant Černobylyje Jums labiausiai įsiminė?
2. Kaip Černobylio patirtis veikia Jus šiandien?
3. Kaip paveikė Jūsų arba Jūsų šeimos gyvenimą Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas?
4. Kaip Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas galėtų sietis su Jūsų patiriamomis Černobylio pasekmėmis?

Minėti pagrindiniai klausimai buvo užduoti visiems tyrimo dalyviams. Taip pat jiems buvo užduoti papildomi klausimai, kurių tikslas – šiek tiek nukreipti tyrimo dalyvio kalbėjimą labiau į emocinę patirtį ir įveikos ypatumus reflektuojančia, save analizuojančia linkme. Interviu buvo įrašyti į skaitmeninę laikmeną ir išrašyti į tekstinį dokumentą. Interviu atliko keturios psichologinė išsilavinimą turinčios tyrėjos (Aurelija Auškalnytė, Birutė Miknytė, Dovilė Grigienė ir Vaiva Štaraitė). Reguliarūs interviu proceso aptarimai padėjo suvienodinti tyrėjų atliekamo interviu stilių ir užtikrinti aukštą atliekamų interviu kokybę.

Kiekybinio tyrimo metodai buvo naudojami įvertinti tyrimo dalyvių subjektyviai vertinamą savijautą (PSO – 5 (WHO, 1998); kiekybinių duomenų anketos klausimas „mano sveikata yra...“), patirtus gyvenimo įvykius (LEC, Gray, Litz, Hsu ir Lombardo, 2004), potrauminių simptomų išreikštumą (TSQ, Brewin, ir kt. 2002) (detalesnę informaciją apie šiuos instrumentus žr. skyrelyje *Tyrimo metodologija*) ir atskleisti požiūrį į Lietuvą. Siekiant atsakyti į klausimą, ar likvidatorių savijauta skiriasi nuo kitų Lietuvos vyrų, likvidatorių duomenys buvo palyginti su reprezentacine Lietuvos vyrų imtimi. Atsakant į klausimą, ar šiandieninė likvidatorių savijauta yra tokia būtent dėl Černobylio patirties, likvidatorių duomenys buvo palyginti su specialiai šiam tikslui atrinkta lyginamąja imtimi. Į lyginamąją imtį buvo atrinkti tie Lietuvos vyrai, kurie nesiskyrė nuo likvidatorių savo amžiumi, išsilavinimu, šeimine padėtimi ir per gyvenimą patirtų galimai traumuojančių įvykių kiekiu. Černobylio likvidatorių amžius buvo padalytas į tris amžiaus kategorijas, o galimai traumuojančių įvykių patyrimas – taip pat į tris grupes pagal 33,33 ir 66,66 procentilius. Į lyginamąją imtį buvo atrinkti tie vyrai, kurie atitiko šias Černobylio likvidatorių amžiaus ir galimai

traumuojančių įvykių kategorijas, taip pat išsilavinimą ir šeimines padėtis. Šių kintamųjų lyginamosios imties proporcijos statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo Černobylio likvidatorių proporcijų, t. y. visų palyginimų Pearson Chi-Square $p > 0,05$.

Tyrimo eiga. Tyrimas buvo atliekamas susitikus su likvidatoriumi. Interviu pradžioje tyrimo dalyviams buvo trumpai pristatomas tyrimo tikslas, paskatinama dalytis asmenine patirtimi ir išgyventomis emocijomis. Interviu vidutiniškai trukdavo apie valandą. Vėliau tyrimo dalyviai užpildydavo kiekybinių duomenų anketą.

Kokybinių ir kiekybinių duomenų analizė. Interviu buvo analizuojami remiantis teminės analizės metodu (Boyatzis, 1998). Analizę atliko penkių koduotojų grupė. Procesas buvo paremtas bendro sutarimo principu. Kodai buvo kildinami iš pirminės tyrimo medžiagos, o ne iš teorijos. Šio proceso metu vyko daug diskusijų, kodai taisyti ir pildyti grįžtant prie pirminės medžiagos, siekta vienodos kodų prasmės ir jų naudojimo sąlygų supratimo grupės viduje. Duomenų kodavimui ir analizei naudota programa *Atlas.ti*. Kodų kūrimo proceso validumas ir patikimumas buvo užtikrinami neatitolstant nuo pirminės tyrimo medžiagos, analizuojant duomenis grupėje ir siekiant grupės narių vertinimo vienodumo (Boyatzis, 1998).

Surinktiems kiekybiniais duomenimis apdoroti buvo naudojamas SPSS 15.0 duomenų paketas. Kolmogorovo ir Smirnovo kriterijus taikytas skirstinių normalumui patikrinti. Norėdami nustatyti likvidatorių ir Lietuvos vyrų bei lyginamosios imties savijautos, patirtų gyvenimo įvykių, trauminių simptomų, požiūrių į Lietuvos gyvenimą skirtumus, taikėme Studento kriterijų (normaliems skirstiniams) ir neparametrinį Mann Whitney kriterijų (nenormaliems skirstiniams).

REZULTATAI

Černobylio patirties kaip prievartinės suvokimas ir neteisybės išgyvenimas

Likvidatorių atsakymuose į interviu užduotus klausimus iškilo prievartinio vežimo ar apskritai Černobylio patirties kaip prievartinės tema. Reikia pabrėžti, kad ji nebuvo būdinga visiems tyrimo dalyviams. Prievartos patyrimo neįvardijo likvidatoriai, vykę į Černobylį savo noru ar turėję darbo sutartį, taip pat kai kurie radiacinės saugos ekspertai. Kita dalis tyrimo dalyvių, nors per interviu paminėjo važiaavę į Černobylį ne savo noru, prievartos neakcentavo arba ją vertino ambivalentiškai: „Išvežė – išvežė, bet <...> kažkam tai reikėjo tuos... dalykus atlikti.“ Visgi didžioji dauguma tyrimo dalyvių pabrėžė prievartos patyrimą: „*Esminis momentas buvo tada, kai mus išvežė iš čia, iš Lietuvos – esminis*

momentas tai vis dėlto buvo prievarta“; „Visi pakliuvom per prievartą <...> į nesąmonę, į tą katilą, ne savo noru.“ Kalbėdami apie prievartą, likvidatoriai pabrėžė paklusę įsakymams vengdami bausmių: „Reikėjo vykti, būtum atsisakęs, būtų į tribunolą išvežė.“ Kaip suvokta grėsmė dažniausiai įvardytas kalėjimas, nors minėtos netgi represijos šeimos nariams. Pats buvimas Černobylyje taip pat lygintas su kalėjimu, tremtimi, netgi konkrečia artimųjų, nukentėjusiųjų nuo sovietinių represijų, patirtimi: „Kada aš pats tame Černobylyje buvau ir daug kas nori kažko paklaust – nesinori gilintis, prisiminti ir pasakot <...> ir aš palyginu, kai mano mama [politinė kalinė] po tų įvykių nenorėjo prisimint, nenorėjo kalbėt.“ Ištrėtimą priminė ir pati kelionė į Černobylį – likvidatoriai išvežti staiga, nepasiruošę, dalis nežinojo, kur yra siunčiami, kelionėje išgyveno fizinį diskomfortą, buvo gabenami „gyvuliniais vagonais“ arba tik naktimis. Tokia kelionė suvokta kaip itin nemaloni: „Autobusas kaip būtų... mirusius žmones vežtų – man toks jausmas buvo. Tyla, visi su savo mintim kažkokiom.“ Be to, tyrimo dalyviai vežimą į Černobylį suvokė ir kaip prievartinį atskyrimą nuo šeimos: „Aš šeimoj labai didelį ryšį turėjau su žmona, su vaikais – man jų netektis, aš niekaip to nesuvirškinau ir labai buvau pasikeitęs.“ Vienas tyrimo dalyvis netgi įvardijo skyrybas kaip prievartinio atskyrimo nuo šeimos pasekmę.

Pasakodami apie buvimą Černobylyje, tyrimo dalyviai įvardijo įvairius nesiskaitymo su jais atvejus. Visų pirma, jie jautė neteisybę dėl reikalingų apsaugos priemonių ir žinių (apie avariją, radiacijos lygį ir jos poveikį, gyvenamos vietos atstumą nuo reaktoriaus ir pan.) stokos: „Tokia Sachara... tuščia... smėlis smėlis smėlis, daugiau nieko nėra, tiktai smėlis – jokios informacijos.“ Antra, likvidatorius piktino neaiškūs paleidimo iš Černobylio kriterijai, nesąžininga ir atsaini gautų radiacijos dozių fiksavimo tvarka: „Pasako, kiek tu gavai. Pasako, kiek nori. Gali net nežiūrėję pasakyt.“ Trečia, dalis likvidatorių buvimą Černobylyje suvokė kaip buvimą radiacinėje zonoje neatliekant jokių darbų arba atliekant beprasmius, radiacijos nemažinančius darbus: „Vaikų darželius kasėm <...> išveždavom, su tom pačiom mašinom parveždavom smėlį ir pildavom. Tai ne dėl akių? Tai pamatuodavo, kad dar su mažesniu kiekiu radiacinio užkretimo išveždavom, o su didesniu parveždavom“; „Kam mes čia turim būti? Kodėl mes čia? Juk taip ar taip nieko nedarai... nu ką... tris medžius pasodinai per dieną... šimtas su viršum žmonių!“ Galiausiai neteisybė išgyventa ir matant geresnį aukštesnes pareigas užimančių asmenų pasiruošimą radiaciniam pavojui, kyšininkavimą, taip pat įtariant, kad likvidatoriai sąmoningai apgaulinėjami – vežami ratais, kad nesuvoktų gyvenantys prie pat reaktoriaus, maitinami užterštu maistu ir pan. Įvairiausias neteisybės Černobylyje apraiškas tyrimo dalyviai siejo specifškai su Sovietų Sąjunga: „Tavim pasinaudoti nori ir viskas – sistema ta tarybinė vadinama.“ Baimę nepaklusti duodamiems įsakymams taip pat aitrino žinojimas apie KGB atstovų buvimą arba jo baiminimasis: „Gal ten buvo kokie... KGB vaikščiodavo – kažkaip taip visi bijodavo kažką tai šnekėti.“

Likvidatorių išgyvenimai ir įveika: sociokultūrinis kontekstas

Nežinios nerimas ir jo įveika. „*Visiškai nežinomybė tokia... sukis, kaip nori.*“ Likvidatorių pasakojimuose tiek apie buvimą Černobylyje, tiek apie šiandienos patirtį atsiskleidė nežinios nerimo tema. Būnant Černobylyje šis nerimas sietas su radiacinės grėsmės neapibrėžtumu, neinformuotumu apie radiacijos lygį, gautas dozes ir poveikį sveikatai, taip pat su galimu radiacijos poveikiu ateityje. Tvyrojusi nežinia didino pavojaus suvokimą, skatino įtaramą ir nepasitikėjimą valdžios žmonėmis bei kėlė nuolatinį nerimą: „*Didžiausias neigiamas poveikis, kad galvoj mintis yra, kad... kad čia blogai yra... su ta mintim keliesi, su ta mintim guliesi ir nieko negali padaryti – ir tai yra blogiausia.*“ Dar būdami Černobylyje likvidatoriai manė, kad net minimaliai padidėjęs radiacijos lygis gali sukelti vėžį arba paveldimus sutrikimus kitose kartose. Grįžus į Lietuvą, nerimas dar sustiprėjo, nes iš specialistų tyrimo dalyviai pasakojo negavę aiškaus atsakymo, kokios pasekmės jų laukia, kaip toliau rūpintis savo sveikata, kada geriau susilaukti palikuonių: „*Bijai to, ko nežinai. Tu nežinai, kada tas atsilies, kaip atsilies, tau, tavo vaikams ir taip toliau. Va šitas slegia.*“ Šiandien didžioji dauguma likvidatorių jaučiasi negrįžtamai užkrėsti: „*Organizmas, kūnas. Jisai žino, jis žino, kad yra buvęs Černobylyje, jis jaučia.*“ Jie taip pat yra linkę bet kokias sveikatos problemas sieti su gauta radiacija: „*Jeigu pradėtų skaudėt, tai galvotum, čia jau matyt atėjo tas Černobylis... nes iš tikrųjų, jei kas numiršta, tai jau sako – čia jau Černobylis.*“ Taigi jie nuolat išgyvena neblėstantį nežinios nerimą dėl savo sveikatos ateityje: „*Esam jau išvis depresijoj, nes nebežinom, kaip čia su mumis – nes bet kurią minutę galim ir susirgti, ir... žodžiu, ir psichologiškai visada įtampoj gyveni ir galvoji, kaip čia bus vėliau.*“

Socialinis kontekstas tvarkytis su nežinios nerimu likvidatoriams buvo nepalankus tiek Sovietų Sąjungos laikais, tiek nepriklausomoje Lietuvoje. Sovietų slaptumo politika sustiprino šį nerimą ir slopino konstruktyvius tvarkymosi su juo būdus. Kaupti informaciją apie situaciją Černobylyje ir pasitelkti anksčiau gautas žinias apie radiaciją galėjo tik kai kurie aukštas pareigas užėmę asmenys. Kitiems, negalintiems sumažinti nežinios, beliko tvarkytis su nerimu kliaujantis vien savimi: „*Nu... kažkaip reikėjo tvardyti, taip laikyti stipriai, žiauriai...*“, arba pavojaus nebepaisyti: „*Tai man nusispjaut tam Černobylyje. Šita... dvi dienas gal biški ėmiau į galvą, o paskui įsijungiau savo durnių ir ir... man išvis nebuvo blogai <...> nu, įsijungi durnių, kad nežinai, kur esi.*“ Pasikeitus santvarkai, likvidatorių nežinios nerimo įveikos galimybės daugiausia irgi buvo paremtos tik paties asmens turimais resursais, pavyzdžiui, tokiomis savybėmis kaip bazinis saugumo jausmas, optimizmas, viltis: „*Svarbiausia – aplink visas miškas buvo rudas, o ta pušis žaliavo <...> kodėl, sakau, visos išdžiūvo, o šita žaliavo?*“ Iškilo ir likvidatorių gebėjimas palaukti prasmingus santykius, įsitraukti į įvairias veiklas, pavyzdžiui, „*gerai, kad aš toks iniciatyvus, sako, aš užmirštu, kad aš sergu.*“

Bejėgiškumas ir jo įveika. „Trauktis nėra kur. Niekur, niekur...“ Likvidatorių prisiminimuose iš Černobylio bejėgiškumo tema atsiskleidė kaip negalėjimas apsisaugoti nuo radiacijos dėl jos prasismelkiančios prigimties bei adekvačių saugumo priemonių nebuvimo, taip pat dėl negalėjimo pasipriešinti sovietiniam režimui. Likvidatoriai jautėsi to režimo pasmerkti: „<...> bet toks likimas žmonių, reiškia, kad gali tave uždaryti ir tu viskas – neišeisi, neišeisi nė iš kur“, bejėgiai keisti situacija: „<...> kaip ėriukas tenai atvarytas ir... darai savo darbą ir viskas“, ar apginti save: „Niekas manęs neapgynė ir aš pats savęs aktyviai, kaip sakant, negalėjau ginti.“ Nors tyrimo dalyviai įvardijo, kad situacija Černobylyje piktino, išreikšti pykčio tuomet jie visiškai negalėjo. Šiandieną bejėgiškumo patirtis išgyvenama kaip neatitaisomos žalos jausmas: „Mums... kitaip nebebus. Niekas nebeatstatys. Nei tų ligų, nei ty nieką – jau viskas.“

Dalis likvidatorių, vengdami bejėgystės, metėsi į visagalybę ir grandioziškumą („mes vyrai, mes viską galime“), dalis nevirties jausmą slopino alkoholiu, buvo minimi ir kolegų suicidiniai bandymai. Kiti likvidatoriai bandė susitaisyti su ribota savo galia: „Buvo tokie laikai. Ir buvai mažas sraigtelis. Ir niekas nuo tavęs, niekas nepriklausė. Paprasčiausiai turėjai padaryti, kas reikia ir viskas.“ Dar kiti didino savo galios jausmą rasdami prasmingų veiklų – globodami palūžusius likvidatorius, vietinius žmones, apleistus gyvūnus, perimdami asmeninę atsakomybę už savo gyvenimą bei sveikatą – „pats save saugok ir Dievas padės“.

Beprasmiškos aukos išgyvenimas ir prasmės paieškos. „Niekas ten jau nebegrįš gyvent... ir tas visas darbas, tas mūsų grunto kasimas buvo... beprasmiška.“ Iškilusi beprasmiškos aukos tema daliai likvidatorių yra susijusi su jausmu, kad Černobylyje jie atliko abejotinos reikšmės valymo darbus, kuriuos režimas bandė įprasminti suteikdamas jiems didvyrio vaidmenį: „Pirmą mėnesį aš mačiau, kad reikia atlikti kažkokią pareigą – pripumpavo [propaganda]... matom situaciją ir beveik kaip didvyriai esam... bet paskui antrą mėnesį aš jau nieko nebedirbau... ir matau, kad aš jau atbuvau. Prasmė, tikslas man dingo.“ Kiti likvidatoriai išgyvena prasmės stoką būtent dėl šiandien nepripažįstamos jų patirties. Likvidatoriams dirbant Černobylyje, aplinkinių pagarba ir pripažinimas buvo svarbūs veiksniai, padėję įprasminti jų patirtį: „Labai padėjo tas vietinių geranoriškumas. Mes žinojom, kad darom gerą darbą ir tas darbas reikalingas, naudingas žmonėms.“ Lietuvai tapus nepriklausoma, jie buvo pripažinti nukentėjusiais nuo sovietų okupacijos, o sovietų žadėtos arba suteiktos privilegijos – sumažintos. Tuomet likvidatoriai pradėjo jaustis nepripažinti kaip gelbėtojai: „Tiktai mūsų ir niekas nesupranta, jūs nesuprantat šito dalyko – pasaulį gelbėt.“ Šiandien jie išreiškia nuoskaudą ir daug atviro pykčio, nukreipto į Lietuvos valdžią ir visuomenę dėl suvokto paramos jiems stygiaus. Likvidatoriai jaučia, kad jų patirtis – tiek ilgalais fizinis ir psichologinis susidūrimo su radiacija poveikis, tiek prievartos patyrimas – yra nepakankamai viešai suvokti ir pripažinti. Jie jaučiasi likę nušaly, užmiršti, neįvertinti: „1992 metais nė vienas černobylietis nepraėjo į Seimą <...>

čia buvo pirmas atsakymas į jų įvertinimo norus – įvertinti buvo neadekvačiai, bet labai aiškiai. Kad žodis černobylietis niekam nieko nereiškia.“ Neteisybės jausmą kelia ir savo padėties lyginimas su geresne kitų valstybių likvidatorių padėtimi, taip pat politikų atsakomybės kratymasis motyvuojant, kad „Černobylis buvo Sovietų Sąjungos, o ne Lietuvos katastrofa.“

Kaip minėta, dalis likvidatorių, būdami Černobylyje, kaip įveiką pasitelkė alkoholį – taip jie slopino beprasmybės išgyvenimą. Kiti visgi bandė įprasminti savo buvimą išsikeldami asmeniškai reikšmingą tikslą (pavyzdžiui, šviesti kitus ir rūpintis jų saugumu), išgyveno pasiaukojimo dėl kito prasmę: „<...> iš tikrųjų dirbam ir aukojam galų gale savo sveikatą, bet... žmonių gerovei.“ Kai kas mini, kad dėl šios patirties jie sutvirtėjo psichologiškai, tai pakėlė savigarbą ir paskatino apmąstyti gyvenimo prasmę. Dauguma likvidatorių mini, kad gebėjimas palaikyti draugiškus santykius, vadovavimasis žmogiškumu kaip aukščiausia vertybe buvo esminiai dalykai, atlaikant šią patirtį.

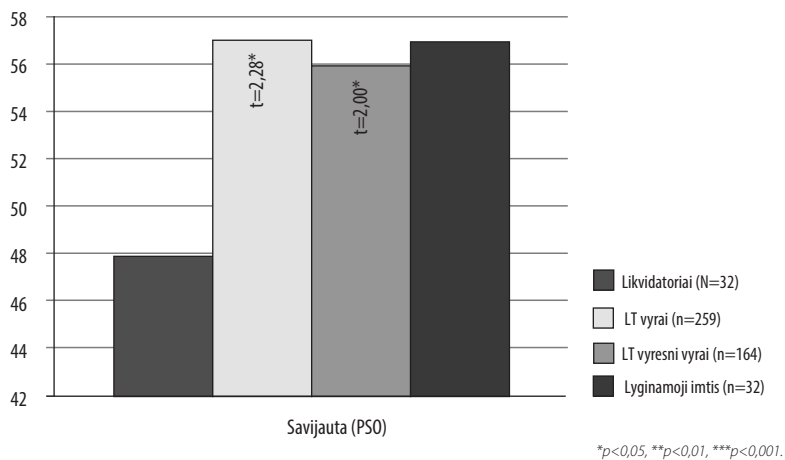
Likvidatorių subjektyviai vertinama savijauta šiandien

Taigi teminės analizės rezultatai atskleidė, kad likvidatorių patirta prievarta, neteisybės, nežinios, bejėgiškumo, beprasmiškos aukos išgyvenimai, susiję su Černobylio valymo darbais, turėjo reikšmingą ilgalaikį poveikį. Šis poveikis pasireiškia pirmiausia tuo, kad savo turimas sveikatos problemas likvidatoriai sieja su gauta radiacija, jaučiasi negrįžtamai užkrėsti bei nerimauja dėl ateityje galinčių iškilti susirgimų. Be to, nustatėme (Auškalnytė, Skruibis, Povilaitienė, Grigienė ir Gailienė, 2014), kad likvidatorių patiriamas nerimas pasireiškia tokiais potrauminio streso sutrikimo simptomais kaip padidėjęs irzlumas, nervingumas, nemiga. Iš jų pasakojimų atpažįstami ir potrauminiai invaziniai bei vengimo simptomai, taip pat neigiami įsitikinimai apie pasaulį, nuolatinis grėsmės patyrimas, o kai kuriais atvejais – sumažėjęs afektyvumas ar interesas gyvenimu, susvetimėjimo jausmas, savidestruktyvus elgesys. Pastebėtina, kad didelės dalies šių simptomų tyrimo dalyviai nesuvokia esant psichologinėmis trauminės Černobylio patirties pasekmėmis.

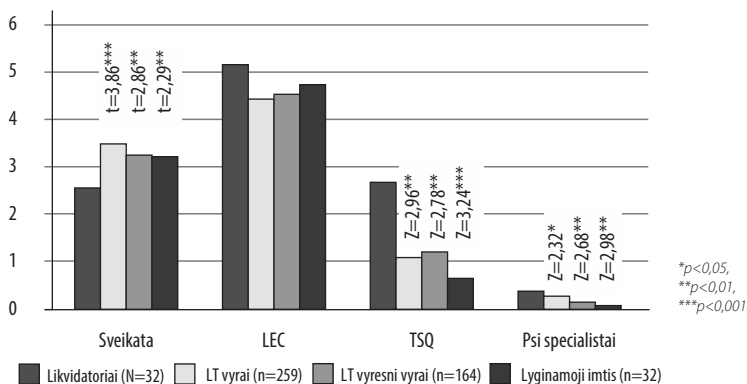
Taigi, norėdami patikrinti, ar kokybino tyrimo rezultatuose atsiskleidusios likvidatorių subjektyvios savijautos tendencijos yra reikšmingos ir gali būti vertinamos kaip Černobylio valymo darbų pasekmė, papildomai analizavome kiekybinius likvidatorių šiandieninės suvoktos savijautos duomenis. Norėdami atsakyti į klausimą, ar likvidatorių suvokta savijauta skiriasi nuo Lietuvos vyrų savijautos, likvidatorių duomenis palyginome su Lietuvos vyrų reprezentacinės imties ($n = 259$) ir vidurinėsios bei vyresniosios kartos Lietuvos vyrų reprezentacinės imties ($n = 164$) duomenimis. Norėdami atsakyti į klausimą, ar likvidatorių savijautos ypatumus galima aiškinti Černobylio valymo darbų patirtimi, sudarėme lyginamąją imtį ($n = 32$), panašią į likvidatorių pagal amžių, išsilavinimą, šeiminių padėčių ir patirtą gyvenimo įvykių kiekį (LEC), tačiau neturinčią Černobylio valymo darbų patirties.

Palyginę likvidatorių subjektyvią savijautą pagal PSO skalę (1 pav.) ir sveikatos vertinimą (2 pav.), nustatėme, kad likvidatoriai savo savijautą ir sveikatą vertina prasčiau nei kiti Lietuvos vyrai. Šis skirtumas išlieka ir palyginus su vyresnio amžiaus Lietuvos vyrais bei lyginamąja imtimi. Nors PSO skalės skirtumai su lyginamąja imtimi nėra statistiškai reikšmingi, bet tendencija išlieka ta pati.

Lyginant su Lietuvos populiacijos vyrais neaptikta per gyvenimą patirtų galimai traumuojančių įvykių skaičiaus skirtumų (2 pav.), o šių įvykių suma su lyginamąja imtimi buvo tikslingai suvienodinta. Visgi likvidatoriams būdingi reikšmingai aukštesni trauminės simptomatikos įverčiai, taip pat jie dažniau kreipiasi į psichikos sveikatos priežiūros specialistus gretinant tiek su Lietuvos populiacijos vyrais, tiek su lyginamąja imtimi (2 pav.). Taigi, nors likvidatorių galimai traumuojančių gyvenimo įvykių kiekis palyginti su visomis minėtomis grupėmis yra panašus, tačiau trauminiai simptomai išreikšti labiau. Tai leidžia kelti prielaidą, kad Černobylio valymo darbų patirtis buvo traumuojantis įvykis, paveikęs ir šiandieninę likvidatorių savijautą.

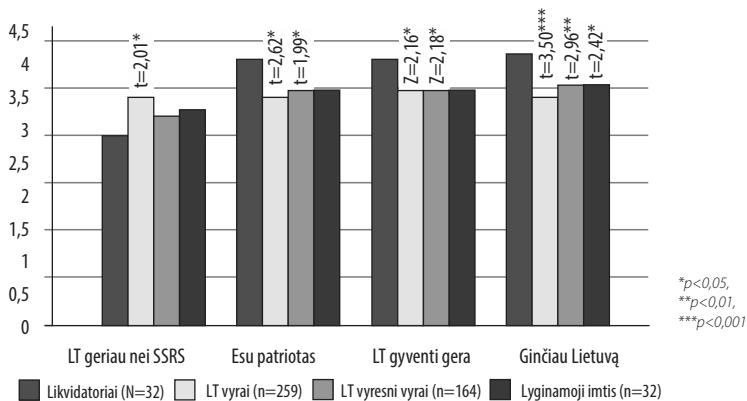

1 pav. Likvidatorių, Lietuvos populiacijos vyrų ir lyginamosios grupės suvoktos savijautos (PSO) skirtumai (Stjudento t kriterijus).

2 pav. Likvidatorių, Lietuvos populiacijos vyrų ir lyginamosios imties sveikatos vertinimo, gyvenimo įvykių, trauminių simptomų ir kreipimosi į specialistus skirtumai (Stjudento *t* ir Mann Whitney *Z* kriterijai).

Kitas mūsų keltas klausimas buvo apie tai, kaip specifinė likvidatorių patirtis atsispindi jų požiūryje į Lietuvą. Tyrimo rezultatai (3 pav.) atskleidė, kad, palyginti su Lietuvos vyrais, likvidatorių jausmas, kad Lietuvoje gyventi gera, savęs laikymas patriotu, nusiteikimas ginti Lietuvą yra didesnis nei kitų Lietuvos vyrų, tačiau lyginant su lyginamąja imtimi, atsiskleidė tik didesnio pasirinkimo ginti Lietuvą skirtumas. Palyginus su Lietuvos vyrais, likvidatoriai taip pat mažiau linkę vertinti gyvenimą Lietuvoje kaip geresnį už gyvenimą Sovietų Sąjungoje, tačiau šis skirtumas išnyksta palyginus su vyresniais Lietuvos vyrais ir lyginamąja imtimi. Taigi kontroliuojant amžių šio skirtumo nebelieka.

3 pav. Likvidatorių, Lietuvos populiacijos vyrų ir lyginamosios imties požiūryje į Lietuvą skirtumai (Stjudento *t* ir Mann Whitney *Z* kriterijai).

REZULTATŲ APTARIMAS

Teminė rezultatų analizė atskleidė, kad Lietuvoje gyvenančių Černobylio likvidatorių pasakojimuose dominavo neigiami prisiminimai apie Černobylio patirtį ir jos šiandien daromą poveikį. Likvidatoriai ryškiausiai prisiminė situacijas ir įvykius, susijusius su prievartos, neteisybės, užsitęsusių nežinios, bejėgiškumo ir beprasmiškos aukos patirtimi. Ši patirtis yra glaudžiai susijusi ir su nepalankia socialine aplinka bei negatyviais socialinių pokyčių aspektais. Pirma, likvidatoriai asmeniškai patyrė sovietų represijas atlikdami priverstinius darbus kenksmingomis sąlygomis. Antra, Lietuvos Nepriklausomybės atgavimas lėmė ne vien pozityvius, bet ir tam tikrus neigiamus likvidatorių gyvenimo pokyčius. Galiausiai pati visuomenė, kurioje likvidatoriai gyveno, buvo traumuota komunistinio režimo ir taip pat išgyvenusi socialines transformacijas. Visa tai leidžia samprotauti apie likvidatorių patirtą kultūrinę traumą. Toliau bandysime atskleisti, kaip ši trauma iškyla likvidatorių patirtyje.

Nežinios nerimas ir jo įveika. Mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad likvidatoriai Černobylyje atsidūrė kraštutinėje nežinios situacijoje ir patyrė su tuo susijusį nuolatinį nerimą. Nežinios nerimą galėjo stiprinti ir tai, kad komunikacija pastaruosius tris dešimtmečius po avarijos apie mažas radiacijos dozes nebuvo tinkama. Nors mažų radiacijos dozių (iki 200 mSv) poveikis sveikatai yra abejotinas (Wahlström ir kt., 2001), o prognozuotas onkologinių susirgimų protrūkis neįvyko (išskyrus vaikų ir paauglių sklydliaukės onkologinius susirgimus) (Kinley, 2005), šie tyrimų duomenys nebuvo panaudoti normalizuoti likvidatorių patiriamą stresą, nors ir žinoma, kad tinkamos žinios yra būtinos toksinių krizių valdymui ir žmonių įgalinimui (Weisæth ir kt., 2002).

Mūsų duomenys rodo, kad dauguma tyrimo dalyvių didžiausią grėsmę išgyveno pradiniam buvimui Černobylyje etape. Vėliau jie jautėsi „*pripratę*“, t. y. dėl nuolatinio sąlyčio su iškilusia grėsme jie galimai išstūmė baimę ir situaciją normalizavo, nes nejautė pojūčiais apčiuopiamos grėsmės, matė aplinkinius gyvenant kasdienį įprastą gyvenimą, baiminosi atrodyti silpnais kitų vyrų akivaizdoje. Tokia „adaptacija“ gal ir turėjo trumpalaikę emocinę naudą, tačiau nebuvo naudinga kalbant apie saugumą, nes likvidatoriai pradėjo nebesisaugoti, rizikuodami gauti didesnes radiacijos dozes.

Be to, „*pripratimu*“ paremta įveikos strategija galėjo turėti ilgalaikių emocinių pasekmių, nes baimės išstūmimas tarsi „užšaldė“ nerimą, J. G. Cwikel su bendraautoriais (2002) žodžiais, jį inkapsuliuavo. Toks inkapsuliuotas nerimas nėra juntamas likvidatorių kasdieniame gyvenime, tačiau jį sužadina bet kokios užuominos apie Černobylių ir panašiu, kad nuolat veikia jų fizinę ir emocinę savijautą. Likvidatorių nuolatiniai nuogaštavimai ir įkyrios mintys apie sveikatos būklę gali liudyti, kad jų emocinė patirtis nėra integruota į autobiografinę atmintį. Įkyrios mintys apie tai, kad jie gyveno padidinto radio-

aktyvumo sąlygomis, todėl yra „užkrėsti“ radiacija ir neišvengiamai susirgs, primena besikaitaliojantį invazijų – vengimo ciklą (Horowitz, 2001). Atrodo, kad kraštutinė nežinios situacija transformavosi į iracionalų žinojimą, kad esi užkrėstas, ir tik laiko klausimas, kada šis užkratas peraus į konkrečią ligą. Tokį jausmą galima interpretuoti kaip ilgalaikę nežinios nerimo pasekmę. Kultūrinę traumą patyrusioje visuomenėje socialinis kontekstas nebuvo palankus likvidatoriams tvarkytis su nežinios nerimu, tik tam tikros likvidatorių asmeninės ypatybės (bazinis saugumo jausmas, optimizmas, viltis, gebėjimas palaikyti prasmingus santykius, įsitraukti į įvairias veiklas ir pan.) padėjo palaikyti vidinę pusiausvyrą ir nesužlugti. Šios savybės yra svarbus atsparumo veiksnys ir kitoje stresinėse situacijose, pavyzdžiui, nustatyta, kad optimistiški žmonės, kurie tikisi pozityvių pasekmių neapibrėžtose situacijose, linkę susitvarkyti su stresą keliančiais įvykiais sėkmingiau (Nes ir Segerstrom, 2006).

Bejėgiškumo išgyvenimas ir jo įveika. Likvidatoriai suvokė savo situaciją kaip keliančią stiprų bejėgiškumo jausmą. Jų likimas priklausė nuo sovietų režimo, jie jautėsi negalintys apsaugoti savęs nuo radiacijos, likvidavimo darbai buvo priverstiniai ir vykdomi baimės kupinoje atmosferoje. Atrodo, kad netgi sovietiniam gyvenimui tarsi įprastos neteisybės ir nesiskaitymo su žmonėmis bei beprasmybės apraiškos dėl tyrančio radiacinio pavojaus buvo patiriamos ryškiau, skaudžiau, taip atskleidžiant jų trauminį potencialą. Kaip radiacinis pavojus išryškino prievartos elementą, taip likvidatorių žinojimas, kad sąlytis su radiacija yra priverstinis, išdidino radiacijos keliamos grėsmės suvokimą, nes tyrimais (pvz., Denson, Spanovic ir Miller, 2009) įrodyta, kad įvykiai, kurie suvokiami kaip neigiami ir nekontroliuojami, kelia didžiausią stresą ir turi žalojančią poveikį fizinei sveikatai dėl aktyvuojamų streso hormonų. Paaikškėjo, kad bejėgiškumo tema buvo esminė likvidatorių patirties tema.

Likvidatoriai su bejėgyste bandė tvarkytis įvairiai. Dalis jų, paskatinti sovietų propagandos naratyvo aukotis dėl SSRS, metėsi į visagalybę ir grandioziškumą. Kita dalis pasidavė bejėgystės keliamam neviltingam jausmui ir bandė atsiriboti nuo jo piktnaudžiaudami alkoholiu, o kraštutiniu atveju – mėgindami nusižudyti. Atrodo, kad likvidatorių bejėgystės patirtis buvo ilgalaikė ir laikui bėgant transformavosi į pasmerktumo jausmą – esą sveikata ir gyvenimas negrįžtamai paveikti ir sugadinti. Tokia pasmerktumo nuostata rodo, kad likvidatoriai linkę savo tapatybę apibūdinti kaip aukos, kurios likimas nulemtas. Tai gali bloginti likvidatorių fizinę būklę ir apsunkinti gydymąsi, ypač tokių tyrimo dalyvių su radiacija siejamų ligų, kaip astma, cukrinis diabetas, širdies ir kraujagyslių ligos ir pan.

Žinoma, šį pasmerktumo jausmą galėjo stiprinti ir sovietų režimą patyrusiam žmogui būdingas fatalizmas, kurį aprašo filosofė N. Putinaitė (2007). Visgi, nepaisant nepalankaus socialinio konteksto, provokuojančio ir stiprinančio likvidatorių bejėgiškumo išgyvenimą, dalies likvidatorių pasakojimuo-

se išryškėjo atsparumą liudijantys požymiai, svarbūs atlaikant šią patirtį, pavyzdžiui, gebėjimas susitaikyti su ribotomis savo galiomis, prisiimti asmeninę atsakomybę už savo gerovę, rūpestis kitais. Šie rezultatai yra panašūs į J. Herman (2006) aprašomus Vietnamo karo veteranų tyrimo rezultatus. Atspariems kareiviams buvo būdinga į problemą orientuota įveikos strategija, didelis socialumas, vidinis kontrolės lokusas. J. Herman minėti kareiviai karą suvokė kaip pavojingą iššūkį, o ne kaip vietą įrodyti savo heroizmui arba vietą, kur neišvengiamai tapsi auka.

Bepراسمیška auka ir prasmės paieškos. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad daugybei likvidatorių sunku įprasmingi savo patirtį, nes dalis jų abejoja atliktų darbų prasme ar nemato jų reikšmės dėl visuomenės pripažinimo stokos. Traumų psichologijoje žinoma, kad apsaugantis ir patvirtinantis socialinis kontekstas yra esminis įveikiant traumą (Herman, 2006). Formaliai Lietuvos likvidatoriai buvo pripažinti – jie gavo nukentėjusiojo nuo sovietų okupacijos statusą, su tuo susijusias socialines lengvatas, tačiau išgyvena nuoskaudą, kad nesulaukia tinkamos padėkos iš visuomenės, valdininkų, jaučiasi atstumti, sušvetimėję su aplinkiniais.

Gali skambėti paradoksaliai, tačiau likvidatoriai jaučia daugiau agresijos Lietuvos valdžiai, kuri, galima sakyti, išvadavo juos nuo sovietų represijų, nei sovietų režimui, kėlusiam grėsmę jų gyvenimams, nors ir suteikė didvyrio vaidmenį. Tokį pykčio perkėlimą iš tikrojo agresoriaus į aplink esančius žmones arba susvetimėjimą su aplinkiniais galima būti aiškinti kaip traumos pasekmę (Herman, 2006). Pasyvios agresijos apraiškų likvidatorių laikyosenoje aptikta C. M. Rummyantseva ir A. L. Stepanov (2008) tyrime. Be to, nuostatą, kad valstybė turi pasirūpinti likvidatorių sveikata, galima interpretuoti kaip Černobylyje patirto bejėgiškumo atspindį. Šią nuostatą galėjo sustiprinti ir apskritai sovietiniam mentalitetui būdingas pasyvumas dėl sveikatos (Cockerham, 1999).

Likvidatorių susitapatinimas tiek su didvyriu, tiek su aukos vaidmenimis kelia agresijos problemą. Ją sprendžiant būtina atsiriboti nuo abiejų šių vaidmenų (Kast, 2002; Herman, 2006) ir surasti savo naują – išlikusiojo po Černobylio ir socialinių transformacijų patirties – tapatumą. Išties yra likvidatorių, kurie išvengė susitapatinimo su aukos ir didvyrio vaidmenimis. Išlikusieji prasmės ieškojo įvairiais būdais – bandė įprasmingi situaciją išsiskeldami asmeniškai reikšmingą tikslą, išgyvendami pasiaukojimo dėl kito prasmę, stengdamiesi tarpusavyje palaikyti žmogiškus ir draugiškus santykius, vadovaudamiesi žmogiškumo kaip aukščiausios vertybės principu. Taigi gebėjimas matyti žmogų kaip tą, dėl kurio svarbu stengtis – megzti, palaikyti ryšį, nuoširdžiai rūpintis – padėjo atsverti sovietų režimo nežmoniškumą ir užtikrino likvidatoriams prasmės patirtį pačiose beprasmiškiausiose gyvenimo situacijose ir atgauti susietumo jausmą, kuris yra esminis įveikiant traumą (Herman, 2006).

Asmens trauminė patirtis ir įveika – dvi medalio pusės. Kad ir kokia būtų kiekvieno likvidatoriaus individuali patirtis, tendencija, kuri iškilo analizuojant tiek kokybinius, tiek kiekybinius šio tyrimo rezultatus, akivaizdi – buvimas Černobylyje tikrai buvo traumuojantis ir tikrai paliko ilgametį pėdsaką. Visų pirma, likvidatoriai savo savijautą ir sveikatą vertina blogiau nei kiti jų amžiaus vyrai, mat jaučiasi užkrėsti ir pasmerkti. Taip pat jų trauminiai simptomai išreikšti labiau, o juose atsispindi tiek invazijų vengimo ciklas, tiek pačių likvidatorių akcentuojamas jautrumas, dirglumas, irzlumas, tiek nuolatinis grėsmės, neteisybės jausmo, bejėgiškumo ir kiti išgyvenimai. Tikėtina, kad prievartos ir neteisybės patyrimą bei kartu bejėgiškumą kaip atsaką į tai galėjo pagilinti bendrai šalies ir konkrečiai nuo sovietinių represijų nukentėjusių likvidatorių šeimų istorija.

Be abejo, reikia nepamiršti ir to, kad čia pateikiami rezultatai atskleidžia tik bendras likvidatorių patirties tendencijas. Pavienių asmenų patirtis gali labai skirtis nuo to, kas čia aptariama, ypač esant kitokioms to asmens patekimo į Černobylį aplinkybėms. Važiavimas į avarijos vietą savanoriškai ar siekiant užsidirbti, taip pat vykimas ten turint specifinę kompetenciją atlikti tam tikrus darbus, sėkmingas užduočių įvykdymas arba apskritai aukštas karininko statusas būnant Černobylyje suteikė visiškai kitokias įveikos galimybes.

Visgi net nepalankiausiomis aplinkybėmis dauguma likvidatorių pasitarkė įvairias įveikas ir išliko pakankamai gerai funkcionuojančiais visuomenės nariais, o tai rodo jų atsparumą. Kai išorė yra žlugdanti, žmonės ieško postūmių savyje. Tai liudija net ir išgyvenusieji nacių koncentracijos stovyklose (Frankl, 1992; Sruoga, 1989). Iš traumos psichologijos tyrimų taip pat žinome ir apie potrauminio augimo reiškinį (Tedeshi ir Calhoun, 2004). Mūsų tyrimo dalyviai taip pat minėjo apie kai kuriuos potrauminio augimo aspektus, tokius kaip vertybių perkainojimas, gilesnio požiūrio į gyvenimą atsivėrimas, susietumo jausmo su artimais žmonėmis sustiprėjimas.

Traumuota visuomenė – kultūrinę traumą skatinantis veiksnys?

Nagrinėdami likvidatorių psichologinę traumą ir jos įveiką keliame klausimą, kaip šiame procese dalyvavo visuomenė. Iš traumos psichologijos tyrimų žinoma, kad pradinė reakcija į traumą yra daugiau individuali, tačiau vėlesnis reagavimas tampriai susijęs su nukentėjusiojo asmens kultūrine aplinka (deVries, 2007). Jau anksčiau buvo įvardyti įvairūs nepalankūs socialinės aplinkos veiksniai. Tokia situacija galbūt susijusi ir su pačios visuomenės sunkumais priimant likvidatorius ar kitas traumines patirtis turinčias grupes. Visų pirma, mūsų visuomenė niekada nebuvo tinkamai informuota apie likvidatorių situaciją ir savijautą. Mūsų tyrimo rezultatai rodo likvidatorių patirtį, susiduriant su tuo visuomenės nežinojimu (atsižvelgdami į tai, straipsnio gale pateikiame rekomendacijas). Be to, kaip žinome, komunistinis režimas traumavo Lietuvos visuomenę (Sztompka, 2004), palikdamas savo neigiamą įspaudą mūsų ben-

druomeniškumo jausmui, emociniam raštingumui. Nenuostabu, kad tokiai sužeistai visuomenei gali būti sunkiau priimti pažeidžiamą grupę. Šią prielaidą galbūt patvirtintų ir tai, kad stigma mūsų visuomenėje vis dar išlieka pakankamai gabi, kai kalbame apie įvairias pažeidžiamas grupes (EUROBAROMETER 2006, 2010). Taigi akivaizdu, kad likvidatoriai neturi pakankamai galimybių įprasminti savo trauminę patirtį mūsų visuomenėje ir neretai linkę apibūdinti savo tapatybę kaip aukos ar didvyrio. Tyrimai rodo (pavyzdžiui, Heiervang, Mednick, Sundet ir Rund, 2011), kad šalyse, kuriose yra aukštas socialinės gerovės ir saugumo lygis, su Černobylio avarijos padariniais tvarkytasi sėkmingiau. Tyrejai nurodo šiuos apsauginius veiksnius: nuoseklų radiacijos lygio matavimą, adekvatų informavimą apie potencialią grėsmę, užteršto maisto apribojimus, lengvai prieinamą sveikatos priežiūrą ir pinigines kompensacijas žemdirbiams, kurių ūkiai nukentėjo nuo radiacijos. Visos šios priemonės lėmė kitokį visuomenės santykį su iškilusia radiacine grėsme bei kitokius jos padarinius.

Galiausiai galima pastebėti dar vieną tyrimo rezultatuose iškilusį paradoksą. Kiekybiniai duomenys atskleidė, kad likvidatoriai yra patriotiškesni už kitus jų amžiaus vyrus, nors ir nėra linkę teigti, kad gyvenimas Lietuvoje geresnis nei buvo Sovietų Sąjungoje. Tai galima paaiškinti tuo, kad, nors likvidatoriai pyksta ant Lietuvos visuomenės, valdžios ir konkrečių politikų, pačią nepriklausomos Lietuvos idėją jie vis tiek itin brangina. Ne vienas iš jų interviu minėjo, kad tokia Lietuva, kokia ji yra šiandien, jiems išlieka kaip garantas, kad Černobylyje išgyventa prievarta daugiau nebus kartos.

Taigi remiantis mūsų tyrimo rezultatais galima teigti, kad priverstinių Černobylio valymo darbų kenksmingomis sąlygomis patirtis buvo traumuojanti. Socialinis kontekstas tvarkytis su šia patirtimi nebuvo palankus. Visuomenės gebėjimas padėti likvidatoriams buvo ribotas dėl pačios visuomenės informuotumo stokos, patirtos komunistinės traumos ir su Lietuvos Nepriklausomybės atgavimu iškilusiais iššūkiais. Nepaisant to, dalis likvidatorių gebėjo sutelkti savo galias ir turimus išteklius tvarkantis su trauminiais išgyvenimais ir išlikti pilnaverte besikeičiančios visuomenės dalimi.

REKOMENDACIJOS

Lietuvos visuomenė, ypač likvidatorių artimieji, turėtų žinoti šiuos mūsų tyrimo rezultatus:

- Psichologinis Černobylio poveikis yra jaučiamas iki šių dienų.
- Likvidatoriai gali patirti potrauminius simptomus, tokius kaip padidėjęs nervingumas ir pyktis, susvetimėjimo jausmas, besitęsiantis grėsmės ir bejėgiškumo išgyvenimas, Černobylio temos vengimas ir stipri emocinė reakcija užsiminus apie ją.

- Psichologinis traumos poveikis ir įsitikinimas, kad sveikata negrįžtamai paveikta, gali provokuoti likvidatorių fizines ligas arba apsunkinti jau esamus sutrikimus.
- Likvidatoriai gali patirti prieštarigus jausmus nepriklausomos Lietuvos atžvilgiu dėl savo trauminės patirties ir visuomenės reakcijos į ją. Dėl to, kad Černobylio patirtis buvo prievartinė, jie taip pat gali išreikšti neteisybės bei nuoskaudos jausmus.

Sveikatos priežiūros specialistai, konsultuodami likvidatorius, turėtų:

- Parodyti žinantys, kad jie yra buvę Černobylyje. Daugeliui likvidatorių tai yra svarbi jų tapatybės dalis.
- Būti jautriais ir pakančiais, nereaguoti asmeniškai į likvidatorių susierzinimą. Likvidatoriai gali pykčiu reaguoti į žinią, kad yra sveiki, kad nebus atliekami išsamūs jų sveikatos tyrimai, kad jų liga – ne kūne, o „galvoje“. Nuoskaudą jie gali išreikšti ir dėl to, kad jiems nebeteikiama specifinė pagalba.
- Likvidatorių kūno sveikatos skundus priimti rimtai, vengiant juos menkinti ar perdėtai raminti tokiomis frazėmis kaip: „Nepergyvenkit, viskas bus gerai“, „Būna ir blogiau“, „O ko jūs tikėtės tokiam amžiuje?“
- Skatinti likvidatorius komunikuoti apie savo nerimą, susijusį su kūno sveikata, išklaudyti, kaip jie supranta savo ligų priežastis, ir tik tuomet pateikti alternatyvius simptomų paaiškinimus.
- Palaikyti „išlikusiojo“ tapatybę, skatinant likvidatorius įsisaugoti savo galias, asmenines savybes, elgesio būdus, padedančius palaikyti vidinę pusiausvyrą ir išlikti gyvenime.

LITERATŪRA

- Adams, R. E., Guey, L. T., Gluzman, S. F., Bromet, E. J. (2011). Psychological well-being and risk perceptions of mothers in Kyiv, Ukraine, 19 years after the Chernobyl disaster. *International Journal of Social Psychiatry*, 57, 637-648, doi: 10.1177/0020764011415204.
- Aleksijevič, S. (1999). *Černobylio malda*. Vilnius: Alma littera.
- Auškalnytė, A., Skruibis, P., Povilaitienė, I., Grigienė, D., Gailienė, D. (2014). Subjektyvus trauminės Černobylio avarijos likvidavimo patirties poveikis nuo katastrofos praėjus 27 metams. *Psichologija*, 50, 7–17.
- Belyakov, O. V., Steinhäusler, F., Trott, K.-R. (2000). Chernobyl liquidators. The people and the doses. Paimta iš http://inis.iaea.org/Search/search.aspx?orig_q=RN:33000409.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative e information: thematic analysis and code development*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Brewin, C. R., Rose, S., Andrews, B., Green, J., Tata, P., McEvedy, C., Turner, S., Foa, E. B. (2002). Brief screening instrument for post-traumatic stress disorder. *British Journal of Psychiatry*, 181, 158–162.
- Bromet, E. J. (2012). Mental health consequences of the Chernobyl disaster. *Journal of Radiological Protection*, 32(1), 71-75, doi:10.1088/0952-4746/32/1/N71.
- Cardis, E., Hatch, M. (2011). The Chernobyl accident – an epidemiological perspective. *Clinical Oncology*, 23, 251-260, doi: 10.1016/j.clon.2011.01.510.
- Casier, T. (1999). The shattered horizon. How ideology mattered to Soviet politics. *Studies in East European Thought*, 51(1), 35-59. Paimta iš <http://www.jstor.org/stable/20099693>.
- Chernobyl's legacy: health, environmental and socio-economic impacts and recommendations to the governments of Belarus, the Russian Federation and Ukraine*. (2005). Kinley III, D. (Ed.). Vienna, Austria: IAEA.
- Cockerham, W. (1999). *Health and social change in Russia and Eastern Europe*. New York, NY: Routledge.
- Cwikel, J. G., Havenaar, J. M., Bromet, E. J. (2002). Understanding the psychological and societal response of individuals, groups, authorities, and media to toxic hazards. In Havenaar, J. M., Cwikel, J. G., Bromet, E. J. (Eds.), *Toxic turmoil: psychological and societal consequences of ecological disasters* (30-65). Kluwer Academic Publishers.

- Denson, T. F., Spanovic, M., Miller, N. (2009). Cognitive appraisals and emotions predict cortisol and immune responses: A meta-analysis of acute laboratory social stressors and emotion inductions. *Psychological Bulletin*, 135(6), 823-853, doi:10.1037/a0016909.
- deVries, M. W. (2007). Trauma in cultural perspective. In B. A. van der Kolk, A. C. McFarlane, & L. Weisæth (Eds.), *Traumatic Stress, The effects of overwhelming experience on mind, body and society* (398–417). The Guilford Press.
- Eranen, L. (1997). Finnish reactions facing the threat of nuclear accidents in Russian nuclear power plants. *Education and Counseling*, 30, 83-94, doi: 10.1016/S0738-3991(96)00959-7.
- EUROBAROMETER 64.4. Special Eurobarometer 248 "Mental well-being", 2006.
- EUROBAROMETER 73.2. Special Eurobarometer 345 "Mental Health", 2010.
- Frankl, V. E. (1992). *Man's search for meaning: An introduction to logotherapy*. Boston, MA: Beacon Press.
- Girard, P., Dubreuil, G. H. (1996). Stress in accident and post-accident management at Chernobyl. *Journal of Radiological Protection*, 16(3), 167-180, doi: 10.1088/0952-4746/16/3/003.
- Gray, M. J., Litz, B. T., Hsu, J. L., Lombardo, T. W. (2004). The psychometric properties of the Life Events Checklist. *Assessment*, 11(1), 330–341.
- Green, B. L., Lindy, J. D., Grace, M. C. (1994). Psychological effects of toxic contamination. In Ursano J. R., McCaughey, B. G., Fullerton, C. S. (Eds.), *Individual and community responses to trauma and disaster: the structure of human chaos* (154–179). Cambridge University Press.
- Havenaar, J. M. , Rumyantseva, G., van der Brink, W., Poelijoe, N. W., van der Bout, J., van England, H., Koeter, M. W. J. (1997). Long-Term mental health effects of the Chernobyl disaster: an epidemiological survey in two former Soviet regions. *The American Journal of Psychiatry*, 154(11), 1605–1607.
- Havenaar, J. M. (2002). Ecological disaster: a concern for the future. In Havenaar, J. M., Cwikel, J. G., Bromet, E. J. (Eds.), *Toxic turmoil: psychological and societal consequences of ecological disasters* (3–18). Kluwer Academic Publishers.
- Havenaar, J. M., de Wilde, E. J., van den Bout, J., Drottz-Sjoberg, B. M., van den Brink, W. (2003). Perception of risk and subjective health among victims of the Chernobyl disaster. *Social Science & Medicine*, 56(3), 569-572, doi:10.1016/S0277-9536(02)00062-X.
- Havenaar, J. M., van den Brink, W. (1997). Psychological factors affecting health after toxicological disaster. *Clinical Psychology Review*, 17(4), 359-374, doi: 0.1016/S0272-7358(97)00009-3.
- Heiervang, K. S., Mednick, S., Sundet, K., Rund, B. R. (2011). The psychological well-being of Norwegian adolescents exposed in utero to radiation

- from the Chernobyl accident. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 5(2), doi: 10.1186/1753-2000-5-12.
- Herman, J. L. (2006). *Trauma ir išgijimas: prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro*. Vilnius: Vaga.
- Hoffman, E. P. (1986). Nuclear deception: soviet information policy. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 42(7), 32-37. Paimta iš <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=229a1d58-dc99-4345-bbf6-84796dca1802%40sessionmgr4004&vid=1&hid=410>.
- Horowitz, J. M. (2001). *Stress response syndrome* (4th ed.). London, United Kingdom: Jason Aronson Inc.
- Ioffe, G. (2007). Belarus and Chernobyl: separating seeds from chaff. *Post-Soviet Affairs*, 23(2), doi: 10.2747/1060-586X.23.4.353.
- Kast, V. (2002). *Atsiveikinimas su aukos vaidmeniu: gyventi savo gyvenimą*. Vilnius: Dialogo kultūros institutas.
- Kesminiene, A., Cardis, E., Tenet, V., Ivanov, V. K., Kurtinatis, J., Malakhova, I.,..., Tekkel, M. (2002). Studies of cancer risk among Chernobyl liquidators: materials and methods. *Journal of Radiological Protection*, 22, 137-141, doi: 10.1088/0952-4746/22/3A/324.
- Kinley, D. (Ed.). (2005). *Chernobyl's legacy: health, environmental and socio-economic impacts and recommendations to the governments of Belarus, the Russian Federation and Ukraine*. Vienna, Austria: IAEA.
- Kopčinskas, G., Štainbergas, N. (2012). *Černobyli: katastrofos anatomija*. Vilnius: Versmė.
- Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija (2007). Skaudžios Černobylio katastrofos pamokos. Paimta iš <http://www.sena.sam.lt/lt/main/news?id=3332>.
- Marples, D. R. (1996). Chernobyl disaster: its effects on Belarus and Ukraine. In Mitchell, J. K. (Ed.), *The long road to recovery: community responses to industrial disaster*. New York, NY: United Nations University Press. Paimta iš <http://archive.unu.edu/unupress/unupbooks/uu21le/uu21le00.htm>.
- Nes, L. S., & Segerstrom, S. C. (2006). Dispositional optimism and coping: a meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 235-51. doi:10.1207/s15327957pspr1003_3.
- Petryna, A. (2011). Chernobyl survivors: paralyzed by fatalism or overlooked by science? *Bulletin of the Atomic Scientists*, 67(2), 30-37, doi:10.1177/0096340211400177.
- Putinaitė, N. (2007). *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai.
- Rahu, K., Rahu, M., Tekkel, M., Bromet, E. (2006). Suicide risk among Chernobyl cleanup workers in Estonia still increased: an updated cohort study. *Annals of Epidemiology*, 16(12), 917-919, doi: 10.1016/j.annepidem.2006.07.006.

- Rahu, M. (2003). Health effects of the Chernobyl accident: fears, rumours and the truth. *European Journal of Cancer*, 39, 295-299, doi: 10.1016/S0959-8049(02)00764-5.
- Rumyantseva, C. M., Stepanov, A. L. (2008). Post-traumatic stress disorder in different types of stress. Clinical features and treatment. *Neuroscience and Behavioral Physiology*, 38(1), 55–61, doi: 0.1007/s11055-008-0008-0.
- Shlyakhter, A., Wilson, R. (1992). Chernobyl and glasnost: the effects of secrecy on health and safety. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 34(5), 25-30, doi:10.1080/00139157.1992.9931445.
- Speckhard, A. (2002). Voices from the inside: psychological responses to toxic disasters. In Havenaar, J. M., Cwikel, J. G., Bromet, E. J. (Eds.), *Toxic turmoil: psychological and societal consequences of ecological disasters* (217-236). Kluwer Academic Publishers.
- Sruoga, B. (1989). *Dievy miškas*. Kaunas: Šviesa.
- Sztompka, P. (2004). The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies. In: Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., Sztompka, P. *Cultural trauma and Collective Identity*. University of California Press.
- Tedeschi, R. G. and Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. *Psychological Inquiry*, 15, 1–18.
- Tonnessen, A., Mardberg, B., Weisæth, L. (2002). Silent disaster: a european perspective on threat perception from Chernobyl far field fallout. *Journal of Traumatic Stress*, 15(6), 453–459, doi: 10.1023/A:1020961604434.
- United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation (2000). UNSCEAR 2000 Report to the General Assembly. Paimta iš <http://www.unscear.org/docs/reports/gareport.pdf>.
- Van Voren, R. (2010). Political abuse of psychiatry – an historical overview. *Schizophrenia Bulletin*, 36(1), 33–35 doi:10.1093/schbul/sbp119.
- Wahlström, B., Nedveckaitė, T., Skaržinskienė, V. (2001). *Ar pavojinga radiacija?* Vilnius: Lietuvos Respublikos Krašto Ministerija.
- Weisæth, L., Knudsen, O., Tonnessen, A. (2002). Technological disasters, crisis management and leadership stress. *Journal of Hazardous Materials*, 93(1), 33-45, doi: 10.1016/S0304-3894(02)00036-5.
- Weisæth, L., Tonnessen, A. (1995). Public reactions in Norway to radioactive fallout. *Radiation Protection Dosimetry*, 62(1-2), 101-06. Paimta iš <http://rpd.oxfordjournals.org/content/62/1-2/101.full.pdf>.
- World Health Organization (WHO) info package: Mastering depression in primary care.* (1998) Frederiksberg: World Health Organization, regional Office for Europe Psychiatric Research Unit.

SAUSIO ĮVYKIŲ SUKRĖTIMAI: NEPRIKLAUSOMYBĖS GYNĖJŲ IR KITŲ NUKENTĖJUSIŲJŲ TRAUMINĖS PATIRTIES ĮVEIKA

*Robertas Povilaitis, Neringa Grigutytė, Šarūnė Jagielaitė,
Jūratė Kudarauskaitė, Dovilė Grigienė, Eglė Balčiūtė*

1991 M. SAUSIO 11–13 D. IR VĖLIAU VYKDYTA SSRS AGRESIJA

1991 metų sausio 13 diena – atmintina data, ženklinanti vieną iš esminių Lietuvos istorijos etapų. 1991 m. sausio 11–13 d. (toliau – Sausio įvykiai) „minios beginklių žmonių iš visų Lietuvos kampelių suskubo į pagalbą atkurtos Lietuvos valstybės strateginių objektų gynybai“ (Blažytė-Baužienė, 2006, p. 137). Taikūs ir beginkliai žmonės stėjo prieš sovietų tankus – 14 žmonių žuvo, šimtai buvo sužeistų ar kitaip nukentėjusių. 1991 m. sausio įvykiai parodė Lietuvos piliečių ryžtą būti laisviems ir paspartino Lietuvos kelią į nepriklausomybę.

D. Žalimas (2006) išsamiai aprašė 1990–1991 m. politinius įvykius Lietuvoje, Lietuvos santykius su Sovietų Sąjunga bei Sausio įvykių traktavimą tarptautinės teisės požiūriu. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Aukščiausioji Taryba paskelbė Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo aktą. Paskelbus Nepriklausomybės atkūrimą, Sovietų Sąjunga pradėjo reikalauti, kad Lietuva atkurtų SSRS ir Lietuvos SSR konstitucijų galiojimą. 1990 m. balandžio mėn. Sovietų Sąjunga pateikė Lietuvai ultimatumą reikalaudama atšaukti Nepriklausomybės atkūrimo aktus. Lietuvai nepaklusus, buvo pradėta ekonominė blokada. 1991 m. sausio 10 d. SSRS prezidentas M. Gorbačiovas savo telegramoje LR Aukščiausiajai Tarybai apkaltino Lietuvą šiurkščiais sovietų konstitucijos ir įstatymų pažeidimais. Sovietų Sąjungos veiksmus rėmė Sovietų Sąjungos Komunistų partijos padalinys Lietuvoje – Lietuvos komunistų partija, tuo metu vadinta „Lietuvos Komunistų partija ant TSKP platformos“. Šis Sovietų Komunistų partijos padalinys Lietuvoje, vadovaujamas Mykolo Burokevičiaus, 1991 m. sausio 11 d. pateikė ultimatumą Lietuvos Respublikai ir pareikalavo atkurti SSRS bei Lietuvos TSR konstitucijas. LR Aukščiausiajai Tarybai atmetus ultimatumą, Sovietų Sąjungai lojalus Lietuvos komunistų partijos padalinys surengė „Demokratinį jėgų kongresą“, kuris paskelbė „Nacionalinio gelbėjimo komiteto“ įkūrimą bei Sovietų ir Lietuvos TSR konstitucijų atkūrimą.

1991 m. sausio 11 d. SSRS ginkluotosios pajėgos užėmė Spaudos rūmus, kuriuose buvo leidžiami nepriklausomos Lietuvos leidiniai. 1991 m. sau-

sio 13 d. naktį SSRS ginkluotosios pajėgos, SSRS Vidaus reikalų ministerijos vidaus kariuomenė ir SSRS Valstybės saugumo komiteto (KGB) pajėgos šturmo televizijos bokštą ir Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos pastatus. Panaudojus ginkluotą jėgą (kovinius šaudmenis, sunkiąją karinę techniką) šturmo metu buvo nužudyta 14 bei sužeista daugiau kaip 1 000 civilių žmonių. Tarptautinės teisės požiūriu, 1991 m. sausio 13-osios įvykiai vertintini kaip Sovietų Sąjungos agresijos aktas prieš Lietuvos Respubliką bei 1940 m. vykdytos agresijos tęsa (Žalimas, 2006).

Po 1991 m. sausio įvykių LR Generalinė prokuratūra pradėjo ikiteisminį tyrimą dėl kenkimo, viešo raginimo pažeisti Lietuvos Respublikos suverenitetą, antivalstybinių organizacijų kūrimo ir dalyvavimo jų veikloje, tyčinio nužudymo sunkinančiomis aplinkybėmis ir kt. (LR Generalinė prokuratūra, 2014). 1999 m. rugpjūčio 23 d. teismo nuosprendžiu šešioms asmenims buvo paskirtos bausmės. 2010 m. dvidešimt trims įtariamiesiems inkriminuojamos nusikalstamos veikos buvo perkvalifikuotos pagal Baudžiamojo kodekso straipsnius, numatančius atsakomybę už nusikaltimus žmoniškumui ir karo nusikaltimus, už kuriuos yra netaikoma apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senatis. LR Generalinė prokuratūra vykdo įtariamųjų tarptautinę paiešką Europos Sąjungos erdvėje, jiems yra išduoti Europos arešto orderiai. Šioje baudžiamojoje byloje šiuo metu yra 81 įtariamasis. Keturi įtariamieji mirė. Penkiolikai įtariamųjų, kuriems nebuvo pareikšti įtarimai pagal Baudžiamojo kodekso 100 straipsnį, suėjo apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminai. 2014 m. lapkričio 13 d. LR Generalinė prokuratūra paskelbė, kad Sausio 13-osios byloje baigė ikiteisminį tyrimą dėl 69 įtariamųjų, o tyrimas dėl kitų nusikalstamas veikas galimai padariusių asmenų tęsiamas toliau.

2000 m. sausio 4 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjų ir kitų nukentėjusių nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos asmenų teisinio statuso pripažinimo įstatymas, kuriuo buvo nustatyti Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjų ir pripažįstamų nukentėjusiais asmenimis jų šeimų narių teisinio statuso pripažinimo kriterijai ir tvarka. Remiantis šiuo įstatymu, Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjais, nukentėjusiais nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos, pripažįstami asmenys, kurie žuvo ar buvo sužaloti dėl 1991 m. sausio 11–13 d. ir vėliau vykdytos SSRS agresijos. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjų šeimų nariais, nukentėjusių nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos, pripažįstami žuvusiųjų vaikai (jvaikai), žuvusiųjų našliai (našlės), žuvusiųjų tėvai (įtėviai), asmenų, pripažintų nedarbingais ar iš dalies darbingais dėl 1991 m. sausio 11–13 d. ir vėliau vykdytos SSRS agresijos, sutuoktiniai, nepilnamečiai vaikai (jvaikai), tėvai (įtėviai).

1991 M. SAUSIO ĮVYKIAI – TRAUMINĖ PATIRTIS

Trauma paprastai siejama su įvykiais, kurie daugeliui žmonių sukelia įtampą bei stiprius vidinius išgyvenimus, baimės, bejėgiškumo, pažeidžiamumo, nesaugumo jausmus. Trauma yra emocinė reakcija į baisų atsitikimą – dažniausiai tai nekasdieniški, netikėti, asmenį sukrečiantys įvykiai ar situacijos. Įvykiai gali būti vienkartiniai, pasikartojantys ar tęstis metų metus. Trauminis patyrimas apima tikrą ar įsivaizduojamą grėsmę fiziniam ar psichiniam asmenybės vientisumui ir funkcionavimui. Traumos gali atsirasti natūraliai (pvz., gamtos stichijos) ir gali būti nulemtos kitų žmonių (pvz., išprievartavimas, karas ir pan.). Sunkiausias yra ne gamtinės katastrofos, kurios priimamos kaip nelaimingas atsitikimas, o kitų žmonių sukeltos kančios, kurios suprantamos kaip tyčinės (Herman, 2006). Trauminės patirties išgyvenimas gali sutrikdyti įprastą žmogaus adaptaciją ir sukelti ilgalaikių pasekmių – fiziologinių, emocinių, kognityvinių bei asmenybės pakitimų.

Įvykiai, per kuriuos pasitaiko mirčių, yra jaučiama grėsmė gyvybei, materialaus ar dvasinio objekto praradimo baimė, stokojama socialinės paramos bei suvokiama, jog įvykiai kyla iš konkrečių destruktivių intencijų, gali lemti stiprius psichologinius išgyvenimus (Norris ir kt., 2001). Žmonėms, patyrusiems psichologinę traumą, gali atsirasti įvairių psichikos sveikatos problemų, tokių kaip ilgalaikė depresija, generalizuotas nerimas bei komplikuotas sielvartas (Neria ir kt., 2011). Viena iš tikėtiniausių ir dažniausiai tyrinėjamų traumos pasekmių – potrauminio streso sutrikimas (PTSS), kuris pasireiškia: a) įkyrių ir pasikartojančių įvykio išgyvenimu priminimų blyksniuose (angl. *flashback*), sapnuose arba košmaruose; b) traumą primenančių įvykių ir situacijų vengimu, atsiskyrimu nuo kitų žmonių; c) nuotaikos ir pažintinių procesų neigiamais pokyčiais; d) padidėjusiu vegetacinės nervų sistemos sujaudinimu ar dirglumu, sustiprėjusiu baimingumu ir nemiga (American Psychiatric Association, 2013). Kaip teigia J. Herman, „trauminiai įvykiai ypatingi ne tuo, kad retai pasitaiko, o greičiau tuo, kad neleidžia žmogui gyvenime normaliai prisitaikyti“ (2006, p. 57).

Trauminiai įvykiai, kurie yra nukreipti ne į pavienius asmenis, o į asmenų grupę, priskiriami kolektyvinių traumų grupei. Istorinių traumų grupei priskiriami įvykiai paprastai turi konkrečią datą ir tikslą. Daugeliu atveju, kalbant apie kolektyvinių-istorinių traumų priežastis, išryškėja kultūriniai, vertybiniai ar ideologiniai skirtumai tarp įvairių žmonių grupių (Gone, 2007, 2009). Kolektyvinių-istorinių traumų grupei priskiriamos tiek politinės traumos, kai politinių įvykių aukoms tenka patirti stiprių išgyvenimų (Montiel, 2000), tiek karinės, kurias išgyvenant jaučiamas stiprus situacijos kontrolės praradimas ir potencialus pavojus gyvybei (Rioli ir Savicki, 2010).

1991 m. sausio įvykius galime vertinti kaip taikų pilietinį pasipriešinimą siekiant atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Pilietinis pasipriešinimas apibrėžia-

mas kaip „politinės veiklos forma, kuri remiasi nesmurtiniais metodais“ (Roberts ir Ash, 2009, p. 2). Bandydami apibrėžti Sausio 13-osios dalyvių patirtį, išskyrėme tris kriterijus: a) valstybėje vyko pilietinis išsilaisvinimo judėjimas; b) malšinant pilietinį judėjimą buvo panaudotos specialiosios pajėgos ar karinė jėga (kareiviai, milicininkai, policininkai, karinė technika, ginklai ir kt.); c) įvykiuose nukentėjo (buvo sužeisti ar nužudyti) civiliai asmenys.

Šie kriterijai svarbūs siekiant palyginti Sausio 13-osios įvykius su kitais įvykiais istorijoje. Visus tris atrankos kriterijus atitikusius įvykius identifikavome Čekoslovakijoje (1968 m.), Lenkijoje (1981 m.), Gruzijoje (1989 m.), Azerbaidžane (1990 m.) ir Ukrainoje (2014 m.).

1968 m. Čekoslovakija bandė demokratizuoti komunistinę sistemą bei paskelbė politinių permainų programą. Šis judėjimas istorijoje vadinamas Prahos pavasariu. Pradėtas reformas nuslopino karinė Varšuvos sutarties valstybių intervencija su dideliu sovietų armijos palaikymu. Per karinę intervenciją buvo nužudyti 72 čekai ir slovakai, keli šimtai žmonių buvo sužeisti (Prague Life, 2014). 1980 m. Lenkijoje prasidėjo masiniai streikai, įkuriama profesinė sąjunga „Solidarumas“, sulaukusi didelio visuomenės palaikymo. 1981 m. gruodžio mėnesį streikų malšinimui buvo įvesta karinė padėtis. Per protestus Katovicuose buvo nušauti 9 angliakasiai, 21 buvo sužeistas, Gdanske per protestus žuvo vienas žmogus, o du buvo sužeisti. 1989 m. balandžio 9 d. Gruzijos sostinėje Tbilisyje priešais Parlamentą susirinkę demonstrantai reikalavo Gruzijos nepriklausomybės. Sovietų armijos kariai, remiami šarvuočių ir ginkluoti aštriais pėstininkų kastuvėliais, puolė protestuotojus. 16 civilių žmonių žuvo užmušti desantiniais kastuvėliais arba apnuodyti nuodingomis dujomis. Daugiausiai kaip 100 žmonių buvo sunkiai sužeista. Azerbaidžane 1990-ųjų sausio 19 d. naktį apie 30 tūkst. sovietų kareivių, naudodami sunkiąją karinę ginkluotę, įsiveržė į sostinę Baku bei kitus miestus. Per sovietų armijos surengtą operaciją 134 žmonės buvo nužudyti, o daugiau kaip 600 – sužeista. Įvedant karinius būrius į Baku ir kitus šalies miestus, Sovietų Sąjungos vadovybė norėjo užgniaužti prasidėjusias demonstracijas dėl Azerbaidžano nepriklausomybės. Ukrainoje 2013 m. rudenį Kijeve prasidėjo masiniai protestai prieš Ukrainos valdžią. 2014 m. vasario mėnesį malšinant protestus buvo panaudotos specialiosios pajėgos. 82 žmonės buvo nužudyti bei apie 1 100 žmonių – sužeista.

Panašių įvykių istorijoje nustatymas ir palyginimas su sausio 13-osios nepriklausomybės gynėjų patirtimi yra svarbus siekiant suprasti konkrečios trauminės patirties įveikimą. Tačiau mums nepavyko aptikti psichologinių tyrimų, kurie atskleistų Čekijos, Lenkijos, Gruzijos, Azerbaidžano ar Ukrainos įvykių dalyvių subjektyvią patirtį ir jos poveikį asmens gyvenimui.

Apibendrinant, nepriklausomybės gynėjai ir kiti nukentėjusieji nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir vėliau vykdytos SSRS agresijos yra žmonių grupė, kuri patyrė specifinę traumą. Iki šiol Lietuvoje Sausio 13-osios įvykiai susilaukė įvairių

sričių (istorijos, teisės) mokslininkų dėmesio, tačiau psichologiniu aspektu analizuojama pirmą kartą. Šiuo tyrimu siekiama atskleisti sužeistų nepriklausomybės gynėjų ir žuvusių gynėjų artimųjų trauminės patirties įveikos ypatumus.

METODIKA

Tyrimo dalyvavo 30 nukentėjusiųjų nuo 1991 m. sausio 11–13 dienos įvykių – 17 moterų (57 proc.) ir 13 vyrų (43 proc.). Tyrimo dalyvių amžius svyravo nuo 36 iki 83 metų, amžiaus vidurkis – 66 metai (moterų amžiaus vidurkis – 65 m., vyrų – 66 m.). Sudarant tyrimo imtį buvo siekiama apklausti abi 1991 m. sausio įvykiuose nukentėjusiųjų grupes, išskirtas pagal įstatymą:

- asmenis, kurie buvo sužaloti 1991 m. sausio 11–13 d. ir dėl vėliau vykdytos SSRS agresijos (šią grupę toliau vadinsime *nepriklausomybės gynėjais*);
- žuvusių nepriklausomybės gynėjų šeimos narius.

Pagal šio įstatymo 3 straipsnį, Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjų šeimų nariais, nukentėjusiais nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos, pripažįstami žuvusiųjų vaikai (įvaikiai), žuvusiųjų našliai (našlės) ir žuvusiųjų tėvai (įtėviai), tačiau nėra įtraukti broliai ar seserys. Šiame tyrime kvietėme dalyvauti branduolinės šeimos narius, įskaitant brolius ar seseris.

Tyrimo dalyvių grupę sudarė 22 nepriklausomybės gynėjai ir 8 žuvusiųjų nepriklausomybės gynėjų artimieji. Nepriklausomybės gynėjų grupėje iš 22 tyrimo dalyvių moterų buvo 10 (45,5 proc.), vyrų – 12 (54,5 proc.). Tiriamųjų amžius – nuo 45 iki 83 metų, amžiaus vidurkis – 66,5 m. (moterų amžiaus vidurkis – 68 m., vyrų – 65 m.). Iš 8 žuvusiųjų nepriklausomybės gynėjų artimųjų tyrime dalyvavo 7 moterys ir 1 vyras; pagal santykį su žuvusiuoju: 1 tėvas, 4 motinos ir 3 seserys. Tiriamųjų amžiaus vidurkis – 63 metai (amžius svyruoja nuo 36 iki 78 metų).

Asmenys dalyvauti tyrime buvo kviečiami asmeniškai telefonu, kontaktus gavus bendradarbiaujant su Sausio 13-osios nukentėjusiųjų draugija bei Sausio 13-ąją žuvusiųjų artimųjų bendrija „Bičiulystė“. Telefoninio pokalbio metu pristatytas atliekamo tyrimo tikslas ir idėja, papasakota, kaip vyks tyrimas, atsakyta į kilusius klausimus. Su kai kuriais asmenimis buvo susisiepta kelių kartų, nes jie prašydavo laiko apmąstyti ar pasitarti dėl dalyvavimo tyrime.

Iš 24 žuvusiųjų nepriklausomybės gynėjų artimųjų pavyko susisiekti su 19, iš kurių 8 žmonės sutiko dalyvauti tyrime. Kiti atsisakė teigdami, kad jiems per sunku kalbėti apie netektį, negali dėl sveikatos problemų ar kitų rūpesčių, arba tiesiog nenori dalyvauti tyrime. Teko susidurti su pykčio, nepasitenkinimo reakcijomis, prašymu daugiau neskambinti, nes per sunku kalbėti apie tai, kas įvyko prieš daugiau kaip 20 metų.

Nepriklausomybės gynėjai buvo kviečiami iš sąrašo atsitiktine tvarka (skambinant kas dešimtam asmeniui), kol surinkta tyrimo imtis. Telefonu buvo susisiekti su 52 asmenimis (iš 81), iš kurių tyrime sutiko dalyvauti 22. Atsisakiusieji teigė, kad dalyvauti negali dėl sveikatos problemų arba dėl užimtumo, blogų oro sąlygų. Kai kurie atsisakė argumentuodami, kad jaučia nusivylimą ir pyktį Lietuvai. Buvo tokių, kurie reiškė pasipiktinimą sakydami, kad reikia ne tyrimais užsiimti, o stengtis padėti nepriklausomybės gynėjams.

Tyrimas buvo atliekamas Vilniaus universiteto patalpose, kartais, jei tyrimo dalyviai negalėdavo atvykti į universitetą, – tyrimo dalyvio namuose ar kitose ramiose vietose, kur pokalbio netrikdė pašaliniai žmonės. Tyrime dalyvavo žmonės iš Vilniaus ir Kauno miestų, taip pat Alytaus, Druskininkų ir Lazdijų rajonų.

Tyrimas sudarytas iš dviejų dalių – interviu ir anketos pildymo (plačiau žr. skyrelyje *Tyrimo metodologija*). Pirmiausia buvo užmezgamas kontaktas su tyrimo dalyviu ir atliekamas interviu, kuris vidutiniškai truko 51 minutę (ilgiausiai – 2 val. 07 min.). Anketa, atsižvelgiant į dalyvių nuovargį, dažniausiai buvo pildoma per antrąjį susitikimą. Interviu vyko pagal iš anksto apgalvotus klausimus, užduodant papildomus patikslinančius klausimus. Pagrindiniai pusiau struktūruoto interviu klausimai, susiję su 1991 m. sausio įvykiais:

1. Ką patyrėte Sausio 13-osios naktį?
2. Kaip Sausio 13-osios patirtis paveikė Jūsų gyvenimą?
3. Kaip Jūs tai ištvėrėte (kas padėjo / apsunkino savijautą)?
4. Kaip Sausio 13-osios patirtis veikia Jus šiandien?
5. Kaip Jūs reaguojate į visuomenės (politikų, žiniasklaidos) skiriamą dėmesį Sausio 13-osios įvykiams?

Tyrimo pradžioje dalyviams buvo pristatyta tyrimo eiga, paaiškinta, kad pradžioje vyks pokalbis, vėliau bus prašoma užpildyti anketą. Taip pat dalyviai supažindinti su galimybe bet kuriuo metu nutraukti tyrimą. Iš sutikusiujų dalyvauti nė vienas asmuo nenutraukė interviu, tačiau 6 dalyviai nesutiko, nei iškart po interviu, nei susitikus kitą kartą, užpildyti anketos, motyvuodami tuo, kad susitikimui jau skyrė pakankamai laiko ir pokalbio metu pasakė viską. Iš 30-ies dalyvių anketą užpildė 17 nepriklausomybės gynėjų (9 vyrai ir 8 moterys) ir 7 žuvusių nepriklausomybės gynėjų šeimos nariai (visos moterys). Kai kurie dalyviai po tyrimo išreiškė dėkingumą už galimybę išsakyti savo patirtį, papasakoti savo istoriją ir, apskritai, už kitokį – mokslinį, psichologinį – domėjimąsi šia tema. Atsidėkodami padovanojo knygų apie 1991 m. sausio įvykius, kuriose yra įamžintas jų žuvusių artimųjų atminimas.

Tyrimo metu gauti kokybiniai ir kiekybiniai duomenys tvarkyti ir analizuoti pagal anksčiau aprašytus principus (žr. skyrelyje *Tyrimo metodologija*).

REZULTATAI

Siekiant parodyti tyrimu atskleistus sužeistų nepriklausomybės gynėjų ir žuvusių gynėjų artimųjų trauminės patirties įveikos ypatumus, gautus rezultatus pristatysime trimis aspektais: 1) sausio įvykiuose patirtus išgyvenimus, 2) naudotą trauminės patirties įveiką ir 3) patirtos traumos poveikį gyvenimui. Kokybinius tyrimo rezultatus pristatysime atskirai apie sužeistų nepriklausomybės gynėjų ir žuvusių gynėjų artimųjų grupes ir papildysime kiekybiniais duomenimis, lygindami tiek su kitomis specifinės trauminės patirties grupėmis, tiek su populiacinės imties vyriausiąja karta (vyriausios kartos amžiaus vidurkis – 67 m., nukentėjusių nuo 1991 m. sausio 11–13 dienos įvykių – 66 m.).

SAUSIO ĮVYKIUOSE PATIRTI IŠGYVENIMAI

Nepriklausomybės gynėjų patirti išgyvenimai

Analizuojant nepriklausomybės gynėjų trauminį patyrimą pastebėta nemažai panašumų tarp asmeninių tyrimo dalyvių išgyvenimų, patirtų sausio 11–13 d., nors dalyviai tuo metu buvo skirtingose vietose – prie sovietų karinių pajėgų šturmuojamų Spaudos rūmų, Vilniaus televizijos bokšto ir Lietuvos radijo ir televizijos komiteto.

Tyrimo dalyviai nurodė įvairius motyvus, dėl ko rinkosi prie saugomų objektų – iš pilietinės pareigos, patriotizmo, atsiliepdami į tiesioginį raginimą vykti prie saugomų objektų ar tiesiog dėl to, kad gyveno netoliese ir ėjo budėti, kai būdavo didžiausias žmonių trūkumas (pvz., paryčiais), ar pamačius atvažiuojančius tankus. Buriantis prie saugomų objektų daugumai tyrimo dalyvių svarbus buvo vienybės, bendrumo jausmo išgyvenimas įvykio vietoje: „Žmonių, kaip sako, vienybė tokia, jokio abejingumo, nieko.“

Dalis dalyvių išsakė, kad nesitikėjo tiesioginės agresijos ir šturmo metu patyrė šoką: „... man matyt tą momentą buvo toks šokas, kad aš to momento kaip ir neatsimenu.“ Kalbėdami apie savo išgyvenimus, tyrimo dalyviai įvardijo, kad negalėjo patikėti, jog kareivių agresija vykdoma prieš civilius gyventojus: „Guli po tanku, jie važiuoja, stumi – jie važiuoja, čia gi... aš neįsivaizduoju.“ Žmonės pasakoja, kad išgyveno įtampą, nerimą ir baimę. Kai kuriuos matyta agresija stipriai sukrėtė. Tyrimo dalyviai įvardija, kad šturmo metu žmonės verkė, šaukė, meldėsi, giedojo: „Ir grynai garsai, ir riksmas, triukšmas, žmonės verkia, ten, gieda...<...> Mes meldėmės...“ Tie tyrimo dalyviai, kurie sausio 13-osios naktį prie saugomų objektų buvo atėję ne vieni, o su savo artimaisiais, teigė, kad išgyveno stiprų nerimo jausmą ne tik dėl savo saugumo, bet ir dėl kartu atėjusių artimųjų: „Tada pradėjau verkt, o kur mano šeima?“

Tyrimo dalyviai pabrėžia, jog Sovietų Sąjungos puolime buvo naudojami ginklai – automatai, tankai: „Grynom kulkom šaudė:“; „...žiūriu tankai stovi,

šaudo.“ Žmonės įvardija matę, kaip kareiviai šaudė į žmones: „...karininkus du biški apipylė vandeniū, tai tie atsitraukė nuo, biški šalin nuo nuo mūsų ir seriją paleido tam vaikinui“, kaip žmonės daužo, spardo, muša ir kitaip žaloja: „Žmonės stumdė su buožėmis, daužė...“ Taip pat daugelis įvardija, kad matė piktavališką pastatų, mašinų niokojimą: „Žiūrim mašinos langas užpakalinis išdaužytas ir šalia stovėjo kitos mašinos, matyt su tanku pervažiuotos. Suplotos.“ Kalbėdami apie Sovietų Sąjungos agresyvų puolimą, tyrimo dalyviai akcentuoja, kad Sausio 13-ąją vyko taikus pasipriešinimas: „Bet kai visi be ginklo, be nieko, tai, kaip sakant, vos ne krūtine <...> Jie, kaip sakant, beginklius puolė.“

Visi nepriklausomybės gynėjai, kalbėdami apie savo patirtį, pabrėžė ir asmeninį tiesioginės agresijos išgyvenimą įvardydami patirtus fizinius sužeidimus: daugybiniai sumušimai, šautinė žaizda, klausos ir galvos traumos, kojų ir akių pažeidimai, sąmonės netekimas: „...buvo sudaužyta galva, daugybiniai kūno sumušimai, suspardymai.“

Tyrimo dalyviams buvo svarbu, kad Sausio 13-osios naktį žmonės padėjo vieni kitiems. Vieni traukė žmones iš po tankų; „...tai jis pasilenkė ten po tuo tanku ir mane ištraukė“, kiti nešė sužeistuosius: „...atneša tave nuo kalno, žmonės tave puola gelbėt, tave neša pakaitom“, vežė nukentėjusius į ligoninę: „...ir jie keturiose mane davežė iki pirmos tarybinės“. Dar kiti emociškai palaikė sunkiu momentu: „...visiškai nepažįstamas tau žmogus sako: „Pakentėk, sesute.“

Tyrimo dalyviai įvardijo, kad matydami Sovietų Sąjungos karinę agresiją prieš beginklius žmones jautė stiprų norą priešintis: „Ir jausmas vidinio pasipriešinimo. Aš tokio jausmo daugiau gyvenime, žinokit, nesu patyrusi <...> pasipriešinimo prieš brutalumą, prieš tą jėgą...“ Kiti pasakoja, kad tą naktį išgyveno stiprų pyktį: „kai aš pamačiau, kas darosi <...> Ne ne nebijai, o jau pyksti, kad nekaltai jau daužo.“ Kai kurie dalyviai teigė, kad jautėsi bejėgiai prieš patiriamą agresiją: „...ir bejėgiškumo momentas, kai tu nieko nebegali padaryti, sumišę jausmai.“

Baimės jausmą dalyviai išgyveno skirtingai. Dalis tyrimo dalyvių įvardijo, kad Sausio 13-osios naktį „...baimės jausmo tikrai nebuvo.“ Vieni baimės nebuvimą aiškina stiprių bendrystės išgyvenimu: „...nuėjom ir, nežinau, nebuvo nei tokios kaip baimės, nes buvo reikalas ir baisiai tas bendrumas, ta tokia nuotaika...“ Kiti baimės nebuvimą sieja su išaugusia meile Lietuvai ir jaučiama pareiga ją ginti: „Sausio 13-tos naktį tiesiog pajutau dar didesnę meilę Lietuvai ir visiškai jokios baimės neturėjau.“; „Baimės nebuvo <...> Buvo pareiga Lietuvai.“ Tačiau dauguma tyrimo dalyvių baimės jausmą įvardija. Vieni jautė baimę matant sužeistus, žuvusius žmones: „Nu ir ką, ten lavonų buvo, greitoji ten suraišiojo juos, vežė žmones į ligonines. Nu ką, baisu buvo ten.“ Dar kiti, kalbėdami apie patirtį Sausio 13-tosios naktį, išgyveno mirties baimę: „Nu, baimė, baisu. Baisu, taip, baisu. Egzistuoja tai. Nu ir tada galvoji, ar tu gyvensi, ar negyvensi.“

Kita tyrimo metu išryškėjusi tema yra tolimesnės Sovietų Sąjungos karinės agresijos baimė. Kai kurie tyrimo dalyviai teigė, kad po Sausio 13-osios

įvykių išgyveno baimę, kad kareiviai seka: „*Rodos, kad seka mane, rodos, kad mane stebi, kad kėsinas išvežt kažkur į Maskvą.*“ Būdinga buvo ne tik baimė dėl savęs, bet ir baimė dėl artimųjų. Kiti teigė, kad Sausio 13-osios naktį buvo sužeisti, tačiau bijojo gultis į ligoninę dėl galimų Sovietų Sąjungos represijų: „*Aš tikiu, kad aš būčiau neišėjęs, jei tas pučas būtų laimėjęs, aš iš tos ligoninės nebūčiau išėjęs gyva.*“

Kai kurių tyrimo dalyvių nuomone vienas Sovietų Sąjungos naudotų metodų „...*buvo gąsdinti mus...*“ Kai kurie nepriklausomybės gynėjai bandė paaiškinti žiaurų karių elgesį su civiliais žmonėmis svarstydami, jog kariai galimai buvo apsaugę nuo narkotinių medžiagų: „...*sėdi tie alfa grupės kariai tokiu žvilgsniu kaip būtų narkotikų prisileidę, tokiu kažkokiu buku, tokiu žvilgsniu ir šaltu.*“

Žuvusiųjų nepriklausomybės gynėjų artimųjų išgyvenimai

Žuvusiųjų nepriklausomybės gynėjų artimųjų išgyvenimai skyrėsi pirmiausiai jau tuo, kad visi artimieji buvo namuose, o ne įvykio vietoje su žuvusiuoju. Ir nors nerimą kėlė vykstantys neramumai šalyje, tačiau Sovietų Sąjungos agresyvaus puolimo nesitikėta: „*Tai situacija nebuvo tokia rami, bet nebuvo, nebuvo supratimo, kad jie važiuoja vat aukoti gyvybės.*“ Tyrimo dalyviai pasakojo, kad įtampa pradėjo augti, kai įvykiai pasirodė per televiziją: „*Buvo pakankamai vėlu. Ir ir viskas gi buvo transliuojama ir visą laiką žiūrėjau ir ten tiesiog, dabar ten prisiminti...<...> Nu toks jausmas užvaldęs, kad tiesiog pavojaus jausmas.*“ Tačiau įtampa dar labiau padidėjo, kai televizijos transliacija buvo nutraukta: „*Kai užgeso eteris, tai buvo baisoka. Buvo baisoka. O kas dabar mums ką pasakys?;*“ „*Aš dar dieną irgi buvau prie bokšto <...> naktį, kai žiūrėjom ir kaip atjungė televiziją. Tai kažkaip tai man buvo labai labai buvo, taip sunku pasidarė, taip sunku ir kažkaip taip. Taip širdį labai skaudėjo.*“

Kai kurie dalyviai, nebuvę įvykio vietoje, o stebėję televizijos transliaciją, sakė, kad vienintelis dalykas, kurį galėjo daryti tuo metu – melstis: „*Žinau, kad aš atsiklaupus ant kelių meldžiausi (verksmingai juokiasi), nes labai buvo daug nerimo ir baimės kažkaip tai.*“

Šeimos narių laukimas buvo įtemptas: „*Jau aš jau taip vat kažkaip jau tas laikotarpis vat iki jie grįžo, jų laukiau visų, buvo toksai įtemptas man. Kažkaip tai baisu buvo.*“ Savijautą temdė nežinomybė ir galimybių susisiekti nebuvimas. Rytą daliai šeimų prireikė pastangų ieškant negrįžusio artimojo: „*Ne, galvoju, paskambinsiu draugam, vienam kitam. Pasiėmiau jo užrašų knygutę ir pradėjau skambinti <...> jis nebuvo toksai, kur nepasakytų. Galvoju, jisai būtų užėjęs pasakyti. Man vis vien buvo neramu, kad išėjo jisai.*“ Taigi, nežinomybė spaudė imtis veiksmų ir nedavė ramybės.

Žinia apie artimojo žūtį šeimos narius pasiekė skirtingai. Užsitęsęs grįžtančiojo laukimas ir nesėkmingos paieškos gimdė nuojautą apie netektį. Dalį tyrimo dalyvių žinia pasiekė netiesiogiai per žiniasklaidą: „*Va, nu ir ką, kažku-*

riu tai momentu pradėjo vardinti pirmuosius sąrašus, ir aš išgirdau pavardę. Aš galvoju, ar taip gali būti, ar tikrai, nes taip keistai įvardino, ar vardą taip kažkaip ne taip ištarė <...> kažkaip galvoju, nu, kažkas nu man čia neaišku.“ Kitiems buvo paskambinta ir pranešta telefonu: „... ir iš karto skambutis. Ir, šita, [duktė] pakėlė ragelį, ir ir praneša, kad [sūnus] sužalotas prie bokšto. Tada greitai man padavė telefoną, sakė, beviltiška padėtis. Vienu žodžiu, kaip buvo, nežinau. Nu, baisiau negali būti.“

Pirmosios reakcijos į netektį varijavo nuo šoko („Nu tai taip, kaip sto-
vėjau... Kai išgirdau, tai taip ir šleptelėjau ant žemės“) ir negalėjimo patikėti („...
tai paskui pasakė, kad ten morge <...> Aš dar paskambinau seseriai <...> Sakau:
„Viskas, [sūnaus] nebėra“. Tai jinai sako: „Tu gi dar nematei, ką gi tu šneki. Sako:
„Gal dar kur jis yra? Gal ką.“ Ir, žinot, taip man gera širdy, galvoju, Dieve, gal dar
jis ir gyvas... O atvažiuom – viskas“), iki jausmų užgniaužimo („Aš tuo momentu
kažkaip, žinot, aš nuo to šoko, ar nuo ko, nebuvo tokio kažkokio, tos panikos, ar ką
nors tokio. Aš nežinau, kaip tai... Pamačius tokį vaizdą. Gal dėl to, kad vienas iš šei-
mos turi būti stiprus“). Kai kurie artimieji pasakojo apie susidūrimą su netekties
realybe ir iki šiol išlikusį sudarkytą žuvusiojo kūno vaizdą.

Savo išgyvenimus į žinią artimieji pasakoja skirtingai – vieni kalba la-
biau apibendrintai, kad netektis palietė visą šeimą: „Aišku, ten buvo labai didelis
stresas, mes visi buvom ten šoke tiesiog.“ Kiti labiau pabrėžia asmeninius išgy-
venimus: „Ir paskui, nemigo naktis, pirmą kartą gyvenime. Purčiausi, kračiausi ir
stačiom akim žiūrėjau į lubas.“ Tyrimo dalyviai santykius su artimaisiais, susibū-
rimą kartu, artimųjų paramą ir rūpinimąsi artimojo emocine būsena sužinojus
apie netektį nurodė kaip ypač svarbius.

Prisimindami artimųjų laidotuves, tyrimo dalyviai įvardijo, kad tai buvo
pirmas susidūrimas su dideliu visuomenės dėmesiu: „Paskui, Sporto rūmuose
ten minios žmonių ėjo <...> Didingas vaizdas, tiek žmonių: ir ant stogų, ir languo-
se, ir balkonuose ir gatvėse.“ Daliai artimųjų netekties šokas tęsėsi ir laidotuvių
metu: „Visi žmonės kažkaip per tas pačias laidotuves. Ir va visi ir iš mano darbo,
kažkaip visi ir jau padėjo, ir, kad, nu iš tikrųjų. Bet man tuo momentu tai buvo vie-
nodai. Daug ko ir nelabai atsimenu. Ten kaip buvo.“

„Ir ir ir ir ir kai palaidojo, visa kita, tik po to, sakyt, man labai prasidėjo, tik
po to labai prasidėjo“, – pripažino vienas tyrimo dalyvis. Netekties išgyvenimas
buvo ilgas procesas. Artimieji įvardijo sunkiausią gedulo laikotarpį – kelerius
pirmuosius metus: „Ir taip keturis metus maždaug. Ir taip keturis metus aš taip
vaikščiojau, žinot, kaip čia pasakyti, kaip nesavas.“ Dalis minėjo, kad iki šiol nega-
li susitaikyti su netektimi: „Dar iki šiol aš turbūt jo nepaleidžiu, nežinau.“

Išgyvendami netektį tyrimo dalyviai patyrė nerealumo jausmą, mo-
mentinius išgyvenimus, kai atrodydavo, kad žuvusysis gyvas. Stiprūs emociniai
išgyvenimai po netekties atsiskleidė tuo, kad trikdė savijautą ir prisitaikymą ki-
tose gyvenimo srityse. Pavyzdžiui, kėlė baimę būti vienai: „nežinau, dabar ma-

mos reikėtų paklausti, kiek laiko, ar metus, ar pusmetį, aš miegojau jų lovoj, nes aš nežinau. Tiesiog aš bijodavau viena būti kambary. Tai (n) metų pana <...> kiekvieną naktį eidavau į viduriuką tarp tėvų miegot). Stiprėjo sunkumas, prislėgtumas, baimė („Mane ėmė tokia baimė, kad aš nežinau net kaip pasakyti. Tokia, kaip kad su protu ne visiškai man jau buvo“), jausmai kuriems buvo sunku atrasti žodžių, o emocijas išduodavo ašaros: „Aš galvoju, kad bus lengviau. (24 s. stipriai verkia) „Jau vis dėl to aš gyvenu ilgiau negu su juo – be jo, jau kažkaip... Labai sunku...“ (4 s.) Netekties išgyvenimai ir po jų lydėjusios kitos gyvenimo traumos atsispindėjo nepakeliamais jausmais, iš kurių kilo suicidinės mintys: „Nes buvau porą kartų jau tokią ribą daėjus, kad aš jau hhh gali viską padaryti.“ Dalis tyrimo dalyvių pripažino, kad jiems reikėjo specialisto pagalbos („Verkdavau. Verkdavau. Ir buvo taip, kad reikėjo ir psichologo pagalbos, reikėjo“). Šios reakcijos atskleidžia netekties išgyvenimų, kuriuos teko priimti ir įveikti sudėtingumą.

TRAUMINĖS PATIRTIES ĮVEIKA

Sausio įvykių traumai įveikti sužeisti nepriklausomybės gynėjai ir žuvusių gynėjų artimieji naudojo įvairius būdus, kuriuos sugrupavome į trauminės patirties įveiką lengvinančius ir įveiką sunkinančius veiksnius. Nors trauminė patirtis šiuose dviejuose pogrupuose skyrėsi (sužalojimai-netektis), dauguma įveikos temų yra panašios (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Trauminės patirties įveiką lengvinantys ir sunkinantys veiksniai.

	Sužeisti nepriklausomybės gynėjai	Žuvusiųjų gynėjų artimieji
Trauminės patirties įveiką lengvinantys veiksniai	Artimųjų palaikymas Nepažįstamų žmonių palaikymas Rūpestis, jaučiamas iš gydytojų Medicininės žinios Įsitraukimas į visuomeninį gyvenimą Nukentėjusiųjų organizacijos palaikymas Fizinis, protinis aktyvumas ar darbas Rūpinimasis artimaisiais Įvykio detalių aiškinimasis Vaistai Tikėjimas, malda Asmeninės savybės Pozityvios mintys	Aplinkinių dėmesys Bendradarbių ir giminaičių pagalba Psichologo pagalba Dvasininko pagalba Savipagalba Bendravimas su kitų žuvusiųjų artimaisiais Pagalba iškilus sveikatos sunkumams Informacijos apie žuvusįjį rinkimas Darbas Rusijos žmonių labdara Finansinė / materialinė parama Ritualai
Trauminės patirties įveiką sunkinantys veiksniai	Gydytojų, psichikos sveikatos specialistų nekompetencija Viešumas Išgyvenusiųjų kaltė Dalyvavimas Sausio 13-osios bylos nagrinėjime	Negauta specialistų pagalba Mirusiojo gimtadienis Mirusiojo metinės (minėjimai) Panašių žmonių į mirusįjį sutikimas Simboliniai dalykai, primenantys mirusįjį

Jveiką lengvinantys veiksniai

Analizuojant duomenis atskleista, kad abiejuose pogrupiuose tyrimo dalyviams įveiką palengvino **artimųjų palaikymas ir aplinkinių dėmesys**: „*Ateina pas tave visiškai nepažįstamas žmogus ir tą ten tau atneša ir vaišių ir visko, ir tas kaip sako, žmonių gerumas <...> Jie kažkaip savotiškai išslaugė mane*“; „*Nu ir šiaip, gi aš niekada gyvenime nebuvau patyręs, kad taip, kad taip atsilieptų žmonės (2 s.) į netektį tą.*“ Ypač reikšmingas artimiausių žmonių palaikymas: „*Tai daugiausia mano vaikai, už tai, kad jie mane suprato.*“ Artimųjų svarbą patvirtina ir kiekybiniai tyrimo duomenys – nukentėjusieji nuo Sausio įvykių yra tie, kurie dažnai kreipiasi į kitus šeimos narius ar draugus, kai yra sunku, ir daugiau kalba savo šeimose apie sunkias patirtis bei sukrečiančius įvykius palyginti su kitomis tyrimo grupėmis (žr. straipsnyje *Psichologinės savijautos, trauminės patirties ir įveikos įverčiai visose tyrimo dalyvių grupėse*). Tačiau kokybinis tyrimas atskleidė, jog kai kuriems žmonėms yra sunku dalytis savo išgyvenimais: „*Nu vat, dabar aš atvirai šneku, bet jeigu taip, aš nemėgstu guostis. Vat man už tai ir buvo labai sunku, nes vyras tai, jisai pasikalbėti gali, liaudiškai kaip sako, pabėdavot gali, o aš to ne <...> Aš galėjau bendrauti tik su keliais žmonėmis, labai artimais, kurių aš galiu pasakyti, ką aš galvoju, kaip aš galvoju, kaip man atrodo. Ir pasidalinti su jais, su labai mažu ratu.*“ Keletas žuvusių gynėjų artimųjų nurodė, kad po netekties užsisklendė ir atsitraukė nuo žmonių, pavyzdžiui, neleido sau skųstis ar linksmintis.

Gydytojų ir kitų specialistų pagalba svarbi įveikos procese. Dauguma sužeistų nepriklausomybės gynėjų nurodė, kad svarbios pagalbos sulaukė iš gydytojų: „*čia man labai padėjo daktaras*“. Kai kurie tyrimo dalyviai teigia, jog padėjo tai, kad gydytojai prižiūrėjo ir nenuvylė: „*Nu tai tada, kaip jausmas, kad žinai, kad gera daktarė tave prižiūri, tai gal šitas, nu daug bijoti apie tai, abejoti, nu, nusivilti...*“ Vieni pabrėžia, kad savijautą po Sausio 13-osios lengvino jaučiamas rūpestis iš gydytojų pusės: „*Labai daug įdėjo ir laiko, ir ir sveikatos. Amžiną atilsį <...> visą laiką palaikė mane. Čia abu <...> ir sūnus, ir tėvas*“; „*kai mums buvo labai blogai, tai sanatoriją gavom, su procedūrom, su viskuo.*“ Kiti teigia, jog gydytojas buvo tas asmuo, kuris išklausydavo: „*...ir gydytojas, ir psichologas, ir tėvas, ir kuriam galėjai pasakyti.*“

Dalis tyrimo dalyvių kaip lengvinančią aplinkybę įvardijo tai, kad patys turėjo medicininį išsilavinimą. Turimos medicininės žinios suteikė aiškumo ir taip mažino su sveikata susijusį nerimo jausmą: „*Reikėjo irgi gult jau ligoninėn, bet aš sakau: „Daktarė, visi koridoriai pilni, užkišti ligoniais. Aš išdirbau penkis metus nervų skyriuj ir žinau, ką reikia daryt.*“ Taip pat kai kurie tyrimo dalyviai kaip savijautą gerinančius ir padedančius veiksnius įvardijo vaistus: „*Labai daug geriu antidepressantų (4 s.). Nu ir ant to laikausi. Aišku, nemiegu be vaistų*“; „*Nu lengvino, tai vaistai, matyt.*“ Kiekybiniuose duomenyse taip pat išryškėjo didelis nepriklausomybės gynėjų vaistų vartojimas (žr. straipsnyje *Psichologinės*

savijautos, trauminės patirties ir įveikos įvėrciai visose tyrimo dalyvių grupėse): sužeisti nepriklausomybės gynėjai dažniausiai vartoja antidepresantus ir raminamuosius vaistus, lyginant su visomis kitomis tyrimo grupėmis (išskyrus bandžiusiųjų žudytis grupę, kuri buvo tiriama ligoninėje).

Analizuojant kiekybinius duomenis išryškėjo, kad nors visų grupių tyrimo dalyviai nėra linkę kreiptis į psichikos sveikatos specialistus, tačiau sužeisti nepriklausomybės gynėjai yra ta grupė, kuri, nors ir retai, bet palyginti su kitomis grupėmis dažniausiai kreipiasi į psichikos sveikatos specialistus. Tačiau interviu duomenys atskleidė, kad psichologo pagalba vertinama nevienareikšmiai: kai kurie tyrimo dalyviai teigė, kad psichologinė pagalba buvo itin svarbi („Bet aš be psichologo neišgyvenau pradžia“), tačiau viena dalyvė nurodė, kad psichologas nepadėjo.

Religija ir tikėjimas teikė stiprybės abiejų pogrupių dalyviams: „[kunigas] *mums labai daug davė tokio stiprumo, tikrai. Vienu momentu buvau ant išprotėjimo ribos. Bet labai dėkinga amžinatilsj [jam].*“ Kitos religinės praktikos formos taip pat buvo įvardytos kaip padėjusios: „*Kur pajutau palengvėjimą didžiulį, palengvėjimą, kada Sausio tryliktos, reiškia, tėvams mums suteikė galimybę išvažiuot į ekskursiją Kristaus keliais*“; „*Bet tai mane gelbėjo, visą gyvenimą mane gelbėjo labiausiai tiktai malda <...> kas padėjo išgyventi. Tai tikrai, aš jau pasakiau, kad tai yra malda.*“ Atrodo, kad tikėjimas nepriklausomybės gynėjų grupėje yra viena pagrindinių įveikos strategijų tvarkantis su traumine patirtimi – visi sausio 13-osios gynėjai nurodė, kad yra tikintys (palyginimui: 97 proc. lenkų tautybės tiriamųjų nurodė, kad yra tikintys, o tikinčiųjų vyriausioje populiacinės imties grupėje – 91 proc.).

Kita įveikos strategija, kuri padėjo tvarkytis su trauminiais išgyvenimais abiejų pogrupių tyrimo dalyviams – **aktyvi veikla**. Kai kurie dalyviai nurodė, kad padėjo fizinis ar protinis darbas ar tiesiog užimtumas: „*Nu kas padėjo. Reikia, reikia užsiimt pagrinde. Žiūrėt į priekį. Negi sėdėti ir galvosi kaip čia bus. Užimtumas svarbiausia.*“ Kiti įvardijo, kad sunkumus išverti labiausiai padėjo darbas ir rūpinimasis šeima: „*Man reikėjo domėtis ir seneliu, kuris čia gyveno, ir vaikais, ir jų išleistuvėm, ir jų mokslais. Tiek turėdavau, tiek turėdavau rūpesčių <...> ir tas darbas padėjo išverti, tiesioginis darbas, šeima.*“ Prie aktyvios veiklos galima priskirti ir informacijos rinkimą apie Sausio įvykius ar apie žuvusįjį. Taip pat tyrimo dalyviams būdingas įsitraukimas į visuomeninį gyvenimą. Jie teigia, kad visuomeninis užimtumas, aktyvumas neleido palūžti: „*...paskiau mano dar tokia ir nuostata, kad negalima atsitraukti nuo visuomeninio darbo <...> Nu ir tas padėjo nepalūžti <...> Žodžiu, darbas ir aplinka, ir tas įsiliejimas į visuomeninį, ir tiesioginis darbas buvo.*“ Kiekybiniai duomenys patvirtina, kad nepriklausomybės gynėjų grupei būdingas visuomeninis aktyvumas, kuris yra didžiausias palyginti su visomis kitomis tyrimo grupėmis (87 proc. sausio 13-osios gynėjų pažymėjo, kad yra visuomeniškai aktyvūs,

kai tarp populiacinės imties vyriausios kartos tyrimo dalyvių visuomeniškai aktyvūs – 20 proc. tiriamųjų).

Žuvusiųjų gynėjų artimųjų grupėje kaip įveiką lengvinantis veiksnys išskiriama **finansinė / materialinė** parama iš valstybės ar kitų žmonių. Ypatin-gai pažymėta materialinė parama iš Rusijos, kuri buvo svarbesnė morališkai: „iš tuometinio Leningrado, dabar Peterburgo <...> ir atsimenu atsiuntė, nedaug ten atsiuntė, nežinau, ar šimtą rublių. Tais laikais, tai buvo didesni pinigai. Ir reiškia, pasirašė, kad kažkokios gamyklos, reiškia kažkoks tai cechų rinko. Nu vat, tai toks nu <...> reiškia, kad daugiau pasitiki, kad žmonėse yra ir gerumo. Ne tikta blogio.“ Šiai grupei taip pat būdingi ritualai, kurie padėjo susitvarkyti su artimojo netektimi: „Nešiodavau brolio drabužius, irgi nebeatsimenu, kiek laiko, bet jo megztiniai, marškiniai, džinsai <...> Aš tiesiog, aš jau tokią kaip terapiją tokią, man to reikia. Su vyriškais megztiniais. Aš dabar pagalvoju, Dieve mano, kaip aš atrodžiau. Nu aš buvau tiesiog vat pasiėmus ir nepaleidau niekaip.“

Sužeistų nepriklausomybės gynėjų grupėje kaip įveiką lengvinantis veiksnys išsiskyrė **pozityvios mintys**: „Aš jaunas esu, aš turiu kovoti, aš tikrai atsisostiu ant kojų ir man tikrai viskas bus gerai. Na turi taip pozityviai mąstyti, optimistiškai, negali visada negatyviai mąstyti, turi savo mintis kažkaip nuteikti, kad tau tas padėtų“ ir asmeninės savybės: „Atrodo, aišku, dar gerai, kad aš išvis esu tokia biški daugiau prie humoro linkus. Sakydavau, kad aš mirsiu, tai tik išsišiepūs mirsiu.“

Įveiką sunkinantys veiksniai

Įveiką sunkinančių veiksnių abiejuose pogrupiuose buvo išsakyta mažiau nei tų, kurie lengvino įveiką. Tiek sužeisti nepriklausomybės gynėjai, tiek žuvusių gynėjų artimieji nurodo, kad įveiką apsunkino gydytojų, psichikos sveikatos specialistų **nekompetencija ir negauta pagalba**: „Nes kiek aš supratau, tai pas mus Lietuvoje apie potrauminį streso sindromą mažai kas žino. Psichoterapeutai aplamai neišmano <...> Aš jau pavargau jam net įrodinėti. Du kartus pas jį su tuo priepuoliu buvau įpuolus pas jį į kabinetą jau jau net neadekvati. Jau daktare, ką daryt?“ Viešumas ir jaučiamas išskirtinis dėmesys iš visuomenės yra vertinamas ne tik kaip lengvinantis, bet ir kaip sunkinantis veiksnys, kai **visuomenės dėmesys yra neigiamas**: „Trukdė šiek tiek <...> nes į tave pradėjo kiek kitaip žiūrėti. Tas savotiškas net viešumas <...> visą laiką du, trys metai, buvo to tokio susitikimo su žurnalistais <...> Tai savotiškai, sakau, ir vargino“; „Visi į tave žiūri kitaip, skirtingai.“ Kalbėdami apie sulaukiamą dėmesį iš aplinkos, dalis tyrimo dalyvių teigė, kad iš aplinkinių susilaukia nuvertinimo, kartais net įžeidinėjimų: „Bet yra ir tokių žmonių, kurie pasako: „Ko tu ten lindai? Ko tu ten ėjai? Ir ką tu dabar turi?“ (3 s.) Net ir pas gydytojus nuėjus irgi yra panašių įžeidinėjimų.“ Kai kurie įvardijo jaučią nepagarbą iš valdžios ar mano, kad aplinkiniai abejoja Sauso 13-osios prasme ir nauda, o tai skaudina.

Sužeistų gynėjų grupėje atsiskleidė įveiką sunkinantis veiksnys – **išgyvenusiojo kaltės jausmas** prieš žuvusiųjų artimuosius: „*Toks savotiškas kaltės jausmas prieš mamą. Ir prieš jos mamą ir prieš savo mamą, nežinau kodėl man taip. Ir buvo tai savotiškai labai sunkūs dalykai, labai net <...> tu gyva, o vaiko nebėra. Tai, žinokit, man būdavo beprotiškai. Šitas smaugdavo mane dalykas.*“ Kaip išgyvenimus sunkinantis veiksnys išryškėjo **dalyvavimas Sausio 13-osios bylos nagrinėjime**. Kai kurie tyrimo dalyviai teigia, kad dalyvavimas bylos nagrinėjime kelia stresą, baimę, pakartotinius pergyvenimus: „*Laukiu eilės <...> Jau tada pradėjau drebėti. Pradėjau drebėti kažkur tai, bet paskui jau pakvietė mane tie berniukai.*“

Žuvusiųjų gynėjų artimieji nurodo, kad įveiką sunkino tai, **kas primena mirusįjį**: metinės, gimtadieniai, simboliniai dalykai: „*sunkina tie momentai, kai reikia apie tai kalbėti. (juokiasi proverbsmiai) Kai ateina, aišku, tos metinės, kai ateina jo gimtadienis, kai kažkas tai.*“ Šeimos nario netektis lėmė, kad artimieji taip pat tapo istorinio įvykio dalimi. Išgyvenimų po sausio 13-osios sudėtingumas atsiskleidžia tokiu ypatumu, kad šis įvykis skaudus asmeniškai, tačiau svarbus istorijai: „*Dabar, aišku, vat ateina, po šitiek metų, vat, ateina jau tas suvokimas, kad be abejo, vis tik tai, tu nepabėgsi, tai jau yra nebe tavo brolis, tai yra jau ne tik tavo brolis, tai yra jau istorinis faktas. Ir jau reikia pradėti pripažinti tokį dalyką, kad tai yra jau istorinis, ar ne, ir ir tu nori nenori, tau reikės kažkur tenais, kažkur tai kažkaip tai atstovauti.*“

Visuomeninio pripažinimo veiksniai, susiję su Sausio įvykių traumine įveika

Išryškėjo du visuomeninio pripažinimo veiksniai, susiję su Sausio įvykių traumine įveika – tai Sausio 13-osios minėjimai bei nepriklausomybės gynėjų pripažinimo tema.

Sausio 13-osios minėjimai. Kiekvienais metais sausio 13-ąją minima Laisvės gynėjų diena – organizuojami įvairūs minėjimo renginiai LR Seime, savivaldybėse, mokyklose ir kitose vietose, į juos kviečiami dalyvauti ir sausio 13-osios nepriklausomybės gynėjai ar žuvusiųjų gynėjų artimieji. Dalyvavimas minėjimo renginiuose tyrimo dalyviams kelia skirtingus jausmus. Vieni minėjimus vertina kaip formalius renginius, kurie vyksta tik kaip prievolė, o asmeniniai žmonių išgyvenimai, skausmas ir poreikiai organizatoriams nėra svarbūs: „*Nu tai taip, žinot. Nu kaip pasakyt. (3 s.) Nu malonu kai pakviečia, ne visiškai užmiršta, bet tiktai, kad kažkaip galėtų biškelį kitokį dėmesį atkreipt. Pasižiūrėt kaip tu gyveni, kaip tau sekasi ir panašiai. Šito tai jau ne.*“ Dalis minėjimuose pasigenda kalbėjimo apie pačią Sausio 13-ąją: „*Ir ir, šita, tiktai tiek liūdna, kad va, pavyzdžiui, dabar jau, kai nueini į minėjimą, apie Sausio 13-tą jau beveik niekas nebekalba.*“ Kiti teigia, kad pats minėjimų formalumas veikia nemaloniai, kyla pyktis ir susierzinimas: „*Retkarčiais ir nevažiuoju, žinau, kad tai bus eilinis pašnekehėjimas. Vat, tai kokio velnio tenai važiuoti, nuo kurio niekas nesikeičia, niekas.*“

Įsivaizduokit, niekas." Dar kiti tiesiog nemato Sausio 13-osios minėjimų prasmingumo ar pastebi, kad su laiku minėjimų reikšmė mažėja: „*Tai, kad ten dar davavo Seime tuos iškilmingus posėdžius, nežinau, keliuose ten, penkiuose, gal dešimtyje tų posėdžių buvau. Ten eini į Seimą, sėdi ant kėdės, ir žinot kaip ten, vai vai vai, ten apie nepriklausomybę kažką pasneka, nežinau.*“ Dalis tyrimo dalyvių Sausio 13-osios minėjimą prilygina kitiems valstybinių dienų minėjimams, tokiems kaip Vasario 16-oji ar Liepos 6-oji, ir įvardija, kad minėjimai neleidžia pamiršti laisvės kainos ir jaučia pareigą dalyvauti, kad Sausio 13-osios reikšmės nepamirštų kiti žmonės. Žuvusiųjų artimieji yra išsakę, jog minėjimai tampa pareiga: „*O kiekvienais metais, nori nenori jau tada praktiškai, privalomai turi eiti kažką pasakoti. Nors tikrai nesinori. Norisi tiesiog nueiti į kapus ir uždegti žvakutę gal, arba namuose pasimelst. (3 s.) Tai vat, tiesiog vat, iki šiol, ta pareiga, tokia irgi lygtai pareiga į Seimą nuvažiuoti, kad visai neužmirštų žmonės.*“ Nemaža dalis išsakė nusivylimą, kad dėmesys skiriamas tik kartą metuose per minėjimus: „*Prisimena jau tik per Sausio 13-tą, kad jau tokie esam ir viskas.*“

Dalyvavimas minėjimuose arba veikia traumuojančiai, arba padeda išlaisvinti ir įprasminti patyrimą. Kai kurie tyrimo dalyviai įvardijo, kad dalyvavimas minėjimuose kelia neigiamus patyrimus – nemigą, nerimą, sveikatos sunkumus: „*Ir aš net naktį tą nebemiegu, aš būnu visa įelektrinta. Ypatingai pirmus metus po tų sausio įvykių <...> Tai buvo, mane tiek paveikė, mano vidų, aš jums sakau, kad aš kuriais čia metais negalėjau išvažiuoti, sirgau, man atrodė, kad mano liga paaštrėjo per tas dienas.*“; „*Nu aš nežinau, tas laikas ėjo, tai visą laiką būdavo, kad nu vat mokykloj, tie minėjimai ir visą laiką jie traumuoja ir visą laiką lauki, kada trylikta ateis ir kada trylikta pasibaigs. Nes tą dieną, tai jau mini, o paskui jau vėl gali gyventi nu kažkaip tai.*“ Sausio įvykių patyrimai išgyvenami iš naujo: „*Ir, žinokit, ateina tas sausis, ir norom, nenorom <...> ateina tas pilvo drebulys, toks vat.*“; „*Tiek, kad va tokia, nu negaliu sakyt, pamini kiekvienais metais tą sūnaus žuvimą, bet čia tėvams tas nežinau, kiekvienąkart atrodo žaizda atsinaujina.*“ Keletas tyrimo dalyvių išsakė vengimą dalyvauti minėjimuose: „*Na o tie iškilmingi minėjimai, kai kada tai tokie, kad nesinori ir eiti. Aš čia nekomentuosiu daugiau, tiesiog neini ir viskas.*“

Kai tyrimo dalyviams svarbus jų išgyvenimų išlaisvinimas, jie stengiasi aktyviai dalyvauti, jei tik turi galimybę: „*Čia vat būna mūsų amžiaus tokių yra kolektyvų, susibūrimai. Ir būna gražūs labai minėjimai. (2 s.) Nors graudu tuose minėjimuose būna, bet bet ir ir (3 s.) katarsį pajauti, kaip sakoma.*“; „*...į visus tokius pakvietimus visur eidavom visi. Kartu ne kartu, bet, žodžiu, į Sausio 13-tos minėjimą dar, jeigu ne ligoninėje, dar ir dabar einu.*“

Nepriklausomybės gynėjų pripažinimas. Lietuvos Respublikoje nuo 2000 m. galioja nepriklausomybės gynėjų ir kitų nukentėjusių nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos asmenų teisinio statuso pripažinimo įstatymas, kuriuo buvo nustatyti Lietuvos Respublikos nepri-

klausomybės gynėjų ir pripažįstamų nukentėjusiais asmenimis jų šeimų narių teisinio statuso pripažinimo kriterijai ir tvarka. Vieni tyrimo dalyviai teigiamai vertina suteiktą statusą ir sieja jį su pripažinimu: „*Nes gi čia mūsų tokia, kaip kažkoks statusas atskiras. Mes gi turim tą, kaip čia pasakyt, kaip ir atskirą statusą, kaip ir kiti, tokie kaip černobyliciai ar dar kas. <...> atskirą socialinį statusą. Tai gerai aš vis dėlto esu patenkinta.*“ Statusas suteikia tam tikrą finansinį stabilumą ir tai vertinama teigiamai: „*...ai, dar tas egzistuoja, dar yra įstatymas, kad mokesčių ten pusė, ten daug visokių reikalų. Nu smagu.*“ Nors buvo tokių, kurie išreiškė abejonę, ar už nukentėjimą įvykiuose tinkama atsilyginti materialiais dalykais: „*Nu bet čia visi tie materialieji dalykai. Nu va taip va, neatsisakiau, bet iš esmės kažkaip ten kaip ir už narsą atsimoka kažkokiais tai materialiais dalykais, kažkaip tai nelabai.*“ Interviu metu dauguma tyrimo dalyvių įvardijo ir rodė oficialius pripažinimo ženklus – medalius, ordinus, padėkas: „*Tik parodysiu dar raštą ministro, padėka. Už drąsą ir pasiaukojimą, dar vienas apdovanojimas.*“

Dalis nepriklausomybės gynėjų statusą lygina su signatarų statusu ir jaučiasi nepakankamai įvertinti. Jų manymu, signatarai yra mažiau nusipelnę Lietuvai, tačiau turi daugiau privilegijų: „*Ir jei kur nors pasakai, kad mes pasirašėm už Lietuvą, laisvą Lietuvą krauju, (4 s.) tai kai kurie sako, kad signatarai rašalu pasirašė. Tai jie visas privilegijas turi <...> visi įstatymai, viskas yra priimta signatarams, o mums, kad mes ir krauju pasirašėm, mes esam atstumti, atstumiami.*“ Interviu atskleidė nepasitenkinimą statuso suteikimo procesu, kai manoma, jog ne visiems statusas yra suteiktas teisingai: „*Labai daug yra tų, kurie nenukentėjo, o prisiglaudė po tą pačią vėliava. Jie praktiškai ir dominuoja.*“ Kiti piktinasi tuo, kad turi įrodinėti teisę į lengvatas, taip pat lengvatų mažėjimu ir panaikinimu bei valstybinės pensijos sumažinimu: „*...paduodu pažymėjimą, kad man nuolaida yra. Nėra. Kaip, sakau, nėra? O tada ša neturėjau rankinėje to įsakymo. Sakau, yra.*“ Kitiems statuso nepripažinimas ir reikalavimas įrodyti kelia liūdesį: „*Paskui verkiau gal tris dienas, kad tu lyg ir atrodo turi dar ir įrodyti, kad taip tau atsitiko.*“ Dar kiti pasakoja, kad viešumoje ar bendraujant su mažai pažįstamais asmenimis vengia pasisakyti, jog dalyvavo Sausio 13-osios įvykiuose, nes jaučiasi būsiantys nesuprasti: „*...stengiuosi nesireklamuot, nes ne visi supranta.*“; „*Va tas, sakysim, va vėl gal ten klaus ir aš kur nueidavau, paskui į naują kolektyvą, aš niekam ir nepasakodavau, na nenorėjau.*“

SAUSIO ĮVYKIŲ REIKŠMĖ IR POVEIKIS GYVENIME

Kiekybiniai tyrimo duomenys rodo, kad lyginant tiek su kitomis specifinės trauminės patirties grupėmis, tiek su populiacinės imties vyriausiąja grupe, sausio 13-osios gynėjų grupės tyrimo dalyviai savo sveikatą vertina prasčiausiai.

Sveikatos tema, atsiskleidusi kokybiniuose interviu, leidžia labiau suprasti nukentėjusių nuo Sausio įvykių išgyvenimus. Sužalotų nepriklausomybės gynėjų grupėje nemažai kalbama apie sausio įvykių poveikį **fizinei ir psichinei sveikatai**. Dauguma dalyvių įvardija sunkias ir ilgalaikes patirtų sužeidimų pasekmes fizinei sveikatai ir gydymąsi iki šiol. Taip pat kalba apie dėl patirtų sužeidimų gautą neįgalumo statusą: „*dokumentus išrašė, yra šitas namuose, pripažinta komisija tyrė, apysunkis kūno sužalojimas, nuo tanko šūvio.*“ Kai kurie dalyviai dėl sužeidimų negalėjo dirbti įprasto darbo, privalėjo keisti gyvenimo būdą.

Kalbant apie poveikį psichinei sveikatai, duomenys atskleidė, kad kai kurie tyrimo dalyviai – tiek sužaloti nepriklausomybės gynėjai, tiek žuvusiųjų gynėjų artimieji – vis dar patiria pasikartojančius trauminės patirties vaizdinius: „*...ir kartais jis išlenda jis vat, žinokit, visiškai netikėtai: per sapnus ar šiaip tie vaizdiniai tokie.*“; „*Nu ir ten vaizdas baisus buvo, nes jūs įsivaizduokit, kad žmogų pervaziuoja tankas. (4 s.) Ir per galvą, žinot, čia visos akys iš- išverstos lauk. Nu žodžiu, baisūs dalykai. <...> Dar iki šios dienos aš matau žinot, nes atrodo, akis vat, nežinau. Baisiai didelė akis ir žvelgia šį pasaulį.*“ Kiti jaučia emocinę įtampą ir vengia su įvykiais susijusių vietų: „*...kad bokštą pasižiūri, verki verki <...> Aš nenorėjau gyvent Karoliniškėse.*“ Dar kiti įvardija turintys sunkumų su emocijų reguliacija: „*...nervai pašlijo. Greit susigraudinu, kaip ta sena bobutė. Apsiverki kitą kartą.*“ Tie patys duomenys atsispindi ir kiekybinėje tyrimo dalyje, kai daugiau nei 40 proc. sužeistų nepriklausomybės gynėjų būdingas reikšmingas PTSS simptomų paplitimas (žr. straipsnyje *Psichologinės savijautos, trauminės patirties ir įveikos įverčiai visose tyrimo dalyvių grupėse*). Keletas tyrimo dalyvių įvardijo turėję suicidinių minčių: „*...būdavo man tie visokie, jog susideda viskas į vieną krūvą, žinokit, būdavo tokių minčių ir ne kartą, ligoninėje vieną kartą, na tokios eidavo, kad galą reikia pasidaryt.*“

Žuvusiųjų nepriklausomybės gynėjų artimųjų grupėje būdingas nuolatinis besitęsiantis netekties permąstymas (angl. *ruminaton*) – kodėl žuvo, kas būtų, jei žuvusysis būtų gyvas ir pan. Skausmas, susijęs su netektimi, laikui bėgant mažėjo: „*Na, aišku, ne taip kaip buvo pradžioj, bet yra skirtumas. Vis vien laikas gydo žaizdas, tai taip jau ir man. Būna, juk taip, kad ten ne ištiesai galvoji.*“ Tačiau dalis tyrimo dalyvių išsakė, kad tam tikra skausmo išraiška išlieka arba vis sugrįžta, prisiminus žuvusįjį: „*Taip, emocijos grįžta, taip, emocijos pareina, taip kada sugrąžini tą dieną, kai viskas vyko, taip, be abejo, tai skauda. Kaip bebūtų, nu vis tiek, mes visi žmonės esame.*“; „*Nu tai čia (juokiasi) niekada jis neišnyks, kol gyvas būsi.*“

Tiek nepriklausomybės gynėjai, tiek žuvusių gynėjų artimieji įvardina **asmenybinius pokyčius ir pasikeitusius santykius su aplinkiniais**. Sužeistų nepriklausomybės gynėjų grupėje atsiskleidė, kad vieni tapo drąsesni: „*Pašidariau aštresnė (3 s.). Aštresnė, drąsesnė. Galiu išsakyt ką noriu bet kam.*“ Kiti

ėmė labiau kovoti už save ir savo teises: „Gal daugiau įgavom ryžto kovot, eit už save“, dar kiti įvardija pokyčius socialiniuose santykiuose. Dalis pradėjo rinktis žmones, su kuriais bendrauti, o su kuriais ne, kiti nusivylė žmonėmis ir pasidarė atsargesni: „Nei tą naktį, nei vėliau, nei dabar. <...> Aš nebetikiu žmonėmis atsargesnė pasidariau su žmonėmis.“ Žuvusiųjų artimieji kalba apie pasikeitusias nuostatas ir reagavimą į sunkumus: „...kažkaip kitaip imi žiūrėti į gyvenimą, daug kas, kas būna tokio, kažkaip pradedi galvoti, kad dėl menkniekių nėra ko (3 s.) nu pergyventi, pulti į kažkokią tai -, emociniai reaguot, sudėtingai. Ta prasme, kad pradedi žiūrėti, tos smulkmenos, smulkmenos nebeturi tokios reikšmės, kurias kartais priduodi“; „...tokie dalykai, vat tokios traumos tą protą kitaip paveikia. <...> Nu nežinau, bet kitaip paveikia. Kitaip mąstyti pradedi. Kitaip vertini žmones, bendravimą žmonių.“ Kai kurie kėlė egzistencinius klausimus apie savo gyvenimą: „Bet vis tiek tai padėjo man įvertinti tą tą mano šeimyninį gyvenimą ar aš tikrai noriu visą gyvenimą taip toliau gyventi? Ir kažkaip padėjo man išsiskirt.“ Kai kurie artimieji įvardijo tapę krašto apsaugos savanoriais („Mes, aš, vyras, ir dukra, irgi prisiekėm, savanoriais tapom“) arba bent norėjo tapti („Aš nežinau, turbūt jei būčiau berniukas buvus, tai turbūt būčiau stojus į savanorius“). Kiti įvardijo pasikeitusį santykį su politika, tačiau akcentuoja išlikusią meilę Tėvynei: „Tai jeigu kalbant apie politiką, tai sakysim taip, labai sąmoningai ir piktybiškai aš stengiausi <...> atsiriboti visiškai, pilnai. A, tai nereiškia, kad aš staiga tapau nemylinti Tėvynės, gimtinės, jeigu dabar būtų kažkas tokio, eičiau visom keturiom. Visom keturiom, tikrai net nemąstydamą ir negalvodamą.“ Kartu tyrimo dalyviai prisipažino, kad jautriai išgyvena dėl panašių į Sausio 13-ąją įvykių: „aš visada va tokius dalykus labai sunkiai pergyvenu. Dabar vat kad ir Kijeve, kur dar žuvo aštuoniasdešimt su virš žmonių. Kaip jie, kiek jie ten kentėjo, ir už ką. Nežinau tiesiog.“

Tiek sužeisti nepriklausomybės gynėjai, tiek žuvusiųjų artimieji akcentuoja **dvasinius pokyčius** ir jų reikšmę: „...buvo jau tas ketunedėlis, kai man tokį tikrą apsisprendimą davė, kad aš iš tikrųjų turiu ieškoti kitokio Dievo. <...> [brolis] buvo, jisai buvo su Dievu, tas suvo-, supranti, iki kiek atėjo man va šitas va patyrimas stiprus, vat, aš supratau, kad tai yra iš Dievo šitas patyrimas labais stiprus, ar ne.“

Kalbėdami apie Sausio 13-osios išgyvenimus, tyrimo dalyviai įvardija, kad dabar, praėjus tiek metų, gali lengviau pasakoti kitiems apie savo išgyvenimus: „galiu drąsiai kalbėt, galiu šypsotis, galiu... Man verkti nereikia apie tai šnekant“; „...jau visas praėjo, žinai, jau ką 20 metų su viršum, jau nebe pacanas ir jau šalta taip...“

Visi tyrimo dalyviai sausio įvykius įvardija kaip **reikšmingus jų gyvenime**: „Sausio 13-a, šitie įvykiai <...> įstrigo visam gyvenimui ir pakeitė gyvenimą kardinaliai.“ Netekties išgyvenimą žuvusiųjų artimieji apibūdino kaip: „...pojūtis buvo, kad pusė manęs nėra. Nu kažkokia tai, kad yra viena pusė, kita pusė – tuštuma kažkokia tai, kažko tai nėra“; „Brolis man buvo visas gyvenimas, praktiškai. (verkia) (7 s.) Man toks jausmas, kad aš tiesiog netekau žemės po kojom.“

Sužalotų nepriklausomybės gynėjų grupėje šis įvykis prilyginamas antram gimimui: „...*dabar sveikina Sausio 13-tą su gimtadieniu.*“ Dar kiti įvardija, kad Sausio 13-oji yra reikšminga visai šeimai („*Bet nepamiršiu, ir man atrodo, kad ir vyriausias sūnus nepamirš, ir tuo labiau šitas jaunėlis, kur buvo 15 metų. <...> kaip mes būnam kažkokie įelektrinti per Sausio 13-ą*“), ir visai tautai: „...*tai ir pergals naktis, vis tiek, vis tiek mes laimėjom.*“

Rezultatų aptarimas

Iš sausio 13-osios nakties įvykių kronikų (1991 metų sausio mėnesio ir vėlesnių įvykių kronika, 2014) ir tos nakties dalyvių prisiminimų (Mūšis už tautų laisvę. Lietuvos žmonių prisiminimai, 2014) žinome, kad karinė jėga ir agresija buvo panaudota prieš civilius žmones, susirinkusius saugoti strategiškai svarbių pastatų ir taip ginti Lietuvos nepriklausomybę. Tyrimo rezultatai atskleidė subjektyvius nepriklausomybės gynėjų ir žuvusių gynėjų artimųjų išgyvenimus, kai 1991 m. Sausio įvykiai kėlė įtampą, stiprius baimės, pažeidžiamumo, grėsmės gyvybei, nesaugumo jausmus. Tiek nepriklausomybės gynėjai, saugoję strategiškai svarbius objektus, tiek žuvusių gynėjų artimieji nenumanė ir negalėjo patikėti kareivių agresija, vykdoma prieš civilius gyventojus. Kadangi karinės agresijos žmonės paprastai negali numatyti ir kontroliuoti, tai apsunkena asmens trauminės patirties įveiką (Norris ir kt., 2002). Šio tyrimo rezultatai rodo, kad Sausio įvykių patyrimas, net ir praėjus 23-iems metams, veikia žmonių gyvenimą, daro įtaką jų prisitaikymui bei sukelia ilgalaikių pasekmių.

Trauminiai padariniai. Analizuojant Sausio įvykių metu patirtas traumas pirmiausia išskyla somatinės sužeistų nepriklausomybės gynėjų traumas – įvairūs sužalojimai, audinių ar organų pažeidimai. Nukentėjusieji somatinius sužalojimų padarinius jaučia iki šiol, jiems yra nustatytas neįgalumas, dalis tyrimo dalyvių negalėjo dirbti ankstesnio darbo. Nepriklausomybės gynėjai nuo rūpinimosi Lietuvos likimu turėjo pereiti prie susirūpinimo savo asmeniniu išlikimu.

Tačiau šalia fizinių sužeidimų ne ką mažiau svarbūs psichosocialiniai padariniai, kad kalbant apie traumas pasekmes nebūtų akcentuojamas tik somatizacijos procesas (Weisæth, 2004a). Nukentėjusiems nuo Sausio įvykių – tiek sužalotiems nepriklausomybės gynėjams, tiek žuvusių gynėjų artimiesiems – būdingi potrauminio streso simptomai: tyrimo dalyviai akcentuoja pasikartojančius trauminės patirties vaizdinius, atsidūrę trauminį patyrimą primenančioje aplinkoje išgyvena emocinę įtampą ir, norėdami išvengti neigiamų jausmų, vengia su įvykiais susijusių vietų ir prisiminimų. Daliai tyrimo dalyvių būdingi emocijų reguliacijos sunkumai, suicidinės mintys, jaučiama baimė, kad Sausio 13-osios įvykiai gali pasikartoti. Ilgalaikį potrauminio streso poveikį nurodo ir kiti tyrimai, kai žmonės susiduria su smurtiniais išpuoliais: pvz., Y. Neria su bendraautorais (2011) tyrinėjo Rugsėjo 11-osios atakos Jungtinėse Valstijose poveikį, L. Abenheim, W. Dab ir L. Salmi (1992) tyrinėjo smurtinių iš-

puolių prieš beginklius žmonės, vykusių Prancūzijoje nuo 1982 iki 1987 metų, pasekmes. Šio tyrimo autoriai nurodo, kad iš 254 asmenų po dešimties metų potrauminio streso sindromas buvo diagnozuotas 10 proc. tiesiogiai nenukentėjusių ir net 30 proc. patyrusių sunkius sužalojimus.

Tai, kad tyrimo dalyviai Sausio įvykius išgyveno kaip traumuojantį įvykį, rodo emociniai, kognityviniai bei socialiniai padariniai. Trauma paliečia bazičius asmens įsitikinimus apie pasaulio geranoriškumą ir savo vertę jame, ypač susijusius su saugumo jausmu ir pasitikėjimu kitais žmonėmis (Janoff-Bulman ir Frieze, 1983). Tyrimo dalyviai siekė surasti prasmę ir susikurti paaiškinimus tam, kas įvyko (pvz., dalis tyrimo dalyvių išsakė, kad kariai žiauriai elgėsi su beginkliais žmonėmis galbūt dėl to, kad buvo apsvaigę nuo narkotinių medžiagų), kad patyrus agresiją galėtų išlaikyti bent tam tikrą nuspėjamumo ir tvarkos regimybę. Yra žinoma, jog trauminės patirties nulemti vidiniai išgyvenimai galimai formuoja vėlesnes socialinės adaptacijos problemas (Montiel, 2000), išryškėja stipresnis nepasitikėjimas aplinka ir labiau pripažįstamas neatsisakymas egzistavimas nei iki trauminio patyrimo (Eidelson ir Plummer, 2005). Be to, karinę prievartą ar teroro atakas išgyvenusiųjų žmonių trauminė patirtis ir jos poveikis psichinei sveikatai yra daug stipresnis nei asmenų, kurie patyrė kitokio pobūdžio traumuojančius įvykius, pvz., nelaimingus atsitikimus ar gamtos stichijas (Norris ir kt., 2002).

Žuvusių gynėjų artimieji patyrė trauminę netektį – ši sąvoka naudojama apibrėžiant objektyvų staigios ir smurtinės mirties faktą, taip pat apima subjektyvius išgyvenimo aspektus (Kristensen ir kt., 2012). Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad daliai tyrimo dalyvių žuvusiojo artimojo sudarkytas kūno vaizdas yra išlikęs iki šiol. Kitų tyrimų rezultatai patvirtina, kad stipriai sužalotas žuvusiojo kūnas gali kelti papildomų įveikos sunkumų (Kaltman ir Bonanno, 2003; Kristensen ir kt., 2012). Tyrėjai mano, kad sukrėsti gali ne tiek kūno atpažinimas, kiek išgyvenami vaizdiniai, kaip artimasis galėjo žūti ar kentėti prieš mirtį. Įvairūs tyrimai nurodo, kad po smurtinės netekties gedėjimo išgyvenimai gali pasireikšti klinikiniais simptomais, gedėjimo procesas gali būti labiau kompliktuotas nei patyrus netektį dėl natūralių aplinkybių ir trunka ilgiau (Murphy ir kt., 2003; Kaltman ir Bonanno, 2003; Parkes, 1998; Kristensen ir kt., 2012). Šiame tyrime penki iš aštuonių tiriamųjų buvo žuvusiųjų tėvai. Vaiko praradimas yra vienas iš skaudžiausių gyvenimo įvykių, kuriuos galima patirti, dėl to irgi gali kilti sudėtingesnės netekties įveikos reakcijos (Floyd ir kt., 2013).

Trauminius išgyvenimus, patirtus būtent Sausio 13-osios naktį, būtų galima traktuoti kaip vienkartinę momentinę traumą, tačiau tolesnė Sovietų Sąjungos karinės agresijos baimė taip pat yra neatsiejama trauminio patyrimo dalis. Nepriklausomybės gynėjai įvardijo, kad stiprų nerimą ir baimę dėl grėsmės gyvybei išgyveno ir vėliau, po Sausio 13-osios. Jie jautė baimę dėl tolimesnių Sovietų Sąjungos represijų, jautėsi sekami, išgyveno stiprią įtampą

dėl savo ir artimųjų saugumo, o sužeistieji bijojo gultis į ligoninę. Kiti tyrimai taip pat atskleidžia, kad su kariniais veiksmais susiję trauminiai patyrimai tuo ir pasižymi, jog jaučiamas stiprus situacijos kontrolės praradimas ir potencialus pavojus gyvybei (Riulli ir Savicki, 2010). Tokie išgyvenimai tęsėsi kurį laiką ir neabejotinai toliau veikė kaip trauminis veiksnys.

Trauminės patirties įveika. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad ne visiems tyrimo dalyviams pavyko sėkmingai susitvarkyti su Sausio įvykių metu patirtais išgyvenimais. Nors dauguma įveikos veiksmų abiejuose pogrupiuose buvo panašūs, tačiau dalis įveikos yra specifinė patirčiai: sužalotiems nepriklausomybės gynėjams teko dorotis su sveikatos problemomis ir pokyčiais tapus neįgaliams, o artimųjų trauminės netekties įveika žuvus nepriklausomybės gynėjui apėmė žinios apie žuvusį sužinojimą, žuvusiojo kūno pamatymą, laidotuvių procesą, kuris buvo viešas. Žuvusių nepriklausomybės gynėjų artimieji išgyveno ne tik asmeninę netektį – jie tapo ir istorinių įvykių dalimi. Jiems tenka priimti naujus socialinius vaidmenis ir jų keliamus iššūkius (Stroebe ir Schut, 1999).

Tačiau kyla klausimas, ar tai, kad praėjus daugiau nei dvidešimčiai metų, tyrimo dalyviams būdingi įvairūs sunkumai reiškia, jog traumas įveika neįvyko? Traumų psichologijos požiūriu įveikos procesas apima tiek teigiamą rezultatą – adaptyvų prisitaikymą po trauminio įvykio ar susitaikymą su netektimi, tiek neigiamą – adaptacijos sunkumus ir sutrikimus (Schnider, Elhai ir Gray, 2007). Įveikos rezultatas priklauso nuo naudojamų būdų tvarkytis su patirta trauma. Mūsų tyrimas atskleidė nukentėjusiems nuo Sausio įvykių (tiek sužeistiems nepriklausomybės gynėjams, tiek žuvusių gynėjų artimiesiems) būdingus traumos įveiką lengvinančius ir sunkinančius veiksnius, kuriuos galėtume priskirti asmeniniams arba socialiniams ištekliams.

Asmeniniai ištekliai, tokie kaip vidiniai žmogaus įsitikinimai, turimos medicininės žinios ir pozityvios mintys gali, būti tie resursai, kurie lengvina įveikos procesą (Benight, 2012), suteikia energijos, atstato psichologinę pusiausvyrą bei skatina psichologinės savijautos gerėjimą (Norris ir kt., 2001). Malda tyrimo dalyvių yra įvardinta kaip vienas iš esminių veiksnių, padėjusių nepriklausomybės gynėjams tvarkytis su baimės, nerimo, bejėgiškumo jausmais saugant strategiškai svarbius objektus, o žuvusių gynėjų artimiesiems – stebint sausio 13-osios įvykius per televiziją. Religijinių įsitikinimų svarba išryškėjo ir vėlesniame traumos įveikos procese. Teigiama, kad tikėjimas skatina viltį ir didina gyvenimo prasmės ir vertės suvokimą (Constantine ir kt., 2005). Religijos svarbą traumos įveikos procese patvirtina ir kiti tyrimai (Bryant-Davis ir Wong, 2013; Chen ir Koenig, 2006; Gailienė ir Kazlauskas, 2004), kai religija įvardijama ne tik kaip padedantis veiksnys, bet ir kaip veiksnys, skatinantis po-trauminį augimą (Shaw, Joseph ir Linley, 2005).

Dar vienas iš asmeninių veiksnių – aktyvi veikla. Tai fizinis ir protinis darbas, rūpinimasis artimaisiais, rutiniški veiksmai ir kita įprasta, kasdienė

žmogaus veikla, kuri veikia kaip lengvinantis įveiką faktorius, nes padeda sugrįžti į prieštrauminę būseną (Constantine ir kt., 2005). Tačiau pasinėrimas į veiklą vertinamas nevienareikšmiškai, kartais tai laikoma vengiančiu elgesiu ir pabėgimu nuo trauminių išgyvenimų prisiminimų. Literatūroje randama prieštaringų tyrimų, kai vieni autoriai vengiantį elgesį įvardija kaip vieną neefektyviausių strategijų, apsunkinančių trauminės patirties įveiką, nes stabdo trauminių išgyvenimų įsisauganimą (Thompson ir Waltz, 2010; Norris ir kt., 2001). Tačiau kiti autoriai nurodo, kad vengimo įveika gali būti veiksminga, kai stresoriai būna trumpalaikiai ir nekontroliuojami, tam tikromis įveikos proceso fazėmis (pvz., pradžioje vengimas gali sumažinti nerimą ir leisti laipsniškai suvokti grėsmę) (Taylor ir Stanton, 2007).

Į nepriklausomybės gynėjų, kurie buvo kviešti dalyvauti tyrime ir atsisakė, elgesį taip pat galime žiūrėti kaip į vieną iš vengimo elgesio formų, kad nereikėtų prisiminti ir dalytis savo išgyvenimais. Iš visų kviestųjų tyrime sutiko dalyvauti mažiau kaip pusė. Iš dalyvavusių tyrime dalis taip pat teigė, kad Sausio 13-osios įvykiai pasimiršo ir jie nemato prasmės to prisiminti. Mūsų tyrimo analizė atskleidė, kad dalyvavimo įvykiuose prasmės matymas padeda geriau jaustis dabartyje. Literatūroje minima, jog asmenys, kurie po trauminių įvykių pasižymi tinkama adaptacija ir nepatiria sunkaus potrauminio streso, dažniausiai geba dalytis prisiminimais, o tie, kurie patiria sunkesnius potrauminio streso simptomus, prisimindami trauminę situaciją dažniau išgyvena tuos pačius pirminius jausmus ir stiprią įtampą, ir dėl to yra linkę mažiau dalytis trauminais išgyvenimais (Dekel ir Bonanno, 2013). Galime tik kelti prielaidas, kad viena iš atsisakymo dalyvauti tyrime priežasčių yra neintegruotas trauminės patirties išgyvenimas ir apsunkinta trauminio patyrimo įveika (Benight, 2012).

Dalis tyrimo dalyvių vengė ir vengia bendrauti su aplinkiniais, nesidalija savo išgyvenimais, kiti – aktyviai ieško socialinių kontaktų. Abi šios grupės yra vienoje pusėje – tai nukentėjusieji. Kitoje pusėje yra visi kiti – artimiausi žmonės, draugai, bendradarbiai, visuomenė. Neretai nukentėjusieji ir likusioji visuomenės dalis ne visiškai vieni kitus supranta, kelia reikalavimus ir kaltina kitą pusę. Nukentėjusiesiems nėra lengva dalytis savo išgyvenimais, nes jie nežino, kaip reaguos kiti, nenori sulaukti gailėsčio, sukelti rūpesčių ir pan. O visuomenė ne labai žino, kaip geriau elgtis – klausti apie netektį ir taip priminti išgyvenimus, ar geriau apie tragiškus įvykius nekalbėti ir gyventi toliau. Traumų psichologijoje yra žinoma, kad aplinkinių dėmesys ir reakcijos yra vienas iš svarbiausių veiksmų įveikos procese, nes būtenti socialinės paramos faktorius palaiko asmens vidinių resursų panaudojimą įveikiant traumą (Norris ir kt., 2001).

Sausio 13-osios naktį išgyventi bendruomeniškumo ir vienybės jausmai dėl siekio tapti nepriklausomiems, kai žmonės kartu verkė, meldėsi ir giedojo, padėjo vieni kitiems suteikdami fizinę pagalbą (nešė sužeistuosius, vežė į gydymo įstaigas) ir emocinį palaikymą, skatino norą nepasiduoti. Kai traumini-

niai įvykiai kelia grėsmę bendruomenės egzistavimui, įsitikinimams, žmonių kultūrai, žmonės linkę stipriau reikšti savo vertybes ir idealus, priešintis ir juos apsaugoti (Morgan, Wisneski ir Skitka, 2011). Bendrystės ir vienybės jausmas, pagalba vieni kitiems Sausio įvykių metu mažino bejėgystės išgyvenimą. Tiek Sausio įvykių metu, tiek vėliau sekusios aplinkinių reakcijos, tokios kaip dėkingumas, palaikymas, užuojauta, lemia didesnį žmogaus atsparumą traumos poveikiui. Tai patvirtina ir kiti tyrimai (Fredrickson ir kt., 2003).

Tyrimo dalyviai akcentuoja, kad artimų žmonių supratingumas, buvimas šalia skatino norą kovoti su kilusiais sunkumais. Atsiskleidė ypač svarbus gydytojų ir kitų specialistų vaidmuo traumos įveikos procese. Dauguma tyrimo dalyvių teigiamas gydytojų savybes (bendraujantis, išklausančias, rūpestingas, supratingas, užjaučiantis) bei kompetenciją sieja ne tik su fizinės sveikatos, bet ir su psichologinės savijautos gerėjimu. Kita vertus, gydytojų, psichikos sveikatos specialistų nekompetencija įvardijama kaip sunkinantis savijautą veiksnys. Gydytojų ir pacientų tarpusavio santykis dažniausiai yra vertinamas kaip gydymo proceso dalis. Tarpusavio santykio pobūdis ir pacientų subjektyvus šių santykių supratimas gali lemti fizinės sveikatos ir psichologinės sveikatos gerėjimą (Ong ir kt., 1995). Kadangi tiriamiesiems būdingas sutrikimas dėl kilusių sveikatos problemų, gali būti, kad sužaloti nepriklausomybės gynėjai gydytoją suvokia kaip pagrindinį žmogų, kuris ne tik padeda įveikti fizinės sveikatos problemas, bet ir gali sumažinti nerimo ir baimės jausmus, suteikti daugiau aiškumo asmeninėje žmogaus situacijoje.

Literatūroje teigiama, kad traumas patyrę žmonės jas lengviau išgyvena tuomet, kai jaučia socialinį palaikymą iš kitų, tiek su įvykiu susijusių, tiek nesusijusių, asmenų (Norris ir kt., 2001). Mūsų tyrimas atskleidė, kad nepriklausomybės gynėjams labai svarbus ir nepažįstamų žmonių dėmesys. Keliami prielaida, jog nepažįstamųjų palaikymas ir parama gali būti suvokiama kaip dėkingumas, kuris skatina asmeninės trauminės patirties įprasminimo procesą (Janoff-Bulman ir Frieze, 1983). Ir, atvirkščiai, visuomenės dėmesys, subjektyviai suvokiamas kaip nuvertinantis Sausio 13-osios įvykius ir asmeninius išgyvenimus, veikia kaip sunkinantis įveiką veiksnys, nes nepadeda įprasminti asmeninės patirties.

Nevienodas aplinkinių dėmesio traktavimas ypatingai atsiskleidė analizuojant Sausio 13-osios minėjimų ir nepriklausomybės gynėjų pripažinimo temas. Literatūroje socialinis pripažinimas nukentėjusiuoju laikomas apsauginiu veiksmu traumos įveikos procese ir yra neigiamai susijęs su potrauminio streso simptomatika (Maercker ir kt., 2009). Tačiau mūsų tyrime dalis dalyvių išsakė neigiamas reakcijas, susijusias su dalyvavimo Sausio 13-osios minėjimuose: vieniems tyrimo dalyviams minėjimai padeda išlaisvinti išgyvenimus, kitus, kurie minėjimus suvokia kaip formalumą, politikų „pliusiuko“ užsidėjimą ar savireklamą, tai veikia traumuojančiai – kelia neigiamus patyrimus, nerimą,

nemigą, sveikatos sunkumus. Tai atsispindi ir tyrimuose, kai vieni rezultatai rodo, kad memorialiniai renginiai gali palengvinti priimti žūties realybę ir išlaisvinti sielvarto jausmus (Kristensen ir kt., 2012). Kiti tyrėjai pastebi, kad minėjimai gali sukelti pakartotinį traumos išgyvenimą, užaštrinti sielvarto jausmus, priminti prarastus santykius, kurie buvo su žuvusiuoju (Raphael, Stevens ir Dunsmore, 2006). Visiems nepriklausomybės gynėjams socialinis dėmesys yra aktuali tema, tačiau darome prielaidą, kad ne visada socialinis pripažinimas prilygsta trauminių išgyvenimų pripažinimui ir įprasminimui (Maercker ir Müller, 2004). Traumų psichologijoje yra žinoma, kad išgyvenę traumuojančius įvykius žmonės tampa itin jautrūs kitų reakcijoms (Johnson ir kt., 1997), todėl kiekvienais metais organizuojant Sausio 13-osios minėjimus būtų svarbus ne „vartotojiškas požiūris į patirtis“ (Kuodytė, 2004, p. 23), o jautrus tiek sužeistų nepriklausomybės gynėjų, tiek žuvusiųjų artimųjų asmeninės patirties priėmimas.

APIBENDRINIMAS

Apibendrinant, *Sausio 13-osios išgyvenimų poveikis matomas ir praėjus 23-iems metams*. Nors didžiojamasi Lietuvos valstybės pergale atgavus Nepriklausomybę, jaučiamas patriotiškumo ir vienybės jausmas, tačiau nepriklausomybės gynėjų patirti sužalojimai ir stiprūs trauminiai išgyvenimai, tokie kaip baimė, įtampa, grėsmė savo ir artimųjų gyvybei, neigiamai veikia dabartinę fizinę būseną ir psichologinę savijautą. Atrodo, kad įveikos procesas, prasidėjęs iškart po trauminio įvykio, tęsiasi iki šiol, siekiant prisitaikyti ir susitvarkyti su patirtais išgyvenimais.

Išgyvenimai, patirti Sausio 13-osios naktį, *nera vienkartinė momentinė trauma*, o ilgesnį laiką trukęs trauminis stresas. Įveikos procese nepriklausomybės gynėjams ar žuvusių gynėjų artimiesiems tenka integruoti įvairius šios patirties aspektus: karinės agresijos patyrimą; Sovietų Sąjungos karinės agresijos baimę po Sausio 13-osios įvykių; fizinių sužalojimų gydymą ar žuvusiojo artimojo netekties išgyvenimą; psichologinės savijautos atstatymą; socialinius pokyčius; dalyvavimą teisiniuose procesuose (Sausio 13-osios baudžiamoji byla); tapimą istorijos dalimi, kai kiekvienais metais minima Sausio 13-osios nepriklausomybės gynėjų diena.

Analizuodami individualius žmonių išgyvenimus teigiame, kad nepriklausomybės gynėjai reagavo į Sausio įvykius kaip į traumą – tai psichologinė realybė. Tačiau tai, kas vyko valstybėje po Sausio įvykių – kultūros atspindys. *Asmeniniai išgyvenimai reiškiasi istorinėje ir kultūrinėje plotmėse*. Nepriklausomybės gynėjai stojo ginti Lietuvos laisvės ir buvo sužeisti – jų susirūpinimą Lietuvos likimu pakeitė susirūpinimas savo paties išgyvenimu. Žuvusiųjų gynėjų artimieji ne tik išgyveno asmeninę netektį, bet taip pat turėjo susitaikyti su

tu, kad tapo Lietuvos istorijos dalimi. Po Sausio įvykių valstybėje buvo imtasi pozityvių veiksmų pagerbiant ir įamžinant nepriklausomybės gynėjų atminimą ar pripažįstant nukentėjusiųjų statusą. Tačiau tyrimas atskleidė, kad *dalis nukentėjusiųjų nuo Sausio įvykių gebėjo remtis savo vidiniais ištekliais, ir tai jiems padėjo, tačiau kita dalis ir toliau kenčia, o visuomenė nėra pajėgi jiems padėti*. Tačiau „...žmonių sukeltoms traumoms įveikti reikalingos ir žmonių pastangos. Laikas gydo ne visas žaizdas.“ (Gailienė, 2004, p. 12.)

Šioje vietoje galėtume kalbėti apie *traumuotą visuomenę* (Gailienė ir Kazlauskas, 2004), kuri nėra pajėgi padėti savo nariams. Net jei nepriklausomybės gynėjų ir žuvusių gynėjų artimųjų pripažinimas yra traktuojamas kaip pozityvus dalykas, tačiau jis neatnešė tiek paramos, kiek reikėtų. Kol kas formaliai yra įvardyti somatiniai sužalojimo (nejgalumo) nustatymo kriterijai, kai nukentėjusieji kreipiasi pas gydytojus, išrašomi vaistai, tačiau medicininės pagalbos nepakanka, ypač, jei tyrimais nustatomos vėlyvosios psichosocialinės pasekmės dėl susilpnėjusio atsparumo ir gebėjimo prisitaikyti (Weisæth, 2004b). Tyrimas parodė, kad patirtos psichologinės traumos ir visus tuos dešimtmečius besitęsiantys jų padariniai niekuomet nebuvo profesionaliai įvertinti. Niekada nukentėjusiems asmenims nebuvo suteikta jų potrauminiams sutrikimams įveikti reikalinga psichoterapinė ar kompleksinė pagalba. Tokios pagalbos poreikį rodo ne tik tyrime atsiskleidę trauminės patirties padariniai, bet ir tas faktas, kad iš visų tirtųjų grupių Sausio įvykių dalyviai iki šiol vartoja daugiausiai antidepresantų ir raminamųjų vaistų. Vadinasi, Lietuvoje egzistuojanti valstybinė Psichikos sveikatos sistema teikia tik medicininės paslaugas. Be to, ji gali teikti psichikos sveikatos priežiūros paslaugas tik taiems asmenims, kurie patys kreipiasi pagalbos, kai išgyvenantiems sunkias traumas svarbu aktyviau *pasiūlyti psichologinę pagalbą*, nes nukentėjusieji patys nebūtinai kreipsis ir ieškos specializuotos pagalbos. Norėtūsi tikėti, kad panašūs įvykiai, kuomet kitos valstybės karinė agresija panaudojama prieš Lietuvą, nepasikartos, tačiau negalime būti tikri, kad Lietuvoje neįvyks kitų įvairių sunkiai traumuojančių įvykių (pvz., teroro aktai, didelio masto katastrofos). Todėl svarbu, kad valstybėje veiktų institucijos, kurios būtų pasiruošusios teikti specializuotą pagalbą asmenims, nukentėjusiems nuo sunkių traumų.

Šiame tyrime analizavome tik oficialiai pripažintų nukentėjusiųjų – sužalotų ir žuvusių artimųjų – trauminės patirties išgyvenimus, tačiau Sovietų Sąjungos agresijos liudytoja tapo tūkstantinė minia, gynusi Lietuvos nepriklausomybę ir tiesiogiai nenukentėjusi. Remiantis traumų psichologijos žiniomis, trauma gali paveikti ir tuos, kurie nenukentėjo tiesiogiai, t. y. liudytojus. Reikalingi tolimesni tyrimai, siekiant įvertinti, ar yra ir kitų žmonių, kuriuos Sausio įvykių sukrėtimai būtų stipriai paveikę.

Tyrimas atskleidė, kad *žuvusiųjų nepriklausomybės gynėjų broliai / seserys taip pat išgyveno psichologinę traumą*. 2000 m. sausio 4 d. įsigaliojusia-

me Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjų ir kitų nukentėjusių nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos asmenų teisinio statuso pripažinimo įstatyme nukentėjusiųjų šeimos nariais yra pripažįstami žuvusiųjų vaikai (įvaikiai), žuvusiųjų našliai (našlės), žuvusiųjų tėvai (itėviai), tačiau ne broliai ir seserys. Tyrėjų manymu būtina inicijuoti šio įstatymo pataisas, siūlant žuvusiųjų brolius ir seseris taip pat pripažinti Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjų šeimų nariais, nukentėjusiais nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir vėliau vykdytos SSRS agresijos.

LITERATŪRA

- Abenham, L., Dab, W., Salmi, L. (1992). Study of civilian victims of terrorist attacks (France 1982–1987). *Journal of Clinical Epidemiology*, 45, 103–109. doi:10.1016/0895-4356(92)90002-5.
- Benight, C. C. (2012). Understanding human adaptation to traumatic stress exposure: beyond the medical model. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 4(1), 1–8. doi:10.1037/a0026245.
- Blažytė-Baužienė, D. (2006). Lietuvos nepriklausomybės gynimo 1991 metais memorialinis įprasminimas. Iš Ragauskas A., Truska L. (sud.), *1991 metų Sausio 13-oji Lietuvoje naujausių mokslinių tyrimų kontekste* (p. 137–48). Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Bryant-Davis, T., Wong, E. C. (2013). Faith to move mountains: Religious coping, spirituality, and interpersonal trauma recovery. *American Psychologist*, 68(8), 675–684. doi:10.1037/a0034380.
- Chen, Y. Y., Koenig, H. G. (2006). Traumatic stress and religion: Is there a relationship? A review of empirical findings. *Journal of Religion and Health*, 45, 371–381. doi:10.1007/s10943-006-9040-y.
- Constantine, M. G., Allenlyne, V. L., Caldwell, L. D., Mcrae, M. B., Suzuki, L. A. (2005). Coping responses of asian, black, and latino/latina New York city residents following the September 11, 2001 terrorist attacks against the United States. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 11(4), 293–308. doi:10.1037/1099-9809.11.4.293.
- Dekel, S., Bonanno, G. A. (2013). Changes in trauma memory and patterns of posttraumatic stress. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 5(1), 26–34. doi:10.1037/a0022750.
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- Eidelson, R. J., Plummer, M. D. (2005). Self and nation: A comparison of Americans' beliefs before and after 9/11. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 11(2), 153–175. doi:10.1207/s15327949pac1102_3.
- Floyd, F. J., Seltzer, M. M., Greenberg, J. S., Jieun, S. (2013). Parental bereavement during mid-to-later life: Pre-to-post-bereavement functioning and intrapersonal resources for coping. *Psychol Aging*, 28(2), 402–413. doi:10.1037/a0029986.
- Fredrickson, B. L., Tugade, M. M., Waugh, C. E., Larkin, G. R. (2003). What good are positive emotions in crises? A prospective study of resilience and

- emotions following the terrorist attacks on the United States on September 11th, 2001. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2), 365–376. doi:10.1037/0022-3514.84.2.365.
- Gailienė, D. (sud.). (2004). *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Gailienė, D., Kazlauskas, E. (2004). Po penkiasdešimties metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai. Iš Gailienė D. (sud.), *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai* (p. 78–126). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Gone, J. P. (2007). “We never was happy living like a Whiteman”: Mental health disparities and the postcolonial predicament in American Indian communities. *American Journal of Community Psychology*, 40, 290–300. doi:10.1007/s10464-007-9136-x.
- Gone, J. P. (2009). A community-based treatment for Native American “historical trauma”: Prospects for evidence based practice. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 77, 1–11. doi:10.1037/a0015390.
- Herman, J. L. (2006). *Trauma ir išgyjimas. Prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro*. Vilnius: Vaga.
- Janoff-Bulman, R., Frieze, H. R. (1983.) A theoretical perspective for understanding reactions to victimization. *Journal of Social Issues*, 39(2), 1–17. doi:10.1111/j.1540-4560.1983.tb00138.x.
- Johnson, D. R., Lubin, H., Rosenheck, R., Fontana, A., Southwick, S., Charney, D. (1997). The impact of the homecoming reception on the development of posttraumatic stress disorder: The west haven homecoming stress scale (WHHSS). *Journal of Traumatic Stress*, 10, 259–277. doi:10.1002/jts.2490100207.
- Kaltman, S., Bonanno, G. A. (2003). Trauma and bereavement: examining the impact of sudden and violent deaths. *Journal of Anxiety Disorders*, 17(2), 131–147. doi:10.1016/S0887-6185(02)00184-6.
- Kristensen, P., Weisæth, L., & Heir, T. (2012). Bereavement and mental health after sudden and violent losses: A review. *Psychiatry: Interpersonal & Biological Processes*, 75(1), 76–97.
- Kuodytė, D. (2004). Traumuojanti istorija. Iš Gailienė D. (sud.), *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai* (p. 13-27). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra (2014). Ikiteisminis tyrimas dėl 1991 m. sausio 13 d. įvykių Lietuvoje. Paimta iš <http://www.prokuraturos.lt/Pirmaspuislapis/Rezonansin%C4%97sbylos/ITd%C4%97119910113%C4%AFvyki%C5%B3Lietuvoje/tabid/485/Default.aspx>.
- Maercker, A., Müller, J. (2004). Societal acknowledgment as a victim or survivor: A scale to measure a recovery factor of PTSD. *Journal of Traumatic Stress*, 17(4), 345–351. doi:10.1023/B:JOTS.0000038484.15488.3d.

- Maercker, A., Povilonyte, M., Lianova, R., Pöhlmann, K. (2009). Is acknowledgment of trauma a protective factor? The sample case of refugees from Chechnya. *European Psychologist*, 14(3), 249–254. doi:10.1027/1016-9040.14.3.249.
- Montiel, C. (2000). Political trauma and recovery in a protracted conflict: Understanding contextual effects. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 6(2), 93–111. doi:10.1207/S15327949PAC0602_1.
- Morgan, G. S., Wisneski, D. C., Skitka, L. J. (2011). The expulsion from Disneyland: The social psychological impact of 9/11. *American Psychological Association*, 66(6), 447–454. doi:10.1037/a0024772.
- Murphy, S. A., Johnson, L. C., Wu, L., Fan, J. J., Lohan, J. (2003). Bereaved parents' outcomes 4 to 60 months after their children's deaths by accident, suicide, or homicide: a comparative study demonstrating differences. *Death Studies*, 27(1), 39–61. doi:10.1080/07481180302871.
- Mūšis už tautų laisvę. Lietuvos žmonių prisiminimai (2014). Paimta iš http://www3.lrs.lt/pls/inter/sausio_13?p_r=4082&p_k=1.
- Neria, Y., DiGrande, L., Adams, B. G. (2011). Posttraumatic stress disorder following the September 11, 2001, terrorist attacks: A review of the literature among highly exposed populations. *American Psychologist*, 66(6), 429–446. doi:10.1037/a0024791.
- Norris, F. H., Byrne, C. M., Diaz, E., Kaniasty, K. (2001). 50,000 disaster victims speak: A review of the empirical literature 1981–2001. *Report prepared for the National Center for PTSD and the Center for Mental Health Services*. Paimta iš <http://obssr.od.nih.gov/pdf/disaster-impact.pdf>.
- Norris, F. H., Friedman, M. J., Watson, P. J., Byrne, C. M., Diaz, E., Kaniasty, K. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981–2001. *Psychiatry: Interpersonal & Biological Processes*, 6(3), 207–239. doi:10.1521/psyc.65.3.207.20173.
- Ong, L. M. L., De Haes, J. C. J. M., Hoos, A. M., Lammes, F. B. (1995). Doctor-patient communication: a review of the literature. *Social Science & Medicine*, 40(7), 903–918. doi:10.1016/0277-9536(94)00155-M.
- Parkes, C. M. (1998). Coping with loss. Bereavement in adult life. *British Medical Journal*, 316, 856–859.
- Prague Life. Springtime for Prague (2014). Paimta iš <http://www.prague-life.com/prague/prague-spring>.
- Raphael, B., Stevens, G., Dunsmore, J. (2006). Clinical theories of loss and grief. In Rynearson A. K. (Eds). *Violent Death: Resilience and Interventions Beyond the Crisis* (p. 3–30). Routledge.
- Rioli, L., Savicki, V. (2010). Coping effectiveness and coping diversity under traumatic stress. *International Journal of Stress Management*, 17(2), 207–223. doi:10.1080/08995601003638975.

- Roberts, A., Ash, T. G. (Eds). (2009). *Civil Resistance and Power Politics: The Experience of Non-violent Action from Gandhi to the Present*. Oxford: Oxford University Press.
- Schnider, K. R., Elhai, J. D., & Gray, M. J. (2007). Coping style use predicts post-traumatic stress and complicated grief symptom severity among college students reporting a traumatic loss. *Journal of Councelling Psychology*, 54(3), 344–350.
- Shaw, A., Joseph, S., Linley, P. A. (2005). Religion, spirituality, and posttraumatic growth: a systematic review. *Mental Health, Religion & Culture*, 8(1), 1–18. doi:10.1080/1367467032000157981.
- Stroebe, M., Schut, H. (1999). The dual process model of coping with bereavement: Rationale and description. *Death Studies*, 23(3), 197–224. doi:10.1080/074811899201046.
- Taylor, S. E., Stanton, A. L. (2007). Coping resources, coping processes, and mental health. *Annual Review of Clinical Psychology*, 3, 377–401. doi:10.1146/annurev.clinpsy.3.022806.091520.
- Thompson, B. L., Waltz, J. (2010). Mindfulness and experiential avoidance as predictors of posttraumatic stress disorder avoidance symptom severity. *Journal of Anxiety Disorders*, 24(4), 409–415. doi:10.1016/j.janxdis.2010.02.005.
- Žalimas, D. (2006). SSRS agresija prieš Lietuvos Respubliką 1991 m. sausį: tarpautiniai teisiniai aspektai. Iš Ragauskas A., Truska L. (sud.), *1991 metų Sausio 13-oji Lietuvoje naujaisių mokslinių tyrimų kontekste* (p. 43–65). Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Weisæth, L. (2004 a). Psichotraumatologija Europoje. Iš Gailienė D. (sud.), *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai* (p. 28–77). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Weisæth, L. (2004 b). Psichologinė trauma: negalios kompensacija karo bei civiliams veteranams ir karo aukoms. Norvegijos patirtis. Iš Gailienė D. (sud.), *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai* (p. 231–271). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- 1991 metų sausio mėnesio ir vėlesnių įvykių kronika (2014). Paimta iš http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4111&p_d=62721&p_k=1#_Toc124583167.

SUICIDINIS ELGESYS KULTŪRINIŲ TRAUMŲ KONTEKSTE

SAVIŽUDYBĖS LIETUVOJE. SOCIOKULTŪRINIS KONTEKSTAS

Danutė Gailienė

Lietuvoje savižudybių problema vis dar opi, nors ir yra nedidelių teigiamų poslinkių. Pradedama kilti įvairūs klausimai – kodėl taip sunkiai sekasi organizuoti tinkamą savižudybių prevenciją? Kodėl žmonės nesikreipia (ar negauna?) tinkamos pagalbos? Ką reiškia savižudybė Lietuvoje, kokios žmonių nuostatos ir reakcijos?

Savižudybė yra sudėtingas reiškinys, nepaaiškinamas nei viena diagnoze, nei vienu ar keletu psichosocialinių veiksnių. Nuo pat pirmųjų mokslinių savižudiško elgesio tyrinėjimų buvo pripažįstamas šio reiškinio sudėtingumas ir ieškoma, kaip jame susipina individualūs ir sociokultūriniai veiksniai. Įtakingiausios sociologinės savižudybių teorijos kūrėjas Ė. Durkheim neneigė individualių savižudybės motyvų ir kiekvienam individui būdingų kelių į ją, bet pabrėžė, kad esmines prielaidas savižudybei sudaro socialinių sąlygų visuma ir pokyčiai (Durkheim, 2002). Pirmieji šiuolaikinės suicidologijos, tarpdisciplininės tyrimų srities, kūrėjai taip pat siekė žvelgti į visą savižudybės sudėtingumą ir nagrinėti jį kaip kompleksinį ir daugiafaktorį reiškinį, apimantį psichologinius, sociologinius, psichiatrinius, teologinius, filosofinius, biologinius, teisinius, politinius ir kt. veiksnius (Menninger, 1938; Schneidman, 1985; Ringel, 1989).

Vis daugiau mokslinių tyrimų patvirtina, kad savižudybė, savižudiškas elgesys skirtingose kultūrose gali būti skirtingai apibrėžiami, turėti skirtingą prasmę ir būti nulemti skirtingų aplinkybių (Rogers, Lester, 2010; Colucci, 2013). Vien paskirų rizikos veiksnių ir jų sąsajų su savižudybių dažniu skaičiavimas labai mažai tepadedu suprasti žmonių savižudišką elgesį. Savižudybės fenomenas turi būti tyrinėjamas ir suprantamas jo socialiniame ir kultūriniame kontekste, taigi turime suvokti ir visuomenėje vyraujančias normas, požiūrius, prasmes, ir individualius savižudiško elgesio motyvus (Hjelmeland, Knizek, 2010; Hjelmeland, 2011).

Žvelgdami į skirtingus pasaulio regionus ir skirtingas šalis matome, kad neretai gana ryškiai skiriasi savižudybių paplitimo mastai ir dėsningumai, jas lemiantys veiksniai, jų būdai, lyčių santykis, kaimo ir miesto gyventojų savižudybių santykis. Kai kuriose šalyse daug savižudybių susiję su klinicine depresija, bet kitose – daug didesnė psichosocialinių veiksnių

svarba. Vakarų šalyse skelbiamos tendencijos, kad iki 90-ies proc. nusižudžiusių buvo būdingas vienas ar keli psichikos sutrikimai, nepatvirtinamos kituose pasaulio regionuose (Hjelmeland, 2011).

Daugelyje pasaulio vietų savižudybių rodikliai pasirodė esą stabilūs labai ilgą laiką. Antai daugelio Vakarų Europos šalių savižudybių rodikliai 1975 m. kiekvienoje iš jų buvo tokie pat, kaip ir prieš 100 metų (Lester, 1987). Palyginus savižudybių rodiklius šešiolikoje Vakarų demokratijos šalių 1901, 1950 ir 1990 metais, nustatyta, kad jie per visus tuos dešimtmečius išliko stabilūs (Lester, 2013). Kai kuriose šalyse net atskirų regionų ilgalaikiai rodikliai yra labai pastovūs. Antai atskirų Švedijos provincijų savižudybių rodikliai 1830 m. statistškai patikimai koreliuoja su 1990-ųjų rodikliais. Tai rodo per ilgą laiką išlikusį kultūros tęstinumą (Mäkinen ir kt., 2002). Daugiau kaip prieš 100 metų É. Durkheim atskirai lygino Šveicarijos katalikiškųjų ir protestantiškųjų kantonų savižudybių rodiklius ir nustatė, kad protestantų jie aukštesni nei katalikų. 2010 m. pakartota studija patvirtino lygiai tas pačias tendencijas: religinė denominacija kaip saugantis nuo savižudybės veiksnys stipriau veikia katalikiškuose kantonuose nei protestantiškuose (Spoerri ir kt., 2010). Baltijos šalyse ši tendencija negalioja, tikriau – nebegalioja. Dabar katalikiškoje Lietuvoje savižudybių daugiau nei protestantiškose Latvijoje ir Estijoje, nors tarpukario laikotarpiu būtent Lietuvos savižudybių rodikliai buvo daug mažesni nei Latvijos ir Estijos (Gailienė, 2008). Per praėjusius nuo to laiko dešimtmečius įvyko radikalių istorinių lūžių, akivaizdu, jog už formalių religinės denominacijos duomenų slypi skirtingos realybės.

Tačiau, tarkim, Pietų Korėjoje per pastaruosius dvidešimt metų savižudybių rodiklis išaugo daugiau nei keturis kartus. 2009 m. jis siekė 31.0 šimtui tūkstančių gyventojų ir buvo vienas aukščiausių pasaulyje. Aiškinaama, kad tokia situacija yra Azijos ekonomikos krizės (Kwon ir kt., 2009), šalį apėmusios gilios kultūrinio tapatumo ir vertybių krizės (Park, 2013), padarinys. Apskritai pastebima tendencija, kad didžiausio savižudybių paplitimo regionu jau tampa Azijos šalis (Värnik, 2012).

Taip pat stabilumo tendencijos visiškai nebūdingos ir komunistinio režimo paliestoms šalims. Jose, ypač buvusiose sovietinėse respublikose, per trumpą laiką įvyko didžiuliai savižudybių rodiklių svyravimai, susiję su šių šalių dramatiškais istoriniais pokyčiais (Värnik, 1997; Gailienė, 1998; 2004). Regioninio tęstinumo nebuvimas rodo, kad nėra kultūros tęstinumo. Per komunistinio režimo laikotarpį Rytų Europos šalyse pasikeitė savižudybės socialinė prigimtis. Ji tapo priimtinesnė ir tolygiau paplito skirtinguose socialiniuose sluoksniuose bei geografiniuose regionuose (Mäkinen, 2006).

Skiriasi ne tik savižudybių paplitimo mastas, bet ir skirtingose šalyse išryškėjanti savižudiško elgesio motyvacija bei savižudybes lemiantys

veiksniai. Antai Rusijoje nustatytas stiprus ir nuolatinis ryšys tarp smarkaus alkoholio vartojimo ir savižudybių. Jis išlieka stebėtinai pastovus per visus 150 metų, apie kuriuos turimi oficialūs statistiniai duomenys. Ir carinėje Rusijoje, ir sovietinėje Rusijos Federacijoje santykis tarp smarkaus ir specifinio alkoholio vartojimo – stiprių gėrimų dideliais kiekiais – ir savižudybių paplitimo beveik identiškas, nežiūrint per tą laiką vykusią didelių socialinių, politinių ir ekonominių pokyčių (Jukkala, 2013).

Atsisukant į senus laikus arba į tolimas, egzotiškas kultūras, skirtumų neabejotinai randama, bet įdomu tai, kad žvelgiant į gana artimas šalis tarp jų irgi ryškėja skirtumai. Vienas žymiausių tokio pobūdžio tyrimų yra H. Hendin (1964) lyginamoji studija apie savižudybes Skandinavijos šalyse. Būdamas psichoanalitinės pakraipos atstovas, savižudiško elgesio šaknų autorius ieško visuomenėje vyraujančioje ankstyvųjų santykių ir auklėjimo ypatumų kultūroje. Antai Danijos motinos vaikų auklėjime, ypač berniukų, ypač siekdamos kontroliuoti jų agresiją, daug remiasi kaltės jausmu, todėl sūnūs būna labai prisirišę prie motinų. Ta priklausomybė ir tampa depresijos ir savižudybių šaltiniu, kai tokie vaikai, jau būdami suaugę, patiria netektį ir separaciją. Švedijoje auklėdami vaikus tėvai labiausiai rūpinasi jų pasiekimais ir kompetencijomis, todėl suaugusių žmonių, ypač vyrų, dažnas savižudybės motyvas yra patirtos nesėkmės. Norvegijoje vaikai yra saugesni, mažiau pasyvūs ir agresyvesni nei danai. Vyrų lengviau reiškia savo jausmus, ištikus nesėkmei jie mažiau kaltina save, bet greičiau griebiasi alkoholio. Norvegijos savižudybių rodikliai yra mažiausi.

Nors autoriaus pateikti duomenys nebuvo išsamiai mokliškai tikrinami vėlesniais tyrimais, bet ši studija vertinama kaip pateikusi vertingų įžvalgų apie šalių kultūrinius ypatumus. Norvegijos savižudybių tyrėjas profesorius N. Retterstøl, svarstydamas apie mažus Norvegijos savižudybių rodiklius, dar įvardija ir kai kuriuos svarbius psichosocialinius veiksnius, tokius kaip morali valstybės politika, santykinis gyventojų sėslumas ir tradicinių bendruomenių bei religijos reikšmė (Retterstøl, 1993).

Taigi siekiant suprasti savižudybes Lietuvoje reikia giliau suvokti ir su jomis susijusius šalies kultūrinius aspektus. Ar savižudybė Lietuvoje yra tokia pati, kaip, tarkime, Jungtinėse Amerikos Valstijose?

Nusižudžiusiųjų priešmirtiniai laišakai padeda atskleisti savižudžio sąmonės ypatumus ir leidžia iš labai arti pamatyti suicidiško žmogaus būseną. Savižudybių tyrėjas iš Kanados A. Leenaars sukūrė daugiadimensinį savižudybės modelį, apimančią ir intrapsichinius, ir tarpasmeninius savižudybės aspektus. Šis modelis pasirodė tinkamas priešmirtinių laiškų analizei (O'Connor ir kt., 1999; Barak ir Miran, 2005). Taip pat pasirodė, kad priešmirtinių laiškų tyrinėjimas ir lyginimas padeda atskleisti kultūrinius savižudybės proceso skirtumus tarp šalių. Palyginus daugelio vakarietiškos

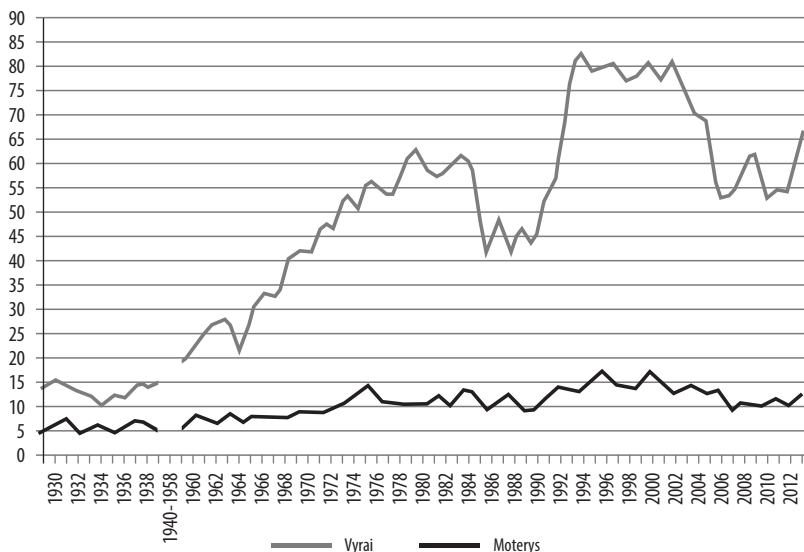
kultūros valstybių – JAV, Kanados, Vokietijos, Didžiosios Britanijos, Vengrijos, Australijos ir kt. – duomenis, nerasta jokių esminių skirtumų tarp priešmirtiniuose laiškuose atsiskleidžiančių psichologinių savižudybės proceso ypatumų. Tačiau rytietiškos kultūros šalyse, Turkijoje ir Indijoje, kai kurie intrapsichiniai aspektai (pvz., netiesioginė ekspresija) reikšmingai skyrėsi nuo pirmosios šalių grupės. Rastieji skirtumai aiškinami labiau individualistinių ir labiau kolektyvistinių visuomenių ypatumais (Leenaars ir kt., 2014).

Buvo lyginami ir Lietuvos bei JAV nusižudžiusių asmenų priešmirtiniai laišakai. Nustatyta, kad nors visuose laiškuose išryškėja bendrieji savižudybės proceso ypatumai (ir intrapsichiniai, ir tarpasmeniniai), pasirodo ir labai radikalių skirtumų. Mūsų žmonių laiškuose atsiskleidžianti psichologinė būseną daug intensyvesnė ir ekstremalesnė nei JAV. Sekančiame tyrimo etape buvo lyginami Pietų Korėjoje susideginusių politinio protesto dalyvių priešmirtiniai laišakai su Lietuvos ir JAV nusižudžiusių laiškais. Pasirodė, kad Lietuvos ir Pietų Korėjos laišku ypatumai panašūs, bet labai skiriasi nuo JAV. Lietuvos ir Pietų Korėjos priešmirtiniuose laiškuose išryškėja ekstremalios psichologinės būsenos, jų autoriai yra labiau emociškai sutrikę, kenčiantys daugiau nepakeliamo psichologinio skausmo ir bejėgystės, labiau kaltinantys išorinį objektą. Jų analizė leidžia kelti prielaidą apie giliai psichikoje slypintį skausmą ir sieti tai su dešimtmečiais trukusia politine situacija, kai okupacijos sąlygomis gyvenę žmonės patyrė ne tik tiesiogines represijas, bet ir ilgalaikę priespaudą. Tai kėlė bejėgystės ir desperacijos jausmus ir skatino savižudybių veiksmų, kaip alkoholizmas ir savižudybės, plitimą (Leenaars ir kt., 2014).

Kalbant apie Lietuvoje svarbius sociokultūrinius savižudybių paplitimo aspektus, visų pirma reikia pažvelgti į istorinius procesus ir kultūriškai susiklosčiusias nuostatas.

SAVIŽUDYBIŲ RODIKLIŲ SVYRAVIMAI LIETUVOJE

Kaip minėta, daugelyje Vakarų šalių savižudybių rodikliai registruojami jau daugiau kaip šimtą metų ir per visą tą laikotarpį išlieka gana stabilūs. Lietuvoje turime mažiau nei šimto metų (su pertrūkiais) duomenis ir matome labai ryškius savižudybių rodiklių svyravimus. Savižudybių paplitimo mastas, ypač žvelgiant į vyrų rodiklius, yra akivaizdžiai susijęs su Lietuvos politine situacija ir istoriniais lūžiais (1 pav.).

1 pav. Vyrų ir moterų savižudybių rodikliai Lietuvoje 1930–2013 m.

Lietuvos gyventojų mirtingumo duomenys pagal tarptautinius standartus pradėti registruoti nuo XX a. trečiojo dešimtmečio pradžios (Jasilionis, 2003). Tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje savižudybių rodikliai buvo žemi (1 pav.). 1924 m. Lietuvoje nusižudė 123 žmonės (rodiklis šimtui tūkstančių gyventojų buvo 5). 1924–1939 m. savižudybių rodiklių vidurkis buvo 8.1 savižudybės šimtui tūkstančių gyventojų. Kai kurių kitų Europos šalių (Estijos, Latvijos, Vengrijos, Austrijos, Čekoslovakijos, Šveicarijos) rodikliai tuo metu buvo 5–6 kartus didesni (Kelnik, 1989; Gailienė, 1998). Lietuvoje vyrauja atsargios ir negatyvios kultūrinės nuostatos savižudybių atžvilgiu. Mitologinėse sakmėse, kur susipynę pagoniškos ir krikščioniškos pasaulėžiūros elementai, be laiko mirę žmonės (*nelaikiai, nelaikšiai*) yra siejami su velniu, dažnai vaide-nasi, bet atvirai juos smerkti irgi vengiama (Gailienė, Ružytė, 1997; Gailienė, 2008). Negausiuose to meto tyrinėjimuose savižudybių motyvacija siejama su socialiniais santykiais: antai apie 1926–1930 m. duomenis pateikiama informacija, kad dauguma nusižudžiusiųjų yra „tarnai ir vienas kitas moksleivis. At-rodo, prie visų dvasinių išgyvenimų ir dvasinės disharmonijos turėjo nemažos reikšmės svetimųjų ujimas ir stoka užuojautos ir supratimo dvasios kančiose“ (Pabindris, 1939, p. 36). Taip pat socialinė suicidinio elgesio motyvacija atsispindi ir tarpukario grožinės literatūros kūriniuose – Lazdynų Pelėdos, Antano Vienuolio apsakymuose (Pauplytė, 2001).

Pirmosios sovietų okupacijos ir nacių okupacijos laikotarpių patikimų duomenų apie savižudybių mastą nėra. Antrosios okupacijos periodu mirtin-

gumo duomenys buvo registruojami gana kokybiškai, bet nebuvo prieinami nei visuomenei, nei tyrėjams (Jasilionis, 2003). Tik vėliau paaiškėjo, kad tuo laiku metinis savižudybių rodiklis Lietuvoje pastoviai didėjo ir išaugo nuo 16 savižudybių šimtui tūkstančių gyventojų 1962 m. iki 36 savižudybių 1984-aisiais. 1970–1984 m. laikotarpiu savižudybių rodikliai padidėjo 44,6 proc. Prasidėjus *perestrojkai* Sovietų Sąjungoje, 1986 m. Lietuvos rodiklis staiga krito nuo 36 savižudybių šimtui tūkstančių gyventojų iki 25 savižudybių. 1984–1989 m. laikotarpiu visoje Sovietų Sąjungoje savižudybių sumažėjo 34,5 proc. – nuo 5,3 proc. Armėnijoje iki 37,9 proc. Baltarusijoje (Värnik, 1997). Kai kurie autoriai (pvz., Wasserman, Värnik, 2001) svarbiausiu sumažėjimo veiksniu laiko 1985 m. pradėtą alkoholio draudimo kampaniją. Tačiau kiti tyrimai to nepatvirtina. Pavyzdžiui, Latvijoje „ryšio tarp vyrų savižudybių rodiklių ir alkoholinių psichozų rodiklių 1980–1998 metais analizė parodė, kad alkoholio draudimas buvo svarbus, bet ne vienintelis reikšmingas veiksnys“, nulėmęs staigų savižudybių rodiklių kritimą (Rancans ir kt., 2001, p. 279). Autorių nuomone, labai didelę reikšmę turėjo ir psichologiniai veiksniai. Be to, Sovietų Sąjungoje prasidėję demokratizacijos procesai nulėmė savižudybių rodiklių sumažėjimą ir kitose buvusio sovietinio bloko Rytų Europos šalyse, nors jose ir nebuvo antialkoholinių kampanijų. Antai Vengrijoje, tris dešimtmečius pirmavusioje pasaulyje pagal savižudybių paplitimą, savižudybių rodikliai, siekę 45 savižudybes šimtui tūkstančių gyventojų, nuo 1986 m. pradėjo tolygiai mažėti ir dabar yra tokie: apie 25 savižudybes šimtui tūkstančių gyventojų (Zonda, 2003; Värnik, 2012). Akivaizdu, kad demokratizacija ir dėl to kilusios vilties ir optimizmo nuotaikos visuomenėje taip pat darė labai didelę įtaką. Taip pat akivaizdu, kad buvusių Rytų Europos vadinamojo socialistinio bloko šalių ir Sovietų Sąjungos tiesiogiai okupuotų šalių – sovietinių respublikų – psychosocialinė situacija ženkliai skyrėsi. Baltijos šalyse ir kitose respublikose per demokratizaciją sumažėję savižudybių rodikliai vėl pradėjo didėti po socialinių transformacijų žlugus komunizmui, nes resursų įveikti pokyčių sukeltus iššūkius tiesiog trūko. Lietuvos situacija tapo itin bloga. 1990-ųjų pradžioje Lietuva savižudybių rodikliais ilgam pralenkia tris dešimtmečius pasaulyje pirmavusią Vengriją. Tarp „vengriškojo“ ir „lietuviškojo“ periodų trumpam pirmaujančią vietą buvo užėmusi Šri Lanka su 47 savižudybėm šimtui tūkstančių gyventojų rodikliu (Värnik, 2012).

Lietuvoje pertvarkos ir nepriklausomybės sąjūdžio laikotarpio permamos daug labiau paveikė vyrų savižudybių paplitimą nei moterų: vyrų savižudybių rodikliai sumažėjo 14 proc., moterų – tik 1,4 proc. 1987–1991 m. bendras savižudybių rodiklis buvo santykinai žemas, o nuo 1991-ųjų vėl pradėjo didėti, iš esmės vėl dėl vyrų savižudybių (Gailienė, 2004) (1 pav.). Nuo 1990 m. iki 1996 m. mirtingumas dėl savižudybių padidėjo 82,4 proc., primindamas jau epidemijos mastą (Leenaars ir kt., 2014). 1998–2002 m. nusistovėjo labai aukšti rodikliai; to laikotarpio vidutinis rodiklis yra 44,6 savižudybių šimtui tūkstančių

gyventojų, vyrų rodikliai 5–6 kartus didesni nei moterų. Nuo tada savižudybių paplitimas pradėjo kiek mažėti, tačiau vis tiek viršija Europos Sąjungos vidurkį beveik tris kartus: 2010 m. Lietuvos rodiklis buvo 32,9 savižudybių šimtui tūkstančių gyventojų, o Europos Sąjungos šalių rodiklių vidurkis siekė 11,8 savižudybių (Lietuvos statistikos departamentas, 2014).

Taigi nepaprasto savižudybių paplitimo problema Lietuvoje susiformavo sovietinio režimo metais. Tačiau ji niekur nebuvo minima, nes visuomenėje buvo skleidžiama optimistinė propaganda apie tai, kad brandaus socializmo šalyje visos socialinės blogybės yra „išgyvendintos“. Buvo griežtai uždrausti ir slepiami duomenys apie savižudybes, nužudymus, nelaimingus atsitikimus darbe, choleros ir maro atvejus. Terminas „savižudybė“ net išnyko iš enciklopedinių žinytų (Ambrumova, Postovalova, 1989). Tyrėjams būdavo prieinami tik kai kurie demografinės statistikos leidiniai su grifu „tarnybiniam naudojimui“, bet juose pateikti tik labai apibendrinti mirtingumo duomenys ir rodikliai (Jasilionis, 2003). Vyrauja *tabu*, *psichiatrizacija* ir *stigmatizacija*.

Savižudybių tema yra *tabu*. Vėlyvojo sovietmečio laikotarpiu, istorikų įvardintu stagnacijos laiku arba net pavadinamu *nuobodulio visuomene* (Vaišeta, 2014), savinaikos vis daugėja. Didėja savižudybių rodikliai, bet nemažėja tylos. Vyrauja *psichiatrizacijos* nuostata – nusižudyti gali tik psichiškai nesveiki žmonės, todėl savižudybės yra tik psichiatrijos reikalas. Kartu tai ir *stigmatizacija*, nes psichinės ligos stigma visuomenėje labai stipri. Nusižudžiusiųjų artimuosius tai stumia į visišką izoliaciją. Tyla ir *slaptumas* gaubia ir kitus dramatiškus įvykius ir žmonių tragedijas. Iš Afganistano parvežami 1979–1989 m. sovietų kariaujamame kare žuvę jaunuoliai cinkuotuose karstuose – visiška tyla ir bet kokios informacijos draudimai. Miškuose susisprogdina paskutiniai okupacijai besipriešinantys partizanai – visiška tyla. Susidegina Romas Kalanta – skelbiama skubi pomirtinė psichiatrinė diagnozė ir stiprinamos politinės represijos. Įvyksta žmonių aukų nusinešusios ir daug liudininkų turėjusios katastrofos – keleivinio traukinio gaisras Žašlių geležinkelio stotyje 1975 m., pontoninio tilto griuvimas Vilniuje tų pačių metų pavasarį – visa informacija nuo visuomenės slepiama. Pagaliau 1986 m. pavasarį įvykusi Černobylio atominės elektrinės avarija visą laiką buvo lydima slaptumo ir dezinformacijos.

O kas slėpėsi po tyla?

PASIPRIEŠINIMO (ALTRUISTINĖS) SAVIŽUDYBĖS

Pasipriešinimo savižudybės – tai É. Durkheim išskirtos altruistinės savižudybės, kurios yra priešingos egoistinėms, tai yra, nulemtoms kraštutinio individualizmo. Grynoji altruistinė savižudybė susijusi su griežta dorove ir stipria socialine integracija. Altruistinėms priskirtinos būtent didvyriškosios savižudybės, kurių „tiesioginė priežastis yra savęs atsižadėjimo ir pasiaukojimo dva-

sia“ (Durkheim, 2002, p. 220), ir karių savižudybės: „kariai, pasirenkantys mirtį, o ne pralaimėjimo pažeminimą... nusižudo, kad neužtrauktų negarbės savo artimiesiems, taigi juos veda altruistiniai motyvai“ (p. 207). Tiesa, kartais linkstama teigti, kad kai kurios priespaudos sąlygomis įvykdytos savižudybės yra greičiau *fatalinės*, tai yra nulemtos pabėgimo iš nepakeliamos socialinės situacijos (pvz., Lester, 2014), bet dažnai tai susiję ir su siekiu pakeisti nepakeliamą situaciją, tad atrodo daugiau altruistinės (Park, 2004). Pagaliau ir iš tiesų ne visada lengva suprasti visus savižudiško elgesio motyvacijos niuansus.

Partizanų savižudybės. Artėjant antrajai sovietinei okupacijai 1944 m., Lietuvoje prasidėjo gerai organizuotas ginkluotas pasipriešinimas. Partizanų karas truko daugiau kaip dešimt metų. Praktiškai jis baigėsi 1953 m., kai sovietai suėmė ir sušaudė vyriausiąjį partizanų vadą Joną Žemaitį. Po to dar keletą metų tęsėsi pavieniai pasipriešinimai ir buvo naikinami likę partizanai. Šiuo atžvilgiu Lietuva skyrėsi nuo kitų Baltijos šalių – Latvijos ir Estijos, kuriose ginkluotas pasipriešinimas buvo silpnesnis. Tai laikoma viena iš svarbių priežasčių, dėl ko į Lietuvą atvyko mažiau kolonistų iš Sovietų Rusijos nei į Latviją ir Estiją. Be to, partizanų karas sugriovė sovietų propagandos mitą apie savanorišką Lietuvos įsijungimą į Sovietų Sąjungą (Gaškaitė ir kt., 1996; Gaškaitė, 1997; Daumantas, 2005; Gailius, 2006). Beje, žinoma, kad paskutinis Lietuvos partizanas 1965 m. nusišovė, kai buvo apsuptas ir nenorėjo pasiduoti gyvas.

Lietuvos partizanų priesaika – gyviems nepasiduoti, kad neišduotų kitų – buvo įgyvendinama labai dažnai (Gaškaitė, 1997; Baliukevičius, 2002; Daumantas, 2005).

„Atsišaudydamas bandė pasitraukti, bet buvo sužeistas. Nenorėdamas pasiduoti gyvas, ištraukė granatos žiedą ir pakėlė ją prie veido. **Taip vėliau susisprogdino tūkstančiai Lietuvos partizanų** (paryškinta mano – D. G.) – nenorėdami, kad MGB persekiotų jų artimuosius, stengdavosi susinaikinti taip, jog liktų neatpažįstami.“ (Gaškaitė, 1997, p. 47.)

Sunkiau buvo partizanų ryšininkams, dažniausiai – ryšininkėms, kurios paprastai nebūdavo ginkluotos, taigi lemiamu momentu ginklu pasinaudoti negalėjo. Reikėdavo stengtis tam pasiruošti iš anksto: antai ryšininkė Nina Nausėdaitė, pastebėjusi, kad ją seka, „į apykaklę įsisiuvo nuodų – pasirengė gyva nepasiduoti.“ (Gaškaitė, 1997, p. 72.)

Ne visada nusižudyti pavykdavo iš karto. Suimti pasipriešinimo kovotojai kėsdavo tardymų kankinimus, kai kurie ir toliau ieškodavo būdų, kaip atimti sau gyvybę.

„Štai 1951 metais Dzūkijos partizanų ryšininkė Monika Plytnikaitė-Turskienė apsupta bandė nusišauti. Tačiau šūvis nebuvo mirtinas. Sužalota galva ji buvo paguldyta į Alytaus ligoninę. Čekistai norėjo atgaivinti partizanę tiek, kad galėtų tardyti. Monika Plytnikaitė, atgavusi sąmonę, nematant sargybiniui, suvalgė termometrą ir taip užbaigė savo didvyrišką gyvenimą.“ (Gaškaitė, 1997, p. 73.)

Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo buvo atliktas plačios apimties kiekybinis mokslinis tyrimas apie sovietų ir nacių represijų ilgalaikius psichologinius padarinius. Tyrime dalyvavo apie 1,5 tūkst. atsitiktine tvarka iš oficialaus represuotųjų sąrašo atrinktų žmonių. Tyrimas patvirtino, kad ginkluoto pasipriešinimo dalyviai dažniau patirdavo ribines situacijas: mėginę nusižudyti jie nurodo dvigubai dažniau už tremtis patyrusius žmones ir už represijų nepatyrusius palyginamosios grupės tyrimo dalyvius (atitinkamai 9,7 proc., 5,0 proc. ir 4,2 proc.) (Gailienė, Kazlauskas, 2004).

Partizanai suprato su savižudybe susijusias moralines dilemas, neretai jas svarstydavo ir teologijos žinovai Vakaruose (Saulaitis, 2001). Antai partizanų kapeliono Justino Lelešiaus-Grafo, beje, 1947 m. taip pat susisprogdinusio apsuptame partizanų bunkeryje su keliais kitais kovotojais, dienoraštyje skaitome:

„Galbūt daugelis, vartydami istorijos puslapius, su siaubu kalbės apie mūsų kovą, sakys, kad kultūringame pasaulyje savižudybė negalima, kad tai žmogiškos esmės įžeidimas. Tačiau kovojame su barbarais. Žinoma, krikščioniška doktrina to neleidžia <...>, bet palikime tai spręsti maloningajam Viešpačiui.“ (Lelešius-Grafas, 1994, p. 103.)

Dar ir šiandien Lietuvoje svarstant apie savižudybės pateisinimą-nepateisinimą, dažnai iškyla partizanų savižudybių tema (pvz., Eimontas, Gailienė, 2014). Čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad joms, kaip ir visoms altruistinėms savižudybėms, būdingas ne noras numirti, o siekimas kitų tikslų – šiuo atveju, neišduoti kovos draugų.

Apie *budelių* savižudybes duomenų randame mažai. Nors žinomas vienas kitas faktas apie nusikaltimų vykdytojų savižudybes – nusišovusius NKVD ar KGB budelius, sribus, prie holokausto vokiečių okupacijos metais prisidėjusius nacių talkininkus (žmonių vadinamus *žydšaudžiais*), partizanų išdavikus, – bet nepavyko rasti duomenų apie sistemingesnes budelių ir išdavikų savižudybių tendencijas. Turbūt teisus profesorius Algis Norvilas teigdamas, kad „vykdytojas yra daug mažiau paveiktas, mažiau kankinasi negu auka. Auka turi pakelti įskaudinimą, o vykdytojas vien tik sąžinės graužimą“. Sąžinei nuraminti galima pasitelkti įvairiausias priemones – aukos nuvertinimą ir sudaiktinimą, aukos kaltinimą, neigimą, atsakomybės neprisiėmimą ir t. t. (Norvilas, 2009). Dažniausiai nusikaltimų vykdytojai gana agresyviai stengiasi primesti aukos kompromitavimo ir praėties užmiršimo taktikas (Herman, 1992).

Pasipriešinimo savižudybių kontekste ryški ir Lietuvoje įvykusi **politinio protesto** savižudybė – devyniolikmečio moksleivio Romo Kalantos viešas susideginimas 1972 m. Apskritai Vakarų kultūroje susideginimai yra labai reti. Vakarų šalių savižudybių statistikoje toks savižudybės metodas net neišskiriamas (Maris ir kt., 2000). Antai žymus JAV suicidologas R. W. Maris nurodo, kad per 30 savo darbo metų teismo suicidologinėje ekspertizėje

jis susidūręs tik su dviem susideginimo atvejais (iš 125 tirtų savižudybių) (Maltsberger ir kt., 2003). Susideginimai ateina iš budizmo ir induizmo tradicijos. Politinių protestų viešai susideginant banga kilo Vietname, kai 1963 m. Saigone viešai susidegino budistų vienuolis Thich Quang Doc, protestuodamas prieš Ngo Dinh Diemo politinį režimą. Juo pasekė dar bent septyni kiti vienuoliai (Maris ir kt., 2000). Ši politinio protesto forma pasiekė ir komunistinio režimo kraštus. 1969 m. Prahoje viešai susidegino čekų studentas Jan Palach, protestuodamas prieš sovietų karinę invaziją malšinti Prahos pavasario sukilimo. Keliais mėnesiais anksčiau, 1968 m. rugsėjį, Lenkijoje Varšuvos stadione susidegino filosofas Ryszard Siwiec, taip pat protestuodamas prieš Čekoslovakijos įvykius ir Lenkijos komunistinę priespaudą; 1969-aisiais Latvijoje prie Laisvės paminklo mėgino susideginti matematikos studentas Ilja Rips; 1970 m. susidegino Rytų Vokietijos pastorius Oskar Brüsewitz, o štai 1972 m. – lietuvis moksleivis Romas Kalanta. Lietuvos visuomenėje tada labai sustiprėjo politinio protesto nuotaikos. Okupacinė valdžia šį aktą visaip slėpė ir menkino. Labai skubiai atlikta pomirtinė psichiatrinė ekspertizė paskelbė jį sirgus psichikos liga.

Kiek ironiška forma politinės savižudybės paraiška pasikartojo jau nepriklausomoje Lietuvoje. 1996 m. pavasarį Lietuvos Respublikos Seimo deputatas pranešė, kad nurodytą dieną jis viešai susidegins sostinės centre, jei nebus įvykdytas jo politinis reikalavimas paskelbti priešlaikinius Seimo rinkimus. Dvi savaites visuomenėje buvo itin sustiprėjęs dėmesys savižudybės temai, žiniasklaidoje daug dažniau imta apie tai kalbėti ir rašyti, viešai diskutuoti. Tačiau viskas baigėsi ramiai. Priešlaikiniai rinkimai neįvyko, deputatas nesusidegino ir toliau sėkmingai dalyvauja politinėje veikloje, bet esama netiesioginių duomenų manyti, kad deputato akcija paskatino eilę imitacinių savižudybių (Gailienė, 1998). Taigi altruistinės savižudybės gali gana stipriai paveikti visuomenės nuostatas.

BAŽNYČIOS IR RELIGIJOS SVARBA

Savižudybė kaip moralinis klausimas yra įvardytas visose monoteistinėse religijose ir laikoma nemoralia ir nepateisinama. Lietuvoje krikščionybė yra labai svarbus šalies kultūros pagrindas (Streikus, 2002). 2011 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, 94 proc. Lietuvos gyventojų priskiria save kuriai nors religinei bendruomenei, iš jų 77 proc. – Romos Katalikų Bažnyčiai (Lietuvos statistikos departamentas, 2013). Tad ir vertinimuose apie savižudybės priimtinumą ir savižudiškų poelgių moralumą Bažnyčios vaidmuo – labai reikšmingas. Žmonėms svarbi ir praktinė laikysena – ar nusižudžiusieji laidojami su bažnytinėmis apeigomis, ar ne.

Tarpukario nepriklausomos Lietuvos visuomenė „prieš susidurdama

su sovietų režimu buvo mažai sekuliarizuota ir konfesiniu atžvilgiu buvo beveik homogeniška“ (Streikus, 2002, p. 8), religija buvo labai svarbi tautinio tapatumo dalis. 85 proc. gyventojų save priskyrė prie katalikų. Tarp Sovietų Sąjungos 1939–1940 m. okupuotų teritorijų Lietuva buvo katalikiškiausias kraštas (Streikus, 2002).

Taigi suprantama, kad Bažnyčia buvo galinga potenciali okupacinio režimo oponentė. Per visą okupaciją ji išlaikė savo nepriklausomybę, priešinosi režimui, steigė pagrindines kunigų seminarias ir slaptas vienuolijas, buvo svarbiausios disidentinės spaudos centras. Todėl okupacinė sovietų valdžia dėjo didžiules pastangas mažinti Bažnyčios įtaką, sistemingai ateizuoti visuomenę, izoliuoti Lietuvos Katalikų Bažnyčią nuo jos dvasinio ir administracinio centro Vatikane (Streikus, 2002). Tai reiškė, kad ji buvo įstumta į siaurus religinio kulto rėmus, sunkiai galėjo dalyvauti visuotinės Bažnyčios gyvenime ir jos svarbiose diskusijose.

„Beveik pusę amžiaus trukusį konfliktą su sovietų režimu Bažnyčia laimėjo, tačiau būta tam tikrų pasekmių. Trukdymai rengti kunigus, ryšių su išoriniu pasauliu kontrolė sulėtino Bažnyčios atsinaujinimo procesą. Dėl to ir dėl valstybės mastu vykdytos ateistinės propagandos, Bažnyčios izoliavimo nuo visuomenės nebuvo palankių sąlygų gyvam bei sąmoningam tikėjimui. Tradicinė ištikimybė persekiojamam tikėjimui, kaip ir lietuvių kalbai, buvo svarbiausi tautinio identiteto atsparos taškai, todėl formaliai katalikų tarp Lietuvos gyventojų labai nesumažėjo, tačiau dauguma jų turėjo ieškoti kelių į tikrąjį tikėjimą.“ (Streikus, 2002, p. 320.)

Taigi dėl okupacinio režimo Lietuvą sunkiai pasiekdavo ir besikeičiantys visuotinės Bažnyčios požiūriai apie savižudiško asmens būseną ir moralinę atsakomybę. Šie požiūriai keitėsi, nes juos koregavo ir religijos mokslų, ir psichologijos, ir antropologijos, ir kitų mokslų raida. Šiuolaikiniame Bažnyčios mokyme kalbama apie vadinamąją sąmoningą savižudybę: „tikroji sąmoninga savižudybė būtų apgalvota sveiku protu mirtis, laikoma veiksmo tikslu, taip pat priemone ar būdu pasiekti kitą tikslą“ (Saulaitis, 2001, p. 39). Sąmoninga savižudybė ir prisidėjimas prie to yra nuodėmė. Kunigai neretai iš žmonių išgirsta, kad ši nuostata ne vieną nuo savižudybės yra sulaikiusi.

Tačiau ir Bažnyčios teisyne, ir moralinės teologijos veikaluose aptiriamos aplinkybės, apsunkinančios laisvą sąmoningą apsisprendimą ir todėl mažinančios žmogaus atsakomybę. Tai gali būti ir sutrikusi psichikos būseną, ir vertybių sąmyšis, ir siekis pabėgti nuo kankinimų ir skausmo, ir pasiaukojimas dėl kitų. Jei kyla nors kokia abejonė dėl savižudžio sąmoningos valios, jokių sankcijų taikyti negalima, reikia laidoti su bažnytinėmis apeigomis. Savižudybės smerkimas, atsisakymas laidoti nusižudžiusįjį nėra suderinamas su šiuolaikiniu bažnytiniu mokymu. Toks elgesys gali būti bū-

das atsiriboti nuo sudėtingos padėties ir skausmo. Kunigo užduotis yra ne tik melstis už mirusįjį, bet ir patarnauti liūdintiems artimiesiems, padėti jiems priimti savo skausmingą situaciją (Saulaitis, 2001).

„Ir senojo, ir dabartinio katalikų Bažnyčios teisyne pagrindu ne tik galima, bet ir privaloma laidoti su bažnytinėmis apeigomis. Senosiose kapinėse likę atskiri savižudžiams ir nekrikštytiems kūdikiams skirti sklypeliai liks tik kaip skaudaus nesusipratimo liudytojai.“ (Saulaitis, 2001, p. 41.)

Vis dėlto šiandieninėje Lietuvos realybėje šių skaudžių nesusipratimų atgarsiai dar gyvi. Nežiūrint oficialaus Bažnyčios mokymo, realybėje praktikos skirtingos, būna nesusipratimų ir įsiskaudinimų. Pasitaiko, kad kunigai nesivadovauja šiuolaikiniu Bažnyčios mokymu, laikosi senoviškų nuostatų ir su nusižudžiusiojo šeima elgiasi nepagrįstai griežtai – viešai pasmerkia savižudį, atsisako laikyti už jį mišias ir laidoti su bažnytinėmis apeigomis. Tyrimas, kuriame dalyvavo nusižudžiusių asmenų artimieji, atskleidė, kad jie turi ir gerų, ir blogų patirčių, susidūrus su Bažnyčia ir dvasininkais. Vieni nurodo, kad gedėdami nusižudžiusių artimųjų jie kreipėsi į kunigus ir sulaukė tinkamos pagalbos – buvo išklaustyti, paguosti, galėjo pasitarti dėl svarbių jiems dalykų ir pan. Kiti yra susidūrę su kunigo griežta pozicija, atsisakymu laikyti mišias už savižudį, laidoti jį su bažnytinėmis apeigomis (Geležėlytė, 2014). Apskritai, gedint nusižudžiusių artimųjų, daliai apklaustųjų žmonių svarbus yra tikėjimas Dievu. Jie nurodo, kad išgyvenant netektį jų tikėjimas sustiprėjo, atsirado poreikis daugiau arba dažniau melstis, dalyvauti pamaldose (Klimaitė, 2015).

Artimųjų pasakojimai taip pat atskleidžia, kad Bažnyčios nuostata besąlygiškai smerkti savižudybę apsunkina jų išgyvenamą gedulą, stiprina patiriamus kaltės, gėdos, atskirties ir stigmos jausmus. Įsitikinimai, kad į savižudybę derėtų reaguoti smerkimu, tarp tikinčiųjų gali būti ganėtinai paplitę, o gedintieji po artimojo savižudybės jaučiasi nusidėję ir „be kaltės kalti“ (Geležėlytė, 2014).

Kita vertus, nesusipratimai kyla ir dėl žmonių neadekvačių nuostatų ir lūkesčių. Pasitaiko, kad ir nepriklausydami tikinčiųjų bendruomenei jie vis tiek nori Bažnyčios patarnavimų ir bažnytinių apeigų. Bažnyčia tampa svarbi kritiniais gyvenimo momentais, bet ji traktuojama kaip aptarnaujanti institucija. Nesusipratimų kyla, nes žmonės nesupranta religinio gyvenimo esmės, religinės bendruomenės principų, neretai vadovaujasi stereotipais, gandais ir nusivilia, jei realybė neatitinka jų išankstinių lūkesčių.

Tačiau Lietuvoje labai svarbu, kad šiuolaikinis Bažnyčios požiūris į nusižudžiusiuosius ir jų artimuosius būtų realizuojamas. Taip pat kyla klausimas gilesnėms studijoms, kodėl religinė denominacija nebėra apsauga nuo savižudybės.

PSICHOSOCIALINIS STRESAS IR VYRŲ SAVIŽUDYBĖS

Kaip matome (1 pav.), istorinės traumos ir socialinės transformacijos daug labiau paveikė vyrus, jų savižudybių rodikliai daug jautriau „reaguoja“ į visuomeninius pokyčius. Moterų rodikliai kito daug mažiau.

Lietuvos kaime savižudybių nuo prieškario padaugėjo 9–10 kartų, kai mieste šie rodikliai pasikeitė daug mažiau (1970–1980 m. savižudybių kaime padaugėjo 75 proc., o mieste – 20 proc.) (Gailienė, 1998); nuo 1990 m. iki 2002 m. mieste savižudybių padaugėjo apie 50 proc., kaime – apie 72 proc. (Gailienė, 2004).

Tarpukario Lietuvoje miestuose savižudybių rodikliai buvo dvigubai didesni nei kaimuose. Sovietų okupacijos metais šis santykis virto priešingu ir toks yra iki šiol – kaimo vietovėse savižudybių rodikliai yra 1,5–2 kartus aukštesni nei miestuose.

Galima sakyti, kad kaimas, o ypač kaimo vyrai, itin nukentėjo nuo okupacinio režimo. Tradicinės sanklodos visuomenėje, kur vyras yra ūkio ir šeimos galva, buvo pakirsti esminiai jo egzistencijos pagrindai. Atimama privati nuosavybė, žmonės varu verčiami eiti į kolchozus. Jokių galimybių nei ekonominėms, nei kultūrinėms ar juo labiau politinėms iniciatyvoms neatsiranda, režimas viską reglamentuoja. Neformalių bendruomenių – parapijų, laisvų organizacijų – nėra, visos uždraustos ir sunaikintos. Vaikų idėjinį auklėjimą perima valstybė, ji diktuoja, kokią istorijos ir gyvenimo vertybių sampratą gaus auganti karta. Stipriausi vyrai – stambieji ūkininkai ir jų suaugę vaikai, mokytojai, kunigai ir kiti išsilavinę žmonės – ištremiami arba išeina į miškus partizanauti; dauguma žūsta, likusieji – įbauginti ir pasyvūs. Atrodo, kad laisvai galima pasirinkti tik alkoholio vartojimą. Juo labiau, kad tai skatina ir valstybinė politika.

Lietuva su girdymo politika kovojo jau carinėje Rusijoje. Caro valdžia dėjo sistemingas pastangas gausinti alkoholio prieinamumą ir suvartojimą. Tačiau Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius organizavo stiprų pasipriešinimą – 1858 m. jis pradėjo platų blaivybės sąjūdį. Visose parapijose steigėsi blaivybės brolijos, pritraukdamos vis daugiau žmonių, ir per dvejus metus alkoholio suvartojimas sumažėjo net 8 kartus. Bet carinė valdžia tam labai priešinosi, nes mažėjo surenkamų akcizų ir didėjo pilietinis sąmoningumas. Ji visai trukdė šiam sąjūdžiui, o 1863 m. Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas uždraudė skleisti blaivybę kaip pavojingą rusų imperijai. Degtinės gamyba ir vartojimas vėl ėmė augti, bet vis tiek 1906 m. alkoholio suvartojimas Lietuvoje buvo du kartus mažesnis nei Rusijoje (Valstybinio psichikos sveikatos centro informacija).

Pokario Lietuvoje alkoholis tampa svarbia streso įveikos priemone. Tuo laiku rašytuose dienoraščiuose randame dramatiškų liudijimų apie

staigų beatodairišką girtavimo plitimą. Štai 1949 m. įrašas Dainavos apygardos partizanų būrio vado Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštyje:

„...visuotinis skurdas! Jokių gražesnio gyvenimo prošvaisčių. Vienintelis pasilinksminimas – samagonas, o po to neretai ir muštynės. Samagonas kaimą tiesiog užvaldęs. Jį varo ir geria visi, net vaikai. Tauta paskendusi kraujuose, ašarose, juodoje neviltyje, tik samagone tarytum atrado savo paguodą ir laikiną nusiramimą. Kiek idiotų, kriminalistų, išsigimėlių, iš-eikvotojų, prostitučių ir bukapročių atneš šitie prakeikti metai Lietuvai!“ (Baliukevičius-Dzūkas, p. 112.)

Tą patį liudija ir pogrindžio vienuolės Ksaverijos Veriankaitės dienoraštis. 1951 metai: „...nežinau, kaip ir begydyti lietuvių nuo svaigalų. Jie paplitę ir kišami kiekviename žingsnyje. Jei taip ilgai bus, ko neužmuš kulka ir Sibiras, pribaišs svaigalai...“ (Veriankaitė, 2009, p.134.)

1955 metai:

„Ir ką belieka daryti? Anot jų pačių (jaunuolių – D. G.), tik „maukti“. Kultūringiausia priemonė laisvalaikiui praleisti yra kinas, bet jis prigrūstas propagandos. Nei Bažnyčios, nei tautos nebėra. Knygų vėl nėra be nuodų. Iš viso jokio užsiėmimo, tik smuklė. O kas greičiau jei ne smuklė, sulaužys žmogų? Gal ir sąmoningai prie to vedama.“ (Veriankaitė, 2009, p. 246.)

Taigi, priverstinė kolektyvizacija ir beveik visiškas privačios nuosavybės sunaikinimas pakirto pačius kaimo žmogaus egzistencijos pagrindus – sutraukė tradicinius bendruomenės ir šeimos ryšius, skatino alkoholizmą, įstūmė žmones į desperaciją. Be to, sovietiniu laikotarpiu kaimas dar kartą buvo psichologiškai nuskurdintas, kai kolūkiečiai stengėsi išstumti savo vaikus į miestą, kur tikėjosi jiems geresnių perspektyvų. Išsamesni tyrimai turėtų atskleisti, kaip ši sutrikdyta tradicija ir vyro rolės sumenkinimas paveikia sekančias kartas. Kai kurie mūsų tyrimo duomenys akivaizdžiai rodo ryšio su tėvu svarbą suaugusių vyrų suicidiškumui (žr. straipsnyje *Vyrų suicidiškumo prielaidos*).

Demografiniai tyrimai rodo, kad ir po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje vyrauja „sovietinis“ mirtingumo modelis. Jam būdingas labai aukštas priešlaikinio mirtingumo lygis ir gyventojų mirtingumo mieste ir kaime skirtumų didėjimas: vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės skirtumai aukščiausių lygį pasiekė 1999 m. (5,8 vyrų ir 3,3 moterų). Savižudybės ir dabar turi itin didelę įtaką miesto ir kaimo laukiamos gyventojų trukmės skirtumams, ypač tarp vyrų. 1988–1999 m. savižudybių indėlis į miesto ir kaimo vyrų gyvenimo trukmės skirtumus išaugo apie 1,8 karto (nuo 16 proc. iki 28 proc.) (Jasilionis, 2003). Demografai nurodo, kad būtent išorinių mirties priežasčių rodikliai labiausiai trukdo Lietuvai vaduotis iš „sovietinio“ mirtingumo modelio (Stankūnienė ir kt., 2011).

PSIHIKOS SVEIKATOS POLITIKA

Gausūs moksliniai tyrimai ir daugelio šalių praktika rodo, kad savižudybių paplitimą galima sumažinti tikslingomis valstybės prevencinėmis priemonėmis. Tačiau Lietuvos sveikatos politikoje to dar neįvyko. Nors Lietuvos savižudybių rodikliai jau du dešimtmečius yra aukščiausi pasaulyje, iki šiol nesiimama jokių valstybinių prevencijos priemonių. Viena iš labai svarbių priežasčių – ydingas politikų požiūris į šią problemą. Lietuvos, Norvegijos ir Švedijos regionų politikų nuostatų savižudybių atžvilgiu tyrimas parodė, kad Lietuvos politikai dažniau laiko savižudybę priimtiniu problemų sprendimo būdu, be to, jie dažniau mano, kad savižudybių sumažės gerėjant ekonominei situacijai ir nelabai tiki specifinės pagalbos suicidinės rizikos asmenims svarba (Knizek ir kt., 2008; Skruibis, ir kt., 2010).

Tai iš dalies nulemia ir kitą problemą – ydingą psichikos sveikatos politiką. Lietuvoje kol kas, sprendžiant visuomenės sveikatos problemas, nepavyksta įdiegti modernaus biopsichosocialinio modelio. Nepriklausomybės pradžioje buvo žengti kai kurie svarbūs žingsniai reformuojant psichikos sveikatos sistemą, specialistams pavyko net pasiekti valstybinės Savižudybių prevencijos strategijos, vėliau – valstybinės Psichikos sveikatos strategijos politinį patvirtinimą, bet nė viena iš jų nebuvo įgyvendinta. Įsigalėjo biomedicininis modelis, kai didžiausia dalis psichikos sveikatos resursų skiriama vaistų kompensavimui ir didelių psichiatrinių stacionarų išlaikymui. Kitaip nei Estijoje, kur pakankamai jaunas ir provokarietiškas politinis elitas vykdė rimtas sveikatos apsaugos reformas, Lietuvoje pertvarka vyko vangiau, šališkai, tenkinant atskirų grupių interesus (Gudžinskas, 2012). Šiandieninės psichikos sveikatos sistemos analizė rodo perdėtą medikalizaciją, skaidrumo stoką ir prastą vadybą (Pūras ir kt., 2013).

Taigi savižudybių problemą, viena vertus, ir toliau lydi slaptumas, stigma ir herojiška nuostata, kad savo sunkumus reikia išsispręsti pačiam, kita vertus, matyti psichiatrizacija bei adekvačios ir modernios psichikos sveikatos ir visuomenės sveikatos politikos stoka.

LITERATŪRA

- Ambrumova, A. G., Postovalova, L. I. (1989). The Motives for Suicide. *Russian Social Science Review*, 30(2), 77–89.
- Barak, A., & Miran, O. (2005). Writing characteristics of suicidal people on the internet: A psychological investigation of emerging social environments. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 35, 498–524.
- Baliukevičius, L. (2002). *Partizano Dzūko dienoraštis. 1948 m. birželio 23 d.–1949 m. birželio 6 d.* Vilnius: LGGRTC.
- Colucci, E. (2013). Culture, Cultural Meaning(s), and Suicide. E. Colluci, D. Lester (eds.). *Suicide and Culture. Understanding the Context*. MA: Hogrefe Publishing, 25–46.
- Daumantas, J. (2005). *Partizanai*. Kaunas: LPKTS, LGGRTC, (Penktas leidimas).
- Durkheim, E. (2002). *Savižudybė: sociologinis etudus* [Le Suicide: étude de sociologie]. (vert. J. Skersytė). Vilnius: Pradai. (Original work published 1897).
- Eimontas, J., Gailienė, D. (2014). Apie savižudybes rašančių žurnalistų požiūris į specialistų rekomendacijas ir jų laikytis palankūs ir nepalankūs veiksniai. *Psichologija*, 49, 34–43.
- Gailienė, D., Ružytė, I. (1997). Ancient Attitudes towards Suicide in Lithuania. *Nordic Journal of Psychiatry*, 51, 29–35.
- Gailienė, D. (1998). *Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje*. Vilnius: Tyto alba.
- Gailienė, D., Kazlauskas, E. (2004). Po penkiasdešimties metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai. D. Gailienė (sud.) *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: LGGRTC, 78–126.
- Gailienė, D. (2004). Suicide in Lithuania during the Years of 1990 to 2002. *Archives of Suicide Research*, 8: 389–395.
- Gailius, B. (2006). *Partizanai tada ir šiandien*. Vilnius: Versus aureus.
- Gaškaitė, N., Kuodytė, D., Kašėta, A., Ulevičius, B. (1996). *Lietuvos partizanai 1944–1953*. Kaunas: Lietuvos politinių tremtinių ir kalinių sąjunga.
- Gaškaitė, N. (1997). *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai*. Vilnius: Aidai.
- Geleželytė, O. (2014). *Nusižudžiusiųjų artimieji: veiksniai, turintys įtakos pagalbos (ne)siekimui*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Gudžinskas, L. (2012). *Pokomunistinių valstybių ir jų gerovės režimų transformacija: Baltijos šalių lyginamoji analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

- Hendin, H. (1964). *Suicide and Scandinavia*. New York: Grune & Stratton.
- Herman, J. (1992/2006). *Trauma ir išgyjimas*. Vilnius: Vaga.
- Hjelmeland, H. (2011). Cultural context is crucial in suicide research and prevention. *Crisis*, 32, 61–64.
- Hjelmeland, H., Knizek, B. (2010). Why we need qualitative research in suicidology? *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 40, 74–80.
- Jasilionis, D. (2003). *Lietuvos gyventojų mirtingumo miesto-kaimo skirtumų sociodemografiniai veiksniai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Jukkala, T. (2013). Suicide in Russia: A macro-sociological study. Acta Universitatis Upsaliensis. *Digital Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences* 87. Uppsala.
- Kelnik, A. (1989). Samoubijstva v Estonii. *Papers by Tartu University*, Tartu. 859, 64–85.
- Klimaitė, V. (2015). *Dėl savižudybės artimojo netekusių žmonių gedulo patyrimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Knizek, B. L., Hjelmeland, H., Skruibis, P., Fartacek, R., Fekete, S., Gailiene, D., Osvath, P., Renberg, E. S., Rohrer, R. R. (2008). County Council Politicians' Attitudes Toward Suicide and Suicide Prevention: A Qualitative Cross-Cultural Study. *Crisis*, 29, 3, 123–130.
- Kwon, J. W., Chun, H., Cho, S. (2009). A closer look at the increase in suicide rates in South Korea from 1986–2005. *BMC Public Health*, 9, doi:10.1186/1471-2458-9-72.
- Leenaars, A. A., Gailienė, D., Wenckstern, S., Leenaars, L., Trofimova, J., Petravičiūtė, I., Ben Park, B. C. (2014). Extreme Traumatization and Suicide Notes from Lithuania: A Thematic Analysis. *Suicidology Online*. 5:33-46. ISSN 2078-5488.
- Lelešius-Grafas, J., Baliukevičius-Dzūkas, L., (1994). *Dienoraščiai*. Kaunas: LPKTS.
- Lester, D. (2013). Culture and Suicide. E. Colluci, D. Lester (eds.). *Suicide and Culture. Understanding the Context*. MA: Hogrefe Publishing, 59–89.
- Lester, D. (2014). Oppression and Suicide. *Suicidology Online*. 5:59-73. ISSN 2078-5488.
- Lester, D. (1987). The stability of national suicide rates in Europe. *Sociology & Social Research*, 71, 208.
- Mäkinen, I. H., Beskow, J., Jansson, A., Odén, B. (2002). Historical Perspectives on suicide and suicide prevention in Sweden. *Archives of Suicide Research*, 6, 269–284.
- Mäkinen, I. H. (2006). Suicide mortality of Eastern European regions before and after the Communist period. *Social Science & Medicine*, 63, 307–319.
- Maltsberger, J., Värnik, A., Maris, R. (2003). Case Consultation. Laura's Final Display: Suicide by Fire. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 44, 448-451.

- Maris, R. W., Berman, A. L., Silverman, M. M. (2000). *Comprehensive Textbook on Suicidology*. New York, London: The Guilford Press.
- Menninger, K. (1938). *Man against himself*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Norvilas, A. (2009). Lietuva, represijos ir jų psichologinė samprata. *Draugas*, kovo 7 d.
- O'Connor, R., Sheeby, N., & O'Connor, D. (1999). A thematic analysis of suicide notes. *Crisis*, 20, 106–114.
- Pabindris, P. (1939?). Savižudybės psichofiziniu požiūriu. *Nepublikuotas rankraštis*.
- Park, B. C. B. (2004). Sociopolitical contexts of selfimmolation in Vietnam and South Korea. *Archives of Suicide Research*, 8, 81–97.
- Park, B. C. B. (2013). Cultural Ambivalence and Suicide Rates in South Korea. E. Colluci, D. Lester (eds.). *Suicide and Culture. Understanding the Context*. MA: Hogrefe Publishing, 237–262.
- Pauplytė, S. (2001). Suicidinio elgesio motyvacija lietuvių literatūroje. Kursinis darbas. Vilnius: Atviros visuomenės kolegija.
- Pūras, D., Šumskienė, E., Veniūtė, M., Šumskas, G., Juodkaitė, D., Murauskienė, L., Mataitytė-Diržienė, J., Šliužaitė, D. (2013). *Iššūkiai įgyvendinant Lietuvos psichikos sveikatos politiką*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Rancans, E., Salander-Renberg, E., Jacobsson, L. (2001). Major demographic, social and economic factors associated to suicide rates in Latvia 1980-98. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 103:275-281.
- Retterstøl, N. (1993). *Suicide. A European perspective*. Cambridge University Press.
- Ringel, E. (1989). *Selbstmord, Appel an die anderen*. Chr. Kaiser Verlag.
- Rogers, J. R., Lester, D. (2010). *Understanding Suicide: Why We Don't and How We Might*. Cambridge, MA: Hogrefe Publishing.
- Saulaitis, A. (2001). Katalikų Bažnyčios požiūris į savižudybes ir savižudybių prevenciją. D. Gailienė (sud.). *Savižudybių prevencijos idėjos*. Vilnius: Tyto alba, 36–57.
- Schneidman, E. S. (1985). *Definition of Suicide*. New York: Wiley.
- Skruibis, P., Gailienė, D., Hjelmeland, H., Fartacek, R., Fekete, S., Knizek, B. L., Osvath, P., Renberg, E. S., Rohrer, R. (2010). Attitudes towards suicide among regional politicians in Lithuania, Austria, Hungary, Norway and Sweden. *Suicidology Online*, 1, 79-87.
- Spoerri, A., Zwahlen, M., Bopp, M., Gutzwiller, F., Egger, M. (2010). Religion and assisted and non-assisted suicide in Switzerland: National Cohort Study. *International Journal of Epidemiology*. 39(6):1486–1494.
- Stankūnienė, V., Jasilionis, D. (2011). Lietuvos gyventojų mirtingumo lygio ir mirties priežasčių struktūros prieštaringi pokyčiai. *Filosofija. Sociologija*. 22 (4), p. 334–347

- Streikus, A. (2002). Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990). Vilnius: LGRTC.
- Vaiseta, T. (2014). *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*. Vilnius: LKMA ir „Naujasis Židinys–Aidai“.
- Värnik, A. (1997). *Suicide in the Baltic Countries and in the Former Republics of the USSR*. Stockholm: Gotab.
- Värnik, P. (2012). Suicide in the World. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 9, 760–771; doi:10.3390/ijerph9030760.
- Veriankaitė, K. (2009). *Viskas praėjo*. Kaunas : Naujasis amžius.
- Wasserman, D., Värnik, A. (2001). Perestrojka in the former USSR: history's most effective suicide preventive programme for men. In D. Wasserman (ed.) *Suicide – an unnecessary death* (253-258). London: Martin Dunitz.
- Wasserman, D., Värnik, A., Eklund, G. (1994). Male suicides and alcohol consumption in the former USSR. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 89, 306–313.
- Zonda, T. (2003). *Suicide in Hungary (1970–2000)*. Budapest: Foundation against Self-harm.

SAVIŽUDIŠKO ELGESIO STIGMA

Paulius Skruibis, Said Dadašev, Odeta Geleželytė

Lietuvoje nuo Nepriklausomybės atkūrimo iki dabar (t. y. nuo 1990 iki 2013 m.) nusižudė 32 tūkst. žmonių (Lietuvos statistikos departamento ir Higienos instituto duomenys). Suicidologų vertinimu, kiekviena savižudybė paveikia ne mažiau kaip 6–10 artimiausių nusižudžiusiam žmonių (Mitchell, Kim, Prigerson ir Mortimer-Stephens, 2004). Vadinasi, ši problema aktuali dar keliems šimtams tūkstančių žmonių. Neturime tikslios statistikos, kiek žmonių kasmet mėgina nusižudyti. Pasaulio sveikatos organizacijos vertinimu, vienai įvykusiai savižudybei gali tekti iki 20-ies mėginimų (World Health Organization, 2014). Vėlgi kalbama apie šimtus tūkstančių mėginusiųjų nusižudyti per pastaruosius kelis dešimtmečius. Tokioje mažoje šalyje, kurios gyventojų skaičius yra vos 3 milijonai, tai milžiniški skaičiai. Tai ne vien statistika – mums, dalyvaujantiems savižudybių prevencijos veiklose, nuolat tenka susidurti su tuo, kad bet kokioje didesnėje grupėje pradėjus kalbėti šia tema atsiranda bent keletas žmonių, kuriuos smarkiai paveikė su savižudybe susiję išgyvenimai.

Savižudybių problema neatsirado Nepriklausomoje Lietuvoje. Savižudybių skaičius dideliu greičiu ėmė augti sovietinės okupacijos metais ir neregėtą mastą pasiekė dar prieš Nepriklausomybės atkūrimą (Gailienė, 1998). Sovietinėje Lietuvoje apie savižudybes viešumoje nebuvo kalbama ne todėl, kad nebuvo problemos, o dėl to, kad tai niekaip nesiderino su laimingai socializme gyvenančių žmonių idėja. Atkūrus Nepriklausomybę, savižudybių problema pradėta plačiai aptarinėti viešoje erdvėje. Vargu, ar šiuo metu Lietuvoje surasime bent kiek visuomeniniu gyvenimu besidomintį žmogų, kuris nebūtų girdėjęs, kad mūsų šalies savižudybių rodiklis yra didžiausias Europoje ar vienas didžiausių pasaulyje.

Tačiau ar savižudybių temos patekimas į viešą erdvę reiškia, kad žmonės, asmeniškai susidūrę su šia problema, drąsiai ir atvirai apie ją kalba? Buriasi į savipagalbos grupes ar ima reikalauti pokyčių sveikatos apsaugos sistemoje? Viso to nematyti. Lietuvoje veikia vos viena kita nusižudžiusių artimųjų grupė, o pokyčių savižudybių prevencijoje dažniausiai reikalauja pavieniai psichikos sveikatos specialistai. Galbūt tai nepagrįsti ir neobjektyvūs pastebėjimai, neaitinantys realios situacijos? Mūsų tyrimas, kuriame atlikome 44 giluminius interviu su mėginusiais nusižudyti ir nusižudžiusių artimaisiais, leidžia atsakyti į šiuos klausimus sistemingiau.

Ar apie išgyvenimus, susijusius su savižudišku elgesiu ir jo pasekmėmis, lengviau kalbama kitose šalyse, bent jau Vakarų pasaulyje? Įvairių šalių suicidologai, remdamiesi tyrimų rezultatais ar savo pastebėjimais, teigia, kad savižudiškas elgesys yra labai stigmatizuojantis (De Leo, 2010; Dyregrov, Grad, De Leo ir Cimitan, 2013; Lester ir Walker, 2006; World Health Organization, 2014). Tiek mėginusieji nusižudyti, tiek nusižudžiusiųjų artimieji dažnai išgyvena gėdą ir patiria, kad aplinkiniai vengia visko, kas susiję su šia tema, ar netgi vengia jų pačių. Vengimas būdingas ir patiems mėginusiems nusižudyti bei nusižudžiusiųjų artimiesiems. Visgi D. Lester ir R. Walker (2006) pastebi, kad JAV nusižudžiusiųjų artimieji buvo ir yra gana aktyvūs, buriasi į organizacijas, renka šioms organizacijoms ar savižudybių tyrimams lėšas, kai mėginusieji nusižudyti yra daug labiau stigmatizuojami.

Stigma – tai didelės visuomenės dalies neigiama nuostata į tam tikrą žmonių grupę, pasižyminčią tam tikromis charakteristikomis (pvz., psichikos sutrikimais) ar elgesiu (pvz., pagalbos siekimas) (Reynders, Kerkhof, Molenberghs ir Van Audenhove, 2014). Anot Link ir Phelan (2001), stigma egzistuoja tuomet, kai vienu metu pasireiškia pavadinimo („etikečių klįjavimo“), stereotipizavimo, atskyrimo, statuso praradimo ir diskriminacijos elementai situacijoje, kurioje yra galios, leidžiančios šiems elementams atsirasti. Tarkime, žmonės, susiję su savižudišku elgesiu, gali būti suvokiami (ir suvokti patys save) kaip psichiškai nesveiki savižudžiai („etiketės klįjavimas“), nestabilūs, egoistiški, nevykėliai ar asocialūs (stereotipizavimas ir statuso praradimas), kurių geriau vengti arba kurie nusipelno paniekos, o taip pat ir ne tokių kokybiškų sveikatos apsaugos paslaugų ar ne visų religinių apeigų (diskriminacija).

Nors savižudiško elgesio stigma yra pakankamai universalus reiškinys, egzistuoja keletas priedaidų, dėl kurių Lietuvoje ši stigma gali būti dar labiau išreikšta. Krikščioniškoje kultūroje į savižudybę buvo žiūrima kaip į nuodėmę. Bažnyčia tokį poelgį smerkė, o laidojant savižudžius buvo atsisakoma bažnytinių apeigų. Sovietmečiu Bažnyčia buvo labai persekiojama ir izoliuojama, tad jos nepasiekdavo ir modernėjantys visuotinės Bažnyčios požūriai (žr. straipsnyje *Savižudybės Lietuvoje. Sociokultūrinis kontekstas*). Todėl tokia nuostata galėjo egzistuoti nepaisant to, kad, anot kunigo Antano Saulaičio, net ir senajame Katalikų Bažnyčios teisyne (1917 m.), jau nekalbant apie dabartinius laikus, nėra vienprasmisko draudimo laidoti savižudžius su bažnytinėmis apeigomis: „senosiose kapinėse likę atskiri savižudžiams ir nekrikštytiems kūdikiams skirti sklypeliai liks tik kaip skaudaus nesupratimo ir nesusipratimo liudytojai.“ (Saulaitis, 2001, p. 41.)

Požiūris į psichikos sveikatos problemas, o taip pat ir į savižudišką elgesį Vakarų pasaulyje smarkiai keitėsi XX amžiaus antroje pusėje (Bille-Brahe, 2000; Feldman, 2014), tačiau šios permainos ilgą laiką nepasiekė Lietuvos, buvusios už Sovietų Sąjungos geležinės uždangos. Todėl gali būti, kad kai kurios dar tar-

pukario (1918–1940) Lietuvai būdingos nuostatos buvo tarsi užkonservuotos laike ir dėl to yra gajos ir šiuo metu. Vilniaus ir Kauno savivaldybių tarybų narių tyrime vienas politikas į klausimą apie tai, kaip reikėtų spręsti savižudybių problemą, pateikė tokį atsakymą: „Visuotinai smerkti savižudybę. Mūsų proseneliai net nelaidodavo savižudžių, o specialus žmogus, niekam nematant, naktį, išnešdavo į pelkę, laidodavo kapinių nešventintame kampe. Manau, tai norinčius pasidaryti galėjo veikti psichologiškai ir tai bent 50 proc. atgrasydavo nuo savižudybės. Mano supratimu čia netinka pasakymas, kad mirę visi vienodi.“ (Skruibis, 2004, p. 46.) Praėjus dešimčiai metų panašią nuomonę išsakė ir sveikatos apsaugos viceministras: „Jeigu įvyksta skaudus įvykis, kaip pakankamai žymaus žmogaus savižudybė, mes tai labai išgarbiname. Net prisimenant tuos senesnius laikus, bažnyčia yra labai aiškiai pasakiusi: šito daryti negalima ir tai yra nusikaltimas. Tačiau vis tiek atsiranda kunigų, kurie tai įvardina kaip paprasčiausią klaidą. Toks aplaidumas sukelia panašių atvejų pakilimą.“ („Lietuvos sveikata“, 2014-09-11, p. 14.)

Sovietinė okupacija taip pat formavo nuostatas į psichikos ligas, savižudišką elgesį ir atvirumą apskritai. Naudojimas psichiatrija kaip priemone susidoroti su žmonėmis, kritikuojančiais politinę santvarką, buvo plačiai paplitęs (Van Voren, 2013). Pats psichiatriinis gydymas Sovietų Sąjungoje buvo beveik išskirtinai medikamentinis, sutelktas didelėse psichiatrijos ligoninėse ir lemiantis socialinę atskirtį (ligonius reikia izoliuoti). Pakeisti šią sistemą, įdiegiant šiuolaikinius psichikos sveikatos principus, sunkiai sekasi iki šiol (Pebenito ir Germanavičius, 2011). Visa tai lėmė nepasitikėjimą psichiatrija ir vengimą ieškoti profesionalų pagalbos. Ši vengimo tendencija gali išlikti net ir pasikeitus situacijai. Antai Izraelyje atliktas tyrimas parodė, kad į šią šalį iš buvusios Sovietų Sąjungos teritorijos imigravę tėvai yra mažiau linkę ieškoti pagalbos savo vaikams nei kiti Izraelio gyventojai (Shor, 2006). Dažniausia įvardyta priežastis – nepasitikėjimas psichikos sveikatos specialistais.

Estijos mokslininkė A. Aarelaid-Tart (2006), analizavusi sovietmečiu gyvenusių žmonių biografinius pasakojimus, pastebi, kad žmonės turėjo gyventi nuolatinėje baimėje, kad bus išduoti ir pakliūs į represinių struktūrų akiratį. Apie tai savo knygoje „Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu“ (2008) rašo ir Danutė Gailienė, įvardydama okupacijos laikmečiui būdingus nesaugumo ir pažeidžiamumo jausmus, savo patirties slėpimą, bijant nukentėti už savo žodžius.

Tai, kad Lietuvoje ir daugelyje kitų pokomunistinių šalių žmonės mažiau pasitiki vieni kitais bei socialinėmis ir politinėmis institucijomis, rodo ir 34 šalyse (daugiausiai Europos Sąjungos narėse) atliktas visuomenės sutelktumo tyrimas (Dragolov, Ignác, Lorenz, Delhey ir Boehnke, 2013). Nustatyta, kad mažesnis pasitikėjimo lygis susijęs su prastesne šalies ekonomine padėtimi ir didesne pajamų nelygybe. R. Sapsford ir P. Abbott (2006) pasitikėjimo trūkumą

taip pat sieja ne vien su okupacijos patirtimi, bet ir su nusistovėjusių normų griūtimi, pasikeitus politinei santvarkai, kai suiro Sovietų Sąjunga.

Mūsų tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kaip ir dėl ko mėginusieji nusižudyti ir nusižudžiusiųjų artimieji vengia kalbėti apie savo patirtis su aplinkiniais.

METODIKA

Tyrimo dalyviai

Tyrimo dalyvavo 44 žmonės: 23 nusižudžiusiųjų artimieji ir 21 mėginęs nusižudyti asmuo.

Nusižudžiusiųjų artimieji:

- lytis: 20 (87 proc.) moterų ir 3 (13 proc.) vyrai;
- amžius: nuo 24 iki 60 metų (vidurkis 42 m.);
- gyvenamoji vieta: didmiestis / miestas – 16 dalyvių (70 proc.), miestelis / kaimas – 7 (30 proc.) dalyviai;
- neteko: vaiko ($n = 7$; 30 proc.), mamos ($n = 6$; 26 proc.), sutuoktinio ($n = 6$; 26 proc.), brolio / sesers ($n = 3$; 13 proc.), tėvo ($n = 1$; 5 proc.);
- nusižudžiusiųjų lytis: 14 (61 proc.) vyrų ir 9 (39 proc.) moterys;
- visi nusižudžiusiųjų artimieji buvo iš skirtingų šeimų;
- interviu vyko po savižudybės praėjus mažiausiai vieneriems metams, daugiausiai – dvejiems (vidurkis – 17 mėnesių).

Mėginusieji nusižudyti:

- lytis: 14 (67 proc.) moterų ir 7 (33 proc.) vyrai;
- amžius: nuo 18 iki 62 metų (vidurkis 32 m.);
- gyvenamoji vieta: didmiestis / miestas – 16 dalyvių (76 proc.), miestelis / kaimas – 4 (19 proc.) dalyviai, neaiški – 1 (5 proc.) dalyvis;
- kontaktai gauti iš: psichiatrinių ligoninių ($n = 15$; 71 proc.) ir bendrojo profilio ligoninių ($n = 6$; 29 proc.);
- mėginimų nusižudyti skaičius: pirmas ($n = 12$; 57 proc.), antras ($n = 3$; 14 proc.), trečias ($n = 4$; 19 proc.), ketvirtas ar daugiau ($n = 2$; 10 proc.);
- mėginimo nusižudyti būdas: vaistais ($n = 8$; 38 proc.), aštriais daiktais ($n = 3$; 14 proc.), šokant nuo aukštų vietų ($n = 2$; 10 proc.), kariantis ($n = 1$; 5 proc.), elektra ($n = 1$; 5 proc.), naudojant kelis būdus vienu metu (pvz., vaistais ir alkoholiu, vaistais ir aštriais daiktais) ($n = 6$; 29 proc.);
- interviu vyko po mėginimo nusižudyti praėjus ne daugiau kaip vienam mėnesiui, tuomet, kai fizinė būklė buvo stabili, o psichologinė būseną – tinkama kontaktui.

Nusižudžiusiųjų artimieji tyrime dalyvauti buvo kviečiami keliais būdais. Trumpas kvietimas apie vykdomą tyrimą ir tyrimo dalyvių paiešką buvo platinamas įvairiuose Lietuvos miestuose (universitetuose, poliklinikose, psichologinio konsultavimo ir psichoterapijos paslaugas teikiančiose įstaigose ir kt.), internetu, spaudoje. Norintieji dalyvauti tyrime galėjo susisiekti su tyrėjais telefonu arba elektroniniu paštu. Į šį kvietimą atsiliepė tik trys žmonės. Dar du tyrimo dalyviai buvo pasiekti „sniego gniūžtės“ principu: naudojantis tyrėjų ir dalyvaujančių tyrime gedinčiųjų asmeniniais kontaktais.

Esant tokiam mažam tyrimo dalyvių skaičiui, kreipėmės pagalbos į Policijos departamentą prie Vidaus reikalų ministerijos. Departamento vadovybė suteikė galimybę su nusižudžiusių asmenų artimaisiais susisiekti per policijos pareigūnus, kurie yra pirmieji savižudybės įvykių tyrėjai. Policijos pareigūnai klausė artimųjų, ar jie sutiktų dalyvauti Vilniaus universiteto atliekamame tyrime. Jeigu artimieji sutikdavo, mes gaudavome jų kontaktus ir galėdavome susisiekti tiesiogiai. Taip buvo pasiekta 18 tyrimo dalyvių. Tačiau matome, kad bendras sutikusių tyrime dalyvauti asmenų skaičius yra gana mažas. Iš viso policijos pareigūnai perdavė 111 asmenų, patyrusių artimojo savižudybę, kontaktus. Iš jų 30 proc. neatitiko tyrimo kriterijų (nebuvo nusižudžiusiojo branduolinės šeimos nariai arba buvo praėję per mažai arba per daug laiko po netekties). Dar 22 proc. galimų tyrimo dalyvių arba nebeatsiliepė į skambučius, arba apskritai nepavyko su jais susisiekti. 27 proc. asmenų, kurių kontaktus gavome iš policijos pareigūnų, atsisakė dalyvauti tyrime sakydami, kad nenori kalbėti, neturi laiko, ne taip suprato policijos pareigūnų suteiktą informaciją ir galvojo, kad sutinka gauti pagalbą, o ne dalyvauti tyrime, arba neatvyko į paskirtą susitikimo vietą.

Mėginusius nusižudyti asmenis dalyvauti tyrime kvietėme bendradarbiaudami su bendrojo profilio ir psichiatrijos ligoninėmis. Bendrojo profilio ligoninėje po gydytojų perduoto kvietimo dalyvauti tyrime savo kontaktus paliko 30 mėginusiųjų nusižudyti, iš jų susitikti pavyko su šešiais žmonėmis (20 proc. kviestų asmenų). Tačiau panašiai kaip ir nusižudžiusiųjų artimųjų tyrimo atveju, neturime tikslių duomenų, keliems žmonėms gydytojai pristatė mūsų tyrimą ir kiek iš jų atsisakė savo kontaktus perduoti tyrėjams. Taigi labai tikėtina, kad bendro profilio ligoninėse dalyvauti tyrime sutiko mažiau nei 20 proc. visų, kuriems ši galimybė buvo pristatyta.

Psichiatrinėse ligoninėse tyrimas buvo pristatytas 18 žmonių, iš jų 15 sutiko dalyvauti (83 proc. kviestų asmenų). Taip smarkiai besiskiriančių sutikusųjų dalyvauti tyrime procentą mes linkę aiškinti tyrimo procedūros skirtumais. Bendro profilio ligoninėse gydytojai paklausdavo pacientų, ar jie sutiktų dalyvauti tyrime, tačiau dėl labai trumpo jų buvimo ligoninėje mes su jais kontaktuodavome jiems jau grįžus namo. Psichiatrinėse ligoninėse tyrimas vykdavo pacientams dar nepalikus ligoninės. Čia pacientai dažnai neturėdavo kuo užsiimti, nuobodžiaudavo, todėl jų pasiryžimas dalyvauti tyrime galėjo

būti didesnis. Be to, iš tyrimo rezultatų galime kelti prielaidą, kad grįžę namo iš ligoninės žmonės nori kuo greičiau pamiršti mėginimą nusižudyti ir nelinkę apie tai daug galvoti ar kalbėti.

Tyrimo eiga

Visus interviu atliko Vilniaus universiteto Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedros doktorantai (Vaiva Klimaitė ir Said Dadašev), magistrantai (Jolanta Latakienė, Indrė Dapševičiūtė, Antanas Grižas, Ieva Janulytė, Odeta Geleželytė, Aušra Stumbrytė) ir tyrėjai (klinikinė psichologė Dovilė Grigienė). Interviu procesą prižiūrėjo daktaras Paulius Skruibis ir doktorantai Vaiva Klimaitė bei Said Dadašev.

Interviu atlikimo principai aprašyti skyrelyje *Tyrimo metodologija*.

Nusižudžiusiųjų artimųjų prašėme pasidalyti patirtimi šiais aspektais: koks buvo įvykis (savižudybė)? Reakcija tik sužinojus ir vėliau po įvykio (įvykiai, išgyvenimai). Kaip sekėsi grįžti į kasdienes darbus, atkurti socialinį bendravimą? Kaip keitėsi išgyvenimai bėgant laikui? Kokia prasmė, reikšmė suteikiama įvykiui? Neigiami ir teigiami netekties padariniai? Kokios aplinkinių bei profesionalų pagalbos siekė, kokią gavo, kaip tai vertina? Situacijos (socialinės, politinės, ekonominės) šalyje įtaka artimojo gyvenimui, įvykusiai savižudybei, gedėjimo procesui (prašoma prisiminti ir patirtis, susijusias su sovietmečiu bei Nepriklausomybės atgavimu).

Mėginusiųjų nusižudyti prašėme pasidalyti patirtimi šiais aspektais: kas vyko gyvenime prieš mėginimą nusižudyti? Kaip atsirado ir keitėsi mintys apie savižudybę? Kaip kiti padėjo iškilus sunkumams (kokios pagalbos norėjo, siekė, gavo, kaip tai vertina)? Kaip leido aplinkiniams sužinoti apie ketinimą nusižudyti? Kokią žinią mėginimas nusižudyti gali turėti aplinkiniams? Kokie reikšmingiausi išgyvenimai ir įvykiai po mėginimo nusižudyti? Situacijos (socialinės, politinės, ekonominės) šalyje įtaka mėginimui nusižudyti, tyrimo dalyvio ar jo šeimos gyvenimui (prašoma prisiminti ir patirtis, susijusias su sovietmečiu bei Nepriklausomybės atgavimu).

Mėginusieji nusižudyti dar užpildė ir šio tyrimo projekto kiekybinių duomenų anketą (žr. skyrelyje *Tyrimo metodologija*). Nusižudžiusiųjų artimieji šios anketos nepildė, nes jų tyrimas buvo pradėtas kiek anksčiau nei buvo parengtas galutinis anketos variantas.

REZULTATAI

Tyrimo projekto kiekybinių duomenų anketoje yra klausimas apie tai, kaip dažnai tyrimo dalyviai, kai jiems sunku, kreipiasi pagalbos į šeimos narius ar draugus. Mėginusiųjų nusižudyti atsakymų vidurkis yra mažiausias tarp visų

tyrimo projekto grupių – 0,79 (0 reiškia „visai ne“, 1 – „šiek tiek“, 2 – „vidutiniškai“, 3 – „gana daug“, 4 – „labai daug“). Vadinasi, mėginusieji nusižudyti susidūrę su sunkumais nėra linkę kreiptis pagalbos į savo artimuosius ir draugus. Pažymėtina, kad ir kitų tyrime dalyvavusių grupių vidurkiai nėra dideli – jie svyruoja nuo 1,28 (Černobylio avarijos likvidatorių) iki 2,02 (jauniausios kartos). Bet kokiu atveju visų grupių vidurkiai rodo, kad pagalbos tarp šeimos narių ir artimųjų tyrimo dalyviai ieško nedažnai.

Pagalbos į psichikos sveikatos specialistus kreipiamasi dar rečiau – visų tyrimo projekto grupių vidurkiai svyruoja nuo 0 (Sausio 13-ąją žuvusiųjų artimieji) iki 0,87 (mėginusieji nusižudyti). Natūralu, kad mėginusių nusižudyti grupės vidurkis yra didžiausias (nors ir tas didžiausias reiškia tik „šiek tiek“) – 71 proc. šios grupės tyrimo dalyvių anketą pildė būdami psichiatrijos ligoninėje.

Išanalizavus interviu duomenis, buvo išskirtos su vengimu kalbėti, išsakyti savo sunkumus kitiems ir kreiptis pagalbos susijusios temos, pasikartojančios abiejose imtyse: savikliova, nepasitikėjimas aplinkiniais, savižudiškas elgesys kaip neigiama socialinė žymė. Trumpai aptarsime kiekvieną iškilusią temą.

Su **savikliova** susijusios vengimo kreiptis pagalbos į kitus priežastys atspindi įsitikinimus apie save kaip turintį savarankiškai išspręsti sunkumus, negalintį parodyti savo silpnumo kitiems ar ką nors apkrauti savo rūpesčiais (nusižudžiusiųjų artimųjų grupėje – 12 dalyvių, mėginusiųjų nusižudyti – 15 dalyvių, 61 proc. nuo visos imties).

Dalis tyrimo dalyvių reiškė įsitikinimus, kad jie turi patys įveikti savo sunkumus nesikreipdami pagalbos į kitus:

„[Tyrėjas, toliau – T: *kokios pagalbos susidūręs su savo sunkumais norėjote gauti iš kitų?*] *Visiškai jokios, visiškai jokios, aš turiu pats susitvarkyt. Kaip ir viskas visą laiką, aš pats viską turiu. Iš tikrųjų jokios nenorėjau.*“ (mėginęs nusižudyti, toliau – MN);

„*Tai aš niekam nepasakojau ką aš išgyvenu (aš)... (3 s.) Man... Aš pats savyje gyvenau, ir pats sau, reguliuoju, aš nelinkęs bendrauti ten apie kažką, aš aplamai esu uždaras žmogus.*“ (MN);

„*nu, nu aišku pagalbos norėjos tiesiog išspręst, tuos visus, bet aš gi viena. [T: mhm.] galiu išspręst savo šeimos. kas man, man gi ne- neateis ir nepadės ant padėklo. [T: mhm.] viską turiu pati daryt.*“ (MN);

„*aš niekada neįsijaučiau gėdos dėl to, kad man yra tiek sunku, [T: mhm.] kad aš noriu nusižudyti. tiesiog aš nenoriu, kad žmonės tai žinotų, aš nenoriu, kad kažkokie aplinkiniai svarstytų apie mane, tai yra gerai [T: mhm.], ar tai blogai, nes tai yra ne jų reikalas, tai yra mano asmeninis reikalas. [T: mhm.] ir ir ir aš tik tą problemą spręsti, o neleisti aplinkiniams kažką ten svarstyti.*“ (MN);

„*nu aš kažkaip pripratęs į save remtis.*“ (nusižudžiusiojo artimasis, toliau – NA);

„*Ne tai aš išsiklapstysiu pati.*“ (NA);

„*Tu supranti, kad nu įeigu tu pats su tuo nesusidorosi, nu niekas tau nepa-*

dės, nu niekas pastoviai šalia tavęs nebus ir vis tiek ta tą kažkaip stengiesi pe per save pereit.“ (NA).

Kai kurie tyrimo dalyviai išsakė įsitikinimus, kad sudėtingi išgyvenimai aplinkinius apsunkena, apkrauna, reiškiamas nenoras, kad jo rūpesčiai taptų aplinkiniams našta, sukeltų nemalonių jausmų:

„aš tiesiog, aš nemėgstu kaip, apkraut kažko savo ten, problemom, nes visos turi savo gyvenimus savo šeimas.“ (MN);

„mamai aš nesakyčiau, nes man jos gaila, [T: mhm.] nes jinai mane labai myli, ir man, man labai iš tikrųjų skaudu, skaudu ją skaudinti.“ (MN);

„Vis tiek darbe tu negali užkraut kitiem savo emocijų, turi, ta prasme, apsimest, kad tau viskas gerai, nors viduj tai tu ten cypi, klyki.“ (NA);

„Nu aš su draugais esu šnekėjus, bet gi negali tu draugam tiek daug dalykų užkraut, nu čia yra labai sudėtinga. Žinoma jie manęs išklauso ten, bet bet kažkaip nu aš pati nenoriu užkraut, nes čia yra labai labai sunku kažkaip priimti, išklaustyti.“ (NA).

Kartu dalyviai išsakė nenorą reikšti tikruosius jausmus, nes manė, kad tai yra kažkas neigiamo, aplinkiniai juos dėl to palaikytų silpnais žmonėmis; taip pat minėjo, kad norėjo išlaikyti stipraus žmogaus įvaizdį:

„Nu aš toks žmogus, man nemalonu prisipažinti, kad aš esu silpna ir aš apskritai pastebėjau tokį dalyką, kuo žmogus išoriškai yra linksmesnis, ir stipresnis atrodo, tuo viduje jis labiau sulaužytas yra.“ (MN);

„anksčiau, nesuprasdavau galbūt galvodavau gal tai gėdinga labai, rodyti savo jausmus, [T: mhm.] taip viešai. [T: kodėl galvoji, kad gėdinga rodyti jausmus?] nežinau, nes visą laiką norėjau būt stipri ir galvoju jeigu aš čia savo kokias mmm silpnības parodysiu tai galbūt atrodysiu nebe tokia stipri... [T: mhm.] galbūt mane nepriims, pradės menkinti ir...“ (MN);

„Per laidotuves, pavyzdžiui, aš labai nenorėjau kitiem žmonėm rodyt ašarų. Ir aš nie- net net nei verkiau, nei nieko <...> Nu ir po to sakau, aš gailėjau, kad aš nesugebėjau su juo atsiseikint, vaidinau prieš kažką, kitus, nenorėjau verkt, o gal reikėjo, gal būtų tada lengviau.“ (NA).

Kita tema, būdinga tiek mėginusiems nusižudyti, tiek gedintiems artimiesiems, yra **nepasitikėjimas aplinkiniais** (nusižudžiusiųjų artimųjų grupėje – 7 dalyviai, mėginusiųjų nusižudyti – 10 dalyvių, 39 proc. nuo visos imties). Dalyviai išsakė netikėjimą galimybe gauti pagalbą iš aplinkinių manydami, kad aplinkiniai negali ar nėra linkę padėti, o galbūt nenori susidurti su kenčiančiojo rūpesčiais:

„nu kas čia tau padės, kiekvienas gyvena savo gyvenimą, kas čia tau padės.“ (MN);

„vėlgi aš maniau, kad čia yra mano asmeninė problema, dėl to aš per daug ir nenorėjau ir niekada nesitikėjau ir nemaniau, kad kažkas iš artimųjų man galėtų padėt.“ (MN);

„Nemėgstu rodyt, užsidedi kaukę kažkokią ir atrodo visi, kas manęs nepa-

žįsta, kad aš pats laimingiausias žmogus, kad man viskas gerai, kad man sekasi. Nes tu esi su su ta kauke, kam reikia kitam žmogui matyt tave verkiančią arba nusiminusią, jie mieliau priima tave linksmą.“ (NA).

Pastebėtas netikėjimas aplinkinių, nesusidūrusių su panašia patirtimi, gebėjimu suprasti, pakelti skausmą, kurį išgyvena dalyvis:

„Kalbėt tai nelabai norisi, nes aš nelabai taip noriu kalbėt, nes man atrodo, manęs nesupras. Kad taip ir yra, kas čia supras.“ (NA).

Svarbu paminėti, kad nepasitikėjimą aplinkiniais dalyviai kartais siedavo su neigiama ankstesne bendravimo patirtimi:

„Iš pradžių stengdavausi bendrauti, išsikalbėt bandydavau, bet kaip nu, pastebėdavau kad tiesiog kitiems nerūpi, nelabai klausi, nelabai gilinasi į tai, tai tiesiog, apleidau rankas, nustojau tai daryt.“ (MN);

„nu man, nu, iki to tai man tikrai niekas. [T: mhm.] sako tavo bėdos, [T: mhm.] tavo. [T: mhm.] niekas niekam nieko nerūpi.“ (MN).

Tačiau neretai išsakydavo tiesiog įsitikinimus *a priori*, reiškė bendrą nepasitikėjimą žmonėmis:

„Nežinau, kažkokia baimė, nu kad iškils į viešumą, išeis į viešumą kažkas tai. Nes žinot gi, visokių žmonių yra.“ (MN).

Trečioji tema yra **savižudiškas elgesys kaip neigiama socialinė žymė** (nusižudžiusių artimųjų grupėje – 13 dalyvių, mėginusiųjų nusižudyti grupėje – 14 dalyvių, 61 proc. nuo visos imties). Panašu, kad įvairios su savižudybe susijusios neigiamos nuostatos turi įtakos dalyvių išgyvenimų slėpimui, skatina gėdos, kaltės išgyvenimus. Pavyzdžiui, nusižudžiusių artimųjų grupėje beveik pusė tyrimo dalyvių minėjo nuo aplinkinių slepiantys faktą, kad įvyko savižudybė:

„Ne nu tai artimiausiu draugui pasakiau, o kitiem tai sakau širdis sustojo ir viskas.“ (NA);

„Man liepė meluot, kad ten insultas jai buvo ar kažkas ten.“ (NA);

„Gėda apskritai kam nors pasakyt, tą kaip mirė. Aš, pavyzdžiui, labai mažai žmonių žino, kaip mirė mano mama.“ (NA).

Kai kurie dalyviai manė, kad atsiskleidimas paskatintų neigiamą aplinkinių vertinimą:

„Kai pats galvoji, kad visi žino, kad pas tave taip įvyko, kad ir sakau – norisi nuo bet kokios tos užuojautos bėgt šalin. Jos nereikia.“ (NA);

„Nu būtų išvadinę durne ir beprote nu. Ar net taip va pasijuokę.“ (MN).

Kiti manė, kad atsivėrę sulauks kaltinimų ar priekaištų:

„bet gal priekaištaus ten, kad kodėl tu būtent taip ar [T: mhm] padarei, ar vat, kodėl nepaskambinai, neat-, neatvažiavai vat, būtent bai- baimė to priekaištavimo tau vat, [T: mhm.] kad būtent ten vat. nes...nes...nu, toks nu, toks j- j- jausmas gal tave aprėks ten kažką ar panašiai.“ (MN);

„Man buvo baisu nu kam nors paskambinti. Man buvo gėda baisiai, kad man pradės sakyti, kad tu ką, durna, ką tu darai, man buvo baisu, baimė tokia irgi

buvo labai.“ (MN).

Kai kuriems tyrimo dalyviams teko susidurti su skaudinančiu, išskiriančiu ar „žyminčiu“ socialine žyme aplinkinių elgesiu, smerkimu:

„ne, rimtais jie ten mano plano tokio kvailo nelaiškė. Paprasčiausiai – durak, chi chi cha cha.“ (MN);

„ir tas pasakymas, kaip tu savanaudiškai elgiesi ir negalvoji apie kitus, tai man buvo labai keista ir aš tada visą laiką atšaudavau, kodėl jūs nepagalvojat kaip aš jaučiuosi ir kaip man yra iš tiesų.“ (MN);

„Tai man atrodo, kad dabar aš po tokia kaip ir išskirtinė. Nes buvo tokie keli atvejai, kad pasakydavo: nu tai ta moteris, kurios sūnus pasikorė.“ (NA);

„Tada, aišku, visi, o kokia tu durna, kodėl taip pasielgei. Nuuu, pasielgiau tai pasielgiau jau kaip sakoma.“ (MN);

„mano šeima labai, labai nekaip sureagavo į tokį dalyką, [T: mhm.] ta prasme jiems buvo labai didelis šokas, kad aš nusprendžiau tą padaryti. ir, aš girdėjau visokių kaltinimų, kad aš egoistė, kad aš išsigalvoju, ir kad, aaa, ir kad čia tas ir anas ir taip toliau. ir buvo sunku.“ (MN).

Nusižudžiusiųjų artimųjų imtyje pastebėti ir su krikščioniškąja kultūra, kurioje savižudybė laikoma nuodėme, susiję stigmatizavimo pavyzdžiai:

„Draugės vyro mama, ji irgi sūnų palaidojo, tik tam sūnui, aišku 48 metai, bet vis tiek sūnus. Tai ten kiekvieną mėnesį užpirkinėja mišias, ir jinai aišku, kad aš taip nedarau, tai jam ten yra blogai, ten už [VARDAS] reikėtų čiut ne kas antrą savaitę, todėl kad jis tokiu būdu išėjo.“ (NA);

„Nu reiškia galbūt, nebūtinai atsitiks bėda ten sakykim mano, ar ne, vaikam, bet galbūt vaikų vaikam. Reiškia, per septynias kartas, reiškia. Jeigu nieko nenutiks va tokio, nu kaip prakeiksmas, kaip kažkoks tai vat nu, nu vis tiek tai yra savižudybė, tai yra, nu tai yra ne tik negarbė, bet ir nuodėmė. <...> Tai vat, aš nežinau, ar tai yra, kaip tai aiškina man trūksta žinių tą paaiškinti. Ir ir nesuprantu. Bet bet negarbė, sakykim, aš tai jaučiu. Kad tai yra tokios vat nu, kaip sako, be kaltės kaltas. Tai ne kaltas, bet ta ne nuo manęs priklausanti, ne nuo manęs priklausanti.“ (NA).

REZULTATŲ APTARIMAS

Mėginusieji nusižudyti ir nusižudžiusiųjų artimieji nėra tapačios grupės ir jų patirtys taip pat gana skirtingos. Visgi abiejų grupių interviu analizė išryškino labai daug panašumų, kokios aplinkinių reakcijos į savo patirtis šie žmonės tikisi. Būtent tai lėmė sprendimą pristatyti abiejų grupių rezultatus tame pačiame straipsnyje. Juo labiau, kad mums rūpi ne tiek atskleisti tarpgrupinių skirtumų niuansus, kiek pamėginti įvardyti vengimo kalbėti apie savo išgyvenimus su aplinkiniais priežastis.

Pristatydami rezultatus pirmiausia minėjome su **savikliova** susijusius vengimo kreiptis pagalbos į aplinkinius aspektus. Daugiau nei pusė tyrimo da-

lyvių reiškę įsitikinimus, kad jie patys turi susitvarkyti su iškilusiais sunkumais ir nenori apkrauti kitų savais rūpesčiais ar vengia pasirodyti silpni, pažeidžiami, stengiasi sudaryti stipraus žmogaus įvaizdį.

Kyla klausimas, kodėl šiems žmonėms taip svarbu atrodyti stipriems? Galima svarstyti, kad šis įvaizdis reikšmingas tiek vertinant save, tiek rūpinantis aplinkinių vertinimu. Gali būti, kad saviklova padeda geriau vertinti save, net jeigu toks įveikos būdas nepadeda išspręsti problemų ir įveikti kančios. Kita vertus, taip gali būti tikimasi išlaikyti „gerą veidą“ prieš kitus ir neprarasti socialinio statuso.

Tyrimo dalyvių saviklova taip pat susijusi su nepasitikėjimu kitais („iš pradžių stengdavausi, bendrauti, išsikalbėt bandydavau, bet kaip nu, pastebėdavau kad tiesiog kitiems nerūpi, nelabai klausi, nelabai gilinasi į tai, tai tiesiog, apleidau rankas, nustojau tai daryt.“ – MN; „Tu supranti, kad nu jeigu tu pats su tuo nesusidorosi, nu niekas tau nepadės.“ – NA; ir su savižudiško elgesio stigma („tiesiog aš nenoriu kad žmonės tai žinotų, aš nenoriu kad kažkokie aplinkiniai svarstytų apie mane, tai yra gerai [T: mhm.] ar tai blogai, nes tai yra ne jų reikalas, tai yra mano asmeninis reikalas.“ – MN; „Kai pats galvoji, kad visi žino, kad pas tave taip įvyko, kad ir sakau – norisi nuo bet kokios tos užuojautos bėgt šalin.“ – NA. Jeigu nėra tikėjimo kitų geranoriškumu, turi kliautis savimi.

Trijų kartų tyrimas atskleidė, kad žmonės dažniau sunkumus bando įveikti patys, be kitų pagalbos, o mėginusiųjų nusižudyti imtyje šios tendencijos dar ryškesnės. „Tradicija“ nekalbėti apie savo išgyvenimus, juos slėpti gali būti siejama ir su sovietinės okupacijos istorija. Tuomet sunkios trauminės patirtys likdavo šeimos ar net atskiro žmogaus paslaptimis, nes dalytis jomis buvo pavojinga. Žmonės turėjo gyventi nuolat bijodami, kad bus išduoti ir pakliūs į represinių struktūrų akiratį (Aarelaid-Tart, 2006; Gailienė, 2008). Nors Lietuva nepriklausoma jau daugiau kaip dvidešimt metų, ilgas okupacijos laikotarpis, formavęs skaudžių išgyvenimų slėpimo elgesio modelį, keičiasi lėtai ir sunkiai.

Nepasitikėjimas aplinkiniais išryškėjo ir kaip atskira tema, susijusi su vengimu kalbėti. Netikėjimas galimybe gauti pagalbą iš kitų, kurie matomi tiek kaip negebantys, negalintys padėti, tiek kaip nenorintys.

Tokie rezultatai gali atspindėti ir neigiamą ankstesnę patirtį bendraujant su aplinkiniais, kai dalyvis galėjo likti nesuprastas, įžeistas, apkaltintas („nu man, nu, iki to tai man tikrai niekas. [T: mhm.] sako tavo bėdos, [T: mhm.] tavo. [T: mhm.] niekas niekam nieko nerūpi.“ – MN).

Kita vertus, susidūrimas su mėginusiuoju nusižudyti ar gedinčiuoju po savižudybės aplinkiniais gali tapti rimtu iššūkiu dėl nežinojimo, kaip bendrauti, padėti, ką sakyti tokioje situacijoje. Tai gali paskatinti ir paties žmogaus ar savižudybės temos vengimą, netinkamas reakcijas, kurios kenčiantį skaudina. O. Grad su kolegomis (2004) įvardija aplinkinių socialinį bejėgiškumą, bendraujant su nusižudžiusiųjų artimaisiais.

Sudėtinga ne tik aplinkiniams, bet ir medicinos darbuotojams. S. Sethi ir U. Shipra (2006) nustatė, kad skubią medicinos pagalbą teikiančių medikų reakcija į mėginusius nusižudyti dažnai pasižymi vengimu ir atstūmimu, priešišku, nerimu, baime bei netikėjimu savo kompetencija suteikti pagalbą. Šių autorių nuomone tokios reakcijos greičiausiai kyla dėl to, kad aplinkiniams sunku priimti savo pačių išgyvenimus bendraujant su mėginusiais nusižudyti asmenimis. Pavyzdžiui, vengiant įsisauninti kylantį nerimą, kaltę dėl įsivaizduojamo negebėjimo padėti, vengiama kalbėti ir pačia savižudybės tema.

Vis dėlto pastebima ir nuostata, kuri atsiranda asmeniui net nepabandžius kreiptis pagalbos, nesusidūrus su jam nepriimtinu elgesiu („nelabai taip noriu kalbėt, nes man atrodo, manęs nesupras.“ – NA; „bet gal priekaištaus ten, <...> nes...nu, toks nu, toks j-j- jausmas gal tave aprėks ten kažką ar panašiai.“ – MN). Sakytume, žmogus nutyla dar net nepradėjęs kalbėti. M. Maple ir kolegų (2010) teigimu, savižudybės fenomenas neatitinka visuotinių įsitikinimų ir kultūrinių normų, tad nusižudžiusių artimieji (manytume, kad tai galioja ir mėginusiesiems nusižudyti asmenims), bijodami socialinio atstūmimo, yra linkę slėpti su artimojo mirtimi susijusius faktus ir išgyvenimus. Socialinio atstūmimo baimė bei su ja susijęs elgesys iš tiesų padidina tikimybę, kad aplinkiniai bus linkę atsiriboti ar bent nesuteikti norimos pagalbos ir paramos. Kenčiantieji atsiduria lyg užburtame rate.

Daugiau kaip pusės tyrimo dalyvių pasakojimuose atsiskleidė ir savižudiško elgesio, kaip **neigiamos socialinės žymės**, aspektas. Nusižudžiusių artimieji ir mėginusieji nusižudyti kalbėjo apie savižudybės fakto slėpimą, gėdos jausmo išgyvenimą, neigiamo vertinimo, kaltinimo baimę. Kai kuriems dalyviams realiai teko susidurti su aplinkinių smerkimu, patyčiomis.

D. Vogel, N. Wade ir A. Hackler (2007) empirinio tyrimo rezultatai parodė, kad visuomenėje vyraujančių stigmatizuojančių prielaidų suvokimas prisidėjo prie pačių tyrimo dalyvių kritiško savęs vertinimo, o tai neigiamai paveikė nuostatas dėl pagalbos siekimo ir noro jos ieškoti.

Pastebėti ir su krikščioniškąja kultūra, kurioje savižudybė laikoma nuodėme, susiję stigmatizavimo pavyzdžiai. Gedinčių artimųjų pasakojimai atskleidžia, kad įsitikinimai, jog savižudybė smerkiama, vertinama kaip nuodėmė ir negarbė, gali prisidėti prie išgyvenamos stigmos jautimo. Įsitikinimai, kad į savižudybę derėtų reaguoti smerkimu, vis dar ganėtinai paplitę, o gendintieji po artimojo savižudybės jaučiasi nusidėję ir, kaip įvardijo viena tyrimo dalyvė, „be kaltės kalti“.

Analizuojant tyrimo rezultatus vis iškyla įvairūs socialinės stigmos reiškinio aspektai. Atrodo, kad būtent socialinės stigmos samprata gali padėti apjungti ir suprasti didelę dalį tyrimo rezultatų.

Viena iš priežasčių, dėl kurių tyrimo dalyviai vengia kalbėti apie savo patirtis, yra nerimas dėl galimo socialinio statuso praradimo: „man nemalonu

pripažinti, kad esu silpna" (MN), „nemėgstu rodyt, užsidedi kaukę kažkokią ir atrodo visi, kas manęs nepažįsta, kad aš pats laimingiausias žmogus, kad man viskas gerai, kad man sekasi“ (NA). Taip pat galima svarstyti, kiek nenoras „užkrauti kitiems savo rūpesčius“ atspindi rūpestį kitais, o kiek tarnauja tiesiog kaip racionalus socialiai priimtinas paaiškinimas, iš tiesų maskuojantis tą patį nenorą prarasti socialinį statusą. Tyrimo dalyvių **savikliovą** mes esame linkę matyti kaip vieną iš būdų valdyti stigmą (Frost, 2011).

Tyrimo dalyvių pasakojimuose galima aptikti ir kitų suvokiamos stigmos požymių (Link ir Phelan, 2001): nerimą dėl galimo atstūmimo („*nes tu esi su su ta kauke, kam reikia kitam žmogui matyt tave verkiančią arba nusiminusią, jie mieliau priima tave linksmą*“ – NA), jaučiamą „etikečių klįjavimą“ („*nu būtų išvadinę durne ir beprote nu*“ – MN, „*nu tai ta moteris, kurios sūnus pasikorė*“ – NA) ar atskyrimą („*tai man atrodo, kad dabar aš po tokia kaip ir išskirtinė*“ – NA). Savižudišką elgesį tyrimo dalyviai suvokia kaip tam tikrą **neigiamą socialinę žymę** ir tai gali lemti jų gėdos jausmą, **nepasitikėjimą aplinkiniais** bei norą slėpti išgyvenimus („*Gėda apskritai kam nors pasakyt, tą kaip mirė. Aš, pavyzdžiui, labai mažai žmonių žino, kaip mirė mano mama.*“ – NA).

Taigi yra pakankamai požymių, rodančių, kad mėginusieji nusižudyti ir nusižudžiusiųjų artimieji jaučia, jog savižudybė ir savižudiškas elgesys yra stigmatizuojami reiškiniai. Visuomenėje paplitę stigmatizuojantys vertinimai, viena vertus, gali skatinti krizėje esančius asmenis galvoti, kad jie turi tam tikrų ydų, blogų savybių, kas gali dar labiau sunkinti jų emocinę būseną. Kita vertus, gėda ir baimė susilaukti neigiamų reakcijų iš kitų prisideda prie vengimo kreiptis į kitus žmones. Svarbu pažymėti, kad šiuolaikiniai stigmos tyrinėtojai (Link ir Phelan, 2001; Frost, 2011) teigia, kad stigma – tai abipusis reiškinys, apimantis tiek visuomenėje egzistuojantį požiūrį į stigmatizuojamą grupę, tiek pačios grupės savęs suvokimą bei lūkesčius, kaip jie bus (ne)priimti („suvokiama stigma“).

Galime kelti prielaidą, kad būtent dėl stigmos nusižudžiusiųjų artimieji ir mėginusieji nusižudyti nėra linkę ieškoti profesionalų pagalbos, labai sunkiai ir iš lėto kuriasi savipagalbos grupės. Lūkesčių nepatenkinusi profesionalų pagalba taip pat prisidėjo prie to, kad mėginusieji nusižudyti nenorėjo jos ieškoti („*Nnu, né nėra kur.* (3 s.) *Aš anksčiau lankiausi ten, pas savo poliklinikoj pas psichiatrą ten vaikščiodavau, paskui jau, tris sykius buvau ir man nereikia.*“ – MN). Suvokiama stigma paaiškintų ir tai, kodėl viešoje erdvėje šių žmonių balso beveik negirdėti, nors dėl savižudybių problemos masto lyg ir galėtume tikėtis, kad artimojo dėl savižudybės netekę ar patys mėginę nusižudyti žmonės galėtų viešai išsakyti savo lūkesčius savižudybių prevencijai ir sveikatos ar socialinės apsaugos sistemoms.

Svarbu pažymėti, kad išvadą apie savižudybių stigmatizavimą ir vengimą kalbėti apie su savižudišku elgesiu susijusias patirtis darome iš įvykusių interviu. Tačiau didelė dalis mėginusiųjų nusižudyti ir nusižudžiusiųjų artimųjų

tyrime dalyvauti atsisakė. Dėl tyrimo dalyvių atrankos ypatumų, t. y. dėl policijos pareigūnų ir gydytojų tarpininkavimo, sunku nustatyti tikslų šios dalies dydį. Tačiau visos mūsų tyrėjų grupės subjektyvus patyrimas yra visiškai vienaprasmiškas – bandydami prisikviesti mėginusius nusižudyti ir nusižudžiusių artimuosius dalyvauti tyrime susidūrėme su dideliais sunkumais. Mūsų supratimu, tai taip pat yra vienas iš atspindžių, kiek stipriai yra stigmatizuojamos savižudybės ir savižudiškas elgesys. Žinoma, negalime pamiršti ir to, kad apskritai dalytis sunkiais išgyvenimais gali būti labai sunku, o tai irgi gali lemti atsisakymą dalyvauti tyrime.

Šio tyrimo rezultatai nesudaro galimybių palyginti stigmos dėl savižudiško elgesio Lietuvoje ir kitose šalyse. Vis dėlto tiek tyrimo rezultatai, tiek mūsų pastebėjimai iš klinikinės patirties rodo, kad ši stigma yra stipri. Kaip galime tai paaiškinti? A. Reynders su bendraautoriais (2014) nustatė, kad didsnis savižudybių paplitimas yra susijęs su internalizuota stigma ir gėda dėl savižudiškų tendencijų bei neigiama nuostata į pagalbos siekimą.

Situacijos nepalengvina ir tai, kad per pusę amžiaus trukusią sovietinę okupaciją savižudybių problema apskritai „neegzistavo“, kadangi nesiderino su laimingai socializme gyvenančio piliečio idėja. Be to, kaip jau minėjome įvadinėje šio straipsnio dalyje, nuostata į savižudybes prieš sovietų okupaciją taip pat nebuvo palanki dėl neigiamo Katalikų Bažnyčios požiūrio.

Anot B. Link ir J. Phelan (2011), pakeisti stigmą nėra lengva, nes ji įgyja daugybę pavidalų. Pavienės intervencijos gali duoti tam tikrų rezultatų, tačiau jie gana greitai išnyksta. Todėl būtinos daugialypės įvairių lygmenų intervencijos, kuriomis būtų mėginama pakeisti pamatines nuostatas, lemiančias „eti-kečių klijavimą“, stereotipizavimą, atskyrimą ir diskriminavimą. Manome, kad savižudiško elgesio stigmatizavimą mažintų gilesnis savižudybės reiškinio, mėginusiųjų nusižudyti ir nusižudžiusiųjų artimųjų išgyvenimų supratimas visuomenėje. Socialinės reklamos ir švietimo kampanijos, knygos, filmai labai pasitarnautų siekiant šio tikslo. Taip pat neturėtume užmiršti, kad stereotipai veikia ne tik plačiąją visuomenę, bet ir profesionalus – bendrosios praktikos gydytojus, greitosios pagalbos darbuotojus, psichiatrus, psichologus, socialinius darbuotojus, policijos pareigūnus. Todėl svarbu, kad ruošiant visus šiuos specialistus, savo darbe dažnai susiduriančius su savižudišku elgesiu, būtų skiriama pakankamai dėmesio šių problemų supratimui ir tinkamo reagavimo bei pagalbos įgūdžiams formuoti.

Kitas kelias – mėginti pakeisti galių santykį, ribojant dominuojančių grupių galią. Pavyzdžiui, nesant specializuotos pagalbos mėginusiems nusižudyti, tokie žmonės yra nukreipiami į psichiatrijos ligonines arba išvargintų gydytojų yra traktuojami kaip manipulatoriai. Abiem atvejais sukuriama prielaidos stigmatizavimui, kurių svorį būtų galima bent iš dalies sumažinti traktuojant savižudišką elgesį ne vien kaip psichikos sutrikimų pasekmę

ir sukuriant specializuotas intervencijas, įgalinančias mėginusius nusižudyti įveikti krizines situacijas. Dėl to labai svarbu, kad vyktų pokyčiai Lietuvos psichikos sveikatos sistemoje – nuo dominuojančio biologinio požiūrio (lemiančio išskirtinai medikamentines intervencijas) būtų judama link biopsichosocialinio požiūrio.

Itin svarbus pačių žmonių, patiriančių šias problemas, žodis. Pavyzdžiui, nusižudžiusių artimųjų savipagalbos judėjimas ir viešas kalbėjimas apie savo patirtį galėtų padėti mažinti savižudiško elgesio stigmą. Todėl nusižudžiusių artimųjų iniciatyva turėtų būti visapusiškai palaikoma.

LITERATŪRA

- Aarelaid-Tart, A. (2006). *Cultural Trauma and Life Stories*. Helsinki: Kikimora Publications.
- Bille-Brahe, U. (2000). Sociology and Suicidal Behaviour. In K. Hawton & K. Hering (Eds.). *The International Handbook of Suicide and Attempted Suicide* (193–207). Chichester: John Wiley & Sons.
- De Leo, D. (2010). We need to talk about suicide [Editorial]. *MJA-Insight*. Paimta iš: <https://www.mja.com.au/insight/2010/6/professor-diego-de-leo-we-need-talk-about-suicide>.
- Dragolov, G., Ignác, Z., Lorenz, J., Delhey, J., & Boehnke, K. (2013). *Social cohesion radar: Measuring common ground. An international comparison of social cohesion*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Dyregrov, K., Grad, O., De Leo, D., & Cimitan, A. (2013). Surviving Suicide. In D. De Leo, A. Cimitan, K. Dyregrov, O. Grad & K. Andriessen (Eds.). *Bereavement after traumatic death: Helping the survivors* (37–48). Göttingen, Germany: Hogrefe.
- Feldman, J. M. (2014). History of Community Psychiatry. In by H. L. McQuiston, W. E. Sowers, J. M. Ranz & J. M. Feldman (Eds.). *Handbook of Community Psychiatry* (11–20). Springer: New York.
- Frost, D. M. (2011). Social Stigma and its Consequences for the Socially Stigmatized. *Social & Personality Psychology Compass*, 5(11), 824–839.
- Gailienė, D. (1998). *Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje*. Vilnius: Tyto alba.
- Gailienė, D. (2008). *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba.
- Grad, O. T., Clark, S., Dyregrov, K., & Andriessen, K. (2004). What helps and what hinders the process of surviving the suicide of somebody close? *Crisis*, 25(3), 134–139.
- Lester, D., & Walker, R. L. (2006). The Stigma for Attempting Suicide and the Loss to Suicide Prevention Efforts. *Crisis*, 27(3), 147–148.
- Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology* 27, 363–385.
- Maple, M., Edwards, H., Plummer, D., & Minichiello, V. (2010). Silenced voices: Hearing the stories of parents bereaved through the suicide death of a young adult child. *Health and Social Care in the Community*, 18(3), 241–248.

- Mitchell, A. M., Kim, Y., Prigerson, H. G. & Mortimer-Stephens, M. (2004). Complicated grief in survivors of suicide. *Crisis*, 25(1), 12–18.
- Pebenito, R. J. Jr., & Germanavičius, A. (2011). Policy study on prevention of suicide in Lithuania. *Mental Health Reforms*, 18–21.
- Reynders, A., Kerkhof, A. J. F. M., Molenberghs, G., & Van Audenhove, C. (2014). Attitudes and stigma in relation to help-seeking intentions for psychological problems in low and high suicide rate regions. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 49(2), 231–239.
- Sapsford, R., & Abbott, P. (2006) Trust, confidence and social environment in post-communist societies. *Communist and Post-Communist Studies*, 39, 59–71.
- Saulaitis, A. (2001). Katalikų Bažnyčios požiūris į savižudybę ir savižudybių prevencija. Iš D. Gailienė (sud.) *Savižudybių prevencijos idėjos*. Vilnius: Tyto alba.
- Sethi, S., & Shipra, U. (2006). Attitudes of clinicians in emergency room towards suicide. *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice*, 10(3), 182–185.
- Shor, R. (2006). When children have problems: Comparing help-seeking approaches of Israeli-born parents and immigrants from the former Soviet Union. *International Social Work*, 49(6), 745–756.
- Skruibis, P. (2004). *Lietuvos, Norvegijos ir Švedijos regionų politikų nuostatos savižudybių atžvilgiu*. Npublikuotas magistro darbas, Vilnius.
- Van Voren, R. (2013). *Psychiatry as a tool for coercion in Post-Soviet countries*. Belgium: European Parliament Directorate-General for External Policies of the Union Policy Department.
- Vogel, D. L., Wade, N. G., & Hackler, A. H. (2007). Perceived public stigma and the willingness to seek counseling: the mediating roles of self-stigma and attitudes toward counseling. *Journal of Counseling Psychology*, 54(1), 40–50.
- World Health Organization (2014). *Preventing suicide. A Global Imperative*. Paimta iš: http://www.who.int/mental_health/suicide-prevention/world_report_2014/en/.

VYRŲ SUICIDIŠKUMO PRIELAIDOS

*Dovilė Grigienė, Paulius Skruibis, Said Dadašev, Vaiva Klimaitė,
Odeta Geleželytė, Rasa Bieliauskaitė*

ĮVADAS

Lyginant Lietuvos ir Europos Sąjungos savižudybių rodiklius, ypač išsiskiria vyrų savižudybės. Europos Sąjungos (EU-28) 2011 m. vyrų savižudybių rodiklis – 19 (mirties atvejai šimtui tūkstančių gyventojų), kai Lietuvoje – 61 (Eurostat, 2015). Daugelyje pasaulio šalių vyrų savižudybių yra daugiau nei moterų, tačiau Lietuvoje šis skirtumas dar didesnis. Europos Sąjungoje (EU-28, 2011) vyrai nusižudo 3,9 karto dažniau nei moterys, Lietuvoje – 5,2 karto dažniau.

Beveik visame pasaulyje pastebima tendencija, kad pavykę bandymai nusižudyti dažnesni tarp vyrų nei tarp moterų, tačiau apskritai moterys bando žudytis dažniau nei vyrai (Beautrais, 2006). Tokius skirtumus tarp bandymų žudytis ir savižudybių skaičiaus autoriai pavadino savižudiško elgesio lyčių paradoksu (Canetto, 2008). Vienas šio paradokso paaiškinimų – pasirenkami savižudybių būdai. Moterų pasirenkami būdai dažnai nėra mirtini, kai vyrai savižudybei linkę rinktis žiauresnius, agresyvesnius metodus (Lester, 1995).

Viena iš plačiai tyrinėtų suicidiškumo prielaidų – trauminė patirtis ir ją lydintys sunkūs išgyvenimai. D. Stein su kolegomis (2010) atliktame tarptautiniame tyrime, kuriame buvo analizuoti daugiau nei 100 tūkst. dalyvių pateikti duomenys, detaliau gilinosis į ryšį tarp patirtų trauminių įvykių ir savižudybės rizikos. Autoriai nustatė, kad įvairūs trauminiai įvykiai (ypač seksualinis ir tarpasmeninis smurtas) susiję su padidėjusia savižudybės rizika (mintimis apie savižudybę, bandymu nusižudyti); patirti įvykiai geriau prognozuoja mintis apie savižudybę nei stipresnės savižudybės rizikos požymius (bandymus nusižudyti). Taip pat pastebėta, kad reikšmingas yra ir trauminių patirčių skaičius – kuo daugiau trauminių įvykių, tuo didesnė savižudybės rizikos tikimybė.

Trauminiai įvykiai gali sukelti įvairių psichikos sveikatos problemų, jie yra pagrindinė potrauminio streso sutrikimo priežastis. Per gyvenimą gali būti traumuojančius įvykius patiria 60–80 proc. žmonių, o potrauminio streso sutrikimas (PTSS) 2012 m. buvo diagnozuotas 1 proc. Europos gyventojų. Šis sutrikimas pasireiškia emocinėmis, pažintinėmis, fiziologinėmis ir elgesio reakcijomis, kurios sutrikdo asmens funkcionavimą (Kazlauskas, 2013). Tyrimų

metaanalizę atlikę K. Krysinska ir D. Lester (2010) teigia, kad pagal daugelio studijų duomenis PTSS turi sąsają su didesne minčių apie savižudybę bei bandymų nusižudyti tikimybe.

A. Värnik ir kt. (2003) nurodo, kad bendras savižudybių rodiklis Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje, priklausiusiose Sovietų Sąjungai, sociopolitinės stagnacijos laikotarpiu (1970–1984) augo gana stabiliu tempu, kai kilusių sociopolitinių ir ekonominių pokyčių metu (1985–1997) išryškėjo didelis savižudybių skaičiaus svyravimas. Analizuodami savižudybių skaičiaus kitimą socialinių transformacijų laikotarpiu matome, kad visuomeniniai pokyčiai labiau paveikia vyrus, nei moteris. Prasidėjus *perestrojkai* Sovietų Sąjungoje, Lietuvoje vyrų savižudybių skaičius sumažėjo 14 proc., moterų – tik 1,4 proc. Atkūrus nepriklausomybę, vyrų savižudybių rodiklis palyginti su moterų didėjo taip pat ženkliau: labiausiai kito jaunų vyrų savižudybių skaičius, kuris 1990–2002 m. padidėjo net 2,5 karto (Gailienė, 2005).

Nemažai studijų, analizuojančių 2008 m. ekonominės krizės sąsajas su savižudybių rodiklių pokyčiais, rodo, kad ekonominis sunkmetis labiau paliečia vyrus nei moteris. S. S. Chang su bendraautoriais (2013) analizavo 54 šalių suaugusių gyventojų savižudybių skaičiaus pokyčius. Apibendrinus rezultatus matyti, kad 2009 m. savižudybių padaugėjo daugumoje tirtų valstybių būtent vyrų imtyje (Europos valstybėse vidutiniškai 4,2 proc. daugiau nei buvo galima tikėtis remiantis ankstesnėmis tendencijomis, Amerikos – 6,4 proc.), tačiau moterų savižudybių rodikliai nepasikeitė Europoje, o Amerikos šalyse stebėtas didėjimas mažesnis nei vyrų savižudybių (2,3 proc.). Savižudybių gausėjimas buvo siejamas su nedarbo didėjimu, ypač šalyse, prieš krizę pasižymėjusiose žemu nedarbo lygiu. Ekonominės krizės įtaka savižudybių rodikliams atsispin-di ir kitų autorių tyrimuose (Pompili ir kt., 2014; Lopez ir kt., 2013).

Klasikinės sociologinės savižudybių teorijos autorius É. Durkheim (1897–2002) visuomenės pokyčių įtaką savižudybių skaičiaus svyravimams aiškina tuo, kad kiekvieno visuomenės nario gerovei svarbu, kad jo norai ir troškimai turėtų ribas, nes tuomet individo tikslų patenkinimas tampa įmanomas, o tai leidžia gyvenime matyti prasmę ir tam tikrą tvarką. Kadangi žmogus pats sau tų ribų nubrėžti negali, būtina išorinė (visuomenės) jėga, reguliuojanti kiekvieno individo norus įvairiomis taisyklėmis, normomis, vertybėmis, vyraujančiomis toje visuomenėje. Tačiau kai visuomenė patiria krizę, išgyvena ūmias permainas, ji nesugeba išlaikyti tos tvarkos ir savižudybių skaičius šokteli. Krizės metu dalis žmonių atsiduria blogesnėje socialinėje padėtyje, jiems tenka labiau suvaržyti savo poreikius ir gali būti per sunku susitaikyti su nauja situacija. Arba atvirkščiai, dingus norų riboms atsiveria durys iliuzijoms, o kartu – ir nusivylimams. Tokio tipo savižudybę, nulemtą per silpnos socialinės reguliacijos, É. Durkheim (2002) pavadino „anomine“ (pakrikusios tvarkos) savižudybe.

W. Feigelman su kolegomis (2014) nustatė sudėtingus ekonominės padėties (nedarbas, finansinės problemos ir kt.) ryšius su savižudybėmis. Jie išskėlė prielaidą, kad savižudybė įvyksta dėl jai sudarytų „idealių sąlygų“ tam tikru metu: pažeidžiamas asmuo, turintis teigiamas nuostatas dėl savižudybės, atsiradus sunkumams, kurių, jo manymu, jis įveikti negalės, pasirenka kitą išeitį – atimti sau gyvybę. Tai galėtų paaiškinti ir staigių politinių pokyčių ir ekonominių krizių poveikį savižudybių rodiklių šuoliams.

Kalbant apie vyrų savižudybes, svarbu nagrinėti, kaip tai galėtų būti susiję su vyrišku tapatumu. Vyriškumas, kaip ir moteriškumas, yra dinaminis ir daugialypis konstruktas, kintantis priklausomai nuo situacijos, o skirtingi žmonės tai skirtingai išreiškia (Pechter, 2003). H. Farrimond (2012) nurodo, kad vyriškas tapatumas kinta ir pagal tai, kokia socialinė aplinka tuo metu yra, pavyzdžiui, ar bendraujama su bendradarbiais, draugais, ar su panašiais j save ir pan. Anot C. Pechter (2003), vyriškumas ar moteriškumas formuojasi per išmokymo procesą, nes vaikai ar paaugliai išmoksta savo aplinkoje vyraujančias vyriškumo ar moteriškumo formas. Tai leidžia galvoti apie kultūrinius skirtumus, kai nusistovėjęs tam tikras vyriškumo supratimas perduodamas iš kartos į kartą.

Kultūriškai susiformavęs vyriškumo suvokimas gali būti susijęs su tuo, kad vyrai rečiau kreipiasi pagalbos į psichikos sveikatos specialistus (Möller-Leimkühler, 2002). Nagrinėjant vyrų sveikatos problematiką A. Dolan (2014) siūlo neapsiriboti tik vyriškumo samprata – jo nuomone, svarbu, kad būtų apimtas platesnis kontekstas, pavyzdžiui, socialinis ar ekonominis. A. Dolan (2014) tyrimo metu vyrai nurodo, kad kalbėti apie savo išgyvenimus yra nevyriška, tačiau taip pat pripažįsta, kad nekalbėjimas veda prie dar didesnių problemų, kad tai blogina savijautą.

A. Dolan (2014), analizuodamas interviu su vyrais, pateikia mintį, kad galbūt vyrų polinkis nerodyti savo emocijų ar sunkių išgyvenimų partnerei yra kaip strategija išlaikyti galią santykiuose, pateikti save kaip dominuojantį partnerį. Galime kelti prielaidą, kad jeigu turintis tokio pobūdžio įveikos būdą vyras susiduria su traumišku įvykiu ir patiria stiprų stresą, nekalbėjimas apie tai tampa kliūtimi įveikti traumą. J. Herman (2006), kaip ir dauguma kitų su traumotais žmonėmis dirbančių psichoterapeutų, teigia, kad sunkūs išgyvenimai įveikiami integruojant juos į savo gyvenimo naratyvą per pasakojimą. H. Farrimond (2012) nagrinėja, kaip vyrai vis dėlto kreipiasi pagalbos, ir atskleidė kitokį vyrišką tapatumą – vietoje „vyro neandartaliečio“ gali būti vyras, kuris, susidūręs su sveikatos problemomis, imasi veiksmų ir siekia būti sveiku visuomenės nariu. Tai atspindi besikeičiantį kultūrinį vyrišką tapatumą.

Vyriškumo sampratai ir formavimuisi itin svarbūs kultūriniai procesai. A. Tereškinas (2004) vyriškumą apibrėžia kaip taisykles ir normas „priimtinam vyro elgesiui“. Vyriškumą labiausiai apibūdina heteroseksualumas, ekonomi-

nė nepriklausomybė, gebėjimas išlaikyti šeimą, fizinė galia, buvimas racionaliui, emocijų slopinimas, dėmesys „seksualinėms pergalėms“, nedarymas to, kas suvokiama kaip moteriška. Pabrėžiama drąsa, agresyvumas, protas, kūno tvirtumas. Atlikus reprezentatyvią apklausą Lietuvoje išryškėjo, kad mūsų šalies gyventojai svarbiausiais „normalaus“ vyro savybėmis laiko sugebėjimą uždirbti pinigų (72 proc.), mokėjimą atlikti buitines darbus (67 proc.), vaikų ap rūpinimą, priežiūrą, auklėjimą (67 proc.), moters globojimą (66 proc.). 77 proc. vyrų mano, kad atitinka „normalaus“ vyro įvaizdį. Ypač aktualizuojamas sunaikinti dirbančio ir uždirbančio vyro vaizdinys.

Šiuolaikinės raidos teorijos pabrėžia tėvo ir sūnaus ryšio svarbą vyriškumo formavimuisi (Tyson Ph, Tyson R., 1990). Psichoanalitinėje literatūroje galima rasti įžvalgų apie tėvo figūros svarbą ir suicidiniame procese (Perelberg, 1999). Nesėkmingi ankstyvieji santykiai su tėvu, kuris dažnai suvokiamas kaip silpnas, neprieinamas, grėsmingas ar žiaurus, komplikuoja psichologinį atsiskyrimą nuo motinos (Campbell, 1999; Schachter, 1999). Priklausomas santykis su motina ir apsunkintas atsiskyrimas (komplikuota separacija-individuacija) kelia pyktį. Suicidinėse fantazijose „praryjančios“ motinos vaizdinys yra padalijamas į idealizuotos motinos ir „blogosios“ motinos vaizdinius. Kadangi savo paties kūnas yra tapatinamas su „blogąja“ motina, jį reikia sunaikinti, kad būtų pasiekta vienovė su idealizuota motina, kurią reprezentuoja tokie įvaizdžiai kaip „amžinos ramybės būseną“, „vienovė su visata“ ir pan.

Tirdama jaunų vyrų savižudybių priežastis kalbėdamasi su jų artimaisiais, M. L. Rasmussen (2013) priėjo išvadą, kad svarbiausias šių savižudybių veiksnys – neatitikimas tarp idealaus ir realaus „aš“. Jos supratimu, šie jauni vyrai kompensuodavo savo žemą savivertę pervertindami sėkmės ir buvimo sėkmingam svarbą. Dėl to jų savęs vertinimas, pagrįstas išoriniais pasiekimais, buvo labai pažeidžiamas susidūrus su atstūmimu artimuose santykiuose ar suvoktomis nesėkmėmis kitose gyvenimo sferose. M. L. Rasmussen (2013) taip pat daro išvadą, kad toks savivertės pažeidžiamumas formuojasi per santykius su nesirūpinančiu ar smerkiančiu tėvu (tėvo figūromis) ir priklausomybe santykiuose su motina. Nusiziūdžiusieji buvo tarsi įstrigę priklausomuose santykiuose su motina ir nesėkminguose santykiuose su tėvu. Priklausomybė nuo motinos jiems kėlė gėdos jausmą (kurį šie vyrai dažniausiai bandydavo neigti), o nepavykę santykiai su tėvu – pyktį.

Analizuodami mūsų tyrimo duomenų skirtumus tarp turinčių ir neturinčių minčių apie savižudybę vyrų, ieškome galimų paaiškinimų, kaip kultūriniai, socialiniai ir ekonominiai pokyčiai taip stipriai paveikia būtent vyrų savižudybių rodiklius. Ryšio su tėvais analizė atspindėtų vidinius vaikystėje susiformavusius resursus ar santykių su tėvais bruožus, kurie galbūt paveikia minčių apie savižudybę formavimąsi. Taip pat svarbu nagrinėti ir išorinius veiksnius: darbinį užimtumą, pajamas, finansinę padėtį – visa tai susiję su vals-

tybėje esančia ekonomine situacija, bei galimai traumuojančius įvykius ir jų pasekmes, atspindinčias sunkius išgyvenimus, su kuriais vyrams teko susidurti.

METODOLOGIJA

Analizė atlikta su reprezentatyvios imties duomenimis – iš viso buvo apklausti 259 vyrai ir 324 moterys. Ši proporcija atitinka dabartinį Lietuvos vyrų ir moterų tarpusavio santykį. Platesnį tyrimo dalyvių pristatymą žiūrėkite skyrelyje *Tyrimo metodologija*.

Respondentams buvo pateiktas klausimas: „Kaip dažnai esant sunkumams galvojate, kad galėtumėte nusižudyti?“ Atsakymų variantai buvo: visai ne, šiek tiek, vidutiniškai, gana dažnai, labai dažnai. Pagal šio klausimo atsakymus respondentai buvo suskirstyti į dvi grupes: tie, kurie pažymėjo „visai ne“ ir visi kiti, kurie pažymėjo nuo „šiek tiek“ iki „labai dažnai“. Neturinčių minčių apie savižudybę vyrų grupėje buvo 218 respondentų (84 proc.), turinčių minčių apie savižudybę vyrų grupėje – 41 respondentas (16 proc.). Analogiškas suskirstymas atliktas ir moterų imtyje: neturinčios minčių apie savižudybę moterys (282 moterys, 87 proc.) ir turinčios minčių apie savižudybę moterys (42 moterys, 13 proc.).

Analizė atlikta lyginant turinčių ir neturinčių minčių apie savižudybę vyrų grupes. Kilus poreikiui, analizė buvo pagilinama palyginant atitinkamas moterų grupes tuo pačiu aspektu, kadangi toks lyčių palyginimas leidžia geriau pamatyti, kas būdinga būtent vyrų grupei, o ne visai populiacijai bendrai.

Analizavome šių klausimynų duomenis: Tėvų-vaikų ryšio skalės PBI mamos ir tėvo klausimynai (angl.: *Parental Bonding Instrument*); Gyvenimo įvykių klausimynas LEC (angl.: *Life Events Checklist*); Traumos simptomų klausimynas TSQ (angl.: *Trauma Screening Questionnaire*). Klausimynai plačiau aprašyti skyrelyje *Tyrimo metodologija*. Anketoje buvo pateikti demografiniai klausimai apie darbinį užimtumą (šiuo metu dirba ar ne) bei šeimos vidutines pajamas per mėnesį vienam asmeniui. Gaunamos pajamos buvo suskirstytos intervalais ir paverstos įverčiais 5 balų skalėje. Taip pat buvo prašoma įvertinti savo finansinę padėtį nuo „labai bloga“ iki „labai gera“ – tam buvo naudojama 5 balų skalė.

Anketos pabaigoje buvo pateiktas atviras klausimas: „Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas 1990 m. buvo reikšmingas istorinis įvykis. Prašome pagalvokite ir atsakykite, kaip gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje paveikė Jus asmeniškai kaip žmogų.“ Remiantis teminės analizės principais pagal R. E. Boyatzis (1998) palyginome dvi grupes – turinčius minčių apie savižudybę vyrus ir turinčias minčių apie savižudybę moteris – ir išskyrėme šių grupių panašumus ir skirtumus. Teminės analizės metodas plačiau aprašytas tyrimo metodologijos straipsnyje.

REZULTATAI

Ryšys su tėvais (PBI)

Lyginant turinčius ir neturinčius minčių apie savižudybę vyrus pagal jų ryšius su tėvais, skiriasi tik vienas PBI komponentas – tėvo rūpestingumas (žr. 1 lentelę). Turintys minčių apie savižudybę vyrai savo tėvo rūpestingumą vertina mažesniais balais nei vyrai, kurie tokių minčių neturi. Tėvo rūpestingumą anketoje atspindi tokie teiginiai: kalbėdavo su manimi šiltai ir draugiškai; mėgdavo su manimi kalbėtis apie kasdienes reikalus; dažnai man šypsodavosi. Kituose PBI komponentuose statistiškai reikšmingų skirtumų nėra.

1 lentelė. Turinčių ir neturinčių minčių apie savižudybę vyrų PBI komponentų vidurkių palyginimas.

	Neturintys minčių apie savižudybę vyrai	Turintys minčių apie savižudybę vyrai			
	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Rūpestinga mama	7,12 (1,91)	6,46 (2,23)	1,437	251	0,152
Kontroliuojanti mama	4,17 (2,20)	4,31 (2,40)	-0,349	252	0,727
Autoritarinė mama	2,81 (1,90)	3,03 (1,87)	-0,643	251	0,521
Rūpestingas tėtis	5,77 (2,28)	4,35 (2,71)	3,382	234	0,001
Kontroliuojantis tėtis	3,77 (2,26)	3,22 (2,35)	1,356	233	0,176
Autoritarinis tėtis	3,17 (2,12)	3,89 (2,14)	-1,893	233	0,060

Galime kelti prielaidas apie ryšio su tėvu reikšmę formuojantis vyrų mintims apie savižudybę. Tėvo išreikštas rūpestingumas gali sietis su tėviškos figūros ar vyriško autoriteto svarba formuojantis vyriškam tapatumui bei suicidinėms mintims.

Trauminiai įvykiai (LEC) ir potrauminio streso simptomai (TSQ)

Turintys minčių apie savižudybę vyrai yra patyrę daugiau galimai traumuojančių įvykių bei išgyvena daugiau potrauminio streso sutrikimo simptomų nei tie, kurie neturi minčių apie savižudybę (žr. 2 lentelę). Galima galvoti, kad turintys minčių apie savižudybę vyrai ne tik patyrė daugiau trauminių įvykių, bet jų ir nėra išsprendę arba įveikę. Trauminė patirtis ir neįveiktos traumos yra reikšmingos suicidinei elgsenai (Dyregrov ir kt., 2014). Taigi trauminiai įvykiai ir neįveiktas potrauminis stresas gali būti vyrų savižudybių rizikos veiksnius. Žiūrint į TSQ klausimyną, galima bandyti įsivaizduoti, ką išgyvena aukštesnius TSQ rodiklius turintys vyrai: įkyrūs ir slėgiantys prisiminimai apie sukrėtusį įvykį, varginantis irzlumas, pykčio protrūkiai, nervingumas, sunkumas užmigti, susikaupti ir kt.

Norint atsakyti į klausimą, kiek galimai traumuojančių įvykių ir potrauminio streso sutrikimo svarba yra būdinga būtent vyrams, analogišką palyginimą atlikome ir moterų imtyje. Kaip matome iš 2 lentelėje pateiktų šios analizės rezultatų, potrauminio streso simptomų išreikštumu turinčios minčių apie savižudybę moterys nesiskiria nuo tų, kurios tokių minčių neturi. Tačiau pagal patirtų galimai traumuojančių įvykių skaičių turinčios minčių apie savižudybę moterys skiriasi nuo tokių minčių neturinčių moterų tuo, kad yra patyrusios daugiau trauminių įvykių.

2 lentelė. Turinčiųjų ir neturinčiųjų minčių apie savižudybę LEC ir TSQ vidurkių palyginimas.

	Neturintys minčių apie savižudybę	Turintys minčių apie savižudybę					
	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
Vyrai							
LEC	4,37 (2,5)	5,56 (2,91)	-2,728	254			0,007
TSQ	0,81 (1,75)	2,68 (3,24)			3034,5	-3,924	0,000
Moterys							
LEC	3,12 (2,07)	3,86 (2,42)	-2,101	316			0,036
TSQ	1,31 (2,3)	1,45 (2,47)			5631,5	1,563	0,554

Taigi, vyrų ir moterų palyginimas leidžia pamatyti būtent vyrams būdingas minčių apie savižudybę ir trauminių patyrimų sąsajas. Visiems žmonėms potrauminiai išgyvenimai yra savižudybės rizikos veiksnys, tai rodo šia tema atliktų tyrimų rezultatai (pavyzdžiui, Stein ir kt., 2010; Kryszinska ir Lester, 2010), tačiau mūsų tyrimas rodo, kad Lietuvoje trauminio patyrimo pasekmės yra didesnis savižudybės rizikos veiksnys vyrams, o ne moterims. Ši prielaida reikalauja išsamesnio PTSS ir savižudybių sąsajų tyrimo, kiek šis veiksnys aktualus vyrams, o kiek – moterims.

Darbas ir pajamos

Analizuojant, kiek vyrų mintys apie savižudybę gali sietis su valstybėje esančia ekonomine situacija, palyginome turinčių ir neturinčių minčių apie savižudybę vyrų darbinį užimtumą, gaunamas pajamas ir jų subjektyvų vertinimą (žr. 3 ir 4 lenteles). Rezultatai rodo, kad vis dėlto subjektyvus finansinės padėties vertinimas, o ne realus pajamų kiekis išskiria turinčių minčių apie savižudybę vyrų grupę – šie vyrai savo finansinę padėtį vertina prasčiau. Darbinė veikla turinčių ir neturinčių minčių apie savižudybę vyrų nesiskiria statistiškai reikšmingai, tačiau matome, kad reikšmingumo lygmuo yra visai arti 0,05 ribos. Vadinasi, šis veiksnys turėtų būti tiriamas išsamiau, nes gali būti reikšmingas faktorius nagrinėjant vyrų savižudybes.

Kaip ir analizuojant trauminius patyrimus, taip ir kalbant apie ekono-

minės situacijos poveikį kilo klausimas, ar reikšmingos sąsajos būdingos tik vyrams, o galbūt ši tendencija pasireiškia visoje visuomenėje, nepriklausomai nuo lyties. Tačiau analizė atskleidė, kad turinčios minčių apie savižudybę moterys nesiskiria nei vienu mūsų tyrinėjamu aspektu nuo neturinčių minčių apie savižudybę moterų. Taigi, kitaip nei vyrų, jų mintys apie savižudybę neturi sąsajų su tuo, kaip jos subjektyviai vertina savo finansinę padėtį.

3 lentelė. Turinčiųjų ir neturinčiųjų minčių apie savižudybę gaunamų pajamų ir subjektyvaus finansinės padėties vertinimo palyginimas.

	Neturintys minčių apie savižudybę	Turintys minčių apie savižudybę	t	df	p
	M(SD)	M(SD)			
Vyrai					
Pajamos	2,89 (1,28)	2,5 (1,16)	1,720	224	0,087
Subjektyvus finansinės padėties vertinimas	3,14 (0,72)	2,85 (0,80)	2,105	248	0,036
Moterys					
Pajamos	2,61 (1,12)	2,57 (1,26)	0,202	285	0,840
Subjektyvus finansinės padėties vertinimas	3,16 (0,73)	3,02 (0,84)	1,121	312	0,263

4 lentelė. Turinčiųjų ir neturinčiųjų minčių apie savižudybę darbinio užimtumo palyginimas.

		Neturintys minčių apie savižudybę	Turintys minčių apie savižudybę	χ^2	df	p
Vyrai						
Šiuo metu dirbu	taip	60,3 %	43,9 %	3,780	1	0,052
	ne	39,7 %	56,1 %			
Moterys						
Šiuo metu dirbu	taip	49,1 %	33,3 %	3,632	1	0,057
	ne	50,9 %	66,7 %			

Mintis apie savižudybę prognozuojantys veiksniai

Turinčių ir neturinčių minčių apie savižudybę vyrų palyginimas leidžia kelti prielaidą, kad tėvo rūpestingumas, patirti galimai traumuojantys įvykiai, potrauminio streso simptomų išreikštumas, subjektyvus finansinės padėties vertinimas gali būti vyrų mintis apie savižudybę prognozuojantys veiksniai. Todėl buvo atlikta logistinė regresinė analizė, kuri leidžia išmatuoti, kiek tam tikri kintamieji gali prognozuoti patekimą į vieną ar kitą grupę, šiuo atveju – į turinčių ir neturinčių minčių apie savižudybę grupes (Pallant, 2005).

Pagal logistinės regresinės analizės rodiklius, modelis yra tinkamas naudoti prognozuojant vyrų mintis apie savižudybę ($\chi^2 = 5,289$; $df = 8$; $p = 0,726$).

Tikslių spėjimų procentas yra 84,3, modelis paaiškina nuo 15,6 (Cox & Snell R²) iki 25,7 (Nagelkerke R²) duomenų. Modelio kintamųjų rodikliai pateikti 4 lentelėje.

5 lentelė. Vyrų mintis apie savižudybę prognozuojantys veiksniai.

	OR	p
Rūpestingas tėtis	0,790	0,015
LEC	1,100	0,297
TSQ	1,390	0,000
Subjektyvus finansinės padėties vertinimas	0,751	0,327

Kaip matome 5 lentelėje, vyrų mintis apie savižudybę prognozuoja tėvo rūpestingumas ir potrauminio streso simptomų išreikštumas. Kuo tėvo rūpestingumas yra mažiau išreikštas ir kuo daugiau potrauminio streso simptomų vyras nurodo, tuo labiau tikėtina, kad jis pateks į turinčių minčių apie savižudybę grupę. Galimai traumuojančių įvykių ir subjektyvaus finansinės padėties vertinimo vaidmuo modelyje nėra statistiškai reikšmingas.

Visi modelio kintamieji yra svarbūs analizuojant vyrų mintis apie savižudybę, ką rodo ir prieš tai pateiktas grupių palyginimas, tačiau vis dėlto tėvo rūpestingumas ir potrauminio streso simptomai nustelbia galimai traumuojančių įvykių patyrimą bei mintis, kaip vyrai vertina savo finansinę padėtį. Vadinasi, svarbiau yra tai, kaip vyrai susitvarko su traumuojančiais įvykiais, o ne kiek realiai jų patiria.

Kyla klausimas, ar tėvo rūpestingumas ir potrauminio streso simptomų išreikštumas yra tarpusavyje susiję kintamieji, keliant prielaidą, kad galbūt didesnis tėvo rūpestingumas suteikia vyrams resursų konstruktyviau įveikti trauminius patyrimus. Tačiau tėvo rūpestingumo ir TSQ skalių koreliacinė analizė parodė, kad šie kintamieji nėra tarpusavyje susiję – neturi statistiškai reikšmingo koreliacinio ryšio ($r_s = 0,004$; $p = 0,953$).

Teminė atviro klausimo analizė

Analizavome atviro klausimo („Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas 1990 m. buvo reikšmingas istorinis įvykis. Prašome pagalvokite ir atsakykite, kaip gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje paveikė Jus asmeniškai kaip žmogų.“) atsakymus lygindami dvi grupes: turinčių minčių apie savižudybę vyrų ir moterų. Vyrų ir moterų atsakymų palyginimas leidžia išryškinti būtent vyrams būdingas temas.

Abiejų grupių atsakymuose išryškėja tiek teigiamas, tiek neigiamas dabartinio gyvenimo Lietuvoje vertinimas. Suicidiški vyrai ir moterys įvardija ir sunkumus, su kuriais teko susidurti per visą Nepriklausomybės laikotarpį, ir teigiamus aspektus, dėl kurių išgyvena pozityvius jausmus. Tačiau pastebime keletą svarbių aspektų, skiriančių vyrų ir moterų atsakymus.

Tyrimo metu daugiau vyrų nei moterų kalbėjo apie savo **finansinę pa-**

dėtį ir darbinę veiklą. Pastebime, kad moterų pasisakymuose apie finansinius sunkumus ir sunkumus rasti darbą yra stiprus emocinis krūvis, kalbama asmeniškiau, siejant su savijauta, pvz., „*Man beveik niekas nepasikeitė. Sunku buvo tada, o dabar dar sunkiau išgyventi. Dėl visų finansinių sunkumų susirgau depresija. <...> Gyvenu nuo pinigų gavimo (invalidumo pašalpos) iki kito mėnesio, skaičiuodama kiekvieną centą. Tai labai žemina mane kaip Lietuvos pilietę ir suteikia nesaugumo jausmą.*“ Vyrų pasisakymuose emocinis krūvis mažesnis, pvz., „*Dabar gyventi daug sunkiau nei sovietmečiu. Dabar nėra stabilaus darbo, šiandien turi pinigų, rytoj jau nebeturi. Prie ruso kaime buvo geriau gyventi.*“ Galima pastebėti, kad moterys daugiau kalba apie finansinius sunkumus, o vyrai – apie finansinį nestabilumą. Taip pat vyrai skiriasi nuo moterų darbinės veiklos temos išraiška: atsakymuose vyrai pamini pasikeitusį požiūrį į darbą, laisvę rinktis darbinę veiklą, sunkumus susirasti darbą, buvusią laukinio kapitalizmo aplinką. Apibendrinant galima teigti, kad vyrai daugiau nei moterys kalba apie Nepriklausomybės poveikį jų darbinei veiklai ir atsivėrusias galimybes kurti verslą, siekti didesnio uždarbio. Atsižvelgiant ir į kiekybinių duomenų analizės rezultatus, kurie rodo būtent subjektyvios finansinės padėties, o ne realių pajamų skirtumus vyrų grupėje, galima kelti prielaidą, kad vyrams svarbu ne tai, kiek jie faktiškai uždirba, o kaip jie vertina savo finansinius pasiekimus. Be to, mūsų tyrime dalyvavę vyrai kalbėjo apie įvairesnius darbinės veiklos aspektus, ne tik apie sunkumus ir problemas – tai gali rodyti didesnę susikoncentravimą į finansinį aprūpinimą, darbinės veiklos paieškas, jos kūrimą. Kalbama ir apie teigiamus darbinės veiklos pokyčius: pasikeitęs požiūris į darbą, laisvę rinktis darbinę veiklą, atsivėrusios galimybės verslui. Šią prielaidą pagrindžia ir tai, kad vyrai, priešingai nei moterys, mažai kalbėjo apie su darbine veikla ar finansais nesusijusias galimybes ir laisves, pvz., „*Po nepriklausomybės atkūrimo įvyko daug pokyčių. Pradžioje patekom į laukinį kapitalizmą. Atsirado daug galimybių užsidirbti. Vėliau atsivėrė keliai į Europą, nauji verslo planai. Galiausiai nusistovėjus padėčiai atradau ramybę Lietuvoje.*“ Tai, kad vyrai į darbinę veiklą ir su ja susijusius aspektus žvelgia tarsi plačiau, pastebėdami ne tik sunkumus, bet ir galimybes, taip pat gali sietis su vyriškumo suvokimu. Dolan (2014) darbingumo / nedarbingumo svarbą vyrams sieja su tuo, kad šiuo aspektu vyrai suvokia savo statusą ir tai, kaip jie atrodo kitų akimis.

Analizuodami duomenis taip pat pastebime **valstybinio tapatumo, santykio su valstybe** apraiškų skirtumus lyginant vyrų bei moterų atsakymus į atvirą klausimą. Moterims valstybinis tapatumas yra glaudžiau susijęs su jų vidiniu „aš“, pvz., „*tapome laisvesni savo darbais, poelgiais. <...> Esam drąsesni, ...manau, kad esu laisva kaip asmuo, ...užaugau kartu su visais valstybės pokyčiais, ...man smagu galvoti, kad man ir Lietuvos valstybei yra po tiek pat metų, jaučiuosi priklausanti svarbiai, veikliai visuomenės daliai.*“ Kaip matome, atsakymuose matomas tapatinimasis su Lietuva, vartojamas įvardis „mes“, įvardijamas priklausymo jausmas. Žiūrint į vyrų atsakymus, galime matyti kitokį valstybinį tapatumą:

„...manau, kad gyvenant nepriklausomai plačiau susiformuoja asmenybė, kas yra labai svarbu šiuolaikiškam žmogui, ...augdamas laisvoje Lietuvoje aš galėjau vystyti savo pasaulėžiūrą ir plėsti akiratį nevaržomas jokios cenzūros, ...pagrindinis aspektas, kuris, mano manymu, yra visų liberalių pažiūrų žmonių asmenybių formavimosi pagrindas – žodžio ir spaudos laisvė, ...iš TSRS piliečio tapau tikru Lietuvos piliečiu.“ Vyrų atsakymuose valstybinis tapatumas išreiškiamas arba formaliai, kaip „*tapau Lietuvos piliečiu*“, arba valstybės situacija apibūdinama kaip aplinka, kuri veikia asmenybės formavimąsi, bet nėra tos asmenybės dalis. Keliame prielaidą, kad moterims ryšys su valstybe yra daugiau intuityvus, natūralus ir nekvestionuojamas, o vyrams tai labiau susiję su išorine aplinka, kuri arba padeda, arba trukdo formotis geresnei asmenybei. Vyrai daugiau koncentruojasi į racionalius, išorinius kriterijus, savęs kaip asmenybės formavimą ir pateikimą.

Apskritai atsakymų į atvirus klausimus analizė atskleidžia, kad vyrų grupėje vidiniai, intuityvūs, emociniai ryšiai mezgami rečiau, jie silpniau suvokiami arba tiesiog mažiau atsispindi vyrų pasisakymuose. Moterų pasisakymai emocionalesni ir neigiamesni, juose girdima daugiau nepasitenkinimo, nusivylimo valdžia, valstybe, išreiškiami vidiniai išgyvenimai. Vyrų pasisakymai dalykiškesni, lakoniškesni, ne tokie emociški. Pavyzdžiui, moters atsakymas: *„Be pinigų esi vargšas. Valdžioje sėdintis saugo kėdę. O sprendžia tik vietoje viskas. <...> O seime tik miega ir krapšto nosį. Britku žiūrėti į jų posėdžius ir sprendimus. Fu.“*; vyro atsakymas: *„Dabar gyventi daug sunkiau nei sovietmečiu. Dabar nėra stabilus darbas, šiandien turi pinigų, rytoj jau nebeturi. Prie ruso kaime buvo geriau gyventi.“* Galime kelti hipotezę, kad šie vyrų ir moterų pasisakymų skirtumai yra dėl Dolan (2014) aprašyto vyrų polinkio atsitraukti nuo emocinių išgyvenimų, kuris leidžia vyrai jaustis stabiliu šeimą apsaugančiu asmeniu bei dominuojančiu partneriu santykiuose. Reikėtų tolesnių tyrimų, siekiančių atskleisti, ar tokie patys vyrų naratyvai yra ir Lietuvoje.

APIBENDRINIMAS

Tėvo rūpestingumo svarba formuojantis suicidiškiems polinkiams yra svarbiausias mūsų tyrimo kiekybinės dalies radinys. Tai susiję su M. L. Rasmussen (2013) išvada, kad vienas svarbiausių vyrų savižudybių veiksmų gali būti neatitikimas tarp idealaus ir realaus Aš ir savo vertės matavimas išoriniais pasiekimais, galimai susiformuojantis per santykius su nesirūpinančiu ar smerkiančiu tėvu. Mūsų atveju vyrų suicidinei rizikai ir mintims apie savižudybę įtakos gali turėti suvokiamas savo asmenybės neatitikimas vyrams stereotipiškai keliamiems reikalavimams. Dėl to kylantis menkas savęs vertinimas mėginamas kompensuoti išoriniais vyriškumo atributais, tokiais kaip geras uždarbis, pasiekimai. Tokia savivertė yra labai pažeidžiama ir susidūrus su nesėkmėmis, socialiniais, politiniais,

ekonominiais pokyčiais visuomenėje vyrai tampa itin jautriu šių pokyčių atneštų pasekmių indikatoriumi. Tai bent iš dalies paaiškintų virsmų laikotarpiams išaugantį vyrų savižudybių skaičių. Turintys minčių apie savižudybę galimai turėjo ne tokį rūpestingą tėvą, dėl to jie tapo jautresni išoriniams vertinimams, o socialinių pokyčių nestabili situacija tai apsunkina.

Potrauminio streso simptomų intensyvumo svarba atsiskleidė prognostinėje analizėje. Tai galima aiškinti atsižvelgiant į vyrišką tapatumą: simptomų pasireiškimas gali būti suvokiamas kaip nevyriškas ir taip silpninti savęs vertinimą. Iš kitos pusės, polinkis nekalbėti ir neatskleisti savo emocijų, kas taip pat suvokiama kaip vyriška, gali trukdyti traumos įveikai. Taigi tais atvejais, kai vyras nepatyrė pakankamai tėvo rūpestingumo, jis giliai viduje nepasitiki savo vyriškumu ir bando jį išsaugoti per išorinius pasiekimus ir tuomet tampa labiau pažeidžiamas tiek ekonominių sunkumų, tiek susidūrimų su stipriais emociniais išgyvenimais.

Subjektyvus finansinės padėties vertinimas yra aktualesnis vyrams. Kitaip nei suicidiškos moterys, tokie vyrai savo finansinę padėtį vertina daugiau neigiamai nei nesuicidiški vyrai. Galima galvoti, kad suicidiškas vyras yra apimtas neigiamų emocijų, o tai paveikia ir finansinės padėties vertinimą – ji matoma kaip prastesnė. Tačiau klausimų kelia tai, kad tarp suicidiškų ir nesuicidiškų moterų tokio skirtumo nėra. Atviro klausimo atsakymų analizė taip pat rodo, kad darbo ir finansinės padėties temos aktualesnės vyrams nei moterims. Tai gali sietis su vyriškumo išgyvenimu Lietuvoje. Lietuvoje atliktos reprezentatyvios apklausos rezultatai rodo, kad gebėjimas uždirbti pinigų, finansiniai pasiekimai yra suvokiami kaip vyriškumo atributai (Tereškinas, 2004). Taigi galimybė gauti didesnes pajamas vyrams yra kaip viena iš savirealizacijos formų, kuri galbūt siejasi su savivertės jausmu ir savo vyriškumo suvokimu. Vis dėlto subjektyvus finansinės padėties vertinimas yra silpnesnis prognostinis veiksnys nei tėvo rūpestingumas ir potrauminio streso simptomų išreikštumas.

Potrauminio streso simptomų išreikštume suicidiški vyrai skiriasi nuo nesuicidiškų vyrų, o tarp moterų tokio skirtumo nėra. Būtent vyrams labiau išreikšti potrauminio streso simptomai pakankamai neįveikus traumas yra labiau susiję su galimai savižudiškomis tendencijomis. Remiantis kitų autorių plačiomis studijomis (Stein ir kt., 2010; Krysincka ir Lester, 2010) būtų galima tikėtis, kad potencialūs potrauminiai požymiai siesis su didesne savižudybės rizika abiejose grupėse, bet mūsų duomenys to neparodė. Gali būti, kad egzistuoja mažiau tyrinėti vyrų ir moterų skirtumai dėl jautrumo PTSS simptomams. R. Steyn (2012) tyrimo rezultatai parodė, kad skirtingoms lytims suicidinių minčių pasireiškimą numato skirtingi simptomai (vyrams reikšmingiausias padidėjęs autonominės nervų sistemos sujaudinimas, moterims – įkyrus ir pasikartojantis įvykio išgyvenimas prisiminimuose). Kita vertus, galima kelti prielaidą, kad mūsų tyrime dalyvavusiems vyrams ir moterims skirtingai pasireiškė koks nors kitas veiksnys, potencialiai vei-

kiantis PTSS ir suicidiškumo ryšį (pavyzdžiui, depresija) (Krysinska ir Lester, 2010).

Vyriškumo bruožai atsiskleidžia analizuojant vyrų ir moterų atsakymus į atvirą klausimą. Vyrų atsakymai racionalesni, parodantys daugiau ar mažiau apčiuopiamą Nepriklausomybės atgavimo naudą (tokią kaip galimybė formuotis plačiau mąstančiai asmenybei), kalbantys apie rezultatą, faktą – tai galėtų apibūdinti vyrišką reagavimą į pokyčius. Kaip teigia A. Tereškinas (2004), emocijų rodymas stereotipiškai suvokiamas kaip moteriškas elgesys, prilyginamas silpnumo demonstravimui. Baimę demonstruoti silpnumą galima aiškinti tuo, kad tėvo rūpestingumo nepatyrusiam vyrui sunkiau atsiskirti nuo motinos ir iš vienos pusės jis gali bijoti savo moteriškumo, o iš kitos pusės – identifikuotis su „blogąja“ motina ir siekti ją sunaikinti savižudišku veiksniu (Perelberg, 1999; Campbell, 1999; Schachter, 1999).

Mūsų tyrimo rezultatai leidžia suformuluoti kai kurias *rekomendacijas*, svarbias kuriant prevencines ir intervencines programas. Pirmiausia, sveikatos apsaugos sistemoje ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas vyrams, patyrusiems galimai traumuojančius įvykius (eismo įvykiai, nelaimingi atsitikimai, užpuolimai, netektys ir kt.). Bendros praktikos gydytojai turėtų mokėti atskirti situacijas, po kurių gali formuotis potrauminio streso sutrikimas, ir nukreipti pacientus pas kvalifikuotus specialistus.

Kalbant apie pagalbos būdus vyrams, turintiems minčių apie savižudybę, kyla mintis, kad pirmiausia vyrams turėtų būti aišku ir suprantama, kodėl ši pagalba jiems yra naudinga. Turėtų būti aiškiai suformuluotas pagalbos tikslas ir svarba jų sveikatai bei savijautai. Taip pat siūloma pagalba turėtų būti struktūruota, turinti tam tikrą aiškų formatą, tvarką ar eigą – tai suteiktų vyrams didesnę kontrolės jausmą. Remiantis vyriškumo samprata, svarbus būtų ir vyrų suvokimas, kad jie patys renkasi sau padėti ir nėra toje situacijoje silpni.

Platesni prevencinių programų tikslai galėtų būti tėvystės programų taikymas, kūrimas bei jų prieinamumo didinimas. Ypatingas dėmesys galėtų būti skiriamas tėčiams, kurie augina sūnus. Specialus dėmesys reikalingas berniukų ugdymui – jų savivertės ir vyriškumo formavimuisi vyriškos kultūros kontekste – su mokytojais, auklėtojais vyrais, dalyvaujant vyriškose veiklose. Tai iš dalies gali kompensuoti ir rūpestingo tėvo stoką. Savivertė susijusi ir su patyčių išgyvenimu, dėl to svarbi bendraamžių ir mokytojų patyčių prevencija ugdymo įstaigose.

Apibendrinant galima teigti, kad mūsų tyrimas nurodo gaires tolimesniems vyrų savižudybių tyrimams Lietuvoje ir galimoms vyrų savižudybių prevencijos kryptims. Toliau būtų galima išsamiau nagrinėti tėvo vaidmenį formuojantis mintims apie savižudybę, vyrų trauminio patyrimo išgyvenimą ir kaip tai siejasi su saviverte, vyriškumu ir padidėjusiu suicidiškumu. Kalbant apie valstybės ekonominės situacijos poveikį vyrų savižudybėms, reikėtų išsamiau analizuoti darbinės veiklos ir suicidiškumo sąsajas, apimant labiau diferencijuotą darbinės veiklos įvairovę.

LITERATŪRA

- Beautrais, A. L. (2006). Women and suicidal behavior. *Crisis*, 27(4), 153–156.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. California, Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- Campbell, D. (1999). The role of the father in a pre-suicide state. In: R. J. Perelberg (Ed.). *Psychoanalytic understanding of Violence and Suicide* (73–86). New York: Routledge.
- Canetto, S. S. (2008). Women and suicidal behavior: A cultural analysis. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78(2), 259–266.
- Chang, S-S., Stuckler, D., Yip, P., & Gunnell, D. (2013). Impact of 2008 global economic crisis on suicide: time trend study in 54 countries. *British Medical Journal*, 347, 1–15.
- Dolan, A. (2014). "Men give in to chips and beer too easily": how working-class men make sense of gender differences in health. *Health (London, England: 1997)*, 18(2), 146–162. doi:10.1177/1363459313488004.
- Durkheim, E. (2002). *Savižudybė: sociologinis etiudas* [Le Suicide: étude de sociologie]. (vert. J. Skersytė). Vilnius: Pradai. (Original work published 1897).
- Dyregrov, K., Cimitan, A., De Leo, D. (2014). Reactions to traumatic death. In D. De Leo, A. Cimitan, K. Dyregrov, O. Grad, K. Andriessen (Eds.). *Bereavement after traumatic death. Helping the survivors* (19–35). JAV, Vokietija: Hogrefe Publishing.
- Eurostat (2015). Death due to suicide, by sex – 2011. Pasiiekta internetu: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00122&plugin=1>.
- Farrimond, H. (2012). Beyond the caveman: rethinking masculinity in relation to men's help-seeking. *Health (London, England: 1997)*, 16(2), 208–225. doi:10.1177/1363459311403943.
- Feigelman, W., Rosen, Z., Gorman, B. (2014). Exploring prospective predictors of completed suicides. *Crisis*, 35(4), 233–244.
- Gailienė, D. (2005). Užburtame rate: savižudybių paplitimas Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo. *Psichologija*, 31, 7–15.
- Herman, J. L. (2006). *Trauma ir išgyjimas: prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro*. Vilnius: Vaga.
- Houle, J., Mishara, B. L., & Chagnon, F. (2005). Can social support help prevent men from suicide attempt? *Sante Ment Que*, 30(2), 61–83.
- Kazlauskas, E. (2013). Veiksmingi psichologinės pagalbos būdai psichotraumatologijoje. *Psichologija*, 47, 102–115.

- Krysinska, K., Lester, D. (2010). Post-traumatic stress disorder and suicide risk: A systematic review. *Archives of Suicide Research, 14*, 1–23.
- Lester, D. (1995). Preventing suicide in women and men. *Crisis, 16*(2), 79–84.
- Lopez, J. A. B., Gasparrini, A., Artundo, C. M., & McKee, M. (2013). The effect of the late 2000s financial crisis on suicides in Spain: an interrupted time-series analysis. *European Journal of Public Health, 23*(5), 732–736.
- Möller-Leimkühler, A. M. (2002). Barriers to help-seeking by men: a review of sociocultural and clinical literature with particular reference to depression. *Journal of Affective Disorders, 71*(1–3), 1–9.
- Pallant, J. (2005). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using SPSS for Windows (version 12)*. Australia, Sydney: Allen & Unwin.
- Pechter, C. (2003). Masculinities and femininities as communities of practice. *Women's Studies International Forum, 26*(1), 69–77.
- Perelberg, R. J. (1999). Psychoanalytic understanding of violence and suicide: a review of the literature and some new formulations. In: R. J. Perelberg (Ed.). *Psychoanalytic understanding of Violence and Suicide* (17–50). New York: Routledge.
- Pompili, M., Vichi, M., Lester, D., Yang, B., De Leo, D., & Girardi, P. (2014). Suicide in Italy during a time of economic recession: some recent data related to age and gender based on a nationwide register study. *Health and Social Care in the Community, 22*(4), 361–367.
- Rasmussen, M. L. (2013). *Suicide among Young Men: Self-esteem regulation in transition to adult life* (Doctoral thesis). Oslo: Akademika publishing.
- Schachter, J. (1999). The paradox of suicide: issues of identity and separateness. In: R. J. Perelberg (Ed.). *Psychoanalytic understanding of Violence and Suicide* (145–158). New York: Routledge.
- Stein, D. J., Chiu, W. T., Hwang, I., Kessler, R. C., Sampson, N., Alonso, J., <...> Nock, M. K. (2010). Cross-National Analysis of the Associations between Traumatic Events and Suicidal Behavior: Findings from the WHO World Mental Health Surveys. *PLoS ONE, 5*(5), 1–13.
- Steyn, R. (2012). Gender Differences in PTSD diagnostic Criteria and Suicidal Ideation in a South African Police Sample. *Journal of Psychology in Africa, 22*(2), 235–238.
- Tereškinas, A. (2004). Tarp norminio ir subordinuoto vyriškumo formų: vyrai, jų seksualumas ir maskulinizmo politika šiuolaikinėje Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai, 3*, 28–38.
- Tyson, Ph., Tyson, R. (1990). *Psychoanalytic Theories of Development: an Integration*, London- New Haven, Yale university Press.
- Värnik, A., Tooding, L., Palo, E., Wasserman, D. (2003). Suicide and Homicide: Durkheim's and Henry & Short's Theories Tested on Data from the Baltic States. *Archives of Suicide Research, 7*(1), 51–59.

KAI SUNKU VĖL PASITIKĖTI. NUSIVYLIMO IŠGYVENIMAI PO ARTIMOJO SAVIŽUDYBĖS

Vaiva Klimaitė, Odeta Geleželytė

ĮVADAS

Savižudybių problemos mastai Lietuvoje dideli. Nusizudžiusiųjų skaičius mūsų šalyje tris kartus didesnis už Europos Sąjungos šalių vidurkį. Vis dėlto žymus suicidologas E. Schneidman (1973) jau beveik prieš pusšimtį metų pastebėjo, kad savižudybė – tai ne tik pabaiga, bet ir pradžia – nusizudžiusiojo artimiesiems (cit. iš Dyregrov, 2011). Tradiciškai buvo manoma, kad savižudybė labiausiai paveikia apie šešis artimiausius šeimos narius. Pirmasis tokius apskaičiavimus 1972 m. pateikė E. Schneidman (cit. iš Dyregrov, 2011). Šiuolaikiniai tyrėjai linkę šį skaičių padidinti, teigdami, kad įvykis skaudžiai paliečia ir draugus, partnerius, bendradarbius, kaimynus (Dyregrov, 2011). Pasak K. Dyregrov (2011), vakarietiškoje kultūroje apie 10–15 žmonių galėtume įvardyti kaip smarkiai paveiktus įvykusios artimo žmogaus savižudybės. Jei apytiksliai bandytume apskaičiuoti per vienerius metus skaudžiai savižudybių paliestų asmenų skaičių Lietuvoje, jis siektų daugiau kaip 15 tūkst. žmonių.

Gedulas po savižudybės – tai visų fiziologinių, psichologinių, elgesio ir socialinių reakcijų visuma, pasireiškianti asmeniui netekus svarbaus asmens dėl savižudybės (Dunne, Dunne-Maxim ir McIntosh, 1987; Dyregrov, Nordanger ir Dyregrov, 2003). Nusizudžiusiųjų artimųjų tyrimuose nemažai dėmesio skiriama sudėtingiems jų išgyvenimams po netekties. Dažnas šokas, dirglumas, irzlumas, stiprus nerimas, prislėgtumas, nesaugumo, neužtikrintumo, sumaišties, baimės, kaltės jausmai, emocinis bei fizinis sąstingis (Dyregrov ir Dyregrov, 2008; Dyregrov, Cimitan ir De Leo, 2014; Pitman, Osborn, King ir Erlangsen, 2014). Taip pat susilpnėja domėjimasis anksčiau mėgta veikla, tampa sunku susikaupti darbui, pakinta gedinčiojo kasdieninė rutina (Dyregrov ir kt., 2014). Visi šie išgyvenimai, jų gausa ir intensyvumas atspindi netekties dėl savižudybės poveikio asmeniui sudėtingumą ir įvairiapusiškumą.

Atlikę tyrimą, kurio metu surinkome 23 giluminius interviu su nusizudžiusiųjų artimaisiais, pastebėjome, kad po artimojo savižudybės geditiesiems būdingos nusivylimo reakcijos. Anot M. Zeelenberg, W. Van Dijk, A. Manstead ir J. Pligt (2000), nusivylimas randasi po įvykių, kurie neatitinka žmogaus lūkesčių. Įprastai šie įvykiai būna sukelti kito žmogaus ar įvyksta dėl aplinkybių, nepriklausiusių nuo paties nusivylusio asmens. Nusivylimą lydi pa-

syvumo, bejėgiškumo jausmai, liūdesys. Jei nusiviliama kitu žmogumi, dažnai kartu ir pykstama. Nusivylimas aplinkiniais skatina vengimą, norą atitolti, net nutraukti ryšius. Ypač pavojingi dažnai pasikartojantys tokie išgyvenimai, nes jie gali turėti lyg paralyžiuojantį, didelį pasyvumą ir bejėgiškumą skatinantį efektą (Van Dijk ir Zeelenberg, 2002). Mokslinėje literatūroje kiek dažniau analizuojamas nusižudžiusiųjų artimųjų nusivylimas aplinkiniais, kuris gali būti susijęs tiek su netinkamu socialinio tinklo narių (šeimos, draugų, kolegų ir kt.) elgesiu, tiek su aukštais paties gedinčiojo lūkesčiais.

Artimųjų ir aplinkinių socialinėse sąveikose neretai kyla įvairių sunkumų. O. Grad, S. Clark, K. Dyregrov ir K. Andriessen (2004) aprašo aplinkinių *socialinį bejėgiškumą*, jiems bandant palaikyti gedinčiuosius ar reaguojant bendravimo situacijose. Socialinis bejėgiškumas gali reikštis paramos ir rūpesčio trūkumu, vengimu (paties artimojo ar savižudybės temos), negebėjimu toleruoti skausmo ar gedulo, beprasmiškais, skaudžiais pasisakymais („nesigrauk taip, juk turi dar du vaikus“, „jis dabar su Dievu“), netinkamų patarimų dalijimu („tu turi stengtis pamiršti šį įvykį ir gyventi toliau“). Kalbėdami apie netinkamą elgesį su nusižudžiusiųjų artimaisiais, W. Feigelman, B. S. Gorman ir J. R. Jordan (2009) analizuoja mirusiojo ar artimojo kaltinimą, D. Dransart (2013) prideda įkyrias priežasčių, kodėl įvyko savižudybė, paieškas, M. Maple, H. Edwards, D. Plummer ir V. Minichiello (2010) aprašo spaudimą greičiau nustoti gedėti. Po savižudybės artimiesiems neretai tenka susidurti ir su stigmatizavimu¹⁴, kurį lydi nepasitikėjimas, stereotipų priskyrimas, išgyvenama gėda, vengimas (Cvinar, 2005). K. Dyregrov (2002) bei L. J. Barney, K. M. Griffiths, A. F. Jorm ir H. Christensen (2006) teigia, kad stigmatizacija skatina saviizoliaciją ir vengimą kreiptis pagalbos į aplinkinius. Toks aplinkinių, o dažnai ir paties gedinčiojo jaučiamas socialinis bejėgiškumas, stigmatizacija gali būti glaudžiai susiję su nusivylimo jausmais ir dar labiau padidinti atotrūkį tarp gedinčiojo ir jo aplinkinių. O. Grud ir kolegų manymu (2004), socialinį aplinkinių bejėgiškumą gali mažinti gedinčiojo pasirošimas atvirai kalbėti apie įvykį. Tai gali pagerinti tiek pačių artimųjų būseną, tiek padėti aplinkiniams mokytis, kaip bendrauti su gedinčiuoju.

Vis dėlto nusivylimas aplinkiniais gali rasti ne tik dėl netinkamo jų elgesio, bet ir dėl didelių paties gedinčiojo lūkesčių savo socialinei aplinkai. Mokslininkai pastebi tam tikrą neatitikimą tarp nusižudžiusiųjų artimųjų ir aplinkinių tarpusavio sąveikose. Tyrimai neretai atskleidžia, kad nusižudžiusiųjų artimieji jaučia didesnį pagalbos poreikį nei jos gauna (Dyregrov, 2002; Wilson ir Marshall, 2010). W. Feigelman su kolegomis (2009) teigia, kad artimieji gali jaustis įžeisti, apleisti, įskaudinti dėl neišpildytų lūkesčių gauti iš aplinkinių rū-

---

¹⁴ Stigma – tai didelės visuomenės dalies neigiama nuostata į tam tikrą žmonių grupę, pasižyminčią tam tikromis charakteristikomis ar elgesiu (Reynders, Kerkhof, Molenberghs ir Van Audenheve, 2014).

pesčio ir globos. Dėl didelio artimojo jautrumo po savižudybės net pavieniai netinkamo aplinkinių elgesio pavyzdžiai gali būti vertinami kaip ypač skaudūs (Feigelman ir kt., 2009). Taigi kalbėdami apie nusivylimą aplinkinių pagalba po netekties neturėtume pamiršti ir šio konstrukto sąsajų su kenčiančiojo būsenos ypatumais bei lūkesčiais.

Šiame straipsnyje sieksime detaliau paanalizuoti nusivylimo išgyvenimus po artimojo savižudybės, kurie atsiskleidžia gedinčiųjų pasakojimuose. Mokslinėje literatūroje kiek daugiau tyrinėtas nusivylimas aplinkinių reakcijomis, anksčiau aptartas socialinio bejėgiškumo fenomenas. Vis dėlto tyrimo metu gauti duomenys atskleidžia, kad nusivylimas po artimojo savižudybės apima ir paveikia įvairesnes gedinčiojo gyvenimo sritis.

METODIKA

Tyrimo dalyvavo 23 nusižudžiusiųjų artimieji nuo 24 iki 60 metų amžiaus (vidurkis 42 m.). Dalyvavo daugiau moterų ($n = 20$) nei vyrų ($n = 3$). Vaiko neteko 7 tiriamieji, mamos – 6, sutuoktinio – 6, brolio / sesers – 3, tėvo – 1. Tarp nusižudžiusiųjų – 14 vyrų ir 9 moterys. Visi tyrimo dalyviai buvo iš skirtingų šeimų. Laiko po savižudybės vidurkis – 17 mėn. (mažiausiai – 1 m., daugiausiai – 2 m.). Interviu buvo imami Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Jonavoje, Anykščiuose, Zarasuose.

Dalyvių buvo prašoma pasidalyti patirtimi šiais aspektais: koks buvo įvykis (savižudybė)? Reakcija tik sužinojus ir vėliau po įvykio (įvykiai, išgyvenimai). Kaip sekėsi grįžti į kasdienes darbus, atkurti socialinį bendravimą? Kaip keitėsi išgyvenimai bėgant laikui? Kokia prasmė, reikšmė suteikiama įvykiui? Neigiami ir teigiami netekties padariniai? Kokios aplinkinių bei profesionalų pagalbos siekė, kokią gavo, kaip tai vertina? Situacijos (socialinės, politinės, ekonominės) šalyje įtaka artimojo gyvenimui, įvykusiai savižudybei, gedėjimo procesui (prašoma prisiminti ir patirtis, susijusias su sovietmečiu bei Nepriklausomybės atgavimu).

Šiame straipsnyje pristatysime interviu metu atsiskleidusius, su po artimojo savižudybės atsiradusiomis nusivylimo reakcijomis susijusius rezultatus.

REZULTATAI

Analizuojant tyrimo rezultatus, išryškėjo po įvykusios savižudybės atsiradęs nusivylimas įvairiais aspektais: nusižudžiusiu artimuoju, artimiausiais socialinio tinklo nariais (šeima, draugais, kolegomis), valstybine sistema, institucijomis ir aukštesniosiomis jėgomis. Trumpai aptarsime kiekvieną minėtą rezultatų grupę.

Nusivylimas nusižudžiusiuoju

Tyrimo dalyvių pasakojimuose pastebėtas nusivylimas nusižudžiusiu artimuoju dėl tokio jo poelgio ir nekomunikavimo apie išgyvenamus sunkumus aplinkiniams. Gedintieji svarstė, kodėl nusižudęs artimasis nesikreipė pagalbos, nepasakė apie savo savijautą, o vietoje to planavo savižudybę (9 dalyviai, 10 prasminių vienetų). Pasakojimuose dalyviai išsakydavo poreikį gauti atsakymą iš nusižudžiusiojo, kodėl jis pasirinko savanorišką pasitraukimą iš gyvenimo, kreipdavosi pagalbos į ekstrasensus, kurie padėtų rasti šiuos atsakymus, ar net dar kartą pabendrauti su mirusiuoju.

Gedintieji, retrospektyviai permąstydami netekties įvykį, pastebi ženklų, kad artimasis tam ruošėsi jau kurį laiką: „*Bet po to man toks jausmas buvo, kad jisai planavo*“ (Lauryna¹⁵, netekusi brolio). Tai, kad artimasis planavo savižudybę, o ne siekė pagalbos, tyrimo dalyviams kėlė ir nusivylimą, ir pyktį: „*Kažkaip labai, nu va tas pikčiausia gal yra. Kad vat planuoja, nu ir kažkaip gal žmogus ieškotų kitas pagalbos*“ (Lijana, netekusi mamos). Nusivylimą taip pat paskatino ir mintys, kad artimasis, negalvodamas apie gedintįjį, paliko neužbaigtų darbų ir reikalų: „*Užtat šitai pasielgt. <...> sakau, po šiai dienai, aš kaip jisai galėjo taip va mus palikti ir ir viską palikti, ir mane vieną su dviem vaikais ir su kreditu didžiuliu*“ (Jolita, netekusi vyro). Tai, kad artimasis pasirinko savanorišką pasitraukimo iš gyvenimo būdą, taip pat skatino nusivylimo reakcijas (8 dalyviai, 12 prasminių vienetų): „*Nu, vat su pirmais sunkumais žmogus susidūrė ir nesugebėjo susitvarkyt. Savo problemas išsprendė, o apie kitus tai nepagalvojo*“ (Diana, netekusi sūnaus). Svarstoma, kad nusižudydamas asmuo negalvojo apie savo artimuosius. Su šiuo pykčiu ir nusivylimu mirusiu artimuoju, kaip pastebime analizuodami tyrimo duomenis, gali būti susijęs gedinchijų bandymas savižudybės priežastims priskirti sąmoningą mirusiojo norą įskaudinti aplinkinius (4 dalyviai, 5 prasminiai vienetai): „*Arba vat jai kažką tai šovė į galvą, kad nu specialiai tą padaryti, vat kažkaip tai, sako, vat visi šitie daro specialiai savo artimiesiems*“ (Janina, netekusi mamos).

Nusivylimas aplinkiniais

Nusivylimą tyrimo dalyviams dažnai skatino netinkamos aplinkinių reakcijos ir elgesys po artimojo savižudybės. Tai taip pat kėlė pyktį, nepasitenkinimą, liūdesį, aplinkiniai įvardijami kaip nesupratingi.

Nemaža dalis tyrimo dalyvių dalijosi netinkamų aplinkinių reakcijų pavyzdžiais (17 dalyvių, 53 prasminiai vienetai). Antai Jolanta, netekusi vyro, sako: „*Brolis jo vienas tai gal pavydėjo, ar ką. Paskui kaip jau mirė vyras, tai pasakė man, kad taip išeina „galėjai daugiau, geriau gydyt“ arba Auksė, kurios sūnus nusižudė, pastebi: „Kažkaip ir nesupranta manęs, man sakė kad vat nu ko man čia gali būt taip gaila, kad jis buvo toks blogas, jis nedirbo, jis vat triukšmavo, jis*

¹⁵ Vardas pakeistas.

va gėrė“. Kartais dalyviai minėjo manantys, kad aplinkiniai yra nepajėgūs arba nesistengia padėti ir suprasti: jautė palaikymo, rūpesčio stoką, pastebėjo, kad tokios netekties nepatyrę asmenys negali suprasti jų savijautos ir skausmo. Pastebima ir tai, jog kai kuriems gedintiesiems ši pagalba ne visada buvo tinkama. Jausmą, kad gedinčiojo kančia nesuprantama, skatino ir aplinkinių elgesys bei komentarai, kuriais buvo mėginama padėti, tačiau tyrimo dalyviams tai kėlė atvirkštinę reakciją, skatino nusivylimą (6 dalyviai, 7 prasminiai vienetai) : „Dar gražiausia, tai kai sako: „Tu žinok, pamirši...“. Viešpatie, ką tu man siūlai pamiršti? Vaiką?“ (Laima, netekusi sūnaus).

Taip pat jaučiamas nusivylimas aplinkinių reakcija į netekties situaciją: sunku suprasti, kad netektis stipriai pakeitė tik paties artimojo realybę, o aplinkinių gyvenimas nepasikeitė arba pasikeitė nedaug. Akivaizdus nusivylimas atsirandantis atskirtimi tarp tyrimo dalyvio ir aplinkinių (21 dalyvis, 127 prasminiai vienetai). Tai iliustruoja Irmos pasakymas apie sunkumus, kylančius bendraujant su aplinkiniais po sūnaus savižudybės: „Paskui, kai grįžau į darbą, man buvo sunku eiti, labai. Kažkaip tai, nenorėjau matyt ten tų žmonių. Aišku negerai kada, matau, žmonėm irgi sunku, neturi, man ką pasakyti, nežino, ką pasakyti. Bet tie, kurie visai nekreipia dėmesio, tai lyg tai taip vat, suprantat, pagalvoji, kad vat kažkaip tai nu.“

Netinkamas aplinkinių elgesys kai kurių tyrimo dalyvių buvo suvokiamas kaip stigmatizuojantis, žeidžiantis, susijęs su savižudybę supančiais stereotipais (5 dalyviai, 8 prasminiai vienetai). Stigmatizavimas, netinkami aplinkinių komentarai ir reakcijos tyrimo dalyviams kėlė ir pyktį, susierzinimą, norą kaltinti aplinkinius, ir nusivylimą, susijusį su liūdesiu, bejėgiškumu ar beprasmybe. Pasakodama apie artimųjų pastangas slėpti mamos mirties priežastis, Jurga sako: „Ką kiti pagalvos, kad aš neprižiūrėjau motinos ir meluoti labai svarbų faktą, kad žmogus psichologiškai kentė. <...> Pasakyt, kad jam buvo insultas ir pamiršti apie tai. Taip negalima. Nes kiekvienas iš tų, kurie nusižudo, praeina kančią.“

Vis dėlto svarbu paminėti, kad savo pasakojimuose tyrimo dalyviai išreiškė ir teigiamus jausmus, dėkingumą aplinkiniais, kurie rūpinosi, padėjo tiek palaikydami, tiek pasirūpindami buitimi, taigi socialinis bendravimas po artimojo savižudybės apima tiek teigiamus aspektus, tiek neigiamus, kurių vienas yra šiame straipsnyje analizuojamas nusivylimas aplinkinių reakcijomis bei elgesiu.

Nusivylimas valstybe, sistema

Kaip jau minėta, tyrimo rezultatai atskleidė ir nusižudžiusiųjų artimųjų nusivylimą šalies sistema, valstybinėmis institucijomis. Iš viso neigiama patirtimi dalijosi 12 tyrimo dalyvių. Minėtini tiek su Lietuvos Nepriklausomybės atgavimu, tiek su dabartine situacija šalyje susiję aspektai. Nors šiame straipsnyje analizuosime tik nusivylimą, atsiradusį būtent po artimojo savižudybės,

svarbu paminėti, kad buvo pastebėtas ir bendras nusivylimas valstybe, atskiromis jos sistemomis (pavyzdžiui, švietimo, sveikatos). Tyrimo dalyviai daug daugiau dalijosi neigiamais išgyvenimais nei teigiama patirtimi, susijusia su šalies sistema ar visuomenės gyvenimu.

Kai kurie nusižudžiusiųjų artimieji (6 dalyviai, 20 prasminių vienetų) situaciją šalyje vertino kaip turėjusią įtakos įvykusiai savižudybei. Keletas tyrimo dalyvių akcentavo sunkumus, su kuriais teko susidurti nusižudžiusiam artimajam, kai Lietuva tapo nepriklausoma (darbo netektis, socialinės padėties pokyčiai) ir juos siejo su artimojo kančių, privedusių prie savižudybės, pradžia. Pavyzdžiui, Adelė, netekusi vyro dėl savižudybės, sako: „*Ir kaip ir viskas kilo, labai gerai tvarkėsi, labai buvo didžiulis toks „gaspadorius“; liaudiškai tariant, ir jau ten <...> viskas buvo gerai, o kai Nepriklausomybė prasidėjo, kada baigė, griuvo kolūkiai, jis labai stipriai išgyveno ir nejučia, neįvertinant savęs prasidėjo depresija.*“ Dalis artimųjų nusižudžiusiojo kančių siejo su dabartinės padėties šalyje trūkumais, ypač finansiniu nestabilumu, nedarbu: „*Tai gyvent žmogui už šimtą ten litų per mėnesį tai ir ir ir neturėt vilties, nu čia jau orumo nu kaip nu žmogaus orumui tiesiog jau yra nežinau jau ant kiek turi būti sužeistas jisai ir neturėt vilties nu visiškai beviltiškumas ir ir beprasmybė gyvenimo*“ (Justė, netekusi brolio).

Pokalbiuose su tyrimo dalyviais pastebimas ir nusivylimas situacija šalyje dėl įvykių, susijusių su artimojo savižudybe (5 dalyviai, 18 prasminių vienetų). Čia galime išskirti nusivylimą teisėsaugos sistema: „*Šlykščiai jie elgėsi šiaip. Šitie, šlykščiai. Leido nukristi ten, suprantat. Taip nepagarbiai. Su tokia nepagarba. Visai, klaiku.*“ (Irma, netekusi sūnaus); pagalbos nusižudžiusiųjų artimiesiems prieinamumo trūkumu, žiniasklaidos elgesiu: „*O dar spauda visa užpilta buvo. Komentarais, straipsniais, ten tokių. <...> Tokių čiūdų prisiskaičiau. <...> Nu vat, spauda. Nėr moralės, visiškai.*“ (Lauryna, netekusi brolio); šalies politikais ir valdžia, kuri nesiima priemonių savižudybių problemai spręsti.

Nusivylimas aukštesniosiomis jėgomis

Analizuojant tyrimo duomenis pastebimas gediniųjų nusivylimas pasauliu, gyvenimo prasmingumu. Dalis tyrimo dalyvių jautėsi nusivylę aukštesnėmis jėgomis, įvykusi savižudybė sukrėtė jų požiūrį į tvarką pasaulyje (5 dalyviai, 9 prasminiai vienetai): „*Ir atrodo ir susimąstai apie dievus tuos visokius, ir tas knygas paskaičius atrodo nu vat kodėl taip neteisingai, tegul gyvena žmonės, kurie nori gyventi, jeigu yra kas tvarko tą mūsų visatą*“ (Antanina, netekusi dukters). Kiti išsakė mintis, kad gyvenimas po artimojo savižudybės tapo betikslis, beprasmiškas, nevertingas (6 dalyviai, 14 prasminių vienetų): „*Mano gyvenimas liko beskonis, bekvapis, bespalvis. Aš darau viską, ką reikia. Bet aš nieko, absoliučiai nieko neįaučiu*“ (Irma, netekusi sūnaus). Įvykusi savižudybė tapo rimta grėsmė lūkesčiui, kad pasaulyje egzistuoja teisybė, tvarka, kad gyvenimas yra prasmingas.

REZULTATŲ APTARIMAS

Šio tyrimo rezultatai atspindi nusivylimo išgyvenimus po artimo žmogaus savižudybės. Nusivylimo jausmas pasirodė esąs susijęs su kaltės ir kaltinimo, pykčio, nepasitenkinimo, nepasitikėjimo, savigailos, bejėgiškumo ir beprasmybės jausmais. Tai rodo gedinčiųjų asmenų išgyvenimų kompleksškumą ir sudėtingumą. Svarstydami, kodėl nusižudžiusių artimiesiems būdingas toks įvairialypis nusivylimo jausmas, išskyrėme kelis galimus paaiškinimus.

Pirmiausia, tyrimo rezultatuose matome, kad nusižudžiusių artimųjų jaučiamas nusivylimas dažnai yra susijęs su socialinėmis sąveikomis. Nusivylimo aplinkiniais jausmas gali sietis su tiek gedinčiųjų, tiek jų aplinkinių jaučiamu socialiniu bejėgiškumu. Dėl to kyla vengimas kalbėti apie savo išgyvenimus arba apie tai klausti, darosi sunku toleruoti gedulo skausmą. Aplinkiniai dėl šio jaučiamo bejėgiškumo gali netinkamai reaguoti į gedintįjį: kaltinti, vengti, skatinti nebebedėti, dalyti netinkamus patarimus, stigmatizuoti (Feigelman ir kt., 2009; Maple ir kt., 2010; Cvinar, 2005). Dėl kilusio nusivylimo aplinkiniais norima nuo jų atsitraukti, izoliuotis. Be to, nusižudžiusių artimieji, kaip atskleidžia tyrimo rezultatai, nusivylimą aplinkiniais ar visuomene pajunta ne tik faktiškai patyrę netinkamą, stigmatizuojantį elgesį, bet ir dėl to, kad nebuvo patenkinti jų lūkesčiai savo socialinei aplinkai. Palaikymo, rūpesčio, gebėjimo suprasti stoka gali atspindėti ir gedinčiųjų norą, kad aplinkiniai visuomet tinkamai suprastų bei atliptų jų poreikius. Ir kitose šalyse atlikti tyrimai rodo, kad nusižudžiusių artimieji neretai jaučia didesnę pagalbos poreikį nei jos gauna (Dyregrov, 2002; Wilson ir Marshall, 2010), dėl to pasijunta apleisti, atstumti, nesuprasti (Feigelman ir kt., 2009). Taigi nusivylimas artimaisiais ar visuomene priklauso tiek nuo artimojo poreikių neatitinkančio aplinkinių žmonių elgesio, socialinio bejėgiškumo ar gebėjimo išbūti su gedulo jausmais, tiek nuo paties gedinčiojo lūkesčių aplinkiniams, pasirengimo kalbėti apie sunkumus. Geresnį gedinčiųjų artimųjų ir aplinkinių tarpusavio supratimą gali paskatinti gedinčiojo pasirošimas atvirai kalbėti apie įvykį. Tai gali pagerinti tiek pačių artimųjų būseną, tiek padėti aplinkiniams mokytis, kaip bendrauti su kenčiančiuoju (Dyregrov, 2004).

Kaip rodo mūsų tyrimo rezultatai, gedintieji taip pat neretai jaučiasi nusivylę mirusiu artimuoju. Nusivylimas yra susijęs su tokios netekties specifika – mirties savanoriškumu. Netektis dėl savižudybės gedinčiojo dažnai suvokiama kaip atstūmimas, tam tikra išdavystė – ir tai kelia pyktį mirusiajam, norą jį kaltinti dėl tokio poelgio (Dyregrov ir Dyregrov, 2008). Tyrime dalyvavę gedintieji jautė pyktį ir nusivylimą, kad nusižudęs artimasis nepasakė apie savo savijautą, neieškojo kitokių išeičių, pasielgė egoistiškai. Šiuose išgyvenimuose susipina ir gedulas, ir reakcijos į traumą, ir išsiskyrimo skausmas. Kadangi santykis su mirusiuoju po savižudybės nutrūksta (bendravimas nebeįmanomas),

gedintieji nebeturi progos grąžinti susvyravusį pasitikėjimą nusizudžiusiuoju. Norą pašalinti atsiradusį nusivylimą rodo tyrime atsiskleidęs gedinčiųjų poreikis gauti atsakymą, kodėl artimasis nusizudė, dėl to net keletas tyrimo dalyvių kreipėsi pagalbos į ekstrasensus (to iki šiol atliktų nusizudžiusiųjų artimųjų tyrimų apžvalgose neteko aptikti). Tokią netektį patyrusieji permąsto ne tik mirusiojo savižudybės priežastis ir motyvus, bet ir savo požiūrį į pasaulį, nuostatas, vertybes. Gali būti, kad dėl šio siekio suderinti turimą pasaulėvaizdį ir esamą situaciją bei supratimo, kad tikrovė yra nepakeičiama, patiriamas nusivylimas pasauliu, aukštesnėmis jėgomis (Park, 2008).

Tyrimas atskleidė ir gedinčiųjų po savižudybės nusivylimą valstybinėmis institucijomis, šalies sistema. Akcentuojama finansinio nestabilumo, kuris turi įtakos tiek bazinių poreikių tenkinimui, tiek pasitenkinimui gyvenimu, gyvenimo kokybės jausmui, svarba. Permąstant netektį ir artimojo gyvenimą iki jos, tarp gyvenimo kokybės šalyje, socialinių transformacijų ir įvykusios savižudybės aptinkami priežastiniai ryšiai. Mirusiojo gyvenimo retrospektyva bei savižudybės priežasčių paieška dar kartą patvirtina sisteminių aspektų (pavyzdžiui, finansinė padėtis bei saugumas, užimtumas, staigūs neigiami socialiniai pokyčiai ir kt.) svarbą savižudybių prevencijai. Atkreipėme dėmesį, kad analizuojant duomenis buvo pastebėtas bendras nusivylimas valstybe, jos institucijomis įvairiose sistemose, kurio dalyviai nesiejo su įvykusia savižudybe. Įvairūs pokomunistinių valstybių tyrimai atskleidžia, jog šalių, kurioms teko patirti sovietinę priespaudą, gyventojams būdingas bendras nusivylimas ir nepasitikėjimas socialinėmis ir politinėmis institucijomis (Mishler ir Rose, 1997). Vis dėlto atsakyti į klausimą, ar bendras nusivylimas ir pesimizmas nėra labiau paveiktas įvykusios savižudybės, remdamiesi gautais tyrimo duomenimis negalime.

Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad gedinčiųjų po savižudybės išgyvenamas nusivylimo jausmas tampa barjeru, skatinančiu vengimą kalbėtis su aplinkiniais, užsidarymą ir atsitraukimą nuo visuomenės. Kaip teigia W. Van Dijk ir M. Zeelenberg (2002), dažnai pasikartojantys nusivylimo išgyvenimai pavojingi, nes jie gali skatinti didelį pasyvumą, bejėgiškumą. Mūsų tyrime matyti, kad po artimojo savižudybės gedintysis patiria nusivylimą įvairiose srityse: nusiviliama tiek pačiu nusizudžiusiuoju, tiek savo socialinio tinklo nariais, tiek institucijomis, tiek aukštesniosiomis jėgomis. Šis įvairialypis nusivylimas gali tapti rimtu iššūkiu atstatant artimojo pasitikėjimą aplinka. Kita vertus, pastebima ir tai, kad nusivylimą jaučiantys gedintieji patenka į savotišką uždarą ratą. Nusivylimas skatina atsiskyrimą nuo aplinkinių ir savo lūkesčių jų atžvilgiu sumažinimą. Toks supratimo, palaikymo nesitikėjimas sukelia dar didesnę norą atsitraukti. Taip gedintieji ima jaustis vis nesaugesni aplinkoje, mažiau bendraudami su aplinkiniais netenka pagalbos ir paramos šaltinio.

APIBENDRINIMAS IR REKOMENDACIJOS

Tyrimė dalyvavusių nusizudžiusių artimųjų įvardijamas nusivylimo jausmas yra nevienareikšmis: patiriamas nusivylimas mirusiu artimuoju, savo socialine aplinka, visuomene, valstybe ir institucijomis, aukštesnėmis jėgomis. Tokie rezultatai atspindi, kad po artimojo savižudybės pasitikėjimo jausmas gali susvyruoti ir kitose – socialinėje, visuomeninėje, dvasinėje – srityse. Nors jaučiamas pagalbos po artimojo savižudybės poreikis, nusivylimo jausmas gali skatinti gedintįjį atsiriboti nuo aplinkinių, nepasitikėti visuomene, valstybe, institucijomis. Neišpildyti lūkesčiai kelia nesaugumo, vienatvės, bejėgiškumo jausmus. Tokie rezultatai atskleidžia gedinčiojo pasitikėjimo jausmo socialinėje, visuomeninėje bei dvasinėje srityse atstatymo svarbą.

Nusivylimo po artimojo savižudybės analizė parodė gedinčiojo reakcijų kompleksiskumą ir įvairiapusiškumą. Tik susipažinę su sudėtingais gedinčiųjų išgyvenimais galime geriau juos suprasti bei stengtis tinkamai padėti, atliepti gedinčiųjų poreikius. Tyrimas atskleidė, kad savanoriškos mirties pasirinkimas kelia nusivylimo ir pykčio reakcijas, nukreiptas į artimąjį, su kuriuo galimybės pasikalbėti jau niekada nebus. Todėl reikšmingos aplinkinių ir specialistų pastangos toleruojant gedinčiojo poreikį gauti atsakymus, priešasčių paieškas, kartu padedant jam susitaikyti su tokia nepakeičiama ir negrįžtama nežinomybės situacija. Taip pat svarbus darbas atstatant susvyravusį gedinčiojo pasitikėjimo pasaulio tvarka ir pastovumu jausmą, taip siekiant sumažinti išgyvenamą nesaugumą bei beviltiškumą. Tiek aplinkiniai, tiek specialistai, bendraudami su gedinčiais po savižudybės, turėtų stengtis suprasti kenčiančiojo būseną, neigiamų reakcijų – pykčio, irzlumo ir kt. – padažnėjimą bei neventi išreikšti rūpestį ir pasiryžimą padėti – ypač tuomet, kai pastebi, kad pats gedintysis vengia bendravimo, atsiriboja. Matėme, jog toks vengimo elgesys nebūtinai reiškia vienatvės poreikį. Jis gali signalizuoti apie nusivylimo, pykčio bei kitus neigiamus jausmus. Matome, kaip svarbu patiems gedintiesiems kalbėti apie savo būseną ir išgyvenimus, nes tik taip aplinkiniai galės suprasti sunkumus bei stengtis padėti taip, kaip tai geriausiai atitinka konkretaus gedinčiojo poreikius. Pastebime ir atidos artimųjų būsenai svarbą įvairių sričių profesionalų darbe (policijos pareigūnų, žurnalistų, sveikatos specialistų, kitų institucijų darbuotojų): dėl savo būsenos, padidėjusio dirglumo gedintysis gali itin jautriai reaguoti į visas aplinkinių reakcijas, jas pervertinti ir aplinkinių manymu neutralias ar net palaikančias reakcijas suprasti kaip žeidžiančias, skaudinančias ar nuviliančias.

LITERATŪRA

- Abbott, P. (2007). Cultural Trauma and Social Quality in Post-Soviet Moldova and Belarus. *East European Politics and Societies*, 21, 219–258.
- Barney, L. J., Griffiths, K. M., Jorm, A. F., & Christensen, H. (2006). Stigma about depression and its impact on help-seeking intentions. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 40, 51–54.
- Cerami, A. (2009). Socio-Economic Transformations in Post-Communist Countries: Central and Eastern Europe and Russia Compared. *Romanian Journal of Political Science*, 9(2), 25–41.
- Cimitan, A., & De Leo, D. (2014). The loss of a loved one: Theories of adaptation. In D. De Leo, A. Cimitan, K. Dyregrov, O. Grad, & K. Andriessen (Eds.), *Bereavement after traumatic death. Helping the survivors* (5–18). JAV, Vokietija: Hogrefe Publishing.
- Cvinar, J. G. (2005). Do suicide survivors suffer social stigma: A review of the literature. *Perspectives in Psychiatric Care*, 41(1), 14–21.
- Dyregrov, K. (2002). Assistance from local authorities versus survivors' needs for support after suicide. *Death Studies*, 26, 647–668.
- Dyregrov, K. (2011). What do we know about needs for help after suicide in different parts of the world? A phenomenological perspective. *Crisis*, 32(6), 310–318.
- Dyregrov, K., & Dyregrov, A. (2008). *Effective grief and bereavement support. The role of family, friends, colleagues, schools, and support professionals*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Dyregrov, K., Cimitan, A., De Leo, D. (2014). Reactions to traumatic death. In D. De Leo, A. Cimitan, K. Dyregrov, O. Grad, K. Andriessen (Eds.) *Bereavement after traumatic death* (pp. 19-36). JAV, Vokietija: Hogrefe Publishing.
- Dyregrov, K., Nordanger, D., & Dyregrov, A. (2003). Predictors of psychosocial distress after suicide, SIDS and accidents. *Death Studies*, 27, 143–165.
- Dransart, D. (2013). From sense-making to meaning-making: Understanding and supporting survivors of suicide. *British Journal of Social Work*, 43, 317–335.
- Dunne, E. J., Dunne-Maxim, K., & McIntosh, J. L. (Eds.) (1987). *Suicide and its aftermath: Understanding and counseling the survivors*. Ontario: Penguin.
- Feigelman, W., Gorman, B. S., & Jordan, J. R. (2009). Stigmatization and suicide bereavement. *Death Studies*, 33, 591–608.
- Grad, O. (2014). Suicide postvention for different groups in different cultures:

- All different, all the same? In D. De Leo, A. Cimitan, K. Dyregrov, O. Grad, K. Andriessen (Eds.), *Bereavement after traumatic death. Helping the survivors* (174–179). JAV, Vokietija: Hogrefe Publishing.
- Grad, O., Clark, S., Dyregrov, K., & Andriessen, K. (2004). What helps and what hinders the process of surviving the suicide of somebody close? *Crisis*, 25(3), 134–139.
- Maple, M., Edwards, H., Plummer, D., & Minichiello, V. (2010). Silenced voices: Hearing the stories of parents bereaved through the suicide death of a young adult child. *Health and Social Care in the Community*, 18(3), 241–248.
- Mishler, W., Rose, R. (1997). Trust, Distrust and Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies. *The Journal of Politics*, 59(2), 418–451.
- Park, C. L. (2008). Testing the meaning making model of coping with loss. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27(9), 970–994.
- Pitman, A., Osborn, D., King, M., & Erlangsen, A. (2014). Effects of suicide bereavement on mental health and suicide risk. *Lancet Psychiatry*. doi:10.1016/S2215-0366(14)70224-X.
- Reynders, A., Kerkhof, A. J. F. M., Molenberghs, G., & Van Audenhove, C. (2014). Attitudes and stigma in relation to help-seeking intentions for psychological problems in low and high suicide rate regions. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 49(2), 231–239.
- Sapsford, R., Abbott, P. (2006). Trust, confidence and social environment in post-communist societies. *Communist and Post-Communist Studies*, 39, 59–71.
- Van Dijk, W., & Zeelenberg, M. (2002). What do we talk about when we talk about disappointment? Distinguishing outcome-related disappointment from person-related disappointment. *Cognition and Emotion*, 16(6), 787–807.
- Wilson, A., & Marshall, A. (2010). The support needs and experiences of suicidally bereaved family and friends. *Death Studies*, 34, 625–640.
- Zeelenberg, M., Van Dijk, W., Manstead, A., & Pligt, J. (2000). On bad decisions and disconfirmed expectancies: The psychology of regret and disappointment. *Cognition and Emotion*, 14(4), 521–541.

APIBENDRINIMAS

Kultūrinės traumos poveikis asmens psichologinei raidai yra sudėtingas ir daugiasluoksnis. Kultūrinė trauma pirmiausia pasireiškia kolektyvinio tapatumo griuvimu, o tai yra grėsmė ir asmeniniam tapatumui. Okupacijų ir istorinių lūžių sukeltos kultūrinės traumos Lietuvoje paveikė visą visuomenę, kiekvieną šeimą ir kiekvieną žmogų, tie poveikiai buvo ilgalaikiai ir sudėtingi. Atliktoji studija yra mėginimas atskleisti dabartinės žmonių psichologinės savijautos sąsajas su istorinėmis patirtimis ir subjektyviais jų vertinimais.

2013–2014 m. reprezentacinės **trijų kartų** Lietuvos gyventojų imties tyrimas parodė iš esmės teigiamą po Nepriklausomybės vykusių socialinių transformacijų vertinimą visose kartose. Jauniausioji karta socialines transformacijas vertina geriausiai.

Pokyčių vertinimas susijęs su asmens ištekliais, tokiais kaip išsilavinimas, subjektyvus finansinės padėties vertinimas. Kadangi socialinių pokyčių vertinimą prognozuoja ne pajamos, o būtent subjektyvus finansinės padėties vertinimas, tai rodo, kad svarbūs ne tik objektyvūs ištekliai, bet ir žmogaus jiems suteikiama prasmė. Socialinių transformacijų vertinimo prognostiniai veiksniai: vyriausioje kartoje tai tapatinimasis su šeimos istorija, viduriniojoje – subjektyvus finansinės padėties vertinimas, jauniausioje – išsilavinimas ir subjektyvus finansinės padėties vertinimas. Tai leidžia kelti prielaidą apie kiekvienos kartos raidos etapo reikšmę patiriant pokyčius valstybėje. Kokybinis tyrimas parodė, kad ir teigiamai, ir neigiamai vertinantys savo finansinę padėtį vidurinėsios kartos atstovai pabrėžia laisvės ir išsivadavimo iš sovietinės sistemos svarbą. Neigiamai savo finansinę padėtį vertinantys įvardija ir nevirtį, stabilumo stoką, patiriamą asmens nuvertinimą. Teigiamai vertinantys pabrėžia asmeninės atsakomybės svarbą, nurodo daugiau atsivėrusių galimybių, susirūpinimą vertybėmis bei nusako dalyvavimo istorijoje jausmą.

Teigiamas socialinių transformacijų vertinimas ir tapatinimasis su šalies ir **šeimos istorija** yra susiję visose trijose kartose. Įdomu tai, kad istorinė šeimos represijų patirtis didesnę poveikį nepriklausomybės pokyčių vertinimui turi jauniausioje kartoje, o ne viduriniojoje ar vyriausioje. Atrodytų, kad vyresnėse kartose tai turėtų būti reikšmingiau, kadangi tie žmonės ar šalia jų esantieji daugiau tiesiogiai nukentėjo. Tačiau tyrimo duomenys rodo, kad būtent jauniausioji karta tokias šeimos patirtis sieja su nepriklausomybės atkūrimo vertinimu, o pasakojimų apie šeimos istoriją keliami stiprybės ir pasididžiavimo jausmai skatina įžvelgti platesnę nepriklausomybės atkūrimo prasmę. Gautieji rezultatai prisideda prie vis gausėjančių mokslinių duomenų apie nukentėjusių šeimų stiprybę ir vėlesnių kartų psichologinį atsparumą. Lyginant nuo sovietinių represijų nukentėjusias ir nenukentėjusias šeimas pasirodė, kad nors ir vienu, ir kitų psichologinė savijauta ir potrauminių simptomų lygis pa-

našus, nukentėjusių šeimų atstovai pasižymi didesniu psichologiniu atsparumu, optimizmu ir viltimi ateities atžvilgiu. Svarbu tai, kad nukentėjusių šeimų palikuonių didesniai psichologiniam atsparumui, optimizmui ir viltingumui yra reikšmingas žinojimas apie savo šeimos narių politinių represijų patirtis, tapatinimasis su savo šeimos istorija ir tam tikri tėvų ir vaikų ryšio aspektai (didesnis tėčio rūpestingumas ir mažesnė mamos perdėta globa).

Tyrimo rezultatai leidžia kelti prielaidą apie **tėvo autoriteto** svarbą vyrų savijautai Lietuvoje. Kokybiniame tyrime atsiskleidė tėviškos figūros reikšmė vyrų tapatumo ir integralumo formavimuisi. Jaučiamas tėvo negalėjimas kalbėti apie istorines traumas patirtis trukdė užmegzti artimą tėvo ir sūnaus ryšį. Kiekybiniame reprezentatyvios imties tyrime išryškėjo tėvo rūpestingumo svarba formuojantis savižudiškiems polinkiams. Ši problematika galėtų būti tolimesnių tyrimų kryptis, kuri leistų giliau ir išsamiau pažvelgti į vyrų savijautą Lietuvoje, siejant būtent su tėviško autoriteto ar vyriškumo išgyvenimu, kuriuos galbūt taip pat paveikė komunistinė santvarka.

Susidūrimas su traumine patirtimi, ypatingai kultūrine trauma, veikia ir **tautinį tapatumą**. Tyrimas parodė, kad socialinės transformacijos kėlė nemažą iššūkį tautinių mažumų atstovams, vertė juos iš esmės peržiūrėti savo gyvenimo istorijas, įvykius ir patirtis. Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę atsirado sąlygos atvirai puoselėti tautinį tapatumą bei kurtis tautinėms bendruomenėms ir patiems pasirūpinti savo padėtimi ir teisėmis. Su nepriklausomybe taip pat atsirado galimybė laisvai keliauti ir palaikyti glaudesnį ryšį su savo tautinės kilmės šalimi. Šiuo metu mūsų tyrinėtoms tautinėms mažumoms Lietuvoje didžiuojasi savo tautybe, išlaiko savo tautinį tapatumą, kurį glaudžiai sieja su gyvenamąja šalimi. Neretai yra didžiuojamasi žmonėmis, kurie aktyviai prisidėjo prie Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Tautinių mažumų atstovai stengiasi puoselėti pilietišką elgesį, jiems rūpi Lietuvos gerovė ir ateitis, nes Lietuva jiems yra brangi kaip gimtinė. Ypatingai daug dėmesio skiria lietuvių kalbai, siekia ją išmokti.

Tyrinėjant savo tautinį tapatumą, tautinėms mažumoms teko iš naujo atsakyti į tautybės ir pilietybės santykių klausimus. Neretai kyla tautinio tapatumo sumaištis, ypač jei prarandamas ryšys su gimtąja kalba, atsiranda baimės ir pavojaus jausmai, atskleidžiant savo tapatumą. Tokiais atvejais tautinių mažumų bendruomenės atlieka svarbų vaidmenį, padėdamos užpildyti dėl netekčių atsivėrusią tuštumą bei teikdamos saugumo. Tyrimas atskleidė, kad socialinės transformacijos vis iš naujo verčia peržvelgti ir su diskriminacija susijusių patirtį tiek sovietinėje, tiek nepriklausomoje Lietuvoje. Sovietiniu laikotarpiu buvo nuolat susiduriama su veidmainyste, kai oficialiai deklaruojant tautų draugystę ir vienybę iš tikrųjų buvo patiriama slapta diskriminacija. Nepriklausomoje Lietuvoje atsirado daugiau laisvės, bet tuo pačiu atvirai susiduriama ir su įžeidimais ar netolerancija, kuri laikoma diskriminacija. Įdomu, kad skirtingos tautinės mažumos – lenkų ir žydų – kiek kitaip akcentavo diskriminaciją: lenkai – kaip trukdį karjeros ar socialinių pasiekimų srityje, o žydų tautybės dalyviai – kaip fizinį pavojų. Tokius skirtumus lemia skirtinga istorinė patirtis.

Kultūrinis ir individualus lygmuo labai akivaizdžiai susipina su istorinėmis aplinkybėmis susijusių **specifinių traumų** patirtyje. Černobylio avarijos likvidatorių patirtis yra vienas ryškiausių patvirtinimų. Jeigu nebūtų vykusios Lietuvos okupacija – likvidatoriai nebūtų ten važiavę ir patyrę prievartos. Jei Lietuva nebūtų atgavusi nepriklausomybės – jie vis dar būtų sovietų didvyriai. Jeigu visuomenė pati būtų „sveika“, tai būtų suteikusi visavertę pagalbą nukentėjusiems asmenims. Tačiau Lietuvos istoriniai procesai visa tai komplikavo. Likvidatoriai buvo palikti vieni su savo trauma ir žinojimu, kad prieš savo valią yra paveikti radiacijos. Tikrai nuo jų pačių asmeninių pastangų ir ypatybių priklausė, kiek jie su šia situacija susitvarkys. Likvidatoriai patiria prieštarīgus jausmus nepriklausomos Lietuvos atžvilgiu. Viena vertus, jie yra patriotiškesni už kitus jų amžiaus vyrus ir nepriklausomos Lietuvos idėją itin brangina, ne viename interviu yra minėję, kad tokia Lietuva, kokia ji yra šiandien, jiems išlieka kaip garantas, kad Černobylyje išgyventa prievarta daugiau nebesikartos. Kita vertus, likvidatoriai pyksta ant Lietuvos visuomenės, valdžios ir konkrečių politikų. Černobylio patirtis buvo prievartinė, dėl to ir šiandien neretai patiriama neteisybės ir nuoskaudos jausmai, žvelgiant į aplinkinius. Likvidatoriams pasireiškia ir potrauminiai simptomai (padidėjęs nervingumas ir pyktis, susvetimėjimo jausmas, besitęsiantis grėsmės ir bejėgiškumo išgyvenimas, vengimas Černobylio temos ir stipri emocinė reakcija, kai iškyla užuominos apie ją).

1991-ųjų Sausio įvykiai istorine prasme jau yra valstybės praeitis, tačiau, žvelgiant iš psichologinės pusės, per juos sužeistiesiems ir žuvusiųjų artimiesiems yra „nenuėję į istoriją“, nes nuolat iškyla įvairių adaptacijos sunkumų. Sausio 13-osios įvykių traumas įveikia tęsėsi visus praėjusius dvidešimt ketverius metus, kai kuriems tebevyksta iki šiol. Dalis tyrimo dalyvių įveikė trauminę patirtį remdamiesi vidiniais resursais ir padedant artimiesiems, tačiau kitiems to neužteko, o reikiamos profesionalios ir savalaikės pagalbos jie negavo. Nukentėjusiems nuo Sausio įvykių – tiek sužalotiems nepriklausomybės gynėjams, tiek žuvusiųjų artimiesiems – dažnai būdingi potrauminio streso simptomai, tyrimo dalyviai mini pasikartojančius trauminės patirties vaizdinius, atsidūrę trauminį patyrimą primenančioje vietoje jie išgyvena emocinę įtampą ir, norėdami išvengti neigiamų jausmų, vengia tokių vietų ir prisiminimų. Daugiau kaip 40 proc. sužeistųjų nepriklausomybės gynėjų būdingas reikšmingas PTSS simptomų paplitimas. Sužeisti nepriklausomybės gynėjai, lyginant su visomis kitomis tyrimo grupėmis (išskyrus bandžiusiųjų žudytis grupę, kuri buvo tirama ligoninėje), dažniausiai vartoja antidepresantus ir raminamuosius vaistus. Tad tyrimas parodo, kaip sugriautas kultūrinis kontekstas sukuria reikšmingas prielaidas tam, kad traumavimo sukeltos problemos taptų lėtinėmis.

Savižudiško elgesio problema, nepaprasto savižudybių paplitimo problema, Lietuvoje susiformavo sovietinio režimo metais. Nuo prieškarinio savižudybių rodikliai išaugo 8–10 kartų, itin paveikti vyrai, taip pat labai padidėjo kaimo gyventojų savižudybių rodikliai. Tačiau visi duomenys buvo įslaptinti.

Sovietmečio nuostatoms savižudybių atžvilgiu būdinga *tabu* ir *psichiatrizacijos* nuostata – nusižudyti gali tik psichiškai nesveiki žmonės, todėl savižudybės yra tik psichiatrijos reikalas. Kartu tai ir *stigmatizacija*, nes psichinės ligos stigma visuomenėje labai stipri. Po Nepriklausomybės atkūrimo nebuvo įvykdyta moderni psichikos sveikatos reforma, nebuvo valstybinių savižudybių prevencijos priemonių, pagalba išlieka labai medikalizuota ir institucionalizuota. Tyrimas parodė, kad savižudybių problema Lietuvos visuomenėje yra vis dar smarkiai stigmatizuojama. Nepaisant savižudybių problemos masto, buvo labai sudėtinga surasti žmonių, pasiruošusių kalbėti apie savo išgyvenimus po mėginimo nusižudyti ar netekus artimojo po savižudybės. Susidūrę su šiomis problemomis, daugelis žmonių pasirenka apie jas nekalbėti, nepasitiki aplinkiniais ir mano, kad visus šiuos sunkumus turėtų įveikti patys.

Nusižudžiusių artimieji išgyvena nusivylimą – mirusiu artimuoju, savo socialine aplinka, psichikos sveikatos profesionalų teikiama pagalba, visuomenė, valstybė ir institucijomis, aukštesnėmis jėgomis. Šiems žmonėms reikalingas visuomenės palaikymas ir tinkama pagalba atsitiesiant po patirtų išgyvenimų. Svarbu kompleksiskai keisti stigmatizuojančius savižudiško elgesio vertinimus, stabdančius mėginusiųjų nusižudyti ir nusižudžiusiųjų artimųjų norą kreiptis pagalbos: gerinti visuomenės supratimą apie savižudybės reiškinį ir su juo susiduriančių žmonių išgyvenimus. Taip pat svarbu, kad visi profesionalai, savo darbe susiduriantys su nusižudžiusių artimaisiais (policijos pareigūnai, medikai, psichologai, žurnalistai ir kt.), būtų susipažinę su gedulo po savižudybės ypatumais ir būtų jautrūs šių žmonių poreikiams. Galiausiai, labai svarbu palaikyti ir skatinti besikuriantį nusižudžiusiųjų artimųjų savipagalbos judėjimą.

Kokybinis tyrimas parodė, kad *mėginusieji nusižudyti* išgyvena didelę gyvenimo krizę. Savo mėginimą nusižudyti jie vertina remdamiesi aplinkinių vertinimais, tad tikisi ir bijo smerkimo bei priekaištų, taigi vengia aplinkinių ir stengiasi kuo greičiau palikti ligoninę bei pamiršti apie buvusį įvykį. Psichikos sveikatos profesionalai gali padėti pasiruošti galimoms aplinkinių reakcijoms, sudaryti saugią erdvę žmogui kalbėti apie savo išgyvenimus ir padėti juose susigaudyti, įsivardyti esamus pagalbos resursus. Informuoti apie galimą pagalbą reikia taip, kad asmenys išlaikytų atsakomybės už save jausmą, priimtų tai kaip gebėjimo pasirūpinti savimi dalį ir nebūtų stumiami į „silpnėsiojo“ poziciją. Profesionalų vaidmuo taip pat labai svarbus paruošiant mėginusiųjų nusižudyti artimuosius.

Taigi studija atskleidė kai kurias kultūrinių traumų pasekmes skirtingoms visuomenės grupėms ir jų pastangas įveikti trauminių patirčių nulemtus sunkumus. Dabartinę žmonių savijautą Lietuvoje lemia daug veiksnių – istorinė šeimos patirtis, resursai, įgyti gebėjimai, skirtingi raidos kontekstai, formuojantys skirtingas nuostatas, patirtis ir įveikas.

Gi396 **Gyvenimas po lūžio : kultūrinių traumų psichologiniai padariniai /**
sudarytoja Danutė Gailienė. – Vilnius : Eugrimas, 2015. – 264 p.

ISBN 978-609-437-290-2

Monografijoje pateikti kompleksinio psichologinio mokslinio tyrimo rezultatai. Tyrimu buvo siekiama atskleisti socialinių transformacijų, vykusių po 1990 m. Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, poveikį visuomenei, apimant tiek bendrą populiaciją, tiek specifines žmonių grupes: tautinių mažumų atstovų, Sausio 13-osios nukentėjusiųjų bei žuvusių artimųjų, Černobylio avarijos likvidatorių, bandžiusiųjų žudyti ir nusižudžiusiųjų artimųjų. Komandoje dirbę mokslininkai pateikia tyrimų išvadas, praktines rekomendacijas bei gaires tolimesniems tyrimams.

UDK 159.9+159.923.2+316.6

GYVENIMAS PO LŪŽIO

Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai

Redagavo **Monika Grigūnienė**

Korektorė **Rita Urbonaitė**

Viršelio dailininkas **Laimis Kosevičius**

Maketavo **Laimis Kosevičius**

Tiražas 500 egz.

Išleido UAB „Eugrimas“

Gedimino pr. 21/2, LT-01103 Vilnius

Tel./faks. (8 5) 273 3955, (8 5) 275 4754

El. paštas info@eugrimas.lt

www.eugrimas.lt

Spausdino UAB „BALTO print“

Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius

Taigi, ką galime įžvelgti žmonėse šiandien? Kaip jie jaučiasi, kaip vertina tai, kas įvyko, kokią tam suteikia prasmę? Kaip gyvena itin pažeidžiamos visuomenės grupės, patyrusios ypatingą specifinį traumavimą arba sunkias asmenines traumas? Kaip laikosi tie, kuriems teko didesnė kultūrinė trauma iššūkiai, nes jie priklauso mažumai ir turi formuoti savo naują tapatybę po lūžio; kokia ji bus tarp kitų kultūrinių tapatybių?

Danutė Gailienė

ISBN 978-609-637-290-2

97860941372902